

पालि-पुष्प-माला

आचारियवरेण विमलवुद्धितथैरेण
विरचितो
कटचायन-न्यारसो
(पठमो भागो)

डॉ. भिक्षु सत्यपाल

ABOUT THE EDITOR

Dr. Bhikshu Satyapâla was born in a traditional Bengali Buddhist family at Haldibari Tea Estate in the district of Jalpaiguri, of West Bengal on 01.03.1949. His schooling education was completed at Banarhat of the same district. In the year 1967 he was ordained as a novice (Sâmaṇera) and then on 12.05.1968 as a fullfledged monk (Bhikkhu) in the consecrated boundary of the river (Nadī Sîmâ) Mahânandâ flowing nearby the Buddha Bharati at Siliguri (Darjeeling) under the preceptorship of Ven. Dr. Rashtrapal Mahathera and at the presence of a number of well reputed Theras and Mahâtheras of the country and abroad.

After that at the Buddha Bharati Vihara, he got the Theravada monastic education and was also trained in the traditional lore of learning of the Pâli language and literature. With remarkable distinction marks he had passed all the traditional Pâli Title Examinations conducted by the Bangiya Sanskrit Sikshâ Parishad of the State Government of West Bengal. The prestigious degree of 'Vinaya-Sutta-Abhidhamma Visâraḍa' (Gold Medal) was conferred on him by the Bangiya Sanskrit Sikshâ Parishad. Thereafter, as an inmate student of the Nava Nalanda Mahavihara, an institute of Post-graduate study and Research in Buddhist Learning, located at Nalanda in Bihar, he got a rare occasion of getting the noble guidance of its Founder Director Ven. Dr. Bhikshu J. Kashyap and other distinguished Professors of Pâli and Buddhist Studies, namely, Ven. Dr. U. Dhammaratna, Ven. U. Zagarabhivamsa, Prof. N. Tatia, Prof. C.S. Upasak, Prof. M. Tiwary, Prof. A. Choudhury, Prof. D.K. Banerjee.

There too, with remarkable marks he secured the First class First position in the examinations of Âchârya and M.A. course in Pâli. Then he got himself admitted in the Department of Buddhist Studies of the University of Delhi, and secured the highest grade point (First class First) in the examination of M.Phil. course.

In the year 1981, he joined the University of Delhi as a lecturer in Buddhist Studies. He has successfully completed ten years of his academic services in the Post Graduate courses of the Department of Buddhist Studies of the University of Delhi, Delhi - 7.

In his research work entitled An Analytic Study of Death (as depicted) in the Pâli literature, he dealt with this most mysterious and common life-terminating phenomenon microscopically and has been able to open a new dimension of the death philosophy before the modern eschatologists. The University of Delhi has honoured him with the degree of Ph.D. in the year 1987.

पालि-पुष्क-माला—पठमं पुष्कं ।

आचरियवरेन विमलबुद्धित्थेरेन

विरचितो

कचचायन-न्यासो

(पठमो भागो)

सम्पादक

डा० भिक्षु सत्यपाल

बौद्ध अध्ययन विभाग

दिल्ली विश्वविद्यालय

दिल्ली-११०००७

२५३५ बुद्धाब्द

ईस्वी १९९१

Parammitra Prakashan
5818/6, New Chandrawal,
Jawahar Nagar, Delhi-110007
PL:-5500

‘प्राचीन पाण्डुलिपि-संरक्षण-योजना’ के अर्तगत भारत सरकार के
‘भारतीय राष्ट्रीय अभिलेखागार’, जनपथ, शिक्षा एवं संस्कृति मन्त्रालय,
नई दिल्ली द्वारा प्रदत्त आर्थिक सहायता से प्रकाशित ग्रन्थ ।

सर्वाधिकार : सम्पादक

प्रथम संस्करण : १००० प्रतियाँ

मूल्य : रु० ३००/-

प्रकाशक :

बुद्ध चित्ररत्न मिशन

द्वारा : B-१२६, चित्तरन्जन पार्क

नई दिल्ली-११००१६

दूरभाष : ६४६ ४८७२

त्वरित सम्पर्क सूत्र :

डा० भिक्षु सत्यपाल

T.C. २१, ग्वयर हाल,

दिल्ली विश्वविद्यालय,

दिल्ली-११० ००७

दूरभाष : २६१ ६००३

प्रकाशन काल : २३.१०.१९६१

मुद्रक :

श्याम प्रिंटिंग एजेन्सी (अमर प्रिंटिंग प्रेस)

८/२५, डबल स्टोरी, विजय नगर, दिल्ली-११० ००६

वितरक :

ईस्टर्न बुक लिक्स

५८२५, नया चन्द्रावल, जवाहर नगर,

दिल्ली-११० ००७

Pāli-Puppha-Mālā — Paṭhamam Puppham

KACCĀYANA-NYĀSO

BY

ĀCARIYO VIMALABUDDHI THERO

(PAṬHAMO BHĀGO)

Editor

DR. BHIKSHU SATYAPĀLA

Department of Buddhist Studies

Delhi University, Delhi-110007

B.E. 2535

1991 C.E.

Published with Financial assistance under the scheme—
“Preservation of Ancient Manuscripts” National Archives
of India, Government of India, Janpath, New Delhi.

© Editor

First Edition : 1000 Copies

Price : Rs. 300/-

Published by :

BUDDHA TRI-RATNA MISSION
C/o B-129, Chittaranjan Park,
New Delhi-110019
Tel. : 646 4872

For Prompt Response Contact :

DR. BHIKSHU SATYAPĀLA
T.C. 21, Gwyer Hall,
University of Delhi,
Delhi-110 007 (INDIA)
Tel. 291 6003

Date of Publication : 23.10.1991

Printed by :

Sham Printing Agency, (Amar Printing Press),
8/25, Double Storey, Vijaya Nagar, Delhi-9

Distributor :

EASTERN BOOK LINKERS
5825, New Chandrawal, Jawahar Nagar, Delhi-7

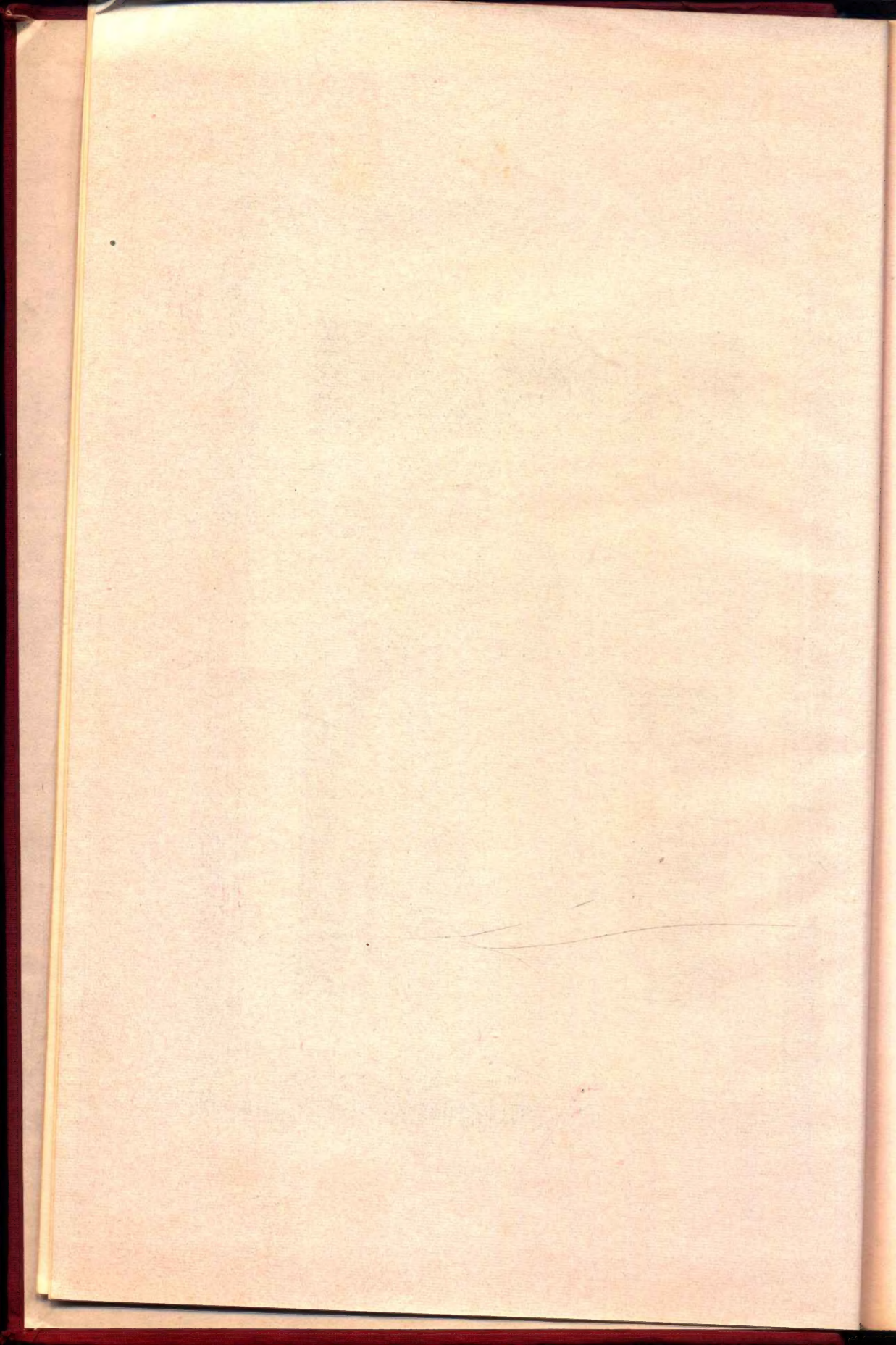
माता पिता
गीया धनेश्वरी देवी ॐ स्वर्गीय रघुनाथ तिवारी

अध्यापक महेश तिवारी
जन्म - तिथि : ३.१.१९२९
जन्म - स्थान : वरना भोजपुर बिहार

By: Dr. Bhikshu Satyanala

समप्पणं

अज्जाहं

सम्मासम्बुद्धपरिनिब्बानतो

पञ्चत्तिस पञ्चसताधिकद्विसहस्स बुद्ध-संवच्छरे

अस्सयुजमासस्स पुण्णमिया

देवनागरयक्खरे मया लिप्यान्तरितो सम्पादितो च

आचरियपवरेन विमलवुद्धित्थेरेन विरचितो

कच्चायन-न्यासो

नामेमिस्स अतिपामोक्खगरुगन्थस्स पकासनकाले

मम परमकल्याणमित्तो च

साधीनोत्तरभारतस्स

एकाधिकेसु महाविज्जालय-विस्सविज्जालयेसु च

सुगतसासनप्पवत्तनवित्थारनादि

अनन्तपुञ्जवड्डनकिच्चे निच्चरतिवड्डको

दिल्ली विस्सविज्जालयस्स

बुद्ध-विज्जा-विभागस्स

दिसापामोक्खो

पालि-निरुत्ति-भासा-साहिच्च-अभिधम्म-कोविदो

अज्झापको डा० महेसो तिवारी

महाभागस्स कोमलकरकमले

तेन पत्तो महोपकारं

कतञ्जूतासित्तहृदयेन अनुस्सरन्तो

तस्स अधिकाधिकायु-आरोग्य-सिरिवड्डनकामी हुत्वा

मुदितभावञ्च विप्फारेत्वा

इदं गरु-गन्थं

सादरेण समप्पेमि ।

गण्हातु, पटिगण्हातु, मम कल्याणमित्तं,

इदं पठमं उपहारं

पितुचित्तेन—

भिक्षु सच्चपालो

STATE

1880

THE STATE OF NEW YORK
IN SENATE
JANUARY 1, 1880

REPORT

OF THE

COMMISSIONERS OF THE LAND OFFICE

IN RESPONSE TO A RESOLUTION

PASSED BY THE SENATE

APRIL 1, 1879

AND BY THE ASSEMBLY

APRIL 1, 1879

AND BY THE SENATE

APRIL 1, 1879

AND BY THE ASSEMBLY

APRIL 1, 1879

AND BY THE SENATE

APRIL 1, 1879

AND BY THE ASSEMBLY

APRIL 1, 1879

AND BY THE SENATE

APRIL 1, 1879

AND BY THE ASSEMBLY

APRIL 1, 1879

AND BY THE SENATE

APRIL 1, 1879

AND BY THE ASSEMBLY

APRIL 1, 1879

AND BY THE SENATE

APRIL 1, 1879

AND BY THE ASSEMBLY

APRIL 1, 1879

AND BY THE SENATE

APRIL 1, 1879

AND BY THE ASSEMBLY

APRIL 1, 1879

FOREWORD

by

PROF. HERAMBA CHATTERJEE ŚĀSTRĪ

M.A. (Sanskrit, Bengali and Pāli)

Ph. D. (Cal.), D. Phil. (Oxon), D. Sc. (Budapest).

Fellow, Royal Asiatic Society (London)

Formerly Professor and Head of the Department Pāli,
Government Sanskrit College, Calcutta.

It affords me genuine pleasure to be able to write these few lines by way of introducing to the academic world the first part of of the text—*Kccāyana-nyāso* comprising of the *Sandhikappa* only, edited by Ācharya Dr. Bhikshu Satyapala, lecturer in Ecclesiastical Studies, Deptt. of Buddhist Studies, University of Delhi, Delhi-7

The history of this technical science in the form of grammar in the Pāli literature is to be judged in the background of huge scholastic, informative and highly illuminating Sanskrit grammatical treatises, which are very important parts of the *Vedāṅga* literature—auxiliary sciences essential for the study of the *Śrutis* or the texts revealed. It has been held, quite appropriately that if the words and their constituents, namely, the letters are not correctly pronounced or written down, they are supposed to bring about mischiefs of serious type spoiling the very purpose for which they are used. This has been referred to in the *Mahābhāṣya* of Pātañjali which is regarded as the very best exposition of the Pāṇini's grammar.

One may note with surprise the voluminous grammatical literature available in Sanskrit language. Deriving inspiration from the Sanskrit grammar, the Pāli grammar also took the theme and the inevitable result is excellent grammar of Pāli by Kaccāyana.

In course of time commentaries after commentaries were being composed at a later date and of these texts the *Kaccāyana-nyāsa*, attributed to Rev. Vimalabuddhi Thera, has its distinction.

Fortunately for us, the rare manuscripts of the text are available in both Burmese and Ceylonese scripts and Ācharya Dr. Bhikshu Satyapala with his great zeal and enthusiasm has been able to edit the text creditably after making a comparative study of the two manuscripts in two different scripts. The labour that has been devoted to prepare a correct edition single-handedly amply testifies to Dr. Bhikshu Satyapala's very sound knowledge of the grammatical lore, which is of commendable character.

Added to this, is his very long introductory note incorporating therein all the relevant information relating to the text and the author; which are very much informative in character. Ven. Bhikshu Satyapala, in my humble opinion, is the most competent person to take up the first part of the treatise presented herewith. I have not the least hesitation in recommending this to the academic world as a grammatical text of highly scholastic design and execution.

It is hoped that through the proper patronization Ācharya Dr. Bhikshu Satyapala may find no financial difficulty in bringing out other parts of this important text. In respect of publication in the present form, the Pāli grammatical treatises are not many worth-mentioning and as such publication of the texts of this type are quite welcome.

His very sound knowledge of the Burmese and the Sinhalese script and language, has become helpful in handling the manuscripts in both the scripts and as such he has shown originality in acquaintance with the root sources, which is very much desirable.

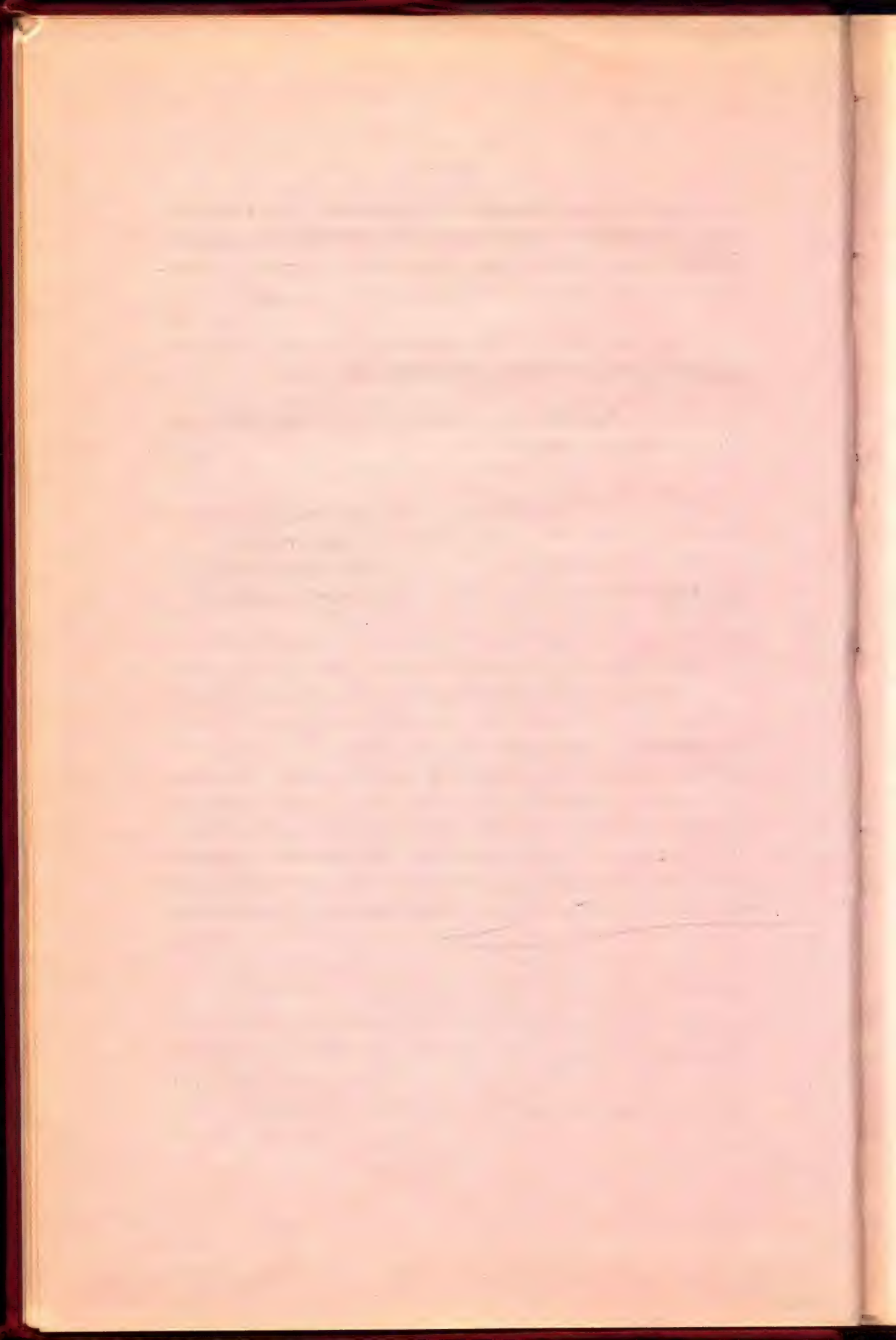
The authorities in the Government and in the Universities should encourage publication of such scholastic work.

Let the Supremeŷ Enlightened Buddha shower blessings on Rev. Dr. Bhikshu Satyapala.

Heramba Chatterjee Śāstri
Oxonia Orientis
175, Santoshpur Avenue
(Jadavpur) Calcutta-75

5.4.1991

PREFACE

Since the year 1880, the period of introduction of Pāli language and literature at the University of Calcutta, the Pāli academicians felt the necessity of filling the dearth of the Pāli-vyākaraṇas as well as the commentaries written on them.

The credit of restoring Pāli Texts in the modern Indian scripts firstly goes to the Pāli scholars of East and West Bengal, then to those of the Hindi speaking belt of Northern India viz. Bihar, Uttar Pradesh, Punjab and then to those of Western zone.

Here, it will not be out of context to mention the chronology of the pioneer Pāli-Vyākaraṇas written in Indian scripts those had their significant role to play in the restoration of the Pāli grammatical tradition in India.

In the third quarter of the nineteenth century, Paṇḍita Navarāja Barua of East Bengal had authored a Pāli-Vyākaraṇa in Bengali script and language for the first time. It was based on the principles of the Kaccāyana-vyākaraṇa. Dr. Satish Chandra Vidyabhushan had edited the Kaccāyana-vyākaraṇa along with the Vuttis of the Suttas therein and brought out the same for the first time in the Devanāgarī scripts in the year 1901. The Bālāvatāra edited by Ven. Vamsadipa Mahāsthavīra was the next Pāli Vyākaraṇa to come into light for the first time in the Bengali script in the year 1927. He had also edited the Kaccāyana-vyākaraṇa in the Bengali script. The same was published in the year 1940. The grammar under the title Pāli Dhāturūpāvali edited and brought out by Na Va Tuṅgara of Maharashtra was also a remarkable contribution in the field. Shri Nirod Ranjan Mutsuddi and Shri Bhupendranath Mutsuddi jointly authored the Pāli Vyākaraṇa

O Anuvāda Śikshā. The same was published in the year 1956 in the Bengali script. In that grammatical text the Suttas of the Kaccāyana-vyākaraṇa were mentioned along with their translation in Bengali. It presents the method of translating the sentences and passages in Pāli language into Bengali language systematically. Prof. Dwijendra Lal Barua of the University of Calcutta had authored the Elements of Pāli Grammar in English language in the year 1956. The contribution made in the year 1962 by Shri Laxmi Narayan Tiwary and Shri Birval Sharma was another landmark. Under their joint editorship an addition of the Kaccāyana-Vyākaraṇa came into light. It contains the *Suttas* and the *Vuttis* made on them in the Devanāgarī script. In comparison to the edition brought out by Dr. Satish Chandra Vidyābhushan, this was reasonably an upto date and complete edition. The speciality of this edition is that this presents Hindi translation of both the Suttas and the Vuttis side by side. This also contains an exhaustive introduction dealing with all possible aspects, specially those related with the nomenclature of Pāli, origin of Pāli, homeland of Pāli, place of Pāli and its importance in the Middle Indo-Aryan family of languages, the traditions of Pāli-Vyākaraṇas and particularly with regard to the tradition of the Kaccāyana-vyākaraṇa in systematic order.

Among some other Pāli grammatical works, we can cite the names of the Pāli Mahāvyākaraṇa authored by Bhikkhu J. Kashyap (1940), the Moggallāna-vyākaraṇa edited by Bhadanta Ānanda Kaushalyāyan (1965), the Bālāvatāra edited by Swāmī Dwārikādas Śāstri (1975), the Pāli-vyākaraṇa jointly authored by Dr. Ramavadh Pandey and Dr. Ravinath Mishra (1977) as significant contributions towards maintaining the tradition of Pāli-vyākaraṇa alive in India.

Sarvapallī Dr. Radhakrishna, while certifying the preface of the Nalanda Tipiṭaka, edition laid emphasis on the authenticity of

the Buddhavaeana. To validate the Buddhavacana, there is no other better tool than the Pāli Vyākaraṇas. So the revival of Pāli-Vyākaraṇa tradition goes side by side with the revival of Buddhism throughout the world.

In the matter of restoration of the Pāli canonical and non-canonical literature in the Devanāgarī script, the credit goes to Ven. Bhikkhu J. Kashyap and other scholars of the Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda, Bihar for their invaluable contribution.

The single handed contribution of Prof. Mahesh Tiwary, University of Delhi also creates a remarkable land-mark as far as the Abhidhammic texts belonging to the Non-canonical Pāli literature is concerned.

In the year 1987, when the University of Delhi conferred the doctorate degree to me, it was Prof. Mahesh Tiwary who inspired me to take up the responsibility of restoring the Kaccāyana-Nyāsa in the Devanāgarī script as a post doctoral research project under the scheme of preservation of manuscripts of the National Archives of India (Govt. of India). Under such inspirational zeal infused by Prof. Mahesh Tiwary, I, without knowing the depth of the work, promised to take up the work.

I have thus started devoting my time and efforts in finding out the sources of procuring the Kaccāyana-Nyāsa in any form. Again, it was Prof. Mahesh Tiwary who suggested this me to contact Ven. Dr. Zagarābhivaṃsa, a renowned Dhammācariyo of the Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda in the matter of procuring the required text.

Without wasting any time, I contacted him and expressed my intention before him. Reacting immediately to my appeal he made an arrangement to send a treatise entitled Mukhamattadīpani also known as the Nyāsa-pāṭha to me within a few days.

At the receipt of the same I felt two types of reactions one after other. At the first sight of the treatise, my joy knew no bound, since it appeared before me as the first auspicious omen of my success in the project. But at the second stage, having found that the whole text is written in the Burmese script I felt a little bit disheartened as this was totally a foreign script for me. However, I did not lose my courage.

The giant size of the treatise gave me a tentative idea of the heavy and risky work-load that I was going to shoulder. The first reading of the few pages of the same made at my request by Ven. U. Thondra, a Burmese scholar-monk of our Department, helped me in forming an idea about the nature of the work related with its transcription and the preparation of a critical edition of the same.

After chalking out the processes and stages to overcome the difficulties as estimated from the first-hand survey of the work in consultation with Prof, Mahesh Tiwary, a proposal of 'Preparation and Publication of a critical edition of the Kaccāyana-nyāso in the Devanāgarī script' was sent to the authorities of the National Archives of India (Govt. of India), Delhi through the authorities of the University of Delhi, Delhi-7 for granting a suitable financial assistance.

I feel pleasure to mention that all the concerned authorities have rightly evaluated the merit of the work of this classical nature and made no delay in granting their approval by the end of the year 1987.

So, practically, I started the transcription work of the text in the first quarter of the following year.

After acquiring the working knowledge of scripts of Burmese alphabets, I could start the work of deciphering the text at the

first stage and then only proceed with the work of transcription. During transcription work I came across with certain difficulties because the scripts used therein are, first of all, of very old character, secondly in most of the cases they are defaced, and thirdly some of these are not even distinct to bare-eye. These deficiencies created a lot of difficulties almost in all pages in determining the exact form of words and their meanings as well. The contents of the text, being very old, also lack the marks of proper punctuation. The usages of compound sentences are easily detectable. The note of interrogation (?) has not been used after the interrogative sentences. The absence of proper paragraphing of the contents of the text has also been detected. In order to determine the exact form and meaning of the contents of the text, it has to be read very minutely and that too a number of times.

At another stage, Prof. Mahesh Tiwary suggested me to make a comparative study of the same with its Ceylonese version and to show the variations in reading, if any, in the foot-notes so as to make it an upto-date edition and reliable edition.

Having realised the importance of his suggestion, I requested Rev. Omalpe Sobhita Thera of Polawatta Temple, Kollapptiye Colombo-3, a research-scholar of our Department to help me in searching out this or any such treatise in Ceylonese script in Sri Lanka. Fortunately with the cooperation of Rev. Gñānatilaka Thera, an inmate monk of the Bodhirājārāmaya, Lock Gate, Maradana, Colombo-10, Sri Lanka, a copy of the Nyāsa, also known as the Mukhamattadīpanī was traced out. It was found preserved as a rare treatise in the library of Pottevela Jinarāja Pirivena of Hakmana, Sri Lanka. With the kind permission of the library-in-charge Venerable Paṇḍita Tripiṭaka Vāḡissarācārya Sri Pragyāsāra Mahānāyaka, an arrangement was made to get the photostat copy of the whole treatise. It reached me only by the middle of the year 1988.

The receipt of this text too had plunged me again in the similar experiences as I had with the first sight of the *Nyāsa* written in Burmese script. The *Nyāsa* written in Ceylonese script, as it contains the *Vuttis*, the *Payogas* and the *Nyāsas* written on the *Suttas* of *Kaccāyana*, is larger than the *Nyāsa* written in Burmese script. In getting myself acquainted with the contents of the text received from Sri Lanka, I had to devote much time firstly in learning the Ceylonese script. While making comparative study of both the treatises a lot of significant variations were noticed.

TECHNIQUE AND EDITION

In editing this grammatical treatise, I, probably due to my affiliation with the Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda, Bihar, adopted the same modern technique as had been adopted in the Nalanda Edition of the *Piṭaka* and the *Atthakathā* series of Pāli literature for a systematic presentation.

(a) *Punctuation* : Attempt has been made to put the marks of punctuation such as comma (,) semi-colon (;) full-stop of Devanāgarī script (.), inverted comma (" "), note of interrogation (?) etc. at their proper place in the text.

(b) *References* : References indicating the original source of the quotations cited by the commentator have been marked at the foot-notes. Variations of reading have also been mentioned at the foot-notes with the abbreviation of their sources.

(c) *Abbreviation* : In order to indicate the references two types of abbreviation have been used. Abbreviations of the sources of the references cited in the 'Introduction' of this edition, have been given in the Romanised form e.g. 'AN' for the *Aṅguttara Nikāya*, 'K.V.' for the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, etc. The names of the sources of reference used in the text have been abbreviated in Devanāgarī

e.g. सी. for सीहल (Ceylonese (Sihala) version of the Mukhamattadīpanī) म for मरम्म (Burmese (Maramma) version of the same), etc. A list of such abbreviations has been given at the appropriate place.

(d) *Spelling* : The ending indeclinable particles such as *va*, *pi*, and *ti* have been separated from the words consisting each of these. These separations were made so because the initial vowels of *eva*, *api* and *iti* are very often dropped in Pāli. Separation of such indeclinable particles are made in two manners. In some cases, without disjoining the compound form of the word concerned with, the ending indeclinable particles such as *va*, *pi*, *ti*, etc. have been separated from the preceding word by making a gap of single letter in between them. Take the case of word *hessati ti* of page 2 of this text, as an example. In ancient manuscripts of Pāli literature and particularly in the Mukhamattadīpanī or Kaccāyana-nyāsa or Nyāsa-pāṭha of both the Burmese and Ceylonese versions the above mentioned word is found in the form of *hessattti*. The freshers having no good knowledge of *Sandhi*, while reading the word '*hessattti*', instead of treating the same as a compound word, may mistake it as an uncompound root-word. In order to avoid this confusion the Pāli Publication Board (Bihar Government) has adopted the method of writing the word *hessati ti* in place of *hessattti*. The readers have to give a pause in between the two i.e. *hessati* and '*ti*' for its correct reading. Such reading of '*hessati ti*' with a pause will remind its readers that this is a compound word.

In this treatise, longer compound words are in abundance consisted with number of small words viz., महापुरिसलक्खणसब्ब-
ञ्जुतादिगुणसम्पत्तिसमङ्गिभूताय; पटिञ्ज्रातत्थाभिनिष्फादनसमत्थना-
सम्भवतो; सरब्ब्यञ्जनदीघरस्सवग्गावग्गघोसाघोसादिप्पभेदेसु; आवत्थि-
कलिङ्गिकनिमित्तकाधिकिच्चसमुप्पन्नेसु; पयोजनद्वयाभिनिष्फादनसम-
त्थप्पकसारम्भकरणमेव, etc. averagely in each page.

For a fresher, reading of such longer compound words is doubtlessly an uneasy and unfamiliar job. Moreover, for a modern learner of any modern language and specially that of Indian language, the use of such longer words is an unthinkable matter. Modern learners are accustomed with the use of short and simple sentences comprising of smaller constituent words.

The word “सरव्यञ्जनदीघरस्सवग्गावग्गघोसाघोसादिप्पभेदेसु” may be written in other two ways. Firstly, it may be written without distorting its contents and meaning as सर-व्यञ्जन-वग्गा-वग्ग-दीघ-रस्स-घोसाघोसादिप्पभेदेसु and secondly, by way of breaking up the same in the following manner : सरं च व्यञ्जनं च, वग्गं च अवग्गं च, दीघं च रस्सं च, घोसं च अघोसं च आदि पभेदेसु ।

In the first case, with the use of hiphen, indicating a pause after pronouncing each constituent, the compound word is divided into six parts namely, सर, व्यञ्जन, दीघ, रस्स, वग्गावग्ग, घोसाघोसादिप्पभेदेसु : Even then the terms वग्गावग्ग and घोसाघोसादिप्पभेदेसु cannot be broken in the same manner, as has been applied in splitting the terms like सर and व्यञ्जन दीघ रस्स. If it is done so, viz. वग्गा, वग्ग, घोसाघोसादिप्पभेदेसु, then the break-up will carry no sense rather it will be a misleading one.

In the second manner, the compound word has been broken up, according to the grammatical rule of the *Dvanda-samāsa*. So there is no chance of distortion of the content and its meaning. By doing so, the process of reading the contents becomes easier and their meanings too become clearer to a fresher learner. But it has four demerits. In first case it takes longer space to write. Secondly, it also takes longer time to utter or to write. Thirdly, there remains nothing left for which a learner should do any grammatical exercise. Finally, the longer break up of the compound word is an obstruction for getting them by heart.

No doubt, the compound form of the longer words as have been used by the commentator, is difficult for a fresher to utter them at a stretch. Traditionally, one is required to read such longer compound words at a stretch and that too in one long breath. Otherwise the rhythm of recitation will be disturbed. Although it takes a long time for a fresher to get himself habituated with the system, but it has its own merits. The compound form of words take shorter space and time for their utterance or writing. It requires the learners to make exercises to know the meaning of the terms by breaking them up into their basic constituent parts. This again consequently necessitates the learners to learn the rules of *Sandhi* and *Samāsa*. This type of longer compound-form without the use of hyphen does not lose its natural niceties in their compound form. It seems, perhaps, the commentator, in order to train the learners interested in such traditional grammatical works, intentionally did not break up the compound terms. Moreover, the maximum use of such long or more longer compound terms was one of the chief characteristics of the literature of the period in which the Kaccāyana-Nyāso was written or those written prior to that.

In this world, nothing comes out of nothing. Each and every particle of each animate or inanimate being, requires some preceeding and assisting conditions for its coming into being in the present form. Again, this preceeding and assisting conditions, according to Buddhism is a complex of various favourable and disfavourable factors. The mutual functioning of the coordinating favourable factors play an important role in yielding the timely production of the desired result in its better form. But, if this chain of smooth and mutual functioning is anyhow disturbed or broken at any stage, by any disfavourable factor, then the process of creation will not yield its timely desired result.

In the matter of production of this treatise too, I had both the favourable and disfavourable factors. Although I had received prompt and favourable approval for the project from the

concerned authorities, but the time and the amount of financial assistance allotted to me for this gigantic and herculean task was not at all enough. This type of work requires one's full and perfect devotion, which I could not devote in its preliminary stage because of the routine work-load.

However, in the production of this volume, leaving aside the above mentioned disfavoured factors, I had the opportunity to receive over enthusiastic voluntary assistance from various sources which served as the preceding favourable factors. It is because of the unperturbed smooth mutual functioning of the favourable factors, the production of this treatise in its present form became possible for me by this time. Otherwise, it would have taken more time for its completion. It will be an unfair from my part, if I do not place them on my record.

In the preparation of the long index and correction of the proofs Dr. Om Prakash Pathak, M.A., Ph.D, Shri Chatar Singh, M.A. (Hindi and Buddhist Studies), M.Phil; Shri Man Singh, M.A., (Buddhist Studies & Geography) Shri Chandrashekhar M.A., (Hindi and Buddhist Studies), Research Scholars of the Department of Buddhist Studies, and Shri Om Prakash, M.A.—all members of the Buddha Tri-Ratna Mission, have extended their best helping hands.

I gratefully acknowledge the valuable cooperation of Prof. Dipak Kumar Barua, Head of the Department of Pāli and Dean, Faculty of Arts and Library Science, University of Calcutta, Calcutta; Shri S. K. Mukhetjee, Reader in English, School of Correspondence Courses, University of Delhi; Prof, Angraj Chaudhury, Regional Director of Developmental Education, South Chottanagpur, Ranchi, and former Professor of Pāli, Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda, Prof. Mahesh Tiwary, Professor of Pāli, Deptt. of Buddhist Studies; Prof. K.K. Mittal, Head of the Department of Buddhist Studies, University of Delhi, Delhi; late Dr. Raghunath Pandey, Reader in Pāli, Geshe G.G.

Gyatso, Reader in Tibetan language and literature, Shri H.P. Negi, M.A., M. Phil, lecturer in Tibetan language and literature, and other colleagues of our Department; Shri V.K. Singh, LL.M. lecturer in law, University of Delhi; Dr. Manavendra Kishore Das, M.A., M. Ed. Int. Ad. Dip. in Chinese, M. Phil, (Buddhist Studies and Education) Ph. D., lecturer in Education, Devi Ahilya University, Indore Shri Parveen Prakash, M. A., M. Phil., a research scholar of the Department of Buddhist Studies, University of Delhi rendered in the form of wise as well as laudable suggestions in making the contents and the language of my 'Introduction' more meaningful, comprehensive and palatable to the academic world.

The concern of my parents Shri Benode Behari Barua and Smt. Juthika Rani Barua to see this text in its printed form always inspired me to go ahead with the responsibilities towards its completion.

The ever blooming blessings of the Saṅgharāja Paṇḍita Dharmādhāra Mahāsthavīra, Principal of Nālandā Vidyābhavana, Calcutta and my Upajjhāya Vipassanācariya Dr. Rastrapal Mahāsthavir, General Secretary, International Meditation Centre, Buddhagaya, Gaya showered upon me, were also important inspiring forces in overcoming several problems that came in the way.

I am deeply thankful for the scholastic 'Foreward' Prof. Heramba Chatterjee, formerly Professor and Head of the Department of Pāli, Government Sanskrit College, Calcutta which introduces this treatise to the academic world with an extra charm.

The proprietor and the composers of M/s Sham Printing Agency have also shown their personal interest and painstaking care in bringing out this volume faultlessly as far as possible. However, the pages that immediately follow indicating the table of contents, consists the list of words with spelling and printing mistakes, their accurate spelling, number of the lines and the

page to which they fall. Attempts will be made to remove such mistakes in other volumes of this treatise.

As a result of inspiring cooperation from all sections and particularly from the above mentioned individuals as well as the authorities the manuscript of the treatise entitled Kaccāyana-nyāso is before the academic world for the first time in the Devanāgarī script.

The presentation of the Kaccāyana-nyāsa in its present form has now become a source of great joy and pleasure for me. For this pious reason, I am duty bound to express my sincere thanks and gratefulness to all those who have rendered their selfless contribution directly or indirectly in bringing out this treatise in its present form. I offer my special thanks to the Registrar University of Delhi, Delhi-7 and good wishes to the Director General, and other friendly and scholarly officials of the National Archives of India, Ministry of Human Resource Development, Government of India, Janpath, Delhi for sponsoring this project. I fairly admit that without the patronisation of the National Archives of India, this project could not have been materialised.

Nevertheless, at the end, I invite creative comments, and suggestions from all the lovers of Pāli language and literature in India and abroad to enrich the forth-coming volumes of the same.

BHIKSHU SATYAPALA

INTRODUCTION

The *Kaccāyana-nyāso* is a compound Pāli term composed of the following two terms, *Kaccāyana* and *Nyāso*. The term *Kaccāyana* is again supposed to be comprised of two terms, namely, *Kacca* and *Nāyana*. *Kacca* is the name of a person and *Nāyana* is a suffix. The suffix *Nāyana*¹ is used only after a noun and particularly a proper noun like *Vaccha*, *Kacca*, *Kaṇha* etc. to express the sense of the offspring of a person having such name or to indicate the family lineage to which a person belongs. As per the rule of Pāli *Vyākaraṇa*, when such combination takes place, *ṇa*, the beginning letter of the suffix *Nāyana* is dropped² [*Kacca* + (*nāyana* - *ṇa*) *āyana* = *Kaccāyana*] and the term *Kaccāyana* thus is formed.

Thus the term *Kaccāyana* basically stands for two meanings. Firstly, it refers to a (proper) name of a person who is the offspring of a person *Kacca* by name. Secondly, it refers to a family lineage, the names of which are associated with some famous persons like *Kacca*, *Kaṇha* etc. *Kaccāna* is the variation of *Kaccāyana*.³

The term *Kaccāna* or *Kaccāyana*, later on became famous as the name of a particular Brāhmaṇa clan for its distinct character

---

1, “*Nāyana ṇāna vacchādito*”, See *KV. Sutta. No. 347.*

2. “*Tesaṃ no lopaṃ*”, *Id. at Sutta No. 398.*

3. *KV. Supra note 1.*

and qualities.⁴ During the time of Gotama, the Buddha, one Brāhmaṇa Tiriṭivaccha (or Tidivavaccha) by name belonging to one such Kaccāyana Brāhmaṇa family was the chaplain of Caṇḍapajjota, the king of Avanti.⁵ Candapaduma or Candimā was the name of the wife of this learned Brāhmaṇa Chaplain.⁶ A son was born in their family at Ujjenī. With a view to reminding this boy of the rich tradition of the Kaccāyana Brāhmaṇa family to which they belonged and also with a noble aspiration that this child in future would become able to maintain that tradition, the parents named the boy as Kaccāyana.⁷ He was also called as Kāñcanamāṇava.⁸ Kāñcana was also yet another name given to him, since his body was of golden complexion.

Kaccāyana in his very early age became expert in the traditional Brahmanical cult and learning. After the demise of his

---

4. "Iti Kaccasoputto tu tassa kaccāyano mato....." *Kaccāyana-bheda. Kā. 3-4.* referred to in *KV. Introduction, 58.*

4b. "Gottam nāma dve gottāni—hinam ca gottam ukkaṭṭham ca gottam..... Ukkaṭṭham nāma gottam—gotam agottam, moggallānagottam, kaccānagottam, vāṣiṭṭhagottam, tesu tesu vā pana janapadesu anoññātam ahilitam aparibhūtam cittakataṃ". *PC. (Bhikkhu Vibhaṅga) Vol. II, 54. p. 11.*

5. "Putto tiriṭivacchassa, nipuṇo vedapārāgu. Mātā ca candimā nāma, kaccānoham varattaco". *Apd. vol. II. 54.1.20. p. 109.*

6. *Ibid.*

7(a). *Ibid.*

7(b). "So gottavasena kaccāno nāma jāto". *ANA, vol. I. p. 223.*

(c) *Kaccāyana ti gottam". DNA. vol. I. p. 165.*

8. *Mayham putto suvaṇṇasarīro attanāva attano nāmaṃ gahetvā āgato ti kañcanamāṇavo tevessa nāmaṃ akamāsu". ANA, Supra note, 7 (b).*

father, Kaccāyana was appointed by the king as his chaplain.⁹

When king Pajjota, heard of the Buddha's appearance in the world, sent Kaccāyana with seven other counsellors firstly to test the qualities of the Buddha, and secondly if found satisfactory, to invite the Buddha on behalf of the king and to bring him to Ujjenī with honour. Kaccāyana with his companions came to Vārānasī and paid homage to the Buddha. A monk, Kaccāyana-gotta by name, is mentioned in the *Saṃyutta Nikāya* as visiting the Buddha at Sāvattī.¹⁰ The meeting of Mahākaccāyana with the Buddha at Sāvattī is also mentioned in the *Udāna*.¹¹ They listened to the sermons delivered by the Buddha. They attained the Arahathood very soon.¹² But it should be mentioned here that Kaccāyana, with the attainment of Arahantship, had also attained the knowledge of four branches of logical analysis of words (*Paṭisambhidāñāṇa*—*Attha*-, *Dhamma*-, *Nirutti*-, and *Paṭibhāṇa*-), *Vimokkho* or *salvation*, and six types of special knowledges

9. (a) "So buddhinvāya tayo vede uggaṇhitvā pitu accayena purahitaṭṭhānam labhi." *ANA*, *Supra* note 7 (b).

(b) *Thag.* vss. 494-501. p. 314. *ThagA.* vs. 483. p.

(c) "Deva, me ayyo purohito kaccāno pabbajitvā uyyānamāgato ti āha." *ANA*. *Supra* note 7(b). p. 226.

(d) "Mahākaccāyano jambudīpikācariyo. So hi avantiraṭṭhe ujjeninagare caṇḍapajjotassa nāma rañño purohito..... satthusāsane pabbajitvā heṭṭhavuttapakāre gandhe akāsi." *GVs.* Ch. III. p. 66.

10. *SN.* vol. III. p. 17.

11. *Udn.* p. 66. see also 158.

12. *Apd.* vol. II, vss. 22-23, p. 109.

(Abhiññās) ¹³ All of them joined the Order and become Bhikkhus.¹⁴ Having joined the Order, they conveyed the invitation of the king Pajjota to the Buddha. The Buddha having understood the excellent expertise of Kaccāyana in expounding the Dhamma, told Kaccāyana that he might now represent the Buddha. The Buddha pointed out further that it would now suffice if Kaccāyana himself returned to Ujjenī. So the Buddha sent Kaccāyana and his seven companions, now Bhikkhus, to preach to the king and the citizens of Avanti and to establish the *Saddhamma* there.

On their way to Ujjenī, they reached at Teḷappanāḷi,¹⁵ a village nearer Ujjenī. There a poor girl of a noble origin saw Kaccāyana returning empty handed from his alms-round. She brought him to her house. Keeping herself out of sight, she cut off her beautiful hair, and sent a slave-girl to sell it and with the money thus obtained she could offer alms to Kaccāyana. The Thera asked her to appear before him. She came, and at the sight of him, her hair grew as before.

From Teḷappanāḷi, Thera Kaccāyana being accompanied by other Bhikkhus, returned to Ujjenī. Thera Kaccāyana delivered

---

13. (a) "*Paṭisambhidā catasso, vimokkhā pi ca aṭṭhime, chalābhiññā sacchikatā, kataṃ buddaassa sāsanaṃ*". *Id.* 110, vss. 27.

(b) "*Tattha sārīputtattherassa, mahāmoggallānassa, mahākassapattherassa, mahākaccāyanattherassa, ... asītiyā pi mahātherānaṃ paṭisambhidā asekhabhumīyaṃ pabhedam gatā ti*", *VbhA.* p. 391.

(c) *Supra* note 12, vol. I. p. 101.

14. (a) *ANA*, *Supra* note 7 (b). p. 224.

(b) See, *Gvs.* Ch. III. p. 66.

15. *Supra* note 7(b). p. 224.

a discourse on the *Dhamma* to the king Caṇḍa Pajjota. The *Theragāthā* records stanzas uttered by him while counselling the king.¹⁶ After having listened to the *Dhamma*, the king abandoned his violent (caṇḍa) temper (carita) and started living a righteous life like a dedicated lay devotee (*Upāsaka*) of the Buddha. By incidentally Thera Kaccāyana mentioned to him about the poor-girl of Teḷappanāḷi who had given him the gift of a meal. King Pajjota sent for her and made her his queen. The queen got a *Vihāra* constructed in a pleasure park. It became popular as the Kāñcanuyyāna or Kāñcanavana or Kāñcanavanuyyāna.¹⁷

Kaccāyana started preaching the *Dhamma* in the words of the Buddha first to the citizens of Ujjenī and then to those of other places of Avantī.¹⁸ Arahanta Kaccāyana, perhaps, had explained the *Dhamma* to the citizens of Avantī in their own dialects too. He was a brilliant orator capable of expounding the *Dhamma* in a so simpler language that even an ordinary person could follow it easily. Both the followers and non-followers of the Buddha admired Kaccāyana as a learned and well versed scholar as if he was a worthy and true representative of the Buddha. The citizens of Avantī were attracted very much by the simple but convincing method adopted by him. Numerous persons joined the Order. There came a time when the city of Ujjenī was in full of orange robes.¹⁹ After that they started preaching the

---

16. *Thag.* vss. 494-501.

17. *Supra* note 7(b) p. 226.

18. "*Mahākaccīyano avantisu viharati kuraraghare papāte pabbate.*" *Udn.* pp. 129-31.

19. "*Tato paṭṭhāya rājā therassa mahāsakkāraṃ karoti. Therassa dhammakathāya pastiditvā mahājano therassa santike pabbaji. Tato paṭṭhāya sakalanagaraṃ ekakāsāvapajjotaṃ isi vātapaṭi vātaṃ ahosi.*" *Supra* note 12. p. 226.

Dhamma in various parts of Avantī. The *Saddhamma* was duly established in Avanti and thus the mission was successful.

In the scriptures, mentions are also made of his dwelling at various places like at Gundāvana²⁰ of Madhurā, at Varana on the bank of Kaddamadaha,²¹ at Tapodā in Rājagaha,²² at Kapilavattu²³ in Soreyya,²⁴ Kosambi²⁵ and Avantidakkhipapatha.²⁶ Because of his extra-ordinary proficiency in expounding the *Dhamma* in an easy ear-pleasing and heart-touching language and method, the number of his disciples and admirers increased by leaps and bounds.

Although he was possessor of many rich and extra-ordinary qualities, he had not the least of pride in him. Instead, he was so obedient and so eager that even when Kaccāyana was living at a place like Avantī, a long distance away from the Buddha, he went regularly to hear the *Dhamma* wherever Buddha would preach. Similarly, the other monks of the Order had also high regard for him. It is also mentioned that when the Chief Theras, used to take their places in an assembly, they always left room in advance

---

20. “*Sammā, khalu, bho, kaccāna madhurāyaṃ viharati gundāvane. Taṃ kho pana bhavaṇṇaṃ kaccānaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato—paṇḍito viyatto medhāvi bahussuto citta-kathī kalyāṇa-paṭibhāno buddho ceva arahā cā*”. MN. vol. II. p. 319.

“*Ekam samayaṃ āyasmā mahākaccāno madhurāyaṃ viharati gundhāvane*”. See also. *Supra* note 7(b). p. 67.

21. *ANA*. vol. I. 62.

22. *Id.* at 192, vol. III.

23. *Supra* note 20(a). p. 146, vol. I.

24. *DpdA*. vol. II. p. 40.

25. *Pva.* 140; He also stayed in Roruka. See, *Dvy.* Vol. I. pp. 551, 585, 526. Referred to in *DPPN*. Vol. II. p. 469. n. 18.

26. *Supra* note 11, p. 131.

for Kaccāyana.²⁷ The Bhikkhus and the devotees from different countries used to meet him in such assemblies and seek his guidance for among the great disciples (*mahāsāvaka*) of the Buddha, he was the only disciple who achieved the rare mastery in making exposition of brief discourses of the Buddha, not only in letters (*atthavasena*) but also in spirit (*vyāñjanavasena*).²⁸

Kaccāyana is said to have delivered a number of discourses on a number of occasions. Of the expositions he made, those of the *Madhupiṇḍika-sutta*, the *Kaccāyana* (*-peyyāla*)-*sutta* and the *Pārāyana-sutta*, etc. are important.²⁹

In the *Madhupiṇḍika-sutta*, the Buddha is said to have delivered a discourse on the topic of *Papañcasāññāsāṅkhā* briefly and left the assembly. After the departure of the Master, Kaccāyana at the request of the assembly made an exposition of that brief discourse. At the end of his discourse, the Bhikkhus

27. "Ekasmim hi samaye bhagavā mahāpavāraṇāya migāramātuyā pāsādassa heṭṭha mahāsāvaka-parivuto nisīdi. Tasmim samaye mahākaccāyanatthero avantisu viharati. So paṇāyasmā durato pi āgantvā dhammasavanam pagganhātiyeva. Tasmā mahāthera nisīdantā mahākaccāyanattherassa āsanam ṭhapetvā nisīdīmsu ....." *Supra* note 24. Vol. II. p. 291.

28. "Añña kira tathāgatassa saṅkhepavacanam atthavasena vā puretum sakkonti, vyāñjanavasena va, ayam pana thero vbhaya-vasena pi sakkoti, tasmā aggo ti vutto." *Supra* note 14(a) p. 222; See, introduction *Ntp.* p. 33.

29. "Atha satthā aparabhāge jetavane viharanto madhupiṇḍikasuttaṃ (MN. vol. I. p. 146), kaccāyanapeyyālam (MN. vol. III. p. 26) pārāyanasuttaṃ (Sn. 5.18. p. 438) ti ime tayo suttante atthuppatismakatvā theram aggaṭṭhāne ṭhapeṣi ti." referred to in *Supra* note 14(a) p. 227.

when reported the whole matter to the Buddha, the Buddha had glowingly spoken in praise of Kaccāyana. He further pointed out to the assembly that the exposition made by Kaccāyana was praiseworthy and would be equal in all respects to that of his own if he would have delivered.³⁰ There was nothing more to add to or comment on that. He advised them to take the exposition made by Kaccāyana as the true exposition. The Buddha expressed the greatness of Kaccāyana saying "Kaccāyana was a great learned person. Kaccāyana was a great wise person". Thus Kaccāyana became famous as Mahākaccāyana. It is because of this great quality, that the Buddha on one occasion in an assembly praised Kaccāyana in a most exalted manner by addressing him Mahākaccāyana and also honoured him as the foremost among his eighty Great Disciples.³¹

There was one more reason why he was named Mahākaccāyana. During the time of Gotama, the Buddha, there was a number of Bhikkhus, Paribbājakas, Tāpasas coming from various Brāhmaṇa families belonging to the famous clan known as the Kaccāyanagotta. Among them Pakudhakaccāyana, Sambula-

---

30. "Paṇḍito, bhikkhave, mahākaccāyano, mahāpaṇṇo, bhikkhave, mahākaccāyano. Maṃ ce pi tumhe, bhikkhave, etamatthaṃ patipuccheyyātha, ahaṃ ce pi tīṃ evamevaṃ vyākareyyaṃ yathātaṃ mahākaccāyanena vyākataṃ. Eso cevetassa attho, evaṃ ca naṃ dhārethā ti." *Supra* note 20(a), vol. I. p. 152.

31. (a) "Etaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ, bhikkhūnaṃ saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ vibhajantānaṃ, yadidaṃ mahākaccāyano." *Supra* note 14(a), p. 24.

(b) "Saṅkhittena pucchante, vitthārena kathemahaṃ, Ajjhāsayaṃ tesāṃ purāṃ, tosemi dvipaduttamaṃ, Tosito me mahāviro, sayambhū aggapuggalo, Bhikkhusaṅge nisiditvā, etadagge-
thapesi maṃ." *Supra* note 12, vol. I. vss. 43-47, p. 101.

kaccāyana, Sabhiyakaccāyana, Kaccāyanagotta, and others are noteworthy. The members of the Buddhist Order, perhaps, in order to distinguish him from other Kaccāyanas of their Order and the non-Buddhist sects as well, popularised this Kaccāyana as Mahākaccāyana.

The *Apadāna* of the *Piṭaka* literature preserves two autobiographies with the same title—*Mahākaccāyanatthera Apadānaṃ* in the form of verse. There, Mahākaccāyanatthera himself tells that he was able to explain in detail the contents of the discourses delivered by the Master in brief, as per the wish of the Master. By doing so Mahākaccāyana Thera fully satisfied the Buddha and his disciples.

The Buddha with his omniscience knew very well that the Arahantas who had attainment of the expertise in the application of four analytical sciences of letters, had no problem in the propagation of his *Dhamma*—in the languages in which they wanted to preach. Equally he was also aware of the problems of propagation faced by other unlearned monks in such areas where their own dialects (*sakāya niruttiyā*) were not used.

One day the Buddha, perhaps in order to lay an adequate emphasis on the necessity of learning the analytical sciences of letters for a better understanding of the *Dhamma* taught by him and also for making people understand better, addressed an assembly of Bhikkhus on a suitable fine occasion and uttered *attho akkharasaññāto*.³² After making this utterance the Buddha departed from the Assembly.

---

32. "Idaṃ suttam kena vuttam? Bhagavatā vuttam. Tadā bhagavā obhāsaṃ muñcivā 'attho akkharasaññāto' ti vākyam ṭhapeti, tesam ca kammaṭṭhānam patiṭṭhati. Tasmā bhagavatā vuttam iṃ vuccati."

In that assembly, Mahākaccāyana was the only monk to grasp both the inner and the literal meanings of the above mentioned utterance. He also could understand the purpose for which the Buddha had uttered that before the Saṅgha.

After the departure of the Master, other monks sought the assistance of Mahākaccāyana in making its meaning clear to them. He gave them an assurance that he would deliver a discourse on that after his return from Manosilātala, a locality of Himavā. Later on, taking permission from the Buddha he disappeared from that place and appeared at the southern direction of Manosilātala. Facing towards East direction, he took his seat for meditation. As per the intention of the Master, Mahākaccāyana, keeping in mind the instruction, *attho akkharasaññāto*, as the object of thinking (*kammaṭṭhāna*), started meditating. As a result of his deep concentration on the object and because of his *Paṭisambhidāñña*, he easily gained a detailed knowledge related to the object and the grammar related to the language used by the Master. He formulated them in the form of aphorism. He put them in a so systematic order that these might easily be committed to memory by the interested learners. After this he disappeared from Manosilātala and made his appearance before that assembly of monks. He delivered a detailed discourse to them explaining the aphorisms formulated by him one by one starting with the aphorism —*attho akkharasaññāto*. Each of these aphorisms later on technically came to be known as *Sutta*. The interested monks of that assembly committed these *Suttas* to memory and started teaching and preaching the *Dhamma* of the Buddha to the common persons through the local languages with the help of application of those *Suttas*. The collection of such *Suttas* being independently composed

by Kaccāyana, came to be known as the *Kaccāyanappakaraṇa*.³³

Besides this Kaccāyanappakaraṇa, the *Aṅguttara Tīkā* records that Mahākaccāyana Thera, because of the vow taken by him in some previous births for such proficiency, had written two other treatises (*Pakaraṇas*) namely *Mahāniruttipakaraṇa*, and *Nettipakaraṇa*. It is also mentioned that he had disclosed the contents of these *Pakaraṇas* before the *Saṅgha*.²⁴

The *Gandhavaṃsa*, a quite modern work written perhaps in the 17th century A. D. by Nanda Pañño of Burma, singles out Mahākaccāyana as the teacher who not only took part in the First Buddhist Council or explained from time to time the doctrine of the Buddha but compiled separate treatises at his own interest for the establishment of the *Sāsana* and for its onward continued growth (*Mahākaccāyana-gandho.....ime cha gandhe hi ācariyehi attano matiyā sāsana vuḍḍhyanatthāya saddhammaṭṭhi-tiyā katā*).³⁵

According to Elder Nanda Pañño, author of the *Gandhavaṃsa*, even during the time of the Buddha there were three types of Ācariyas. The three types of Ācariyas are as follows (1) the

33. "Taṃ ñatvā mahākaccāyano bhagavantaṃ yācitvā, himavantaṃ ganivā manosilātale dakkhiṇadisābhāge sisāṃ datvā puratthima-disābhimukho hutvā 'attho akkharasāññāto' tyādikāṃ kaccāyana-ppakaraṃ viraci" KV. Introduction, p. 59, (See, for detail, Kaccāyana-sutta-1).

34. (a) "Mahākaccāyanatthero pubbatthanaṃ kaccāyana-pakaraṇaṃ mahāniruttipakaraṇaṃ, nettipakaraṇaṃ cā ti pakaraṇattayaṃ saṅghamajjhe pakāsesi." *Supra* note 14(a), p. 222.

(b) "Kaccāyanena therena racitaṃ yaṃ manoramaṃ nettipakaraṇaṃ nāma sambuddhassānumatiyā." *Sds*, vs. 35, p. 43.

35. *Supra* note 14(b), p. 68.

Porāṇācariyo, (2) the *Aṭṭhakathācariyo* and (3) the *Gandhakācariyo*.

(1) *Porāṇācariyo* : The two thousand and two hundred Arahanta Theras excluding Mahākaccāyana, those who participated in the first three Buddhist Councils and rendered their academic contributions towards the moderation, preservation and extension of the Buddhavacana, have been honoured by the traditionalists as the Traditional Teacher (*Porāṇācariyo*).

(2) *Aṭṭhakathācariyo* : According to the tradition, the *Porāṇācariyas*, as they had to comment a number of knotty philosophical and psychological points of the discourses delivered by the Buddha to the audience in oral form, were also honoured as the *Aṭṭhakathācariyo*.

(3) *Gandhakācariyo* : The *Bhikkhus* those who had authored texts or treatises (*Gandha*) independently either at the inspiration of other or because of one's own interest for the cause of the of the *Sāsana*, were honoured as the *Gandhakācariyo*. The author of the *Gandhavamsa* cited the name of Ācariya Buddhaghosa as one such *Gandhakācariyas*.

Mahākaccāyana Thera was regarded as the *Aṭṭhakathācariyo* as he had commented on various discourses which were briefly delivered by the Buddha. As a *Saṅgitikāraka Bhikkhu* of the *Paṭhamasaṅgīti*, he had contributed a lot towards the selection of the Buddhavacana and for its preservation. He, being the author of six texts namely, (1) the *Kaccāyana-gandho*, (2) the *Mahāniruttigandho*, (3) the *Culaniruttigandho*, (4) the *Netti-gandho*, (5) the *Peṭṭakopadeso* and (6) the *Vaṇṇanīti-gandho*, had also earned name and fame of being a *Gandhakārakācariyo*. Hence, the traditionalists including the author of the *Gandhavamsa* regard Mahākacca-

yana Thera as the *Tividhanāmakācariyo*.³⁶

The orthodox scholars, taking the term *Gandha* as synonym for *Pakaraṇa*, without any hesitation identify the *Kaccāyanappakaraṇa* with the *Kaccāyana-gandha*, the *Mahānirutti-pakaraṇa* with the *Mahānirutti-gandha* and the *Netti-pakaraṇa* with the *Netti-gandha*.

There are other such names of the Pāli grammars like *Kuccīyana-yoga*, *Mahākaccāyana-gandho*, *Suṣandhi-kappo*, *Kaccāyana-vyākaraṇa*, which are often identified with the *Kaccāyanapakaraṇa*,

It is believed that the *Kaccāyana* got inspiration from the *Kammaṭṭhāna* (*attho akkharasaññāto*) as advised by the Buddha to contribute other aphorisms (*Sutta*) and added the collection

36. "Ācariyā pana atthi porāṇācariyā atthi aṭṭhakathācariyā atthi gandhācariyā atthi tividhanāmakācariyā.

Katame porāṇācariyā ? Paṭhamasaṃgāyanayaṃ pañca satā khīṇāsavā pañcannaṃ nikāyanaṃ nāmañca atthañca adhippāyañca padañca byañjanañca sodhanakiccaṃ anavasesaṃ karimṣu. Dutiyasaṃgāyanānaṃ satta satā khīṇāsavā tesaṃ yeva saddatthādikāṃ kiccaṃ puna karimṣu. Tatiyasaṃgāyanānaṃ saḥassamattā khīṇāsavā tesaṃ yeva saddatthādikāṃ kiccaṃ puna karimṣu. Iccevaṃ dve satādhikā dvesaḥassa-khīṇāsavā mahākaccāyanaṃ ṭhapetyā avāsesaṃ porāṇācariyā nāma.

Ye porāṇācariyā te yeva aṭṭhakathācariyā nāma.

Katame gandhakārakācariyā ? Mahābuddhaghosādayo anekācariyā gandhakārakācariyā nāma.

Katame tividhanāmakācariyā ? Mahākaccāyano tividhanāmo.

Katame gandhe kaccāyanena katā ? Kaccāyanegandho, mahāniruttigandho, cullaniruttigandho, nettigandho, peṭakopadesagandho, vaṇṇanītigandho ti ime cha gandhā mahākaccāyanena katā "

Id. at 58-9.

of the *Suttas* to the first *Sutta*. Hence, the complete composition of the *Suttas* (Aphorisms) was known as the *Kaccāyana-yogo*³⁷ (*Kaccāyanena kato yogo...*)

The grammatical work composed by Kaccāyana at some time, it seems, earned popularity among the scholars as the *Susandhi-kappa*,³⁸ for the work appropriately starts with the *Sandhi-kappa* as its first chapter.

There is a Pāli grammar (known as the *Kaccāyana-vyākaraṇa*), the authorship of which is often ascribed to Kaccāyana. Hence, this *Vyākaraṇa* became popular as the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. The non-traditionalist modern Pāli grammarians and scholars do not subscribe to this view. They assert that the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, as it is available today cannot be regarded at any liberal estimate as the earliest grammatical work of Kaccāyana who was the direct disciple of the Buddha. In their opinion, this *Kaccāyana-vyākaraṇa* is not an entirely new contribution of any one Kaccāyana or of any other grammarian, but it is an edition with an addition of various *Suttas* adopted by some Kaccāyana or an number of scholars of the Kaccāyana tradition of later period.³⁹ In support of their view the following reasons may be taken into consideration :

---

37. See generally,

- (a) "*Kaccāyanena kato yogo.....nyāsavimalabuddhino.*"
Gems Elives, *Introduction to Kaccāyana's Grammar*; referred to in *K.V. Introduction*.
- (b) "*Kaccāyano kato yogo,.....brahmaputta ca kārīkā.*" *Sds*, p. 42.
- (c) *Supra* note 4(a), p. 59.

38. *KV. v.1*, see also, *Kny. vs. 7*, p. 4.

39. *KV. Supra* note 4(a), p. 67.

1. *Derivative meaning of the term Vyākaraṇa* : By adding Paccayas (yu, aṇa) and Upāsaggas (ā and vi) to the root verb 'Kara', this term is derived. Its derivative meaning is 'an instrument to explain perfectly and completely (see chart 1).

2. *Use of the term Vyākaraṇa* : The term *Vyākaraṇa* is used in the *Piṭaka* literature particularly in three senses.

(a) Firstly, it is found used in the sense of being a grammatical treatise, but not belonging to the Pāli literature. The term *Vyākaraṇa* wherever it is used in the sense of grammar, stands for one of the six special branches (*Chalaṅga*) of Vedic lore of learning (*Vedaṅga*),⁴⁰ which deals with the science of grammatical analysis.

(b) The term *Vyākaraṇa*, as found in some of the passages of the Pāli literature, bears the sense of prediction too.⁴¹

(c) The same is also employed to indicate the sense of answer⁴² of any question or explanation⁴³ of any point of discussion.

3. *Use of the term Vākkaraṇa* : It is another Pāli term which has similarities, with *Vyākaraṇa* if not in the spirit of letters, at least in the spheres of both sound and form to some extent. It is made of the following two constituent terms—'Vak' and 'Karaṇa'. 'Vak' means 'speech' and 'Karaṇa' means 'making' or 'delivering'. Thus their compound form (*Vākkaraṇa*) means 'delivering speech' or 'making conversation'. Without having the knowledge of the science of alphabets (*Akkhara*), words (*Sadda* or *Pada*) and the

40. *Abph.* p. 110.

41. (a) ".....buddhānaṃ santike vyākaraṇaṃ labhitvā.....āciṇṇaṃ." *ANA. Supra* note 7(b), p. 125.

(b) ".....vyākaraṇaṃ phalaṃ." *Apd.* Vol. II, p. 43.

42. (a) *DN.* vol. I, p. 92.

(b) *Supra* note 10, Vol. IV, p. 266.

43. *Supra* note 10, Vol. III, p. 387.

chief guiding principles (*Vyākaraṇa*) of one's own or other's language none can acquire the art of delivering speech or making conversation. The skill of appropriate application of sweet and meaningful words at the proper time and place fluently is termed as '*Kalyāṇa-vākkaraṇa*'.⁴⁴ Thus the two terms (*Vyākaraṇa* and *Vākkaraṇa*) have a close relation. If *Vyākaraṇa* is treated as a root or seed of a tree, then *Vākkaraṇa* should be treated as its fruit.

4. *Use of the term Veyyākaraṇa* : It is a Pāli term which often creates confusion in the mind of its readers. They, while making the first hand reading of the Pāli literature, take it easily as a synonym for *Vyākaraṇa*. In order to know the meaning exactly for which this term stands in the Pāli literature, the interested persons are advised to note their various uses. On analysis it is observed that this term too bears at least three senses.

(a) The sense of making exposition or explanation is expressed by the use of the term *Veyyākaraṇa*⁴⁵ in some passages of the Pāli literature.

(b) The use of the term *Veyyākaraṇa* in the Pāli literature is also observed in the sense of indicating one particular class of the ninefold classification of the teachings of the Buddha (*Navaṅga Saṁthusāsana*).⁴⁶ Thus, *Veyyākaraṇa* refers to that class of the *Buddhavacana* which consists of the whole *Abhidhammapiṭaka*, and

44. *Supra* note 21, Vol. II, p. 97, see also pp. 195, 226.

45. "Imasmim ca pana veyyākaraṇasmim bhaṇṇamāne saṁghimattānaṁ bhikkhūnaṁ anupādāya āsavehi cittāni vimuccimāsu ti".
Sn. p. 387; also see *Mvg.* Vol. I, p. 15.

46. (a) "Suttaṁ geyyaṁ veyyākaraṇaṁ gāthā udānaṁ itivuttakaṁ jātakāṁ abbhūtaḍḍhammaṁ vedallaṁ". *MN.* Vol. I, p. 133;
Supra note 44, p. 178.

(b) "Bahu kho, bhikkhu, mayā dhammadesitā suttaṁ, geyyaṁ veyyākaraṇaṁ, gāthā, udānaṁ, itivuttakaṁ, jātakāṁ, abbhūtaḍḍhammaṁ, vedallaṁ."

Supra note 44, Vol. IV, p. 189; see also, *MN.* Vol. I, p. 178.

to all the *Suttas* which have not been compiled and classed in any of the eight *Āṅgas*.⁴⁷

On the basis of this interpretation, there is a tendency among the traditionalists to claim that the *Suttas* of Kaccāyana are the inseparable part of the Pāli literature belonging to the *Veyyākaraṇa*, since such aphorisms (*Suttas*) have not been included in any of the rest eight other discourses (*Suttas*) contained in the *Sutta-Piṭaka*, also fall under the category of the *Buddhavacana*. To them the first *Sutta* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, i.e., *attho akkharasaññāto*, since it has been uttered by the Master Himself, can be classified directly as the *Buddhabhāsita-vacana* and the rest of the *Suttas* which have been formulated by Kaccāyana (and also those contained in the *Kaccāyanappakaraṇa* or *Kaccāyana-yogo* or *Susandhi-kappa* or *Kaccāyana-vyākaraṇa*) may be classed as the *Sāvakabhāsita-vacana* and finally as the approved words of the Master (*Buddhānumodita-vacana*).

(c) The term *Veyyākaraṇa* is also found to be used in some passages of the Pāli literature. There it refers to the designation⁴⁸ of such persons who are expert in the art of formation of right words (*pada*) and their right application, and who learns the rules of grammar (*Vyākaraṇa*) by heart and know their application in appropriate time and place. (*Padam tadavasesam ca vyākaraṇam adhiyati, vedeti cā ti padako veyyākaraṇo*).⁴⁹

Grammar in *Piṭaka* : The term *Vyākaraṇa* did not appear anywhere in the *Piṭaka* even for once to refer directly to the grammatical rules of the language used by the Buddha or by his

---

47. "Sakalam pi abhidhammapiṭakam niggāthakam suttam yam cāññam pi atthehi aññehi asaṅgahitam buddhavacanam tam veyyākaraṇam ti veditabbam." *DNA*. Vol. I, p. 32.

48. "Tena kho pana samayena selo brāhmaṇo.....veyyākaraṇo .....mante vāceti." *Sn.*, p. 354; see also *Supra* note 42 (a), p. 76.

49. *Supra* note 42(a), p. 76.

noble disciples, or to that language used by the councillors for the compilation of the *Piṭaka*. This does not indicate in any way that the language used by the Master and His disciples did not follow any grammar or grammatical rule. In place of the term *Vyākaraṇa*, the terms like *Sadda-naya*,⁵⁰ *Sadda-sattha*⁵¹ etc. are found there to refer to the grammar. A learner by going through such books could learn the art of analysing the words (*Sadda-bheda*),⁵² the art of shooting sounds (*Sadda-vedhin*),⁵³ the art of correct formation of words and their grammatical explanation (*Sadda-siddhi*).⁵⁴

The persons who became expert in any one or more of such arts were traditionally honoured as the *Sadda-kovida*⁵⁵ (a grammarian or phonetician), or *Sadda-vidū*⁵⁶ (an expert grammarian).

There are also passages with Pāli words such as *Nighaṇḍu*⁵⁷,

---

50. "Taṭṭha 'vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyā'ti evaṃ niruttīlakkaṇaṃ gahetvā saddanayena vā pisodarādīpakkepalakkaṇaṃ....." *KhA*, Vol. I. p. 138.

51. "Yogovibhāgena hi upayogatthe karaṇavacanāṃ saddasatthe sijjhanti." *SnA*, Vol. I, p. 335.

52. *Vsm.* p. 519 sq. (PTS).

53. *Mvs.* pp. 23, 85, (PTS).

54. *SnA*. Vol. II, pp. 113, 410;
see also 'Akkharacintaka'—*SnA*. vol. II. p. 20.

55. "Āsaṃsāyaṃ hi anāgate pi vattamānavacanāṃ icchanti saddakovidā." *Supra* note 54 p. 133.

56. ".....etaṣmim hi attithe rājānaṃ piyaṃ kurute ti saddavidū man'enti." *SnA*. Vol. I, p. 202.

57. *Supra* note 42. p. 76; *Supra* note 21, p. 150, *Id.* at, 153.
Sn. p. 101, *Mlp.* 10 (PTS).

Keṭubha,⁵⁸ *Sanighaṇḍukeṭubha*,⁵⁹ *Sikkhā*,⁶⁰ *Nirutti*,⁶¹ *Akkharappabhedā*,⁶² *Nirutti-kovida*⁶³, and the like bearing the sense of expertise in various branches of science of display and application of letters (*Akkhara*), words (*Sadda*) for making a better and meaningful expression.

The term '*Nighaṇḍu*' (Skt. *nighaṇṭu*) means the science of developing vocabulary or glossary of words along with their synonyms and attributing terms (*Vevacanappakāsanam sattham*).

The term '*keṭubha*' refers to that science which assists the officiating priests and poets in laying down the rules for their profession.

The term *Sikkhā* (*Śikṣā*) indicates a special training in the

---

58. *Supra* note 42(a), p. 76.

AN. Vol. I, pp. 150, 153.

Supra note 54, Vol II. p. 279.

Mlp. 10, 178 (PTS).

59. *Supra* note 42(a), p. 76; *Supra* note 21, pp. 153, 163.

60. *Vin*. Vol. III, p. 23; *Supra* note 42(a), p. 152;

cf. *Supra* note 21, p. 219;

n. For detail information in relation to *Śikṣā* literature in Sanskrit, see section on *Vedāṅga*, Winternitz, *History of Indian Literature*, Vol. I, pp. 262-266.

61. *Supra* note 42(a), p. 167; *MN*. Vol. III, p. 320; *Supra* note 21, Vol. II, p. 171.

62. (a) "*Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena ca sanighaṇḍukeṭubhānam*." *Supra* note 42(a), p. 76.

(b) "*Nighaṇḍu ti nighaṇḍurukkhādīnam vevacanam pakāsanam sattham. Keṭubham ti kiriyākappavikappo kavīnam upakārāvaham sattham. Saha akkharappabhedena sākkharappabhedānam. Akkharappabhedo ti sikkhā ca nirutti ca*." *Supra* note 7(c), p. 273; see also *ANA*. Vol. III, p. 223; *Sn*. p. 101; *Supra* note 54, Vol. II. p. 278.

science of proper pronunciation of words as per the law of euphony.

The knowledge of making the etymological interpretation of the words is technically called as *Nirutti*. In the *Piṭaka* literature, this term refers to the understanding of the *Dhammas* in relation to their etymology. Persons having mastery over this branch of learning is called *Nirutti-kovida*.

The knowledge of both the sciences namely, *Nirutti* and *Sikkhā*, has been collectively termed as *Akkharappabheda*.

There are two ways of gaining mastery over the rules of grammar. The normal practice is to get the *Suttas* (aphorisms) of a *Vyākaraṇa* by heart and understand their meaning and usages. The other is to practice the spiritual path i.e. meditation. According to this spiritual path an aspirant has to receive *Kammaṭṭhāna* from his teacher. The *Kammaṭṭhāna* selected by his teacher should be closely related with the elements of sounds (*Sadda-dhātu*) and concerned with any of the grammatical rules (*Suttas*) of any language, in which the aspirant is interested. After developing perfect concentration purely based on the selected *Kammaṭṭhāna* the aspirant becomes able to analyse the constituent factors that constitute his own personality and also those of others. Then he becomes capable of cognizing the importance of the element of sound (*Sadda-dhātu*) and also its relation with his personality. Gradually, the reasons for which various types of sounds are uttered by him or by any being, and also the process through

---

63. (a) *Apd.* Vol. II, p. 110.

(b) “*Vītataṇho anādāno niruttipadakovido,
Akkharāṇaṃ sannipātaṃ jaṇṇā pubbāparaṃ ca,
Sa ve anti nasarīro mahāpāṇṇo ti vuccati.*”
Dpd, Ch. 24, vs 19.

(c) “*Niruttipadakovida = niruttiyañca sesapadesu cā ti,
catūsu pi paṭisambhidāsu cheko ti attho.*”
DpdA. iv. 70 (PTS).

which the sounds are formed, become very clear to him. Then he becomes enlightened with the purpose of its use and that of utterance of meaningful sounds. Thus, he, in a state of meditation comes to know the art of using ear-pleasing, heart-pleasing and meaningful language for the sake of his own self and of others. Finally, if he becomes capable of developing his enlightening psychic factors meditating on the impermanent nature of the element of sound meditating on the impermanent nature of the element of sound (*Sadda-dhāru*), he may also attain the highest stage of sainthood (*Arahatta-pada*) along with the detailed knowledge of the analytical science of letters.

In the early stage of the formation of the *Piṭaka*, the practice of spiritual path for gaining mastery over the grammar of the language used in it, was in vogue. The local dialects were adopted by the Buddha, the Omniscient One, for the purpose of preaching his *Dhamma* to persons belonging to all sections of ancient Indian societies and specially to those of the Magadha Kingdom. It is a well recognised fact that the dialects used by the common persons were not so rigid, uniformed, grammatised and ornamental as those of the language of the learned persons of the time of the Buddha. On the basis of this, if one thinks that the Buddha did not know the ornamental Vedic language, so he had no other alternative but to adopt the local dialects. It would be incorrect. He was not under any such compulsion, because the Buddha, from the very age of his schooling, was well trained in the lore of Vedic learnings—under a number of renowned seers, sages and scholars knowing the Vedic language and literature of his time. He had adopted local dialects not for his own sake but for the sake of the benefit of others. He was an Omniscient One. He knew not only the language of the Vedas, he knew many more languages including the languages of the heavenly and hellish beings too. Traditionally it is believed that the *Piṭaka* literature contains the teachings of the Buddha in their true form. If the form and style of the language used in the *Piṭaka* is taken into consideration, then one can very easily, without any hesitation,

and with much certainty, assert that the Buddha, from the early stage to the last stage of preaching his *Dhamma*, adopted the same language having lesser number of variations. This fact itself shows that before the stage of adopting of local dialects as the medium of preaching his *Dhamma*, Buddha certainly had devoted much time in minimising the variations of different dialects and forging them into one popular and purposeful stream of language. In the face of the above situation, will it not be wrong to say that the Buddha did not follow any grammatical rule towards that end. The language of the Buddha and his style themselves speak that he had certainly followed a set of grammatical rules. Some of these might have been borrowed from the grammars of Sanskrit language and some rules might have been formulated by himself. It might be possible that the Buddha did not feel the necessity of demonstrating those rules to the learned monks at the primary stage of the formation of the *Saṅgha*. But when persons from different sections of society and those belonging to different cultural and linguistic backgrounds joined the *Saṅgha* and the number of Bhikkhus and Bhikkhunis started increasing considerably, he felt the necessity of formulating some more common rules applicable to various dialects. Perhaps so, the Buddha then made up his mind to entrust the responsibility of formulating the rules of grammar to some able monk. He knew that among the members of the *Saṅgha*, Mahākaccāyana was the only capable person to bear this academic responsibility. However, in his selection he had adopted a democratic method, to avert the blame of being partial to Mahākaccāyana. One day finding suitable occasion Buddha addressed the assembly of monks and uttered—*attho akkharasaññāto*, as if he had given a *Kammaṭṭhāna* to all. After the Buddha had left the assembly-hall, all approached to Mahākaccāyana for the clarification of that precise teaching. After some interval of time he delivered a detailed discourse explaining the meaning of that utterance of the Buddha and its purpose, to their satisfaction. Thus, the responsibility of the formulation of

the grammatical rules was handed over to Mahākaccāyana by the Buddha himself.

Thus, the tradition of grammar came into existence in the early Buddhist *Saṅgha*. This tradition was maintained by other Great Disciple (*Mahāsāvakas*) who had attained the *Arahathood* along with the attainment of special knowledge of *Paṭisambhidāñāṇa* and their able disciples in successive order. This tradition is being maintained even today by the interested Bhikkhus and scholars, of this area. Although this tradition originally introduced by the Buddha, this has been named after Mahākaccāyana, since he was the chief expositor of this.

Kaccāyana—tradition came into existence orally. This purely oral tradition was maintained perfectly till the time of composing the aphorisms (*Suttas*) formulated by Kaccāyana in written form came into practice. In this oral tradition, the students used to listen to the *Suttas* from their teachers and got them committed to their memory. Again in turn, they, without making any mistake, used to transmit them by way of recitation to their students. In such a process there came a time when the collection of the *Suttas* formulated by Kaccāyana came to be known first as a *Pakaraṇa*. The time of its appearance as a *Pakaraṇa* is yet to be determined.

The use of the term *Pakaraṇa* signifying an independent and larger collection comprising the exposition of the teaching of the Buddha, was in practice even during the life time of the Buddha. The title of seven treatises, namely *Dhammasaṅgaṇīppakaraṇa*, *Vibhaṅgappakaraṇa*, *Kathāvatthuppakaraṇa* and the like may be cited here as illustrations.

The importance of the collection of aphorisms (*Suttas*) formulated by Kaccāyana was not an insignificant one. This grammatical treatise, as it had been composed by one Kaccāyana, later on, at some stage of being handed down to the students by their teachers, was named as *Kaccāyanappakaraṇa* as a mark of honour to its author. This would not be an unreasonable to think

that this grammar might have been enriched by at least more than one grammarians having the same name Kaccāyana. In the process of enriching it, the followers of this tradition might have borrowed some *Suttas* from some popular and famous contemporary grammars of other Indian languages. In order to make them applicable to this new language, they might have brought certain phonological changes in those *Suttas* and added them to the older collection. It is because of this reason, various editions of this treatise with different number of *Suttas* and come into existence. On the basis of the fact of addition of *Suttas* to the original grammar composed by Kaccāyana, later on it earned popularity as the *Kaccāyana-yogo*.⁴ This had been given other titles too. *Susandhi-kappa* is one of such titles. It was named so, because the treatise started with the *Susandhi-kappa* as its first chapter to give much emphasis on the importance of rules of euphonic combination (*Sandhi*). A similar treatise, since it bears the characteristic speciality (*Gandha*) of the grammatical tradition of Kaccāyana, was called *Kaccāyana-gandha*. It has another reason of having been named so. According to some, this treatise was nothing but new edition of the old *Kaccāyanappakaraṇa*. To some other

-
- 64 (a) "*Kaccāyanena kato yogo, vutti saṅghanandino,
Payogo brahmadattena nyāso vimalabuddhino.*"

Gems Elvis, Kaccāyana's grammar, Introduction, referred to in *KV*. See, for its original source, *Kaccāyanabheda-Tikā* (Introduction).

- (b) "*Kaccāyano kato yogo, saṅghanandipavuttikā,
Tikā vimalavuddhi ca, brahmaputta ca kāriko.*" *Sds*, p. 42
"*Acariya pana lakkhaṇavuttiudāharasāṅkhātāṃ,
imaṃ kaccāyanagandhaṃ kaccāyanattherena kataṃ ti
vadanti.*"

Kaccāyana-vaṇṇanā, referred to in *KV*. Supra note 4(b) - p. 59.

scholars, the *Kaccāyanappakaraṇa* was given this new name, at a period by some of its editor or author, when this treatise got its scripturised book (*Gantha*) form for the first time. In the Pāli literature the terms *Gandha* and *Gantha* are found often used as synonym. Thus this treatise, with the changes of time, of the number of *Suttas*, of the groupings of the *Suttas*, with the addition of scholarly comments to those *Suttas*, got various titles at different periods suiting to the mind of the readers of those periods. In this process of preserving the tradition, at a stage, it came to be known as the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

The reasons behind naming it as the *Kaccāyana-vyākaraṇa* are purely grammatical and etymological. Firstly, because it, being the collection of the *Suttas* composed by the Kaccāyana Thera, presents itself before the learners as an instrument to own the valuable treasures of a special (*Visesa*) from (*Ākāra*) and nature (*Lakkhaṇa*) Secondly, it, like an indicative instrument, indicates its possessor a general guideline so as to introduce him with the valuable treasures hidden in the *Piṭaka* literature. Thirdly, because it helps its reader, if they desire, in expressing their own experiences and views to others in Pāli, the language of the Buddhas.

The modern scholars interested in the field are also maintaining the tradition of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, by bringing out its various editions printed in different countries.

There are again some modern scholars who consider it, this being the oldest *Vyākaraṇa* written in Pāli, as the *Pāli-vyākaraṇa*. It is also because of this reason, a number of grammars based on the principles of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, have been named by their authors as the *Pāli-vyākaraṇa*. But out of these various titles, the collection of the *Suttas* composed by Kaccāyana Thera became familiar under the title *Kaccāyana-vyākaraṇa* only.

As already mentioned, there are various editions of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. These editions differ mostly in two matters—(a) firstly, with regard to the number of *Suttas* and (b) secondly, with regard to the number divisions.

(a) Number of *Suttas*

Out of various editions of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* at least five are distinct for their variation in the number of the *Suttas*. The above mentioned editions of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* in their original form are out of the reach of modern day readers. References of variations in the number of *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, have been detected by the scholars from various commentarial and supplementary literature written on it.

According to the *Kārikā*, the *Kaccāyana-vyākaraṇa* consists of six hundred and seventy two (672)⁶⁵ *Suttas* only. The *Kaccāyana-tīkā* mentions six hundred and seventy three (673)⁶⁶ *Suttas*. The number of these, according to the *Mukhamattadīpanī*, is six hundred and seventy five (675).⁶⁷ A manuscript of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* found by Alwis in Śrī Laṅka by the middle of nineteenth century sets down the whole of the aphorisms (*Suttas*) at six hundred and eighty seven (687).⁶⁸ There is another tradition of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* which maintains that there are seven hundred and ten (710)⁶⁹ *Suttas*. The *Mukhamattadīpanī* and the *Nyāsa-pāṭha* written in the Sinhalese and Burmese scripts respectively too at one stage agree to this last number. In another way of classification, as

---

65. "Sandhimhi ekapaññāsaṃ nāmamhi dvisataṃ, bhava,
Aṭṭhārasādhikañceva kārake pañcacattāṭṭisaṃ.
Samāse aṭṭhaviṣaṇca dvāsaṭṭhi taddhite mataṃ,
Aṭṭhārasasatākhyāte kīte suttasataṃ bhava,
Uṇādimhi ca paññāsaṃ suttametam pakāsitam,
Kaccāyanena thereṇa tilokatilaketunā."
Kārikā. pp. 50-52: referred to in *KV*, *Supra* note 4 (a) p. 69

66. *Nyp.* p. 431.

67. *Mmd.* p. 519.

68. *K.P.G.*, Introduction. p. v.

69. "Samuhappamāṇavasena pana sattasatādhikasahasassamattappa-
māṇo suttāni pana dasādhikāni satta satāni honti."

Supra note 67. p. 5; see also *Supra* note 66, p. 5; *Kny.* p. 9.

made in the *Kaccāyana-Nyāsa* by the commentator Vimalabuddhi Thera, the number of *Suttas* is 1700.⁷⁰ But the basis of these two classifications is yet to be determined.

The tradition of *Kaccāyana-vyākaraṇa* consisting six hundred and seventy five *Suttas* finds its support also in the *Kaccāyana-vaṇṇanā*.⁷¹ The *Kaccāyana-vyākaraṇa* with this number of *Suttas* earned more popularity than others among the scholars.

Reasons of Variations

The reasons behind such variations of the number of *Suttas* are very obvious. All of these variations go to suggest that the *Kaccāyana-vyākaraṇa* at one time became very famous in this country and abroad as well. Finding its utility, a number of grammarians of different times and countries had commented on it and tried to make it more accessible to the interested learners. In the long run, due to certain unwanted ups and downs in the society or because of some natural calamities, these literature either had faced their ill fate and got destroyed or had turned into the hidden treasures under dust and debris. After a long gap of darkness, such hidden treasures are now being unearthed in fragments and defaced conditions.

The grouping of *Suttas* of minor nature under one major *Sutta* may also be a reason of lesser number of *Suttas*. Separation of several minors *Suttas* coming under one major *Sutta*, as several independent *Suttas*, may be one of the reasons of the increasing number of *Suttas*.

(b) *Number of Chapter*

The tradition of the *Kaccāyana-yoga* believes, that the *Kaccāyana-yoga* was just the compilation of *Suttas*. The *Suttas* of this were not divided into so many divisions. Perhaps the earlier

70. *Ibid.*

71. *Kvn.* referred to in *KV* Supra note 4(a), p. 97.

grammatical treatises of the Kaccāyana tradition also did not adopt the system of dividing the *Suttas* into Chapters. But the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, as it is available today, is divided into several Chapters. In the absence of the original texts of this tradition the name of the author who had adopted first the system of classifying the *Suttas*, is still unknown to us. The system of forming several Chapters of the contents of a text or treatise has been evolved with a view to presenting them before the learners in a more pleasing and attractive manner. The art of chapterisation is an inseparable part of the modern book editing science. The same contents of a book may be chapterised in a number of divisions from various angles. The authors of various editions of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* too have divided the *Suttas* contained therein in various Chapters. With regard to the exact number of the Chapters of this *Vyākaraṇa*, there is difference of opinions among the scholars. Only a few of these have been cited here.

The total number of *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* has been divided into various Chapters. With regard to the exact number of Chapters, there are differences of opinions among the scholars.

Buddhappiya Dīpaṅkara,⁷² a famous grammarian and author of the *Rūpasiddhi* mentions, that the *Kaccāyana-vyākaraṇa* consists of seven Chapters. Each Chapter is called a *Kappa*. The seven *Kappas* are as follows :—

- (1) *Sandhikappa*, (2) *Nāmakappa*, (3) *Kāraṇakappa*, (4) *Samāsakappa*, (5) *Taddhitakappa*, (6) *Ākkhyātakappa* and (7) *Kitakappa*.

The *Kaccāyana-vaṇṇanā* refers to one *Kaccāyana-vyākaraṇa* which contains *Suttas*, their *Lakkhaṇas*, their *Vutti* and their *Udāharaṇas* too written by another Kaccāyana.⁷³

72. KV. Supra note 4(a), p. 68; see for detail *Rūpasiddhi*.

73. KV. Supra note 33; see for details *Kaccāyana-vaṇṇanā*.

The introduction of the Kachchāyano's Pāli Grammar informs that the copy of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* found in Sri Lanka by Mr. Alwis is divided into eight books treating on different subjects as mentioned below :

Book I The alphabets, permutation and combination.

Book II Declension — nouns, adjectives and pronouns.

Book III Government

Book IV Compound words.

Book V Noun Derivatives

Book VI Verbs

Book VII Verbal derivatives

Book VIII Verbal derivatives from *Uṇādi* affixes.

Each book (Division) is divided into several sections, each containing a number of *Suttas*. Their number is limited within twenty to fifty.

The Dictionary of Pāli Proper Names makes a mention of another *Kaccāyana-vyākaraṇa*, the contents of which are also divided into eight divisions. It mentions the number of divisions only, but does not mention the names of those eight Chapters. The same source further adds to that each of these divisions comprises *Suttas* (aphorisms with great brevity); *Vutti* (supplements); *Payoga* (grammatical analysis with examples), and *Nyāsa* (Scholia or explanatory notes of the principal grammatical forms in the shape of questions and answers).⁷⁵

Dr. Bharat Singh Upādhyāya, in his Pāli Sāhitya Kā Itihāsa,⁷⁶ apprises of another *Kaccāyana-vyākaraṇa*, the *Suttas* of which are also divided into eight Chapters. The names of these Chapters, as recorded in the Introduction of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, are as

---

74. *Supra* note 68.

75. *DPPN.*, Vol. I, p. 479.

76. *PSI.*, p. 736.

follows—(1) *Sandhi*, (2) *Saññā*, (3) *Nāma*, (4) *Kāraka*, (5) *Samāsa*, (6) *Taddhita* (7) *Ākkhāta* and (8) *Kīta*.

There is information of another *Kaccāyana-vyākaraṇa*, which instead of eight books, divides the whole of the contents into four broad Chapters. Each Chapter is again divided into several Sub-chapters. The total number of the Sub-chapters contained in the *Kaccāyana-vyākaraṇa* is twenty three.

There are three other types of editions of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. One edition of the book contains the *Suttas* along with their *Vuttis* only. *Vuttis* are the supplementary grammatical work in nature. The other contains the *Suttas* along with their *Vutti* and the *Payogo*. The *Payogo* is a grammatical treatise which shows the application of the *Suttas* with a number of examples. The third type of edition of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* contains in it the *Suttas*, the *Vuttis*, the *Payogo* and the *Nyāsa* of each *Sutta*. The *Nyāsa* is a type of scholastic grammatical work in which the *Suttas* are dealt with in details.

In India a critical and popular edition of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* in the Devanāgarī scripts came into light for the first time in the year 1967 under the joint editorship Prof. Laxminarayan Tiwary and Shri Birbal Sharma. It contains altogether six hundred and seventy five *Suttas*. This editon is enriched with the association of their *Vuttis* and their translation.

The *Suttas* of this *Kaccāyana-vyākaraṇa* are divided into four broad Chapters. Each of these Chapters is technically termed as a *Kappo*. The four *Kappas* are respectively (1) *Sandhikappo*, (2) *Nāmakappo* (3) *Ākhyātakappo* and (4) *Kitabbidhānakappo* (*Kibbi dhānakappo*).

The *Sandhikappo* deals with fifty one *Suttas* in five Sub-chapters. Each of these Sub-chapters is called a *Kaṇḍa*.

The *Nāmakappo* contains in it three hundred and fifty six *Suttas*. These *Suttas* are divided into eight *Kaṇḍas*.

The *Ākhyātakappo* has one hundred and eighteen *Suttas*. These are divided into four *Kaṇḍas*.

The *Kitabbidhānakappo* has six *Kaṇḍas* to deal with one hundred and fifty *Suttas*.

Thus the *Kaccāyana-vyākaraṇa* has in all twenty three *Kaṇḍas* to deal with six hundred and seventy five *Suttas*. Here is a diagramme showing its scheme of chapterisation :

Sl. No.	Name of the Kappa	No. of Kaṇḍa	No. of Sutta
1st	<i>Sandhikappo</i>	5	51
2nd	<i>Nāmakappo</i>	8	356
3rd	<i>Ākhyātakappo</i>	4	118
4th	<i>Kitabbidhānakappo</i>	6	150
4 Kappas		23 Kaṇḍas	675 Suttas

Importance :

Besides the school of *Kaccāyana-vyākaraṇa*, there are many more other schools of *Vyākaraṇa* in the Pāli literature. Among these numerous schools of Pāli *Vyākaraṇas* only five became famous. These are (1) *Mahānirutti*, (2) *Bodhisatta-vyākaraṇa*, (3) *Sabbaguṇākara-vyākaraṇa*, (4) *Kaccāyana-vyākaraṇa*, (5) *Moggallāna-vyākaraṇa* and (6) *Saddanīti-vyākaraṇa*.

Out of these, the *Mahānirutti*, the *Bodhisatta-vyākaraṇa*, and the *Sabbaguṇākara-vyākaraṇa* met the ill fate. Because of their non-popularity, these books are now almost extinct. Their availability is even doubtful. The other three schools of Pāli *Vyākaraṇa* are alive. But among these three, the school of *Kaccāyana-vyākaraṇa*, because of its simplicity, earned more popularity than the other two. Among the chief schools of Pāli grammar, there is none so pleasing in style, so clearly understandable which can be, so readily committed to memory, so excellent in arrangement, so highly recognized as an

authority by grammarians as this *Kaccāyana*. It is in short, the mainstay of the Pali language. The *Kaccāyana-vyākaraṇa*, from the very salutary and introductory verses to the last *Sutta*, animates and instigates the pupils of Pāli by a representation at the commencement of the advantages to be gained by a proper study of letters (*Akkhara*). It has its own lengthiest school of grammar with a number of supplementary works. Finally and safely it may be remarked that the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, for its simplicity and brevity, is universally acknowledged to be the best Pāli *Vyākaraṇa*. So it is an indispensable treatise for all pupils who wish to make an exhaustive study of the Pāli language and literature.

Authorship : With regard to the authorship of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, there are differences of opinions among the scholars. It has become now a days a point of interesting discussion among the scholars of this area.

One group of the traditionalist scholars hold the view that the authorship of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* should be ascribed to *Kaccāyana*, since he himself, being inspired and authorised by the Buddha, had composed contents of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

The second group of traditionalists are of the opinion that the *Lakkhaṇas* (characteristics), the *Vuttis* (supplementary grammatical works), the *Udāharaṇas* (examples) etc. were composed by *Kaccāyana Thera*. In support of their views they cite references from the *Kaccāyana-vañṇanā*.⁷⁷

The third group of the traditionalists believes that the *Kaccāyana Thera* of the time of the Buddha had himself composed only the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. The work related to the *Vutti* (supplements), the *Payoga* (application in examples), the *Nyāsa* or *Tikā* (scholastic exposition), and the *Kāraka* (supplementary grammatical work on systax) were composed by *Śaṅgha-nandi*, *Brahmadatto*, *Vimalabuddhi* and *Brahmaputta* respectively.

---

77. K.V, Supra note 33.

The authors of the *Kaccāyana-bheda-ṭīkā*, and the *Saddhamma-saṅgaha*⁷⁸ support this traditional view.

The fourth group of modern but traditionalist scholars also ascribe the authorship of *Kaccāyana-vyākaraṇa* to Mahāsāvaka Mahākaccāyana. "The Buddhist Traditions in Ceylon" wrote Prof. Cowel "all agree in calling the author of the earliest Pāli grammar Kachchāyano, and although this is said to have perished."⁷⁹

Mr. James D'Alwis in his 'An Introduction to Kachchāyano's Grammar of the Pāli Language' without any doubt tries to identify the present Pāli (*Kaccāyana*)-*vyākaraṇa* with the ancient *Susandhikappa* written by Mahākaccāyana. In support of the traditional view, he quotes passage from the *Ṭīkā* of the *Aṅguttara-Nikāya-Aṭṭhakathā*.⁸⁰

Mr. Francis Mason writes in the Introduction of *Kachchāyano's Pāli Grammar*—"In fact Kachchāyano built his grammar precisely, like the edifice of the Paris exhibition".⁸¹ From Sanskrit sources we learn that there was a Kachchāyano, or Kākatyāna, who had composed Sanskrit grammar about the age of Gautama.

Dr. E. Bühler has shown from manuscripts recently discovered, that 'Pāṇini, the father of Sanskrit grammar, quotes from Kachchāyano as his predecessor, and has borrowed from him many of his grammatical terms. This establishes his antiquity and Dr. Bühler adds : "I believe that Kākatyāyana was not a Brāhmaṇa, and should not be at all astonished, if it were established by additional evidence that he was a follower of the Sākyamuni."⁸²

78. *Supra* note 34(b), p. 42

79. *Supra* note 68, p. i.

80. *Id.* at ii.

81. *Id.* at iii.

82. *Supra* note 68, p. ii.

According to one tradition, it is also believed that one Buddhaghosa brought it to Burma at 387 A.D. and he himself translated it and commented on it in Burmese language.⁸³

There are other modern scholars who somehow disagree to the traditional view with regard to the authorship of the *Vyākaraṇa* in question. To them the name Kaccāyana should not be treated as the only decisive factor to this effect, because there were other Pāli or Sanskrit scholars of the same name during the post-Buddha period and even after the age posterior to Buddhaghosa. It is so they propose that the internal literal evidences available in the *Kaccāyana-vyākaraṇa* and the historical evidences in other contemporary literature also should be taken into consideration for this purpose,

According to some, Kaccāyana of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, since there is no mention of name of this treatise in any of the scripture of the *Piṭaka* literature, belonged to the post-*Piṭaka* period.⁸⁴ The period of the *Piṭaka* literature may be extended maximum upto the period of the third Buddhist Council held during the reign of Asoka, the Great King.

In the descriptive part of the *Sutta* No. 9 of the *Sandhikappa*, there is a passage. It runs as follows :

“*Yā ca pana sakkataganthesu samaññā ghoṣā ti
vā aghosā ti vā payoge sati etthā pi yujjante.*”⁸⁵

Its meaning is as follows : “The rules framed in connection with the consonants designated as *Ghoṣa* or *Aghoṣa* are the same as applied in the Sanskrit grammars.”

This passage itself presupposes or speaks of the existence of some Sanskrit grammars. Taking it as an evidence and a base as

---

83. *Id.* at v.

84. *PLL.*, p. 37.

85. *KV.* p. 12, S. 9.

well Satish Chandra Vidyabhushan argues that Kaccāyana, the author of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* had taken maximum help, if not copied down, from the *Suttas* of the Sanskrit grammars of his time, in the formation of the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.⁸⁶ Thus he refutes the traditional belief of ignoring any relation of Pāli, Sanskrit and their grammars.

This assesment cannot be treated as cent per cent correct, because similarities of nature or of the contents of any thing or being do not indicate always the act of coping by one from the other. This may indicate the chance of coincidence of being common and natural classification only.

Even if suppose to be so for the time being, this passage does not help us in determining any particular date of the author Kaccāyana, since it does not mention the name of any particular Sanskrit *Vyākaraṇa*. In such a situation it helps the traditionalists in upholding their view because even during the time of the Buddha too, there were many grammatical treatises written in Vedic Sanskrit language.

Moreover, the quoted passage does not form the part of the *Sutta* No. 9. The said *Sutta* originally runs as under :

“*Parasamaññā payoge*”.

The quoted passage, which has been used as the internal evidence by S.C. Vidyabhushan, is a part of the *Vutti* on the above mentioned *Sutta*. The *Vutti* was made on the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* by one Saṃghanandi⁸⁷ Thera who flourished much after the period of Kaccāyana of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. So the said passage does not serve the purpose for which it has been quoted. Perhaps S.C. Vidyabhushan had some confusion about the nature of the *Sutta* and the *Vutti* and consequently had mistaken *Vutti* for *Sutta*.

---

86. *KV. Supra* note 4(a), p. 66.

87. *KbT.* referred to in *KV. Id.* at 59.

Besides this, he searched out the names of two historical personalities namely, Devānampiyatissa and Upagutta from the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. Both of these were contemporary of Asoka. On the basis of these two internal evidences he tries to justify his notion that the *Kaccāyana-vyākaraṇa* was written certainly after the period of Asoka.

But these two evidences too do not serve his purpose, because neither of these appear in the main part of the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. The names namely Devānampiyatissa and Upagutta appear in the *Payogas* of the *Sutta* No. 253⁸⁸ and No 283⁸⁹ respectively. These evidences thus go to tell that the treatise known as the *Payoga* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* was written during or after the Asokan period. Then these evidences also are helpful in determining the earliest period of the composition of the *Payoga* by Brahmadata.⁹⁰

In that period (3rd century A.D.), there were two Kaccāyanas. One Kaccāyana (Sanskrit-Kātyāyana) wrote the *Vārttikas* on Pāṇini's grammar. The other Kaccāyana of that period too was a Sanskrit grammarian. The Chinese pilgrim, Hioun Tshang also in his record mentions one Kaccāyana. Hioun Tshang during his stay in India (629-645) A.D.) had an opportunity to sojourn in a monastery founded by Asoka in which one monk of the same name had composed a theological work three hundred years after the Mahāparinibbāna of Gautama Buddha. As the grammatical work of the Kaccāyana in question shows clearly the influence of Sanskrit grammar, chiefly the *Kātantra*, there is a tendency among some modern scholars to identify Kaccāyana of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* with the Kātyāyana of that period.⁹¹

R.O. Franke has observed that the *Vyākaraṇa* that existed before the period of Buddhaghosa and Dhammapāla might have a

88. *KV*, p. 130. S. 253.

89. *Id.* at 155. S; 283.

90. *Supra* note 86, p. 59.

91. *Supra* note 68 p. ii.

fixed grammatical system, which was different from that Kaccāyana. According to him that *Vyākaraṇa* was perhaps based on the grammar of Bodhisatta. Both Buddhaghosa and Dhammapāla nowhere in their literature mention the name of *Kaccāyana-vyākaraṇa* even for a single time. Basing this fact some scholars believe that the grammarian Kaccāyana certainly belonged to the age posterior to Buddhaghosa, for otherwise the latter would have mentioned either the name of Kaccāyana or followed Kaccāyana in grammatical terminology taking him as the author of the classical Pāli grammar. On the fact his name having not been mentioned or the absence of any grammatical rule of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, they conclusively say that Kaccāyana of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* has nothing to do with the Mahāsāvaka Mahākaccāyana. Scholars who held this view, try to identify the *Kaccāyana-gandha* with the *Kaccāyana-vyākaraṇa* and finally ascribe the authorship of the same to Kaccāyana. Thus a higher limit for the date of Kaccāyana has been fixed by them extending it to the fifth or sixth century⁹² A. D.

Now the scholars of this present age (twentieth century A.D.) have before them two opinions of extreme nature in this matter. The authorship is ascribed, according to one view, to Mahākaccāyana of the time of the Buddha and according to other one [K. V. 67] Kaccāyana belonging to the period of the seventh century A.D. at maximum. But none of these two views has not yet been established directly on any undeniable literal and historical evidence. The traditionalists although quote several citations in their favour, there is not a single citation from the *Piṭaka* sources which can be evidently accepted. Because of many other such reasons the views of the traditionalists are still within the purview of doubts suspicions. Similarly, in the absence of direct historical evidences, the view of modern scholars too are still suspectfull.

---

92. *Supra* note 84.

In order to face the modern critics and to establish any impartial opinion one is advised to take the following chief points into his consideration :

Criticism

(1) The reasons and the contexts cited by the traditionalists in connection with the utterance of *Attho Akkharasaññāto* the first *Sutta* of the first Pāli *Vyākaraṇa*, made by the Buddha, have not yet been traced out in the *Piṭaka* literature belonging to the post-Buddhaghosa period.

(2) Passages as cited by traditionalists narrating the incidences of the composition of the *Suttas* of the first Pāli *Vyākaraṇa* made by the Mahāsāvaka Mahākaccāyana, have been taken from the secondary grammatical treatises like that of the *Kaccāyana-vañṇanā*.

(3) The passage extracted from the *Kaccāyana-vañṇanā* does not tell the exact number of *Suttas* composed by Mahāsāvaka Mahākaccāyana and also do not give the name of any place where those *Suttas* have been disclosed before the Saṅgha for the first time.

(4) The sources forwarded for favour of the traditional view also do not attest the approval or appreciation of the Buddha to Mahāsāvaka Mahākaccāyana for the composition of such *Suttas*.

(5) The *Madhupiṇḍika Sutta* informs of the extraordinary expertise of Mahākaccāyana only in expounding the *Dhamma* briefly delivered by the Buddha.

(6) The composition of the *Suttas* of the *Vyākaraṇa* is a great achievement in the life of a composer. It is also a mile-stone in the progress of a literature of the concerned language. When

the utterances or discourses of minor nature like that of the *Kumārapāṇha* could have been included in the *Khuddakapāṭha* of the *Khuddaka-Nikāya* as the inseparable part of the *Piṭaka* literature, why then the compilation of the *Suttas* composed by the Mahāsāvaka Mahākaccāyana has not been included in the same by the Saṅgītikāraka Bhikkhus ?

The modern critics, on the basis of the above mentioned points, argue that the Mahāsāvaka Mahākaccāyana in no way may be identified with Thera Kaccāyana, the author of the Pāli *Vyākaraṇa* under any title like *Kaccāyanappakaraṇa*, *Kaccāyanagandha*, *Kaccāyanayoga* or *Susandhikappo* or *Kaccāyana-vyākaraṇa*. In their opinion, Mahāsāvaka Mahākaccāyana at best can be regarded as the founder predecessor of a school which might have developed as the Avantī school of the Buddhists at a much later period. According to these modern scholars, Kaccāyana, author of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* was probably a South Indian belonging to the fifth or sixth century A.D. They also further add that this Kaccāyana belonged to the Avantī School founded by Mahāsāvaka Mahākaccāyana. He was, perhaps, also the author of the *Nettipakaraṇa*.⁹³

As the language, for which Kaccāyana composed the *Vyākaraṇa* later on came to be known as *Kaccāyana-vyākaraṇa*, was adopted by the Buddha for the first time for the purpose of preaching his *Dhamma* even long before its coming into existence as a compiled form. He had used the same throughout his life in the same style and perfection with which he had started preaching his *Dhamma* for the first time. For a comparative study one may examine the style and the grammatical perfectness of his language used in the *Dhammacakkapavattana* and the *Mahāpariṇibbāna Sutta* or any *Sutta* delivered by him at any stage of his life. Even after the composition of *Sutta* the first *Vyākaraṇa* of a widely popular language, other than Sanskrit, by Mahākaccāyana as the

---

93. *Supra* note 75, p. 478; see also, *Supra* note 86.

traditionalists believe, the Buddha did not bring any change in his style of using the language. The comments made by the celebrated commentators Ācariya Buddhaghosa, in his commentary, clarifies this point. The opening sentence of each *Sutta* of the *Sutta-Piṭaka* containing three words—*Evam me sutam*,⁹⁴ suggests that the Bhikkhus of the time of the Buddha also did not bring any change in the contents of the *Dhamma* delivered by their Master. The comments of Ācariya Buddhaghosa also go to narrate the traditionalists' views that those Bhikkhus and Bhikkhunis did not bring grammatical change in the style of language used by the Buddha, even after the composition of the *Vyākaraṇa*, made by Mahākaccāyana. The same is also true of the councillors of the first Buddhist Council that took place immediately after the *Mahāparinibbāna* of the Buddha. They have also adopted the same system in compiling the teachings of the Buddha as had been heard by the Arahants and other monks from him. The language used by the Master was perfect in all points of grammar composed by Kaccāyana or Mahākaccāyana of the later period. These facts boldly and categorically go to suggest that the Buddha, from the very early age of schooling was trained under a good number of celebrated seers and sages of the time of King Suddhodana. In this connection, the name of Sabbamitta⁹⁵ is worth-mentioning. He was a well versed scholar in the Vedic lore belonging to a famous Udicca Brāhmaṇakula.⁵⁰ So doubtlessly, it may be said that Buddha had certainly a good knowledge of grammar of Vedic language and literature of that period. His mother being a Kolyan and he himself being a son of the royal family of the Sakyan clan, his expertise in the languages used by the Kolyans and the Sakyans, is beyond any doubt. After his great renunciation, about six years he had wandered over many places of Magadha Kingdom and met a number of learned and common people of those places. It is also quite unreasonable to

94. *DNA*, *Supra* note 47, pp. 37-41.

95. *Mln.* p. 236 (PTS).

think that he had not learned the language of the people of Magadha during that long period. Kosala being a powerful and closest country of three neighbouring states, there is also nothing unreasonable to think that the Buddha also knew the language of the Kosalans. Moreover, the Buddha had passed his maximum time in these two countries—Magadha and Kosala. Thus, even before the attainment of the Supreme Enlightenment, Siddhartha Gotama was expert at least in five languages. Out of these the language of the Vedas was a highly developed and ornamental literary language with various rigid grammatical rules. The other four were purely in the nature of spoken languages. Each of these spoken languages had some sort of uniqueness. These were guided by some arbitrary rules used by the users of each locality. Yet each of these had some factors which were common at least in two or more spoken languages.

After the attainment of the Enlightenment he became the Buddha. The Pāli literature mentions four kinds of the Buddhas. They are namely, the *Bahussuta* Buddha, the *Catusacca* Buddha, the *Pacceka* Buddha and the *Sabbāññū* Buddha. A *Sabbāññū* Buddha is superior to all other beings, human and divine and even including the other three types of the Buddhas. A *Sabbāññū* Buddha, by his omniscient power, can know whatever he wants to know. He can express his intentions to any being of any plane of existence in the language of listeners. His range of knowledge had no limitation. But the Buddha, being a human being always prefers the language of the human beings. A Buddha always in almost all chief phenomena of life, instead of following his family tradition, follows the tradition of previous Buddhas.

Gotama, the Buddha was a *Sabbāññū* Buddha. In the matter of selection of a popular language he might have exercised the power of his Omniscience. The name of the language in which he had preached his *Dhamma*, was not given by the Buddha himself. The name of the language was not even mentioned anywhere in the

Piṭak literature, either by their recitors chiefly Ānanda and Upāli, or by their compilers. Although the Buddha did not mention any name given to his language, but any one may guess it, after making a careful study of the intention of the Buddha lying behind the preaching of his *Dhamma*, the remarks he made with regard to the selection of language to be used by the *Saṅgha*, and by making a comparative linguistic, phonological and grammatical study of various languages and dialects prevalent in the ancient Indian societies of the time of the Buddha. Let us here review his remarks, the time, the place and the occasion of making his remarks and then their repercussions.

The *Dhammacakkapavattana*⁹⁷ was the first public discourse delivered to the fivefold monk by the Buddha at the Deerpark of *Isipatana* near *Vārāṇasī*. After hearing the *Dhamma* from the Buddha they attained to the highest stage of Sainthood (*Arahatta-phala*). They requested him to ordain them as his monk-disciples. The Buddha welcomed them and addressed as *Bhikkhu*. Thus for the first time, the *Saṅgha* of *Bhikkhus* was founded by him with the five monks. Very soon the number of persons, who having attained the Arahathood, joined his *Bhikkhu Saṅgha*, became sixty. Realising the importance and the urgency of preaching the *Dhamma* for the benefit of all he instructed them :

“Go, Oh *Bhikkhus* and wander forth for the gain of many, for the welfare of many, in compassion for world, for the good, for the gain, for the welfare of gods and men.”⁹⁸

97. *Mvq. Supra* note 45, pp. 13-8.

98. “*Caratha, bhikkhave, cārikam bahujanahitāya bahujana-sukhāya lokānukampāya atthāya hitāya devamanussānam. Mā ekena dve agamittha. Desetha, bhikkhave, dhammam ādikal-yānam majjhekalyānam pariyosānakalyānam sāttham savyañ-janam kevalaparipuṇṇam parisuddham brahmacariyam pakāsetha.*” *Id.* at 23.

Along with this, he had also categorically instructed them that two Bhikkhus should not tread the same path at a time.

Having been instructed thus, the Bhikkhus took different paths leading different directions and destinations with a missionary zeal to preach the *Dhamma* to the maximum number of person. As a result of this, persons from various families with different linguistic, cultural and religious traditions belonging to different villages, cities and states started joining the *Sangha*. The number of Bhikkhus within a very few years became unaccountable. They too having been instructed to preach the *Dhamma* and to ordain the aspirants at the place and the time wherever and whenever they met them, started preaching their sermons and ordaining the aspirants. At the primary stage of the Buddha did not feel the necessity of making any hard and fast rule for the selection of language. Naturally, this shows that from the very beginning of the formation of the Bhikkhu Saṅgha, the Bhikkhus were freely using their own dialects for the purpose of preaching the *Dhamma* of the Buddha in their native lands.

At that time, there were two Bhikkhus, Yamelu and Tekula by name. They were two brothers. They belonged to a Brāhmaṇa family. Both of them were expert in the use of metrical form (*Chandasa*) of the Vedic Sanskrit language. Having known that the *Dhamma* of the Buddha was being preached by various Bhikkhus in their own dialects, those two Bhikkhus became very much anxious and annoyed. Those two Bhikkhus thought that the use of various local dialects in preaching the *Dhamma* would pave the way for bringing distortion and imperfections in the *Buddhavacana*. With an intention to preserve the purity of the *Buddhavacana* and to seek permission for its preaching in the *Chandasa* language only, the two, Yamelu and Tekula, jointly reported the whole matter to the Buddha, thus—

"*Etarahi, bhante, bhikkhū nānāgāmā nānāgottā nānājaccā nānākulā pabbajitā. Te sakāya niruttiyā Buddhavacanāṃ dūsentī. Handa mayāṃ, bhante, Buddhavacanāni chandaso āropemā ti.*"⁹⁹

Buddha immediately reacted to this and rebuked those two Bhikkhus for making such proposal replete with a sectarian feeling. He rejected their proposal of translating the *Buddhavacana* into the *Chandasa* language very sharply.

Finding a suitable time and occasion, the Master addressed the assembly of Bhikkhus and instructed thus :

"*Netam, moghopurisā, appasannānaṃ ceva appasādaya, passannānaṃ ca ekaccānaṃ aññathāttāyā' ti. Na, bhikkhave, Buddhavacanāṃ chandaso āropeṭabbaṃ. Yo āropeyyo āpatti dukkaṭassa.*"¹⁰⁰

Through this instruction the Buddha cautioned that the *Buddhavacana* at no cost should be translated into the *Chandaso* language. A Bhikkhu who would do so, would be guilty of transgressing a rule of minor nature.

After the promulgation of this ordinance, on the same occasion and at the same assembly, with regard to the choice of language to be adopted by the *Bhikkhus* and *Bhikkhunis*, the Buddha ordered thus :

"*Anujānāmi, bhikkhave, sakāya niruttiyā Buddhavacanāṃ pariyāpunitum.*"¹⁰¹

The literal translation of this is as follows : "I order, Oh Bhikkhus to learn the *Buddhavacana* through the *Saka Nirutti*."

Nirutti generally means 'language' and particularly 'dialect'. According to the grammatical rule of almost all Indian languages

99. Cvg. 5.16, pp. 228-9.

100. *Id.* at 229.

101. *Ibid.*

an adjective is always used before a noun for which it qualifies, as in the case of *Māgadhā Nirutti* or *Māgadhikā Bhāsā*. In such case *Māgadhī* is the name of a language or dialect spoken by the citizens of the kingdom of Magadha. The term *Saka* cannot be treated in the same manner as the term *Magadha* has been used in the case of *Māgadhā-Nirutti*, for there is no mention of any country or Janapada having the name *Saka* in ancient India, at least certainly not during the time of the Buddha. Mention of names of various *Nirutti* or *Bhāsā* such as Sanskrit; *Mahārāṣṭrī*, *Śūrasenī*, *Māgadhī*, *Ardha-māgadhī*, *Apabhraṃśa*,¹⁰² are available abundantly in the ancient Indian literature. But the mention of any *Nirutti* having the name *Saka* is not found in any of the Indian literature. Hence, one can conclusively remark that the Buddha, by using *Sakā nirutti*, did not refer to any particular dialect (*Nirutti*) having the name *Saka*.

Under such circumstances scholars have before them no other alternative but to take the term *Saka* in the sense of 'own' only. The use of the term *Saka* in the sense of 'own' is available abundantly in the Pāli literature. The terms *Sakā-Nirutti* combinedly mean 'own dialect' may refer to some particular or any dialect or language of the time of the Buddha.

Here is given the maximum number of interpretations of the term *Sakā-Nirutti* to have a over all survey of its various uses. The term has been used in the sense of ;

- (a) Buddha's own family language,
- (b) the language of the Buddhas, i. e. *Māgadhī*,
- (c) the language of the citizens of Magadha, i.e. *Māgadhī*:
and

---

102. *I.P.* p. 4.

*For a discussion on the topic, see the discussion made by Winternitz in his 'A History of Indian Literature', Vol. II. pp. 41-42.

(d) the language of the learners.

Let us examine each of these one by one.

(a) Maternally the Buddha was a Kolyan and paternally a Sakyan. In his youth, he might have been influenced by the dialects of these two Janapadas. With the Great Renunciation, a Bodhisatta breaks all family ties and with the attainment of the Supreme Enlightenment he adopts and maintains the tradition of the Buddhas.

This is true also with Gotama. At the invitation of king Suddhodana, the Buddha had paid a visit to Kapilavatthu for the first time after attainment of his Buddhahood. After reaching Kapilavatthu, he did not enter directly into the royal palace. Instead of entering into the royal place, the Buddha being accompanied by the Bhikkhu Saṅgha moved from door to door and begged alms. Having heard so king Suddhodana met the Buddha and expressed his resentment saying that his begging was against the tradition of the royal family to which he belonged. The reply that was given by the Buddha was a remarkable one. It is also noteworthy in the context of the language of the Buddha. According to his reply, by begging alms he had maintained the tradition of the Buddhas, as he, after the attainment of the Supreme Enlightenment, had become a member of the family of the Buddhas.¹⁰³ This incidence

103. "Kim bhante, amhe lajjāpetha, kimatthaṃ piṇḍāya caratha, kiṃ ettakānaṃ bhikkhūnaṃ na sakkā bhattaṃ laddhuṃ ti saññaṃ karitthā ti.

Vaṇsacarittametam mahārāja, amhākaṃ ti.

Nanu bhante, amhākaṃ mahāsammatakhattiyavaṃso vaṃso ? Tattha ca ekakhattiyo pi bhikkhācāro nāma natthi ti.

Ayaṃ mahārāja, rājavaṃso nāma tava vaṃso. Amhākaṃ pana dīpaṅkaro koṇḍañño...pe...kassapo ti ayaṃ buddhavaṃso nāma. Ete ca anekasaṃsāraṇā buddhā bhikkhācarā, bhikkhācāreneva jīvikaṃ kappesum ti....." Ndn. p. 224.

alone is enough to say that Gotama, the Buddha did not have any attachment towards any material and immaterial thing of his family lineages. When this is the truth, then how could he have show his attachment to an immaterial thing like that of a maternal or paternal language. Moreover, the Buddha was born in a democratic teacher, could not impose his family language compulsorily on those disciples who were neither Kolyan nor Sakyan. The ordinance connected with the use of *Saka Nirutti* was made by the Buddha at a locality of Sāvatti in the Kingdom of Kosala. The Buddha by then had visited innumerable villages and cities of many Janapadas Magadha, Vajji and the like. It may also authentically be said that by that time hundreds of thousands persons mostly from Magadha, Vajji, Kosala had joined the Bhikkhu Saṅgha. The number of persons from the Sakyan and the Kolyan clans joining the Order by then was lesser in comparison to other. From the point of number too, for a rational teacher like the Buddha, it becomes irrational to impose the language of the minorities on the persons having majority number. The Buddhas never adopted an unnecessary and unnatural means for the achievement of the goal of their life. They always adopt for such purpose a middlepath which work naturally and easily too. Hence, it is beyond the imagination to think that Gotama, the Buddha had adopted his family language for public purposes. Thus, it seems, the term *Sakā-Nirutti* does not refer particularly to the family language of the Buddha.

(b) Instead of using the family language, it is traditionally believed, Gotama, the Buddha had adopted such a language which was common to the Buddhas to maintain the tradition of the Buddhas. Such is the reason why each of the Buddhas is honoured as a *Tanti-dhara* (holder of the tradition).¹⁰⁴ As this tradition is

104. "Ayaṃ abhidhamma nāmo na adhuna kato, na pi...devatāhi vā bhāsito. Abhidhammo pi hi sutte pi ekasadisā vā tanti niddiṭṭhā ti imassatthassa dīpanattham." *VbhA.* p. 144.

(b) "Tantidharo ti buddhavacana sukusalā." *Vsmd.* p. 27.

maintained by each Buddha through the use of the language of his predeceasing Buddha, that language is also called the *Tanti*. It, being common to all the Buddhas, may be termed as the *Buddha-nirutti* too.

The language common to the Buddhas is called the *Mūla-bhāsā* because, as traditionally believed, through this language the human beings even belonging to the first aeon (*Ādikappikā*) started talking (to each other). Thus this language (*Bhāsā*) becomes the origin (*Mūla*) of all the language of the world of human beings.¹⁰⁵

This has other reasons too of being called so (*Mūlabhāsā* = *Māgadhabhāsā*). It is through his language the baby Prince Siddhaattha made the following first* utterance immediately after taking his birth and before hearing any sound of any human being.

“*Aggo hamasmi,
Jeṭṭho hamasmi,
Seṭṭho hamasmi, lokasmin.
Ayamantimā jāti.
Natthi’ dāni punabbhavo.*”¹⁰⁶

105. “*Sā māgadhi mūlabhāsā narā yāyādikappikā,
Brāhmaṇo cassutālāpa sambuddhā cāpi bhāsare.*”

See Weliwittiye Siri Dhammaratana Terunnanse, ed, Supra note 67, p. 1 (introduction).

See also *KV*. The same verse is also quoted by Gunaratana Thera of Sri Lanka in his Introduction of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* referred to in *KV*. p.

NB. With regard to the nature and character of the first voice of an infant and its influence on his personality in future, the Theravadin tradition has its own theory. For detail information, the theory depicted in the *Vibhaṅga Aṭṭhakathā* (Ch. 14.1.2. pp. 390-391) may be referred.

106. (a) Supra note 42 (a), Vol. II, p. 14.

(b) *MN*. Supra note 20, Vol. III, p. 188.

(c) Supra note 21, p. 116.

(d) *Ndn*. 113, p. 132.

It is again through this very language, Buddha immediately after the attainment of his Buddhahood, uttered the following first solemn utterance :

"Yadā have pātubhavanti dhammā

ātāpino jhāyato brāhmaṇassa.

Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā

*yato pajānāti sahetudhammaṃ ti."*¹⁰⁷

The language in which the baby Prince Siddhattha and the Buddha uttered the first utterances may also be designated as the *Mūlabhāsa* because it is through this very language Sahampati Brahmā too originally made his first request to the Buddha, immediately after the attainment of his Buddhahood under the Bodhi-tree at Uruvelā, to preach the Dhamma for the well-being of all suffering beings. Sahampati Brahmā made that request on behalf of the inhabitants of three worlds namely, the *Kāma Bhava*, the *Rūpa Bhava* and the *Arūpa Bhava*. The language, that Sahmpati Brahmā had used while making request to the Buddha, was as under.

*"Desetu, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ. Santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāro ti."*¹⁰⁸

---

107. *Mvg.* p. 1.

N.B. (a) The Dhammapada-bhāṇaka tradition regards the following verse as the first utterance of the Buddha :—

*"Anekajāti saṃsāraṃ sandhāvissaṃ anibbissaṃ,
Visaṅkhāragataṃ cittaṃ taṇhānaṃ khayamajjhagā ti."*

Dpd. vss. 153-154.

(b) *Aṭṭhasālini* (edt.) R.D. Vadekar and P.V. Bapat, p. 16.

The same language may also be termed as the *Brahmabhāṣā* not because of its use by *Sahampati* *Brahmā* as the medium of his conversation with the Buddha, but, perhaps, because of its use by the *Brahmās* of all *Rūpa Brahma-lokas* excluding the *Asaññasatta*¹⁰⁹ of the *Brahma-loka*, as their only *lingua franca*.

There is still another reason for such. It is called so, because the purity of the language of the Buddhas is preserved intact at the *Brahmaloka* after the disappearance of their *Dhamma* each time from the human world.

The language of the Buddha, which has been already referred to as *Tanti-bhāṣā*, *Buddha-nirutti*, *Mūla-bhāṣā*, *Brahma-bhāṣā*, is also traditionally called *Māgadhi-Nirutti* or *Māgadhi-kā Bhāṣā*, to show its close relation with the kingdom of Magadha, the Buddha and the *Buddha-vacana* as well.

The kingdom of Magadha is fertile in many respects. It is the cradle of many Indian religions as is true in the case of Buddhism.

The seat (*Bodhimaṇḍa*) sitting upon which the *Bodhisatta* *Siddhattha* had attained to his Buddhahood, is the only place meant for all the *Bodhisattas* of all the times for such purpose in the whole universe. The seat is located on the bank of river *Nerañjarā* at *Uruvelā* in the kingdom of Magadha. The tradition mentions, as scripturised in the commentaries, that this is the

---

108. *Mvq.* p. 7.

109. "*Asaññasattānaṃ pana cakkhu-sota-vatthu saddā, pi na labhanti, tathā sabbāni pi cittajarūpāni.*";

"*Aṭṭhaviṣati kāmesu honti tevīsa rūpīsu,*

Sattarasevasaññaṇaṃ arūpe natthi kiñci."

Abhs. Vol. II, pp. 719-20.

beginning point of creation of this *Loka*. A Bodhisatta in his final birth as the human being, after the Great Renunciation gets naturally attracted towards this place. He practices the Middle Path (*Majjhimā Paṭipadā*) and attains to the Buddhahood. Immediately after the attainment of the Buddhahood utters his first utterance (*Paṭhama Buddha-vacana*) at this particular place.

As a result, the traditionalists also believe that this original language (*Mūla-bhāsā*) appears, for the first time, on this earth each time with the appearance of human beings during the first aeon of creation. This language remains in its developing stage till the period of its adoption by any Buddha and his *Saṅgha* as the only media of preaching his *Dhamma* for the well being of many. With the setting of the Wheel of Righteousness in motion (*Dhammacakkapavattana*) by any Buddha at the Deer-park of Isipatana, the use of the pure form of that *Mūla-bhāsā* (or so called *Sakā-Nirutti* or *Māgadhi-Nirutti* or whatsoever name given to the language of the Buddha) also simultaneously gets its tremendous motion. The range of its popularity goes on expanding uninterruptedly with the pace of its spread. The Buddhist Councils (*Saṅgīti*) give more perfection and a systematic and lasting literary form to that language. There comes a time when the three *Piṭakas* disappear one after other in the respective order.

According to Buddhism, every conditioned thing is impermanent and substanceless. So, a language too, because of these characteristics, gets various types of transformations. These transformations prepare conditions for the origination of a new language or dialect. A language, thus originated, because of its new linguistic characteristics, receives different nomenclatures at different times and places. Similarly, the *Mūla-bhāsā* also because of such natural laws and mainly due to the disappearance of the *Buddhavacana* (*Dhamma*) receives gradual transformations and new nomenclatures.

The modern scholars may not agree with some of the traditionalists' views and believes. However, with regard to the close relationship of Gotama, the Buddha; his *Dhamma*; his language and the kingdom of Magadha, both the modern and the traditionalist scholars have no major difference of opinion. According to the scholars of both these classes that closer relation may be compared to that what a child has with his mother.

Perhaps, the Buddhist tradition, in order to show these indispensable relations, particularly with the language of the Buddhas, prefers to it as the *Māgadhi Bhāsā*.

In the *Samantapāsādikā*, the celebrated commentator Ācariya Buddhaghosa explained the reasons for which the traditionalists mentioned that Gotama, the Buddha by uttering *Sakā Nirutti* had referred to the use of the Buddhas' own traditional language (*Sakā Nirutti*) which later on came to be known as the *Māgadhiko Vohāro*.¹¹⁰ Among the modern scholars Wilhelm Geiger is the prominent one who prefers to stick to this view.¹¹¹

12502

110. (a) "Sakāya niruttyā ti ettha sakā-nirutti nāma sammāsambuddhena vuttappakāro māgadhiko vohāro." *VinA*. Vol. III. p. 1297.

(b) "Tatradhammaniruttābhilape ñāṇaṃ ti. Tasmim atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti abyabhichāri vohāro, tadabhilapetassa bhāsane udīharane, taṃ bhāsitaṃ lapitaṃ udīritaṃ sutvā va 'ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na subhāvanirutti' ti evaṃ tasmā dhammanirutti saññitāya sabhāvaniruttiyā=māgadhi-kāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttipaṭi-sambhidā."

"Desabhāsā nāma ekasata vohāra kusalatā."

Supra note 52. pp. 372-3. (P.T.S.)

111. In this connection, the following comments of Wilhelm Geiger is worth mentioning. For comments, see N.B. at the next page.

(c) Some of the modern scholars are of the view that the Buddha always adopted the Middle Path for finding out solution to all sort of problems. So he might have also adopted the Middle Path in the matter of selection of a fruitful language.

During the time of his adventure, in Indian societies he observed the usages of many languages. But these may be classified under three general categories as under (a) the use of the highly ornamental language of academicians and intellectuals, (b) the use of the undeveloped language of uneducated villagers, forest dwellers and tribal people, (c) the use of the developing mixed language of both common villagers and the use of city dwellers.

The ornamental language was spoken by only a small number of academicians working in the academic institutions, in the royal offices and by the Brāhmaṇas for conducting their religious sacrifices. The ornamental language was called Sanskrit (*Sakkata*) as it literally meant, it had been systematised at various stages and got its present pure but complicated and artificial form. It was also given

---

“Rhys David (in Pali Literature and Languages) and Oldenberg (in Vin. Texts III—Sacred Books of the East. XX. p. 151) translate the passage (*anujānāmi bhikkhave sakāya niruttiyā buddhavacanāṃ pariyāpunitum*) by “I allow you, Oh brethren, to learn the words of the Buddhas each in his own dialect.”

This interpretation, however, is not in harmony with that of Buddhaghosa, according to whom it has to be translated by “I ordain the words of Buddha to be learnt in his own language (i.e. in Māgadhi, the language used by Buddha himself).” After repeated examinations of this passage I have come to the conclusion that we have to stick to the explanation given by Buddhaghosa. Neither the two monks nor the Buddha could have thought of preaching in different case. Here the question is merely whether the words of the Buddha might be translated into Sanskrit or not.”

Supra note 84, p. 7 (Introduction).

the status of *Deva-bhāṣā*, since it, according to the Vedic scripture, was spoken by the Devas too. This language in ancient times, for many reasons was always out of reach for a major section of Indian population.

The languages other than the Sanskrit language, which were used by the common persons, were collectively known as the Prakrit (*Pākaṭā* or *Pākaṭikā*) language. They are so called because they were not so much rigid in the application of grammatical rules that of the Sanskrit languages.

The languages under this category may be broadly divided into two divisions.

Just contrasted to the highly ornamental and grammatised Sanskrit language, there were some languages or dialects which were spoken by the illiterate villagers, tribal persons, forest dwellers etc. Such languages were just an unmodified and natural mode of expression through the use of some symbolical and colloquial terms (*Desiya Sadda*). The number of users of such languages was also insignificant.

The other languages or dialects falling under the category of the *Pākaṭa bhāṣā* were spoken commonly by both the city dwellers and the villagers. Such dialects were on the one hand much simpler in the nature of their structural forms than those of the Sanskrit language and on the other hand very expressive in comparison to that of the unmodified languages of uneducated villagers, tribal-peoples, forest-dwellers etc. Moreover in such languages, there was enough scope of the use of a number of alternative and inter-communicable and inter-exchangable terms and other such words which were derived from both the Sanskrit and the *Desiya-bhāṣā*. Because of such reasons, this middle language of the middle class people worked as a link of the two languages of extreme natures. Number of users of such middle languages falling

under the category of the *Pakṣā* (*Pakṣikā*) *Bhāṣā* was always larger than those of two extreme languages. Among such languages, *Māgadhi*, *Ardha-Māgadhi*, *Saurasenā*, *Mahārāṣtri*, *Pāṣāci* and *Apabhrāṃsa*, were prominent in ancient India.

During the time of the Buddha, Magadha became a larger and powerful independent state (Janapada). This too, like other states, had these three types of languages. The language which worked as a middle language linking other languages and dialects of the kingdom of Magadha, was none but the *Māgadhi Bhāṣā*. It had other names too such as *Māgadhi Nirutti*, *Māgadhi Bhāṣā* etc. This language was then developing fast as a popular systematised language. The name *Māgadhi Bhāṣā*, itself expresses its natural affinity with its native land Magadha. There came a time, perhaps during the time of the advent of the Buddha, when its popularity reached such an extent that it started enjoying the honour of being the only language of common man (*Janabhāṣā*) of Magadha. It would not be very far from truth to say that it might have been accepted as the State language of Magadha too.

The kingdom of Magadha was surrounded by a number of states¹¹⁷ such as Aṅga, Vāṅga in the East; Cedi, Kāśi, Kosala, Kapilavatthu in the West; Vesālī, Malla in the North and Kalinga in the South. So, many words of the persons living in the bordering localities of those States had crept into the *Māgadhi Bhāṣā*. Because of the import of such words from the neighbouring states, it became so enriched that the citizens of the neighbouring localities of those countries Magadha too could follow it without taking much pain. Thus the *Māgadhi-Bhāṣā* had covered a vast range of the Majjhimadesa, the language of which had always played an important and dominating role over other languages of India. The *Māgadhi Bhāṣā*, being one of the most ancient languages, can be easily taken as an ancient and more developed language than other Indian languages of that period.

Modern scholars, from the philological point of view, consider that perhaps because of this reason Buddha preferred to adopt *Māgadhi Bhāsā* as the only medium of preaching his *Dhamma*. They also think that Buddha even before his attainment of the Supreme Enlightenment had passed about six years at various places of the kingdom of Magadha. While leading a wandering life he had met persons of all walks of life and mostly with the common persons such as workers, labourers, farmers, businessmen etc. Naturally the dialects of the common people of the kingdom of Magadha had left a deep impact on the language of the Buddha.

The five monks to whom he had delivered his first sermon for the first time, were from five well known Brāhmaṇa families of *Kapilavatthu*. All of them were well versed in their traditional lore of Vedic Sanskrit learnings. They too had left *Kapilavatthu* long before and stayed at various places of the Kingdom of Magadha and finally at Uruvela where they met Bodhisatta Siddhattha. Because of their long stay in Magadha, their language might have been influenced by the *Māgadhi Bhāsā*. Some scholars opine that it is because of this reason Buddha might have preferred *Māgadhi Bhāsā* as the medium of preaching his *Dhamma* to those five monks and consequently the *Māgadhi Bhāsā* became the own language (*Sakā Nirutti*) of the Buddha and his Bhikkhu Saṅgha.

The scholars forward one more reason in favour of the adoption of the *Māgadhi Bhāsā* by the Buddha. The Buddha did not want to introduce a new language for his own identification, because the work load of popularisation of any new language might create many problems for the listeners. In such case the Buddha had to devote much time and effort for the formation of the grammatical rules of his new language, before preaching his *Dhamma* in that language. But we find that the Buddha was

preaching the *Dhammacakkapavattana*,¹¹³ *Anattapariyāya*,¹¹⁴ *Ādittapariyāya*¹¹⁵ etc. soon after the attainment of his Buddhahood and also without framing special grammatical rules for that purpose. This shows that the Buddha did not introduce any such language which was totally a foreign language to his disciples. Moreover, introduction of a new language was not at all the aim of his life. What to speak of an individual with the begging bowl in his hands, even a mighty king enjoying the sovereign power also cannot impose a new language upon the subjects of his own or others' countries, for any political gain. The Buddha's aim was a noble one. The chief aim of his life was to inspire others to achieve the Supreme Bliss that he had himself achieved under the Bodhi-tree. This could not be achieved through linguistic change and searches. It required the change of notions towards one's own self and world. For such purpose, the true understanding of real nature of life was required. So the problem, for the solution of which the Buddha had discovered the Middle Path, was internal and purely mental in nature. And mental problems could not be solved by any linguistic solution.

The Buddha, being a practical and rational Teacher, did not accept any such irrational and impractical step. In order to reach upto the mental level of the common people (*Jana*) and in order to make his *Dhamma* understandable to them for their benefit, he had to adopt the language of the common persons (*Jana-Bhāsā*) of Magadha of his time.

To the supporters of this view, the Buddha did not allow his disciples of the Buddha and particularly the Bhikkhus and the Bhikkhunis of his Saṅgha any liberty of making any choice of language.

---

113. *Supra* note 108. p. 13.

114. *Id at.* 16.

115. *Id at.* 34.

(d) Some of the modern scholars are of the view that the Buddha from his very childhood was brought up in a democratic environment of a democratic kingdom. The Buddha from the core of his heart was a great advocate of democracy. Hence, a democratic Teacher like Buddha could not curtail the range of freedom of any individual by means of dictatorship. In almost all cases he had adopted the democratic method to find their amicable solution.

On the basis of this, these modern scholars disagree with the traditionalists' view. They say that the Buddha was an Omniscient One. He knew very well that one's own dialect is the best means of acquiring and increasing the store of knowledge more and more within the shortest period and also without taking any unnecessary trouble. Moreover, the Buddha's aim was to preach the *Dhamma* to render maximum of material benefits to the maximum number of persons. The Buddha being an impartial and rational Teacher could not act partially to the Magadhan people by imposing their dialect upon the non-Magadhan people. Similarly he also could not do injustice with the non-Magadhan disciples by way of imposing the *Māgadhi Nirutti* upon them against their wish. The Buddha was above all such favouratism. For such reason it became impossible for him to show his favour for the Magadha people and disfavour for the people of other Janapadas neighbouring to Magadha. Modern scholars say that the Buddha by uttering the terms *Sakā Nirutti* had allowed his disciples without making any discrimination of their caste, creed, community and country, full freedom to learn the *Buddhayaṇa* in their own language or dialect.

Among those who upheld this view, the names of M. Winternitz, T.W. Rhys Davids and H. Oldenberg are noteworthy. For the above mentioned reasons T.W. Rhys Davids and H. Oldenberg translated the much disputed passage which bears the ordinance

made by the Buddha with regard to the choice of language as follows :

"I allow you, Oh brethren, to learn the words of the Buddha each in his own dialect."¹¹⁶

By interpreting thus, the upholders instigate their critics to raise one serious criticism with regard to the conformity and the authenticity of the words uttered by the Buddha with those preached by the Bhikkhus and the Bhikkhunis and with those enshrined in the *Tipiṭaka*. This criticism remains unattended, say rather unanswered by the modern scholars.

The traditionalists while upholding their traditional views were also capable of answering very reasonably the above mentioned criticism.

The traditionalists answer this criticism boldly stating that the Buddha never preferred to the use of any particular language other than the language of the Buddhas for the purpose of memorising and for the purpose of preserving the purity of their own language (*Sakā Nirutti*) and the *Buddhavacana*. If he had any inclination towards the *Māgadhi Nirutti*, he could have categorically mentioned the name of this *Nirutti* as he had categorically cancelled the proposal of the use of a particular language *Chandaso* by name. According to the traditionalists, by uttering the terms *Sakā Nirutti*, the Buddha had also simultaneously allowed full liberty to his disciples to learn the *Buddhavacana* each in his own language or dialect only for the purpose of their clear understanding. This interpretation does not carry any special significance because for such purpose one does not require any instruction from the Buddha or any person. It is a natural phenomenon that one will understand something perfectly in his own dialect. The traditionalists further argue that the language of the Buddha could not be identified with any

---

116. Vin. III. (Sacred Books of the East). XX. p. 151.

language or dialect of any Janapada of the time of the Buddha, because these languages, say for example Māgadhi, were all in their developing stage, whereas the language of the Buddhas was already a developed and perfect one. The Buddhas never use an imperfect language. The traditional purity of this language was maintained by the innumerable Buddhas and in their absence by the Brahmās. The language of the Buddhas and particularly that of Gotama, the Buddha was so perfect, so sweet, so soothing and so familiar that not a single complaint came from any corner of the country to the Buddha against the use of that. According to the traditionalists, the Buddha also did not label his language as the *Māgadhi Nirutti*, because he did not want that his language should bear some regional or sectarian colour, for which he should be blamed in times to come.

There is no disagreement among the ancient and the modern traditionalist scholars with regard to the dominance of the *Māgadhi Nirutti* in many respect even then the language of the Buddhas can not be identified with that of the Magadhan people of the time of Gotama, the Buddha.

A Buddha would never deliver a discourse on any such topic which had not been touched by the Buddhas prior to him. All the Buddhas deliver their discourses on the same topics and in a set and pet stereotyped style of language having some sort of selected constituent words. Some of these were found used both in the language of the Buddhas and in the language of the Magadhan people with the same meaning. But some words which were commonly used in the *Māgadhi Nirutti*, had been used in the language of the Buddhas with some specific and technical meaning. The senses for which those had been used in the language of the Buddhas were uncommon to the usages of the Magadhan people and even unheard by them.

Some of the modern scholars and philologists have examined these two languages from the grammatical and philological perspectives. They have found some of the chief distinguished features of the *Māgadhi Nirutti*, missing in the language used by

the Buddha.¹¹⁷ Wilhelm Geiger in the Introduction of his *Pali Literature and Language* has mentioned some of these weighty arguments which have been often argued against the view that the language of the Buddha or Buddhas was a dialectical form of *Māgadhi* or based on it.

Besides these all the traditionalists have one more considerable argument in their favour.

According to them, the Buddha also knew a number of languages of non-human beings including the spirits and the gods. But he preferred to use the *Mūlabhāsā*, even when he had to converse with the spirits and the gods. Reason, behind this, was that he had to preach his *Dhamma* not only for the well being of human beings but also the well being of heavenly ones, and many others. For such purpose he had to make a choice of using the *Mūla-bhāsā* or the original language of all the Buddhas because this was the only language commonly understandable by the maximum classes of beings. Hence, the Bhikkhus and the Bhikkhunis were also advised by the Buddha to preach his *Dhamma* in that traditional language (*Sakāya niruttiyā*).

The language of the Buddha and the same as adopted later on by the Saṅgha were not labelled by any particular name at its early stage. Perhaps, it did not earn any name even upto to the period prior to the advent of Buddhaghosa. It is in his commentaries, the contents (*Buddhavacana*), of the *Piṭaka* for the first time had been referred to as the *Pāli*.¹¹⁸ But the term *Pāli* did not

117. (For detail information, see Winternitz, History of Indian Literature Vol. II, 22. pp. 20-21). *PLL*. introduction. p. 3.

118. (a) "*Imāni tāva pāliyaṃ aṭṭhakathāyaṃ pana...*"

Vsm. Ch. p. 107, 450 (PTS).

(b) "*...neva pāliyaṃ na aṭṭhakathāyaṃ āgataṃ .....*"

Vsm. Ch. III. p. 86 (Devanāgarī)

(c) "*Pāliyaṃ pana—'Bhagavā.....bhāgaṃ ti ettakameva āgataṃ,' DNA.* Vol. II, 3.111. p. 322

(d) "*Pālimuttakena pana aṭṭhakathānayaṇa...*" *Pgp.* A. p. 171

(e) "*Imāya pana pāliyā sumedhapāṇḍitena assamapaṇṇa-sālacāṅkamaṃ sahatthā māpitā viya vuttā.....*"

J.A. Vol. I. p. 7.

refer to the language in which the *Buddhavacana* had been compiled in the form of the *Tipiṭaka*. Neither the language used by the Buddha nor the same used in the compilation of the *Piṭaka* was even designated as the *Māgadhi Bhāsā* by him. Ācariya Buddhaghosa went to Sri Lanka and studied there all the commentaries. He translated them into the *Māgadhi* language.¹¹⁹ Here, the *Māgadhi Bhāsā* did not refer to the *Māgadhi* language of the Buddha and also it did not refer to the language of the Māgadha people of the time of the Buddha. The *Māgadhi Bhāsā* of the *Aṭṭhakathā* commented by him referred to the language of the people of Magadha kingdom of his time.

Thus the language of the Buddha and the language of the people of Magadha kingdom of his time should thus be clearly distinguished.

The Buddha was the discoverer of the *Dhamma*. He was the propounder of that *Dhamma* and also the first person to discover the traditional language of the Buddhas. Buddha was also the founder of the Saṅgha. So it appears quite absurd to think that the Buddha did not have any knowledge of grammar of the language which he had used. The Buddha was one of those persons who were not to take rebirth after their death. For a person of such

119. (a) "Iccevaṃ pālibhāsāya pariyattim parivattitvā pacchā ācariyaparamparāsissānusissavasehi sīhaladīpe jinacakkaṃ majjhantikaṃsumālī vīya atidibbati." Svs. Ch. I. 8, p. 29.

(b) "Sīhalatṭhakathā pana saṅgītittayamārulha sārīputtādīhi kataṃ mahindena kathāmaggaṃ oloketvā sīhalabhāsāya katā sīhaladīpe pavattati. Tvaṃ pi tattha gatvā sabbaṃ upaparikkhitvā māgadhāya niruttiyā parivattehi." Sds. Ch. I. 7, p. 27.

(d) "Buddhaghosathero ca sīhaladīpam patvā saṅghapālatheraṃ passitvā piṭakattayaṃ māgadhabhāsākkharene parivattetuṃ āgatomhi ti kāraṇaṃ ārocetvā.....uyyojesuṃ." Id. Ch. II. 7, p. 28.

category, the knowledge of grammatical analysis and etymological interpretation of the words, the order of their placement and the way of making better expression was a must. Buddha being the Master of such type, the question of ignorance with regard to the *Vyākaraṇa* of his language does not arise at all. The question that may arise here is this why the Buddha had uttered *Attho Akkharasaññāto* in the assembly of the Bhikkhus and instructed Mahākaccāyana to meditate deeply on that. He had done this, purely with an intention to make the best use of the expertise of Mahākaccāyana and to make others aware of this. By making the utterance of *Attho akkharasaññāto* the Buddha just gave a guideline to follow.

Mahākaccāyana composed aphorisms (*Sutta*) guiding the use of the language of the Buddha, neither for the Buddha, nor for himself and also nor for other Mahāsāvakas. He had composed for those monks who did not acquire mastery over the use of that language. Although he had composed the *Suttas*, he had done this composition at the inspiration of the Buddha. So the credit of authorship of that literary work should go to the Buddha and thus Gotama, the Buddha should be regarded either as the first moderator of this language or as an inheritor (Tanti-dhara) of the grammar of the language of the Buddhas.

Neither the Buddha and nor Mahākaccāyana had any lust for claiming the authorship of that grammatical work. Mahākaccāyana had contributed his work as a token of regard to the Buddha.

The collection of the *Suttas* composed by Mahākaccāyana should be considered as the Buddha's words as the *Madhupīṇḍika* Sutta preached really by Mahākaccāyana and the contents of the *Kathāvatthu* compiled really by Moggaliputta Tissa Thera at the end of the Third Buddhist Council were considered by the traditionalists as the Buddha's teachings on the ground that the *Mātikās*, the principles taught therein, were laid down by the Master himself.

As a part of later development some author having the same name or the other might have added some more *Suttas* to that earlier *Vyākaraṇa* and named it *Kaccāyana Vyākaraṇa* as a token of regard to Mahākaccāyana. According to some modern scholars one Kaccāyana probably a South Indian and belonging to the fifth or sixth century A. D. had made this literary contribution for the revival of the Avanti school founded by Mahākaccāyana.

The *Kaccāyana-vyākaraṇa*, here stands for its popular edition having six hundred seventy five *Suttas*.

Thus is the long history of the origin of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. Besides this *Kaccāyana-vyākaraṇa*, the literature has some other important *Vyākaraṇas* namely (1) *Mahānirutti*, (2) *Bodhisatta-vyākaraṇa*, (3) *Sabbaguṇākara-vyākaraṇa*, (4) *Moggallāna-vyākaraṇa* and (5) *Saddanīti-vyākaraṇa*.¹²⁰

But amongst these all, the *Kaccāyana-vyākaraṇa* earned much more popularity than others, because of many reasons already mentioned. One of such is its rich and lengthiest tradition. The tradition of this *Vyākaraṇa* was extended by a number of commentators by way of their invaluable contributions falling under the following categories of grammatical treatises: *Vutti*, *Payogo*, *Nyāsa* or *Tikā*, *Nissaya*, *Gaṇṭhi*, *Yojanā*, *Dīpani*, *Mañjusā* and many other supplementary grammatical works.

Vutti: It (Skt. *Vṛtti*) is basically a short explanatory comments made on the condensed aphorisms (*Suttas*) contained in any *Vyākaraṇa*. Its purpose is to make them intelligible in a slightly elaborated manner. The compilation of such *Vuttis* made on the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* is also sometime designated as the *Vutti*. The *Vutti* of the *Sanghanandino* may be recorded as the

---

120, *Supra* note 67, p. ix.

first of the many commentaries on the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

Payogo : It (Skt. *Prayogaḥ*) means 'application'. In the context of grammar, it should be understood to be the indicatory of illustration, of the *Suttas* and the *Vuttis* with the help of suitable examples. It shows the application of the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* through the citation of the appropriate examples. The term *Payoga* also stands for such grammatical works which consist such *Payogas* made on the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

Ṭikā : The term *Ṭikā* generally stands for a class of commentatorial literature written on the *Aṭṭhakathās* of the texts belonging to the *Pāli Piṭaka* literature.

For instance, (a) the *Jātaka Ṭikā* is written on the *Jātakaṭṭhakathā* of the *Jātaka* (b) the *Mūla Ṭikā* is written on the *Aṭṭhasālini* of the *Dhammsaṅgaṇi* and the like.

The *Ṭikākaras* (commentator) apprise the readers of the specific meaning and the traditional concept of each important technical and grammatical term that came in the text upon which the *Aṭṭhakathās* have been written.

But in the case of the *Pāli Vyākaraṇa* literature, the term *Ṭikā* refers to the commentatorial grammatical treatises written on some important *Pāli Vyākaraṇa*. The main function of such literature is to present a more detail illustration of a *Sutta* (aphorism) of any *Pāli Vyākaraṇa* than that what is given in the *Vuttis* of the *Suttas*. In such *Ṭikā*, each constituent *Pada* (word) of a *Sutta* has been minutely analysed by showing their implication (*Anvayamukhī vyākhyā*).

The *Kaccāyana-ṭikā*, the *Rūpasiddhi-ṭikā*, the *Moggallāna-pañjikā*, and the like may be cited as the important *Ṭikās* of the *Pāli Vyākaraṇa* literature. There are again various classes of *Ṭikās* such as *Anu-ṭikā*, *Mahāṭikā*, *Porāṇa-ṭikā*, *Abhinava-ṭikā* and the like.

Gaṇṭhi : Commonly it means 'Joint'. In the context of the grammatical works, this term refers to a particular class of a grammatical works which deal with some problematic, knotted and complicated grammatical terms. The *Rūpasiddhigaṇṭhi* is one of such important treatises made on the *Rūpasiddhi*, a grammar falling under the *Kaccāyana-vyākaraṇa* tradition.

Besides all sorts of commentaries belonging to the above mentioned categories, there are a good number of supplementary grammatical works. Out of those, the following are important : *Sambandhacintā*, *Kārikā*, *Saddatthabhedacintā*, *Rūpasiddhi*, *Bālāvatāra*, *Saddasāratthajālīni*, *Kaccāyanabheda*, *Kaccāyanasāra*, *Saddabindu*, *Kaccāyana-vaṇṇanā*, *Vācakopadcsa*, *Abhinavaculanirutti*, *Dhātumañjūsā*.

Kaccāyana-nyāsa : This term is made of two component parts namely, *Kaccāyana* and *Nyāsa*. The term *Kaccāyana* here does not refer to any person having name *Kaccāyana*, but it refers here undoubtedly to a particular *Vyākaraṇa* popularly known as the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. With this background, the term *Kaccāyana-nyāsa* literally means a *Nyāsa* written on the *Kaccāyana-vyākaraṇa* (*Kaccāyanena viracito vyākaraṇo kaccāyan-vyākaraṇo, tassa kaccāyana-vyākaraṇassa nyāso ti Kaccāyana-nyāso*). In this connection, one should be very clear about the meaning of the term *Nyāsa*.

Nyāsa :] Its] meaning [may be understood or determined by analysing its derivative form.

The term *Nyāsa* is basically derived, by adding a prefix (*Upasagga*) 'Ni' (See step 7 of column 1 in the chart 2) to the root verb 'asa' (see step 1 of column 2) having its original meaning 'to scatter'.

The process of derivation of the above mentioned term apparently looks to be a very easy and simple one, but in fact,

it comprises a number of inter-dependent, graduated and complicated steps.

In the process of reaching the final step (see step 15 of column 8) of the formation of the term *Nyāsa*, the root verb 'asa' (see step 1 of column 2), as per grammatical rules of aphorism (column 7, see *Suttas*, 10, 11, 12, 27, 104, 284, 396, 483, 528) of the *Kaccāyana-vyākaraṇo* at fifteen steps, adopts and omits various *Paccayas* (see column 3), *Vaṇṇa* (see column 1) and *Vibhattis* (see column 5). Finally, the term *Nyāsa*, derived thus, carries the sense of a systematic presentation of valuable treasures.

Derivative meaning : Thus the term *Nyāsa* basically indicates the act of presenting something in a completely elaborated form. Sometime it also carries the sense of treasure.

Use of the term : In the dictionaries like the *Pāli-Piṭaka-Saddānukkamanikā*, the *Pāli-English-Dictionary*, the *Dictionary of the Pāli language*, the terms namely *Nyāsa*, *Vinyāsa*, *Sanyāsa*, etc. do not find any place. But the *Pāli-sadda-niddesikā*, based on the *Abhidhānappadīpikā* and the *Ekakkharakosa*, mentions the terms such as *Nyāsa* and *Vinyāsa*. According to this, the term *Nyāsa* means 'treasure'.

The absence of these terms in some of the Pāli dictionaries aptly shows that this form of terms was not so much familiar among the scholars of the early stage of the Theravāda Buddhism, as it was among the scholars of the Sanskrit language and literature.

This may also be examined from the phonological point of view. There is a rule of phonological change, according to which *Nya*, if it is an opening conjunct letter of a Sanskrit word, changes into *Ña*, in its Pāli form. Again the same, if it appears as the middle conjunct letter of any Sanskrit word, then changes into *ñña* in its equivalent Pāli form. The following uses of the Pāli terms *Ñāya* (Skt. *Nyāya*), *Kaṇṇā* (Skt. *Kanyā*) respectively should be cited here as the examples of the above-mentioned general rule.

As per the above mentioned phonological rule, the equivalent Pāli term of the Sanskrit term *Nyāsa* should be *Ñāsa*, but one does not find such type of word with its equivalent meaning. From this analysis too this is revealed that perhaps there was a tendency of avoiding this term among the Theravadin Pāli scholars of the early period.

With this background, one may remark that as the Pāli scholars of early period of the Theravāda Buddhism had used the Sanskrit terms namely *Brahmā*, *Brāhmaṇa*, *Indriya*, etc. without bringing any distortion or change in their popular forms, so also the Pāli scholars of later period had coined the term *Nyāsa*, very popular for the commentarial works on the Sanskrit-*vyākaraṇas* (cf. *Arthantara-Nyāsa* on *Kārikā*) for the Pāli grammatical commentaries.

It is how the term *Nyāsa* had been coined to refer to a class of commentarial literature written on the Pāli-*vyākaraṇas*. The chief characteristic of such work is to present a detail analytical explanation of each *Pada* of the *Suttas* of the Pāli *Vyākaraṇas*, in a complete, perfect and systematic order.

Although both the terms namely *Ṭīka* and *Nyāsa* are generally used to refer to all the commentarial grammatical treatises made on any of the Pāli *Vyākaraṇa*, but of these two, the term *Nyāsa* has been specifically coined by the scholars refer precisely to the *Kaccāyana-ṭīkā* only.

Kaccāyana-nyāsa : The *Kaccāyana-ṭīkā* has other titles too, like *Mukhamattadīpanī*,¹²¹ *Vutti-vaṇṇanā*, *Nyāsa-gandha*, *Nyāsa-pāṭha* etc. All these titles speak about the contents and the purpose of this grammatical treatise.

---

121. (a) *Gvs.* Vol. II. p. 638; See also *Svd.* 1240.

(cf. *Supra* note 84, Vol. II, p. 87).

(b) *Supra* note 75, Vol. II, p. 698.

Besides presenting the scholastic explanation of the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, it also serves the purpose of a thesaurus (*Dīpanī*) when it comes in the hands of students, having love for the traditional lore of learning. It gives them the etymological, derivative and technical meanings of some selected important (*Mukha*) grammatical terms only (*Matta*) with their both the narrower and the wider sense of limitation (*Matta*).

The treatise in question, with its simplicity of lucid language, style of conversation in question and answer form, and the contents replete with in depth study of science of letters, serves like a torch-bearing (*Dīpanī*) guideman in guiding the tender learners and the lovers of the *Dhamma*.

It appears so by its performance, as if it has accepted the responsibility to lead its readers or learners very carefully and restrictedly only (*Matta*) up to the gateway (*Mukha*) of the vast Pāli literature. After making them fully equipped with the science of letters, it opens an arena for them to be introduced with the *Piṭaka*, the *Anu-Piṭaka*, the *Aṭṭhakathā*, the *Tīkā* and the *Anu-Tīkā* etc. written in the Pāli language, more closely and give them full freedom to fathom the depth and vastness of their contents. It also inspires them finally to realise the Ultimate Reality (*Paramattha Dhamma*) of life.

Perhaps because of the above-mentioned reasons, this treatise also had been named by its author as *Mukhamattadīpanī*.

It is also called *Vutti-vaṇṇanā*, for it presents illustrations (*Vaṇṇanā*) of the supplements (*Vutti*) of the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

Out of these various names, *Kaccāyana-nyāsa* is the famous one. It had become so popular that at one stage it came to be known precisely as *Nyāsa-gandha* or *Nyāsa*.²² Generally the

---

122. *Supra* note 67, p. xi.

Nyāsa of *Kaccāyana-vyākaraṇa* appears separately an independent treatise. Some times it appears combinedly with the *Payoga* and the *Vutti* of the *Suttas* of the *Kaccāyana-Vyākaraṇa*.

Authorship : With regard to the authorship of this commentarial treatise there is little difference of opinion. In this connection first of all, scholars have to determine whether the *Kaccāyana-ṭikā*, precisely known as the *Ṭikā*, and the *Kaccāyana-nyāsa* precisely known as the *Nyāsa* are the same or not. Traditionally it is believed that these two are identical. But from the evidences available in the non-canonical literature of the post period of Buddhaghosa it becomes evident that the *Ṭikā* and the *Nyāsa* do not refer to any identical grammatical treatise. Among the non-canonical literature of the post Buddhaghosa period, the name of *Saddhammasaṅgaho* and the *Kaccāyanabhedaṭṭikā* are worthy to be mentioned here in this connection.

The author of the *Saddhammasaṅgaha*¹²³ mentions Vimalabodhi as the author of a *Ṭikā*, whereas the author of the *Kaccāyanabhedaṭṭikā*¹²⁴ records Vimalabuddhi as the author of *Nyāsa*, i.e. *Kaccāyananyāsa*.

Again, in order to identify the real author of the *Kaccāyana-nyāsa*, one finds some difficulties as there are at least two authors having the same name.

However, fortunately, the scholars of later period, in order to distinguish them from each other, had used three honorific terms namely *Mahā*, *Cuḷa* or *Culla* and *Nava*.

The *Sāsanavaṃsa* records that during the reign of king Alom-cañṇu, two elders namely Mahāvimalabuddhitthera and Cuḷa-vimalabuddhitthera lived in his kingdom. This source claims them to be the citizens of Arimaddana, the city of Pagan of Burma.

123. *Sds. Supra* note 37 (b), p. 43.

124. See, *Kaccāyana-bheda-ṭikā*. referred to in *KV*, p. 59, (Introduction).

Both of them had acquired efficiency in the traditional lore of learning, i.e. the teachings of the Buddha.¹²⁵

In the same source, one finds the mention of the Cūḷavimala-buddhitthera who wrote a *Porāṇa Tikā* on the *Vuttodaya*. One another Thera having name Nava Vimalabuddhi is mentioned in the *Gandhavaṃsa* as the author of the *Abhidhamma-paññarasatthānam pakaraṇam*.¹²⁶ The mention of another Thera having similar name (Cullavimalabuddhācariyo) is also found in the *Gandhavaṃsa*. According to this source of information, he is the author of one important grammatical treatise entitled '*Atthavyākhyāno*'.¹²⁷ There is also one reference of one Navavimalabuddhācariyo inhabitant of Jambudīpa. He, while living in Pānyānagara, also had made some important literary contribution (*Navo vimalabuddhācariyo jambudīpiko heṭṭhā vuttappakāre gandhe pānyānagare akaṃsu*).¹²⁸

According to the *Sāsanavaṃsa*, Mahāvimalabuddhitthero of Sirimaddana of the time of king Alon-cañṇu is the author of the *Nyāsa-gandha*.¹²⁹ Some scholars believe that he belonged to the island of Sihaladīpa (Sri Lanka).

The *Gandhavaṃsa* records the name of one Elder Vimalabuddhi as the author of *Nyāsa* known as the *Mukhamattadīpani*.¹³⁰ It

---

125. (a) "Arimaddananagare yeva aloncañṇu nāmakassa rañño kālē mahāvimalabuddhitthero cūḷavimalabuddhi thero ti dve therā pariyattivīsārādā ahesuṃ. Tesu mahāvimalabuddhi thero kaccāyanassa saṃvaṇṇanaṃ nyāsagandhaṃ akāsi. Keci pana sihaladīpavāsī vimalabuddhitthero taṃ okāsi ti vadanti. Cūḷavimalabuddhitthero pana vuttodayassa porāṇaṭṭhakaṃ akāsi." Svs. Ch. VI, p. 71.

(b) According to other source, the commentator lived either in Pagan or in Panya. Gvs. p. 67.

126. Gvs. p. 64.

127. Id. at, 70.

128. Id. at, 67.

129. Svs. p. 71.

130. Supra note 126. p. 60; Svd. vss. 1223-1236.

also mentions that this commentary was written as a product of his own intellect (Gvs. Ch. IV. p. 70). But it does not make any remark about the native place of this Vimalabuddhi.

The above mentioned narrations suggest that at sometime the scholars most probably used to call him as *Mahāvimalabuddhi*, in order to make him distinct from those *Cuḷavimalabuddhi*, *Cullavimalabuddhi* and *Navavimalabuddhi*.

Other contributions of the author : The *Pāli Literature of Ceylon* mentions his name also as the author of a *Ṭikā* on the *Abhidhammatthasaṅgaha*.¹³² It is also mentioned that he had written a commentary known as the *Mahāṭikā* of his own *Nyāsa-pakaraṇa* (*Nyāsapakaraṇassa mahāṭikā nāma ṭikā attano matiyā vimalabuddhācariyena katā*).¹³³

Date of the Authorship of the Kaccāyana-nyāsa :

It, being the commentary of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, has been certainly written after the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. The date of composition of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, as it has been observed, can be extended upto the sixth century A.D.

There is one internal evidence in which the commentator mentions the name of Ācariya Buddhaghosa¹³⁵ in one of the examples of the Sutta No. 317. Ācariya Buddhaghosa had flourished during the fifth century A.D. This evidence helps in inferring the earliest date of its composition. There is a commentary *Nyāsa-pradīpa* written by Chapada of Burma on the *Nyāsa*. Chapada of Burma flourished at the last part of the twelfth century A.D.¹³⁵ Thus, the date of its composition approximately ranges from the sixth century A.D. to the early part of the twelfth century A.D.

---

131. *Id. at*, 70.

132. *Supra* note 121 (b). Vol II. p. 892.

133. (a) *Supra* note 126, p. 63.

(b) *Id. at*, 72.

134. "*Buddhaghosassa kati.....*" *Supra* 67, p. 261, S. No. 317.

135. *Supra* note. 129.

Contents : It presents the scholastic analysis and explanation of six hundred and seventy five *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. The contents of this commentarial work is divided into four broad divisions. The table of our divisions with their subject-contents is as under :—

<i>Sl. No.</i>	<i>Chapter (Pakaraṇa)</i>	<i>Sub-chapters (Paricchedas)</i>	<i>No. of (Suttas) Aphorism</i>
1.	<i>Sandhippakaraṇa</i>	5 „	51 „
2.	<i>Nāmappakaraṇa</i>	8 „	356 „
3.	<i>Akkhyātappakaraṇa</i>	4 „	118 „
4.	<i>Kitabbidhānappakaraṇa</i>	6 „	150 „
		<hr/> 23	<hr/> 675

Each of the four broad Chapters of the *Kaccāyana-nyāsa* is designated as a *Pakaraṇa*. Thus the four *Pakaraṇas* of the *Kaccāyananyāsa* are the commentary of the four *Kappas* of the *Kaccāyanavyākaraṇa*.

In place of the *Kappa* and the *Kaṇḍa* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, the commentator Vimalabuddhi Thera had chosen *Pakaraṇa* and *Pariccheda*, to indicate their greater size. In the selection of the term *Pakaraṇa*, the commentator might have been influenced by the system of classification of the *Abhidhammapiṭaka* in which there are seven independent voluminous texts. Each of these is designated as a *Pakaraṇa*, namely *Dhammasaṅganipīṭaka*, *Vibhaṅgappakaraṇa* etc.

There are a number of commentaries written on the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. The commentaries other than the *Kaccāyana-nyāsa* are not complete and satisfactory from many angles. Some of these treat the subject-matter either partly or very briefly or in an unbalanced manner. Say, for example, the *Sutta-niddesa* of *Kaccāyana* treats mostly the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* and the *Kaccāyana-vaṇṇanā* of Vijitāvi Bhikkhu of Sri Lanka deals with the section of *Sandhippakaraṇa* only.

But the *Kaccāyana-nyāsa* in its unique way deals with all of the necessary aspects of a grammatical commentary perfectly and in a balanced manner. The *Suttas*, the *Vuttis* and the *Payogas* have been scholastically explained, analysed and elaborated with the help of examples. The examples are so happily selected that they suit the mental capacity of the tender mind of young students. Its way of explanation is very simple. The language is neither too simple nor too abstruse. The explanations are neither too long nor too brief. It is not that there is no lengthy explanation. There are lengthy explanations, but their number is negligible. It is admirably suited to the elucidation of the contents of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

Because of the reasons mentioned above the *Kaccāyana-nyāsa* earned more popularity than others. Another reason for its popularity is that there are a number of commentaries and supplementary sub-commentaries written on the *Kaccāyana-nyāsa* to uphold the tradition of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. All of these help the modern and young learners, and scholars in many ways in understanding the meaning of the *Buddhavacana* contained in the Pāli *Piṭaka* literature in its true sense.

In the neighbouring countries like Burma, Thailand, Laos, Sri Lanka, etc. it is prescribed as an indispensable text commentary to the students of the Pāli language and literature. On the basis of all these it may be remarked that the *Kaccāyananyāsa* is, indeed, unquestionably the best commentary of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

Besides the above mentioned *Mahāṭikā* written by Mahāvimalabuddhi Thera, a number of other supplementary commentaries have been composed on the *Nyāsa* by various scholars belonging to the post Mahāvimalabuddhi period. Among these, (i) the *Nyāsapradīpa*, (ii) the *Porāṇa-ṭikā*, (iii) *Nyāsa-saṁvaṇṇanā*, (iv) *Kārikā*, (v) *Niruttisāramaṇjūsā*, (vi) *Kaccāyanabheda-mahāṭikā*, (vii) *Kaccāyanasāra-ṭikā*, (*Purāṇa-ṭikā*) (viii) *Kaccāyana-sāra-abhinavaṭikā*, etc. are most note-worthy.

(i) *Nyāsa-pradīpa* : It is a commentary made on the *Nyāsa* (*Kaccāyana*-) by a Thera Chapada (Chapaṭa) by name. He is also known as Saddhammajotipāla. He was the pupil of Uttarajīva of Pagan. The authors of the *Sāsanavaṃsa* and the *Gandhavaṃsa* consider him as a grammarian contemporary to the author of the *Mukhamattadīpani* or *Kaccāyana-nyāsa*. According to the *Gandhavaṃsa* source, his teacher Uttarajīva had flourished as a celebrated Thera during the time of king Narapati (1167 A.D.). The *Sāsanavaṃsa* records the following chronology :—

*Arimaddananagare sīhaladīpaṃ gantvā paccāgato Chapada nāma saddhammajotipālathero saddanaye chekatāya suttaniddesaṃ akāsi. Paramatthadhamme ca chekatāya saṅkhepavaṇṇanaṃ nāma cārādīpakaṇṇa, vinaye chekatāya vinayaguḥhatthadīpani, sīmālankāraṇa akāsi... Tesu mahāvimalabuddhithero kaccāyinnassa saṃvaṇṇanaṃ nyāsa-gandhaṃ akāsi.*¹³⁶

After writing some passages, the author then turns to give an account of the history of Buddhism during the reign of king Kyocvā, son of king Jeyyasimkhā who ascended the throne in the 581st year Kali Yuga (1219 A.D.).

This clearly shows that both the commentators namely Mahāvimalabuddhi Thera and Saddhammajotipāla Thera flourished in period in between 1167 A.D. and 1219 A.D, and probably in the end of the 12th century A.D.

Mr. Wilhelm Geiger in his book entitled *Pāli Literature and Language* mentions the name of Thera Chapada as the author of *Nyāsa-pradīpa*, but did not refer to the source from which he got this of information.¹³⁷ Shri Laxminarayan Tiwary and Shri Birval Sharma also did not mention the source of information when they speak about Chapada as the author of the *Nyāsa-pradīpa*,¹³⁸ in the introduction of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

136. *Svs.* Ch. VI. p. 71.

137. *KV.* p. 74 (Introduction).

138. *Supra* note 84, p. 38.

The *Sāsanavaṃsa* and the *Gandhavaṃsa* as well do not mention the name of this treatise as the contribution of the above mentioned Chapada Thera.

(ii) *Porāṇa-ṭikā* : This was written, according to the *Sāsanavaṃsa*, by one minister of the king Narapati of Arimaddana.¹³⁹

(iii) *Kārikā* : It is a grammatical work in Pāli, written by Thera Dhammasenāpati while dwelling at the Nanda-vihāra constructed by the king Chattaguhinda of Pagan. An explanatory grammatical work (*Samvaṇṇanā*) made on the *Kārikā* is also ascribed to this Thera Dhammasenāpati.¹⁴⁰

(iv) *Kaccāyanaśāra-ṭikā* (*Porāṇa-ṭikā*) : It is a *Ṭikā* written, according to the *Gandhavaṃsa*,¹⁴⁰ by Dhammānanda Thero. According to M.H. Bode, author of the *Pāli Literature of Burma*, one Mahāyasa Thera had authored this treatise.¹⁴² Mahāyasa

139. "Nyāsa-gandhassa porāṇa-ṭikāṃ narapatirañño kale eko amacco akāsi. Atha so nyāsassa samvaṇṇaṃ porāṇaṭikāṃ akāsi." *Supra* note 129, p. 72.

140. "Kārikāṃ tassa ca samvaṇṇanaṃ chattaguhindassa nāma rañño kale dhammasenāpati-thero akāsi." *ibid.*; See also *Supra* note 126, pp. 63, 73.

141. "Pacchimavanārāma-vihāravāsi thero pana nyāsassa samvaṇṇanaṃ chahi nayehi alaṃkaritvā akāsi." *Supra* note 129, p. 143.

142. *Supra* note 129, p. 104; see *PLB*, p. 29 (This reference is quoted from the *Supra* note 75, p. 1069).

fn. *Niruttiśāra-maṇjūsā*, according to Wilhelm Geiger, is a very late commentary on the *Nyāsa* written by a Burmese monk Dāṭhānāga by the middle of the seventeenth century. cf. *Subhuti*, p. x.; *de Zoyas*, p. 25; *Franke*, p. 23; *PLB*, p. 55; see *Supra* note 84, p. 38.

probably belonged to the fourteenth century A.D. Wilhelm Geiger takes it to be the other title of *Kaccāyanasāra-porāṇa-ṭīkā*.¹⁴³

(v) *Kaccāyanabheda-mahāṭīkā* : It was made on the *Kaccāyanabheda*, also sometime known as the *Kaccāyanabhedadīpikā*, of Mahāyasa, by Thera Uttamasikkhā.¹⁴⁴

(vi) *Nyāsa-saṁvaṇṇanā* : Reference is also found about an illuminatory grammatical work made on the *Nyāsa*. The author of the *Sāsanavaṁsa* says, this was done by an Elder, dweller of the Pacchimavanārāma-vihāra made at Hamsavati by the king Ukkāṁsika (1629 A.D.). The title, as it has been given here, is not recorded so in the *Sāsanavaṁsa*. Here, it has been coined so only to indicate the contents of that treatise.¹⁴⁵ (*Pacchimavanārāma-vihāravāsi thero pana nyāsassa saṁvaṇṇanāṁ chahi nayehi alaṁkaritvā akāsi*).

(vii) *Niruttisāramañjūsā* : This was composed by Thera Dāṭhānāga at a Vihāra constructed at Jeyyapura by the king Sirinandadhammapavarādhpati (1648 A.D.), son of the king Ukkāṁsika of Sihala-dīpa (*Jeyyapure catubhūmikatulavihāraṁ kārāpetvā dāṭhānāgarājāgurutherassa adāsi. So ca thero niruttisāramañjūsāṁ nāma nyāsa-saṁvaṇṇanaṁ akāsi*).¹⁴⁶ This treatise, sometime in short, is also called *Nyāsa-saṁvaṇṇanā*. It is, in nature, an exegetical work made on the *Nyāsa*.

(viii) *Kaccāyana-sāra-abhinava-ṭīkā* : It is another *Ṭīkā* made on the *Kaccāyanasāra*, made by a Burmese monk Thera Saddammavilāsa of Pagan. It is also called *Sammohavināsint*.¹⁴⁷

143. See *PLL.*, p. 52; see also no. 2.

144. *Supra* note 126, p. 74.

145. *PLB*, p. 37; also see *Svd*, p. 1250.

146. See *PLL*, p. 52; see also fn. 2.

147. *Ibd.* *KV.*, Introduction. p. 77; see also for further information *PLB*, p. 37 (References are quoted from the *D.P.N.* Vol. II, p. 1066).

(ix) *Mukhamattasāra-ṭikā* : The author of the *Sāsanavamsa* mentions the name of this treatise as the *Ṭikā* written by one Sāgara Thera at the request of king Kyovcā's preceptor, on his own *Mukhamattasāra*. The commentator was also known as Guṇasāgara. (*Guṇasāgara nāmācariyo mukhamattasāraṃ taṭṭikam ca duvidhaṃ pakaraṇaṃ akāsi*).¹⁴⁸

The present volume contains only upto the first one chapter of the *Kaccāyana-nyāsa*, i.e. *Sandhippakaraṇa*. But before the commencement of this, there is one introductory chapter. In this volume this chapter has been entitled as the *Ganthārambhakathā*.

The commentator starts writting this introduction with a salutary verse consisting of four lines (*catuppadikagāthā*).¹⁴⁹ There he traditionally expresses his veneration that he had for the Triple Gem—the Buddha, the *Dhamma* and the *Saṅgha*. At the first two lines (*padas*) of the first stanza he mentions the qualities of the Buddha for which he bows down before him. According to him, Buddha is the perfect one amongst the imperfect persons and is also capable in convincing them (beings of all planes of existence). In the third line (*pada*) he salutes to the Dhamma which had been well explained by the Master and is capable of dispelling the darkneas of ignorance. In the fourth line by bowing down he had expressed his veneration he had for the Saṅgha, which is worthy of such an offer.

After that follows another verse also consisting of four *padas*.¹⁵⁰ At the first two of these, the commentator expressess his intention and determination of just opening only the mouth of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*, which had been composed by the Kaccāyana-Mahāthera at the instigation and advice the great Sage. The last two lines convey the intention of the commentator. There, it is mentioned that the commentator had made this

148. *Supra* note 126, p. 73.

149. *Kny.* vs. 1, p. 1.

150. *Id. at.*, vs. 2, p. 1.

exposition on the basis of the guidance and advice received traditionally from the teachers who were experts in making judgement and interpretation.

In the paragraphs that follow the above mentioned second verse, the commentator mentions about the tradition of saluting one's own teacher before starting any work. The commentator being a follower of the Buddhist tradition, traditionally salutes the Triple Gem in order to start his commentatorial treatise. And then, after citing four stanzas, mostly from the canonical sources, he states the merits of bestowing honour and respect on the worthy persons and particularly the merits of taking refuge in the Buddha, the *Dhamma* and the *Saṅgha*. Amongst the various merits to be derived out of the act of composing the salutary verses (*Paṇāma-gāthā*) five¹⁵¹ are important, in respect of making a purposeful literary contribution. It helps the author to stick to the path of righteousness (*Sadācāravokkamanattham*). It pleases the mind of wise persons (*viññūnaṃ cittārādhattham*). It causes the author to be seized with the text in question (*taṃ pakaraṇassa gahanattham*). It helps him in understanding the meaning of the words (*taṃ vacanatthavabodhanattham*) and finally in the achievement of all desired (material and immaterial) properties (*taṃ sabbasampatti nīpphādanatthanti*). Hence, he says, he has also composed the *Paṇāma-gāthā* to reach the goal successfully.

Then, without going into any further unnecessary detail, the commentator sets out directly to comment on each and every word that has been used in the salutary verses of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. The style of his comment by and large is the similar to that of commentators of the canonical literature.

In order to make his comments more authentic, he, whenever he felt it necessary, has quoted often and freely the important verses and passages from the *Piṭaka* and the *Aṭṭhakathā* literature without mentioning their original sources. The following verse may be taken as an example :

---

151. *Id. at.* p. 3.

*Atthānaṃ sūcanato suvuttato, savaṇato'īha sūdanato,
Suttāṇā suttasabhāgato ca, suttam suttam ti akkhātam ti.*¹⁵²

This verse appears for the first time in the *Sumaṅgalavilāsiṇi*, commentary of the *Dīgha Nikāya*¹⁵³ of the celebrated commentator Ācariya Buddhaghosa. This has been quoted by Vimalavuddhi Mahāthero to present an authenticated definition of the multi-meaningful term *Sutta* appeared in that verse, but he does not explain those meanings elaborately in the style of the Ācariya Buddhaghosa, for this was not the purpose of this treatise. The chief purpose of Vimalabuddhi Mahāthera was to introduce the learners of Pāli language to the various gradual stages of the derivation of the term *Sutta* or such other important grammatical and technical terms.

For such reason, immediately after quoting the above mentioned verse, he stated the names of such five *Suttas* (556, 558, 574, 580 and 405) which are applied from the very root level to the final stage of the formation of the term *Sutta*. In the absense of any one of these, its successive formation cannot be deduced. In the process of the formation of the term in question if any aphorism (*sutta*) is misunderstood and misapplied, or missed, the desired term will not be consequently derived. The purpose of this grammatical contribution can very well be revealed by understanding the integral relation of one *Sutta* with the other in the formation of a particular term to justify its technical meaning as traditionally held.

At the next stage, there appears the illustration and explanation of an important term, i.e. *Susandhikappam*. It is the last term of this verse.

It has three component parts, namely. *Su*, *Sandhi* and *Kappam*. *Su* means *well* and *nice*. *Sandhi* means *joint*, *accord*, *agreement*, *combination*, etc. But here it stands technically for the grammatical rules formed for the purpose of euphonic combination. According-

152. *KNy.* p. 5

153. *DNA.* Vol. 1, p. 24. referred to in *Id. at. Vs. 9, p. 5.*

to the commentator, the grammatical rules that guides in making or makes the right placement or combination is called *Sandhi* (*Sammā dhiyati ti sandhi, samodhānam vā sandhi*). *Kappam* generally means *time, part, piece, chapter* etc. Here it stands for a Chapter.

Sandhikappam, the compound form of *Sandhi* and *Kappam*, means one particular Chapter that deals purely with the rules of *Sandhi* (*Sandhinam kappo sandhikappo*). Thus it refers to the first chapter of a grammatical text, which is presently known as the *Kaccāyana-vyākaraṇa*. This chapter is named as the *Susandhikappam*, because it deals nicely with all aspects of *Sandhi* in order to understand the deeper and excellent meaning of the invaluable words taught by Jina (*Etthā ti esasmim vacanthatavare, yaṁ seyyam, taṁ jineritanayena budhā labhanti ti sambandho*).¹⁵⁴ Here, the term *vacanthatavara* technically refers to the traditional language (*Tanti*) through which Buddha (*Jina*) had taught about the mundane and supra-mundane teachings. It also refers to the standard of understanding as understood by the Jina.

Thus the author of this *Vyākaraṇa* known as *Kaccāyana-vyākaraṇa* indicates here the purpose of composing the *Susandhikappa*. According to contents of this verse. The purpose of composing this was only to pave the way to penetrate into the deeper and subtle meanings of the *Jinavacana* with its literal spirits. This clearly states that while composing the rules of the *Susandhikappa*, the author did not have any consideration of grammatising any ancient Indian Prakrit dialects such as *Māgadhiniṛutti* or *Māgadhī Bhāsā* of the time of the Buddha or of the time of the author of the *Susandhikappa*.

The term *Susandhikappa* carries importance, because it serves as an important source of information with regard to the earlier name and size of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

---

154. *Id. at.*, p. 6.

If the term *Susandhikappa* is taken as the name of the first chapter of this original Pāli-*vyākaraṇa*, then it does carry conformity with the sense of what Kaccāyana, the author of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* had tried to convey in the above mentioned verse. In the process of understanding, the knowledge of grammatical rules of other aspects such as *Kāraka* (cases), *Vibhatti* (case-endings), *Samāsa* (compounds), *Dhātu* (verbs), *Dhātu-gaṇa* (division of *Dhātus*) is as important as that of *Sandhi*. The rules of *Sandhi* contained in the *Susandhikappa*, only or is not enough in understanding the meaning of the *Buddhavacana*.

Thus it seems, the term, *Susandhikappa* here does not only refer to the contents of the *Sandhikappa*, but it refers to the contents of all the chapters including those of the *Sandhikappa*.

The same purpose of composing the *Vyākaraṇa* on which the *Kaccāyana-nyāsa* has been made, has been again stressed with slight differences in the first two stanzas of the following *Gāthā*. The author of the *Vyākaraṇa* in the rest two stanzas clarifies this point a bit more clearly from grammatical point of view. According to his view, an aspirant desirous of achieving the Supreme Bliss of life, should listen to various types of discourses on *Dhamma* without any ignorance of the meaning of the words and the order of letters used therein.

Thereafter, the commentator, at the next stage comments on each word that appeared in the above mentioned *Gāthā*. While commenting on them, he hightlights their traditional, literal and derivative meaning as well. In this context, the style of analysis of the derivation of the term *Buddha* in the process of determining its meaning is an exemplary one. Traditionally the term *Buddha* stands for such particular wise and noble human beings who have been born with three moral factors. Fourfold reality has been understood by them, hence they are designated as *Buddha*. Then, he mentions of two grammatical rules (*Suttas*—527 and 530) and shows their applications towards the formation of the term *Buddha*.

The term *Buddha* then has been defined as the Teacher (*Sattha*) and the term *Vacanattha* as the meaning of Pāli. This shows even upto the period of composition of this *Kaccāyana-nyāsa*, the contents (*Buddhavacana*) contained in the *Piṭaka* Literature was popular as the Pāli (*Vacanattha-subodhanenā ti pāliyāttahabodhenena*). The commentator then proceeds with comments on *Atthañca akkhara-padesu amohabhāva*.¹⁵⁵ At the first stage, he splits up the compound sentence into two parts. According to him this means:— (a) *Akkharāmohabhāvo* and (b) *Padāmohabhāvo*. Then in the following stage, he analyses and illustrates the deeper meaning of each. The term *Akkharāmohabhāva* carries the sense of possessing or acquiring the appropriate knowledge of classification and definition of *Saravaṇṇa* (vowels), *Vyañjjavaṇṇa* (consonants), *Rassavaṇṇa* (short vowel), *Dīgho* (Long vowel), *Aghosavaṇṇa* (surds), *Ghosavaṇṇa* (sonants), etc. The term *Padāmohabhāvo* refers to the knowledge of classification and the distinction of various types of *Matta* (*Mora*), ending vowels (*Ākāra*, *Ikāra*, etc. measurement of vowels, *Liṅga* (genders), *Samāsa* (compounds) used in the words (*Padesu*) while commenting on each term of the fourth stanza of that verse, he highlights on the fruits of acquiring knowledge of such grammatical concepts.

He mentions it elaborately. According to him an aspirant desirous of achieving the ultimate goal of life should listen attentively the contents (*Suttas*) of the scripture (*Pakaraṇa*). As a result of this the listener would be in a position to dispel ignorance with regard to *Akkharas* and *Padas*. Because of his appropriate knowledge of those, he would understand the exact meaning of the words of the *Buddha*. Consequently the listeners after due practice of the noble path prescribed by the *Buddha* would become capable of attaining the Supramundane fruits of the *Dhamma* and thus he would derive the best fruits of the act of hearing. The noble persons while hearing the words of the *Buddha* would become

---

155. *Id. at*, p. 7.

able to examine each of the letters, words and suffixes etc. employed there. The commentator mentioned that because of fear of breach in metre, the term *Akkharapāda* should be understood as dropped intentionally, and commented on the use of the term *seyyatthiko* directly. Before commenting on the term in the traditional way he himself first of all raises one problem. The term *Seyyatthiko* is the singular form of *Seyyatthika*, in its nominative case with the suffix of masculine gender. So the term in question in that context, would mean one male aspirant desirous of the Highest Blissful state of Life. Tracing this he put forward a question, with regard to the capability of woman. Should the community of woman not listen the *Dhamma* attentively to achieve that highest goal of life. Then why the author of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* mentioned only the term *Seyyatthiko* ? The commentator here mentions that the use of words specially while framing poem in a particular metre, has to be done keeping many reasons in mind. Sometimes it has to be chosen restrictedly either considering the abundance of the subject matter in question, or considering the priority of chief characteristic of the objects etc. Sometime the author selects some particular words with a view to yield immediate result. On other occasion he uses some words with their common meaning and sometime with their uncommon use to instigate its readers, to yield its good result in futures and again with both meanings, at a time. To illustrate this point, he cited the Pāli phrases like, *Kāke vāraya macchamhā*, *Rāja āgacchati*, *Ānagarā Khadiravanam*, *Laddhā tapatto rājakumāro*; *ghaṭatthikassa ghaṭamānaya*, *bherisaddo*; *yavaṅkuro*. The phrase *kāke vāraya macchamhā* literally means *protect fishes from crows*. But the term *Kāke* in its wider meaning carries the sense of other birds too. Similarly, by the expression *Rāja āgacchati* the two senses have been expressed. A king generally never visits alone. Wherever he goes, he is accompanied with his company of ministers, officers, forces etc. *Rāja* being the prominent person among others, their presence with the *Rāja* is automatically understood. There is no need to mention specially about the presence of other persons associated with *Rāja*.

On the basis of this, the commentar comments that the term *Seyyatthika* refers to both male and female.

After this, in a verse the commentator mentions of a methodology of writing an introduction to any text. According to him the following five points (1) *Saññā*, (2) *Nimittam*, (3) *Kattā*, (4) *Parimāṇam*, (5) *Payojaṇam* should be dealt with as a necessary part. The term *Saññā* means a name or title or nomenclature by which a thing or being is referred to for the purpose of making its distinction from other falling under the same or other group. He then presents a list of various classifications of *Saññā*.

Saññā, in one way of classification, may be of four types, namely :

- (a) *Kriyā-nāma* (name of action)
- (b) *Guṇa-nāma* (name of quality)
- (c) *Jāti-nāma* (name of class, caste, group, etc.).
- (d) *Yadicchika-nāma* (naming as the wishes)

Saññā, may also be of following fourfold :^{156*}

- (a) *Sāmañña-nāma* (general name)
- (b) *Guṇa-nāma* (name of quality or qualitative name)
- (c) *Opapātika-nāma* (spontaneous)
- (d) *Kittima* (*nāma* artificial name)*

Saññā, may still be classified under the following fourfold divisions :

- (a) *Āvatthika-nāma* (befitting, original, inherent)
- (b) *Liṅgikānāma* (characteristic name)
- (c) *Nemittika-nāma* (prognosticative name)
- (d) *Adhiccasamuppanna-nāma* (name without any reason).

Now with regard to the nomenclature of this *vyākaraṇa* the commentator remarks that as the *vyākaraṇa* beginning with

156. See for detail, *Mlp A.*, p. 88.

* *Milindopaṇṇaṭṭhakathā*, Narada Thera, Hansawati Publishing House, Rangoon, Burma, p. 88, 1948, (BE. 2492).

the chapter entitled *Sandhikappa* was composed by Kaccāyana, it earned *Kaccāyana* as its general name. *Sandhikappa* is the special name given to it.

The texts are named sometime after the name of its first chapter, viz. *Parājikakaṇḍa* and sometime after the name of the last Chapter viz. *Tika-nipāta*. This has been named as *Sandhikappa* because of its title of the first chapter. Thus it is justified. It is also known as *Susandhikappa* because of its characteristic (*Guṇa*) and prognosticative (*Nemittika*) quality,

2. After dealing with the methodology applied with regard to the nomenclature (*Saññā*) of the *Vyākaraṇa*, the commentator then comments on the reasons (*Nimittam*) that caused Kaccāyana to compose it. To him, the reason that caused Kaccāyana to compose it, was twofold—internal (*Ajjhattikam*) and external (*Bāhiram*).

The *Ajjhattikam Nimittam* here refers to the heart and mind of Kaccāyana replete with moral psychic factors and particularly dominated by an infinite compassion etc. psychic factors namely *Karuṇā cetasika*. This *Cetasika* arises with an intention of removing suffering of the beings merged in the ocean of sufferings. According to version of the commentator the beings because of the ignorance of the science of application of letters and words, are misled with their own wrong notions. Consequently they having missed the proper path of practice, are misguided towards a purposeless goal of life and merge into the ocean of an unending self-created sufferings for an unending period. Like the Great Teacher, his great disciple Mahākaccāyana too having seen the sufferings of the beings was moved and *Karuṇā* arose in him. It caused him to take great pain of composing the *Vyākaraṇa* so that the suffering beings might know the science of application of the letters and the words and know the appropriate meaning of the *Buddhavacana* and might free themselves from their sufferings. Thus *Karuṇā* serves as the internal cause (*Ajjhattikam Nimittam*) and the totality of the suffering beings, the object of *Karuṇā* serves as the external reason (*Bāhiram Nimittam*).

3. With regard to the authorship (*Kattā*) of the *Vyākaraṇa* on which the *Kaccāyana-nyāsa* has been made, the commentator cited the utterance uttered by the Buddha about the qualities of the Thera Kaccāyana in illustrating his precise teachings. By citing the utterance of the Buddha in this regard, the commentator indirectly supported the traditional view of ascribing the authorship of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* to the Thera Kaccāyana.

4. After dealing with the much disputed problem of authorship very simply he then talks of the measurements (*Parimāṇa*) of its contents. Its measurement was made in the following twofold methods, (a) the measurement of the chapters (*Paricchadappamāṇa*) and (b) the measurement of total number of the topics (*Samuhappamāṇa*).

(a) The number of sub-chapters is in all twenty three. The order of their division is as follows; five in the *Sandhippakaraṇa*, eight in the *Nāmappakaraṇa*, four in the *Akkhyātappakaraṇa* and six in the *Kitabbidhānappakaraṇa*. Each of the Sub-chapters is termed as *Pariccheda* and each of its chapter as the *Pakaraṇa*.

(b) The total number of the topics, i.e. aphorisms (*Sutta*) has also been counted in twofold manner. (i) According to one way of classification the number of the *Suttas* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa* is one thousand seven hundred and (ii) in other way it is seven hundred and ten only.

Thus the commentator in this case too holds the traditional view according to which the work of composition of all of the above mentioned *Suttas* had been made by the Kaccāyana Thera alone. Simultaneously he also indirectly upheld the view that no other addition of *Suttas* was made to the original *Vyākaraṇa* by any other grammarian of later period extending upto the date of composition of the *Kaccāyana-nyāsa*.

The commentator remarks here that the style of the presentation of the contents serves the purpose successfully and it has been made neither very precisely nor very extensively. Thus, he justifies

the application of the term *Susandhikappa* too in place of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

5. The commentator then comments on the purpose, for the gain of which he has taken pain in the composition of this commentarial work. First of all, he makes twofold purpose of the nature of any work. The twofold purpose is as follows (a) Primary purpose (*Mukhyapayojanāṃ*) and (b) Secondary purpose (*Anusāṅgikappayojanāṃ*).

(a) Primary purpose of this is (i) to educate one in the science of application of letters enabling him to know the meaning of the words in accordance to the spirit of letters used therein and (ii) to point out the use of letters in accordance to the true meaning of the words. It is only through the learning of the science of the application of letters one becomes master like that of the Lord Buddha in refuting the false views of other non-Buddhist teachers arose in four places (reasons) in the fourfold assembly by his own right views. In this context the chief purpose of the *Kaccāyana-nyāsa* is one-pointed that is to understand the meaning of the words in a better manner.

Being well acquainted of these the experts have abandoned those what have been advised to be abandoned by what the Buddha advised them to do in many *Suttantas*, the rules and regulations to be followed and the duties advised by him to be done have been accomplished accordingly. Because of such perfect accomplishment, in the mind of the doers when he thinks that nothing wrong has been done by him and everything that is right has been accomplished there arises delight in gladness. One who is endowed with gladness, there arises in him joy. One who is endowed with joy, (mental) body calms down and he feels satisfied. The mind of the satisfied persons gets concentrated. The concentrated mind knows the reality in its true form with its true spirit. One who penetrates in to the reality can possess of both heavenly bliss and the bliss of liberation. Here, in this context, these achievements these should be treated as the allied purpose of composition of the *Nyāsa*.

The first verse with the author's expression of regard for the Great Teacher highlights this fifth chief purpose in the beginning and in the second verse, in order to inspire the learners in listening, and memorising them, the author points out the allied secondary purposes. The author thus through these two verses instigates inspiration in them who aspire for these two purposes.

After pointing out the five primary purposes, the commentator goes on commenting on the necessity of starting the *Vyākaraṇa* with the *Sutta*—*Attho Akkharasaññāto* (K. V. 1). Out of the two knowledges, i. e. *Akkharāmohabbhāvo* and *Padāmohabbhāvo*, the knowledge of the right understanding depends on it. In order to get mastery over the science of application of the letters one must know the importance of letters (*Akkhara*). Hence, the commentator says, the composer of the *Vyākaraṇa* had started with the *Sutta*—*Attho akkharasaññāto* as the first *Sutta* of the *Kaccāyana-vyākaraṇa*.

Thus this volume comprises only the first Chapter i. e. *Sandhippakaraṇa*. This *Pakaraṇa* starts with the *Sutta* (No. 1) *Attho akkharasaññāto*, the *Sutta* (No. 51). —*Anupadittānaṃ vuttayogato*. Again, these *Suttas*, fifty one in number, are divided into five sub-chapters. Each of these sub-chapters is designated as the *Pariccheda*. The first two *Paricchedas* contain eleven *Suttas* in each. The third, the fourth and the fifth *Paricchedas* deal with seven, twelve and ten *Suttas* respectively.

Bhikshu Satyapala
23.10.1991

LIST OF ABBREVIATIONS

<i>Abbreviations</i>	<i>Titles of books</i>	
1. Abhp.	Abhidhānappadipikā ed. Swami Dwarikadas Shastri, Bauddha Bharati, Varanasi.	1981
2. Abbas.	Abhidhammatthasaṅgaho, eds. Bhadane Rewatadhamma (Burma) and Shri Ram Shankar Tripathi, Director, Research Institute, Varanaseya Sanskrit Vishvavidyalaya, Varanasi-2	1967
3. AN.	Aṅguttara Nikāya, ed. Bhikku J. Kashyap, Pali Publication Board, Govt of Bihar, Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda, Bihar.	1960
4. ANA.	Aṅguttara Nikāya Aṭṭhakathā, ed. Dr. Nand Kishore Prasad, Pali Publication Board, Govt. of Bihar, Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda, Bihar.	1976
5. Apd.	Apadāna (2 Vols.), ed. Bhikshu J. Kashyap, Pali Publication Board, Govt. of Bihar, Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda, Bihar.	1959

6. Cvg. Cullavagga,
ed. Bhikkhu J. Kashyap,
Pali Publication Board,
Govt. of Bihar,
Nava Nalanda Mahavihara,
Nalanda, Bihar, 1956
7. CvgA. Cullavagga Aṭṭhakathā
8. DN. Dīgha Nikāya,
ed. Bhikkhu J. Kashyap,
Pali publication Board,
Govt. of Bihar.
Nava Nalanda Mahaxihar,
Nalanda, Bihar. 1958
9. DNA. Dīgha Nikāya Aṭṭhakathā (3 Vols.),
Pali Publication Board,
Govt. of Bihar, Dr. Mahesh Tiwary,
Nava Nalanda Mahavihara,
Nalanda, Bihar. 1974
10. Dpd. Dhammapada,
ed. Bhikkhu J. Kashyap,
Pali Publication Board,
Govt. of Bihar,
Nava Nalanda Mahavihara,
Nalanda, Bihar. 1959
11. DpdA. Dhammapada Aṭṭhakathā,
ed. Prof. C. S. Upāsak,
Nava Nalanda Mahavihar Publication
Govt. of Bihar, Nalanda 1976
12. DPPN. Dictionary of Pāli Proper Names,
ed. G. P. Malalasekera, 1st edition 1937

- Oriental Books Reprint Corporation,
Post Box 5715, 59, Rani Jhansi Road,
New Delhi 1983
13. Gvs. Gandhavamsa,
ed. Prof. Minayeff Bode,
(PTS Journal). 1986
14. IP. Introduction to Prākṛit,
A. C. Woolner,
Bharatiya Vidya Prakashan,
Varanasi-1.] 1972
15. J. Jātaka (6 Vols.)
ed. Prof. E. B. Cowel,
Casmø Publications,
10178, Library Road, Delhi-6 Reprinted 1973
16. Khn. Khuddaka Nikāya,
ed. Bhikkhu J. Kashyap,
Pāli Publication Board,
Govt. of Bihar,
Nava Nalanda Mahavihara,
Nalanda, Bihar. 1959
17. KhpA. Khuddakapāṭha Aṭṭhakathā
ed. Dr. Nand Kishore Upadhyay,
Nava Nalanda Mahavihar Publication,
Nalanda, Bihar. 1978
18. Kny. Kaccāyana-nyāsa,
ed. Dr. Bhikshu Satyapala
Buddha Tri-Ratna Mission,
C. R. Park, New Delhi-19. 1991

19. KPG. Kachchāyano's Pāli Grammar,
Francis Mason,
Sri Satguru Publication,
Delhi-110007.
20. KV. Kaccāyana-Vyākaraṇa,
eds. Prof. L. N. Tiwary, and B. Sharma,
Tara Publication, Kamaccha,
Varanasi, Uttar, Pradesh. 1962
21. Mvg. Mahāvagga,
ed. Bhikkhu J, Kashyap,
Pali Publication Board,
Govt. of Bihar,
Nava Nalanda Mahavihar,
Nalanda, Bihar, 1956
22. Mvs. Mahāvamsa,
ed. Geiger (PTS), 1908
23. Mlp. Milindapaṇho,
ed. Trenckner,
London.
24. MlpA. Milindapaṇha Aṭṭhakatha,
ed. Narada Thera,
Hamsawati Publishing House,
Rangoon, Burma. 1948
25. Mmd. Mukhamattadīpanī.
ed. W. Dhammaratana Terunnase,
H. C. Cottle, Govt. Printer,
Ceylone. 1910
26. MN. Majjhima Nikāya, (3 Vols.)
ed. Bhikkhu J, Kashyap,
Pali Publication Board,
Govt. of Bihar,
Nava Nalanda Mahavihara,
Nalanda, Bihar. 1958

27. Ndn. Nidāna,
ed. Prof. Mahesh Tiwary,
Chowkhambha Sanskrit Series,
Office : Varanasi. 1970
28. Ntp. Netti-pakaraṇa, (PTS). 1902
29. Nyp. Nyāsa-pāṭha,
30. Pc. Pācittiya (Bhikkhu Vibhaṅga),
ed. Bhikkhu J. Kashyap, 1958
Pali Publication Board,
Nava Nalanda Mahavihara,
Nalanda, Bihar.
31. PED. Pali-English Dictionary.
ed. T. W. Rhys Davids and
William Stede,
Oriental Books Reprint Corporation,
54, Rani Jhansi Road, New Delhi-55. 1975
32. PLB. Pali Literature of Burma
by Minayeff Bodes.
33. PLC. The Pali Literature Ceylon,
by G. P. Malalasekera (R. A. S.).
34. PLL, Pali Language and Literature,
by Wilhelm Geiger,
trsl. by Batakrishna Ghosh,
Oriental Books Reprint Corporation,
54, Rani Jhansi Road, New Delhi-55 1978
35. PSI. Pāli Sahitya Kā Itihāsa,
by M. Bharat Singh Upadhyay,
Hindi Sahitya Sammelan,
Prayag, 12, Sammelan Marg,
Allahabad. 1986

36. PvA.	Petavatthu Aṭṭhakathā ed. Dhammārāma Thera, Tissa Nayaka Māpalagoma Chandajoti Thera Sri nath Kumardas Moone singha The Tripitaka Publication Press Pettah, Colombo (Ceylon).	1917
37. Sds.	Saddhammasaṅgaho, ed. Prof. Mahesh Tiwary. Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda, Bihar.	1961
38. SN.	Samyutta Nikāya (5 Vols.), ed. Bhikkhu J. Kasyapa Pali Publication Board, Govt. of Bihar, Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda, Bihar.	1959
39. Sn.	Sutta-nipāta, ed. Bhikkhu J. Kashyap, Pali Publication Board Nalanda, Bihar	1959
40. Sn A.	Sutta-nipāta Aṭṭhakathā, (2 Vols.) ed. Prof. Aṅgaraj Choudhury, Nava Nalanda Mahavihāra Nalanda (Bihar)	1974
41. Svd.	Sāsanavaṃsadīpa	
42. Svs.	Sāsanavaṃsa en. Prof. C. S. Upasak, Nava Nalanda Mahavihara Publication. Nalanda, Bihar.	1961

43. Thag. Theragāthā,
ed. Bhikkhu J. Kashyap,
Pali Publication Board,
Govt. of Bihar,
Nava Nalanda Mahavihara,
Nalanda, Bihar. 1959
44. Thag A. Theragāthā Aṭṭhakathā,
45. Ud. Udāna,
ed. Bhikkhu J. Kashyap,
Nava Nalanda Mahavihara,
Pali Publication Board,
Govt. of Bihar,
Nalanda Bihar. 1959
46. Vin A. Vinaya Aṭṭhakathā,
ed. Birval Sharma,
Nava Nalanda Mahavihara Publication,
Nalanda, Bihar, 1964
47. Vibh. Vibhaṅga,
ed. Bhikkhu J. Kashyap.
48. VibhA. Vibhaṅga Aṭṭhakathā,
ed. Prof. U. Dhammaratana,
Nava Nalanda Mahavihara Publication,
Nalanda, Bihar. 1961
49. Vsm. Visuddhimagga,
ed. Dwarikadas Shashtri,
Bauddha Bharati, Varanasi. 1977
50. Vsmd. Visuddhimaggadīpikā
ed. Dharmananda Kosambi,
Mahabodhi Sabha,
Saranatha, Benaras. 1943

2. A. GENERAL AND TECHNICAL TFRMS

cf.	: clarified further
cp.	: compare
ed.	: editor
eds.	: editors
e. g.	: for instance
ibid.	: the same
id. at.	: Title of the book or article is the same but differs in page.
i. e.	: that is
fn.	: foot note
p.	: page
pp.	: pages
Skt.	: Sanskrit
see	: relevant topic or passage or term
see generally	: relevant for comparative knowledge only.
supra note	: Title of the text has already been referred to subsequent foot-note.
viz.	: namely
vols.	: volumes
vs.	: verses
vss.	: verses

2. B. संकेत-सूची

अ० नि०	अङ्गुत्तर-निकायो
क० व्याः	कच्चायन-व्याकरणो (लक्ष्मी नारायण तिवारी)
खु० नि०	खुद्क-निकायो
गा०	गाथा
म०	मरम्भपाठो (न्यास-पाठ)
पि०	पिटृङ्को
पे०	पेय्यालं
सं० नि०	संयुत्त-निकायो
सी०	सीहल-पाठो (मुखमत्तदीपनी)
सु० वि०	सुमङ्गलविलासिनी

कचचायन-न्यासो

1815-1816

विसय-उद्देशो

Foreword

Preface

Introduction

संकेत-सूची

गन्थारम्भकथा

१-१२

१. सन्धिपकरणो

(१) पठमो परिच्छेदो

सुत्त-सङ्ख्या	सुत्तानि	पिट्ठङ्का
१.	अत्थो अक्खर-सञ्जातो	॥१.१.१॥ १२-१३
२.	अक्खरापादयो एक-चत्तालीसं	॥१.१.२॥ १३-२६
३.	तत्थोदन्ता सरा अट्ठ	॥१.१.३॥ २६-२८
४.	लट्ठमत्ता तयो रस्सा	॥१.१.४॥ २८-३०
५.	अञ्जे दीघा	॥१.१.५॥ ३०
६.	सेसा व्यञ्जना	॥१.१.६॥ ३१-३३
७.	वग्गा पञ्च पञ्चसो मन्ता	॥१.१.७॥ ३३-३४
८.	अं इति निग्गहीतं	॥१.१.८॥ ३४-३५
९.	पर-समञ्जा पयोगे	॥१.१.९॥ ३५-३६
१०.	पुब्बमधोठितमस्सरं सरेन वियोजये	॥१.१.१०॥ ३६-३८
११.	नये परं युत्ते	॥१.१.११॥ ३८-४०

(२) दुतियो परिच्छेदो

१२.	सरा सरे लोपं	॥१.२.१॥	४१-४१
१३.	वा परो असरूपा	॥१.२.२॥	४२-४३
१४.	क्वचासवणं लुत्ते	॥१.२.३॥	४४-४५
१५.	दीघं	॥१.२.४॥	४५-४६
१६.	पुब्बो च	॥१.२.५॥	४७
१७.	यमेदन्तस्सादेसो	॥१.२.६॥	४८-५०
१८.	वमोदुदन्तानं	॥१.२.७॥	५०-५१
१९.	सब्बो चं ति	॥१.२.८॥	५१-५३
२०.	दो धस्स च	॥१.२.९॥	५३-६५
२१.	इ-वण्णो यं न वा	॥१.२.१०॥	६५-६६
२२.	एवादिस्स रि पुब्बो च रस्सो	॥१.२.११॥	६६-७१

(३) ततियो परिच्छेदो

२३.	सरा पकति व्यञ्जने	॥१.३.१॥	७२-८०
२४.	सरे कवचि	॥१.३.२॥	८१-८२
२५.	दीघं	॥१.३.३॥	८२-८५
२६.	रस्सं	॥१.३.४॥	८५-८७
२७.	लोपञ्च तत्राकारो	॥१.३.५॥	८७-८८
२८.	परद्वेभावो ठाने	॥१.३.६॥	८८-८९
२९.	वग्गे घोसाघोसानं ततिय पठमा	॥१.३.७॥	८९-९२

(४) चतुत्थो परिच्छेदो

३०.	अं व्यञ्जने निग्गहीतं	॥१.४.१॥	९१-९४
३१.	वग्गन्तं वा वग्गे	॥१.४.२॥	९४-१००
३२.	एहेञ्जं	॥१.४.३॥	१००-१०२

३३.	सये च	॥१.४.४॥	१०२-१०४
३४.	मदा सरे	॥१.४.५॥	१०४-१०७
३५.	य-व-म-द-न-त-र-ला चागमा	॥१.४.६॥	१०७-११०
३६.	क्वचि ओ व्यञ्जने	॥१.४.७॥	११०-११२
३७.	निगगहीतञ्च	॥१.४.८॥	११२-११७
३८.	क्वचि लोपं	॥१.४.९॥	११८-१२२
३९.	व्यञ्जने च	॥१.४.१०॥	१२२-१२३
४०.	परो वा सरो	॥१.४.११॥	१२३-१२४
४१.	व्यञ्जनो च विसंयोगो	॥१.४.१२॥	१२४-१२७

(५) पञ्चमो परिच्छेदो

४२.	गो सरे पुथस्सागमो क्वचि	॥१.५.१॥	१२८-१२९
४३.	पास्स चन्तो रस्सो	॥१.५.२॥	१२९-१३०
४४.	अब्भो अभि	॥१.५.३॥	१३०-१३२
४५.	अज्झो अधि	॥१.५.४॥	१३२
४६.	ते न वा इ-वण्णे	॥१.५.५॥	१३३-१३४
४७.	अतिस्स चन्तस्स	॥१.५.६॥	१३४-१३६
४८.	क्वचि पटि पतिस्स	॥१.५.७॥	१३७-१३८
४९.	पुथस्सु व्यञ्जने	॥१.५.८॥	१३८-१४०
५०.	ओ अवस्स	॥१.५.९॥	१४०
५१.	अनुपदिट्ठानं वुत्त-योगतो	॥१.५.१०॥	१४१-१५४
	अनुक्कमणिका		१५६-२११
	सुद्धिपण्णं		

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

कच्चायन-न्यासो

गन्थारम्भकथा

पणामगाथा

सी. १. बुद्धं विमुद्धमविमुद्धजनस्स सुद्धि-
म. १. सम्पापकं सकललोकविमोहकस्स ।
मोहस्स धंसकमपिस्स सुवुत्तधम्मं,
नत्वान संघमनघुत्तमदक्खिणेर्यं ॥१॥
कच्चायनञ्च मुनिवणिणितबुद्धिमस्स,
कच्चायनस्स मुखमत्तमहं करिस्सं ।
पारम्पराभतविनिच्छयनिच्छयञ्चू,
लद्धोपदेसमवलम्बकतस्स^१ तेन ॥२॥

वेय्याकरणं

यं किञ्चि गन्थं समारभितुकामेन तावाचरियेन रतनत्तयस्स
पणामं कत्वा तब्बिहतन्तरायेन समारभितब्बं ति वत्तिस्स^२महा-
पुरिसलक्खणसब्बञ्चूतादिगुणसम्पत्तिस्समङ्गिताय बुद्धस्स, स्वाक्खा-^३
तादिभावेन धम्मस्स, सुप्पटिपन्नतादिभावेन संघस्स^४ च, सब्बलोका-

१. लद्धोपदेसमवलम्ब—सी ।
२. वत्तिस्स—म ।
३. स्वाक्खाततादिभावेन—म ।
४. सङ्घस्स—सी ।

भिवन्दनीयस्स अत्तनो सत्थुनो पणामं दस्सेन्तो सेट्ठं तिलोकमहितं
अभिवन्दिद्यमं ति आदिमाह ।

पणामपरम्पराय पयोजनं

एत्थ च, तव्विहतन्तरायता नाम यथा पटिञ्ज्रातत्थाभि-
निष्कादनसमत्थता । रतनत्तयप्पणामकरणेन^१ हि यथा पटिञ्ज्रा-
म.२. तत्थाभिनिष्कादनसमत्थता होति । तस्स पूजनीयपूजयत्ता पूजनीय-
पूजयताय च मङ्गलभावतो, मङ्गलेन च यथा पटिञ्ज्रातत्थ-
प्पसिज्झनतो । वुत्तञ्जिह भगवता—

पूजा च पूजनीयानं, एतं मङ्गलमुत्तमं,

× × × पे. × × ×

एतादिसानि कत्वान, सब्बत्थमपराजिता,

सब्बत्थ सोत्थि गच्छन्ति, (तं तेसं मङ्गलमुत्तमं ति)^२ ॥३॥

इति च ।

अथवा, तस्स भयाद्युपह्वकरोपघातकत्ता, विहतभयाद्युपह्व-
करस्स च यथा पटिञ्ज्रातत्थाभिनिष्कादनसमत्थतासम्भवतो ।
वुत्तञ्जिह भगवता—

एवं बुद्धं सरन्तानं, धम्मं संघञ्च^३ भिक्खवो ।

भयं वा छम्भितत्तं वा, लोमहंसो न हेस्सती ति^४ ॥४॥

सी.२. अथवा, तस्स पटिभानापरिहानभावतो, अपरिहीनपटिभानस्स
च यथा पटिञ्ज्रातत्थाभिनिष्कादनभावतो । वुत्तञ्जिह भगवता—

“सत्तिमे, भिक्खवे, अपरिहानीया धम्मा । कतमे सत्त ? सत्थु-
गारवता, धम्मगारवता, संघगारवता,^५ सिक्खागारवता,
समाधिगारवता, कल्याणमिच्छता, सोवचस्सवा”ति ।^६

१. रतनत्तयप्पणाम — — — सी० क० व्या० १, १ ।

२. खु० नि० १. ३०७-८ ।

३. सङ्घञ्च—सी० ।

४. सं० नि० १. २२२ ।

५. सङ्खगारवता—सी० ।

६. अ० नि० ३. १७५, १ ।

अथवा, 'तस्स आयुवड्डनतो,^१ बुद्धितायुनो^२ च यथापटिञ्ज्रा-
तत्थाभिनिष्कादनसमत्थतासम्भवतो । वुत्तं हि भगवता—

अभिवादनसीलस्स, निच्चं वड्डापचायिनो^३ ।

चत्तारो धम्मा वड्डन्ति, (आयुवण्णो मुखं वलं ति)^४ ॥५॥
इत्यादि ।

अपरो नयो; पकरणारम्भे रतनत्तयप्पणामवचनं रतनत्तयस्स
यथाभूतगुणमाख्यापनेन पकरणे गारवुप्पादनत्थं वा, तस्स स्वाक्खात-
भावेन रतनत्तये गारवुप्पादनत्थं वा ।

अथवा, रतनत्तयप्पणामवचनं सदाचारवोक्कमनत्थं, तं
विञ्जूनं चित्ताराधनत्थं, तं पकरणस्स गाहणत्थं, तं वचनत्थाव-
बोधनत्थं, तं सब्वसम्पत्तिनिष्कादनत्थं ति ।

एवं नतस्स सुगतादिकतस्स पस्स-

मिट्ठप्पसिद्धिकरतादिगुणोघमगं ।

सङ्ख्खातिगम्पि कुरुत्तन्नतमस्स^५ धीमा,

वत्थुत्तयस्स ! तिभवाभिनतारहस्स^६ ॥६॥

पठम-पणाम-गाथा वण्णना

तस्मा अलमतिप्पपञ्चेन अनुपुब्बपदवण्णनमेवेदानि समार-
भिस्साम ।

१-१. तस्सायुवड्डनतो—म. ।

२. बुद्धितायुनो—म० ।

३. वड्डापचायिनो—सी० ।

४. खु० नि० १.२ ।

५. कुरुत्तं नतमस्स—म० ।

६. तिभव भिनतारहस्स—म० ।

सेटुं तिलोकमहितं अभिवन्दिगं,
 बुद्धञ्च धम्मममलं गणमुत्तमञ्च,
 सत्थुस्स तस्स वचनत्थवरं सुबोद्धं,
 वक्खामि सुत्तहितमेत्थ सुसन्धिकप्पं ।।७।।

वेद्याकरणं

तत्थ, सेटुं ति पसत्थतरं; तिलोकमहितं ति तिलोकेन पूजितं;
 तयो लोका तिलोकं, तेन महितो^२ तिलोकमहितो; अभिवन्दिद्या ति
 अभिवन्दित्वा; अगं ति उत्तमं; बुद्धं ति पटिविद्धसब्बधम्मं ।
 बुद्ध-सदं^३ पन^३ अञ्जत्थ बहुधा पपञ्चयन्ति । सकम्मकधातुतो
 कम्मणि तप्पच्चयो होती ति । इध पन “बुधगमादित्थे कत्तरी”^{*} ति
 वुत्तत्ता बुध-इच्चेतस्मा कत्तरि तप्पच्चयो लब्भतेवे ति न विचारितं ।
 म. ३. धम्मं^४ ति^४ नवलोकुत्तरधम्मं, सपरियत्तिकं वा । अमलं^५ ति^५
 निम्मलं, मलपटिपक्खं वा । गणं^६ ति^६ समूहं । ^७ उत्तमं ति^७
 उद्धटतमत्ता उगगततमत्ता सेटुत्ता च उत्तमं । उत्तमं गणं ति
 सम्बन्धो ।

बुद्धं^८ चे ति^८ एत्थ च-सदं धम्म सहेन योजेत्वा सेटुं तिलोक-
 महितं अगं बुद्धं अभिवन्दिद्य, अमलं धम्मञ्च, उत्तमं गणञ्च
 अभिवन्दिद्या ति योजेतब्बं ।

एत्थ च सेटुं तिवचनेन बुद्धस्स गुणमहत्ततं दीपेति । तिलोक-
 सी. ३. महितं ति पुञ्जमहत्ततं । अगं ति जातिमहत्ततं । तस्स च गुणमहत्त-

१. क० व्या० १, १; म० पोत्थके नत्थि ।

२. महितं—म० ।

३-३. बुद्धसदम्पन—म० ।

४-४. धम्मन्ति—सी० ।

५-५. अमलन्ति—सी० ।

६-६. गणन्ति—सी० ।

७-७. उत्तमन्ति—सी० ।

८-८. बुद्धञ्चे ति—म० ।

* क. व्या. ५५६ ।

तादीपनेन गुणाभिमानो नमभिनिम्नद्वनसमत्थतं दस्सेति । इतरद्वय-
दीपनेनितरेसं ।

सत्युस्सा ति सदेवकस्स लोकस्स सासनतो सत्युस्स । तस्सा ति
यो सो सेट्ठं ति आदिनो वुत्तो । तस्स वचनत्थवरं ति उच्चते
अनेना ति वचनं । अरीयती ति अत्थो । वचस्स अत्थो वचनत्थो;
उत्तमट्ठेन वरो, वचनत्थो च सो वरो चा ति^१ वचनत्थवरो । तं
वचनत्थवरं । सुबुद्धं ति^२ सुट्ठं ज्ञातुं । वक्खामी ति भासिस्सामि ।
सुत्तं हितं ति सुत्तानुकुलं । सुत्तं ति चेह पिटकत्तयमधिप्पेतं । तं^३
हि :^३—

अत्थानं सूचनतो सुवुत्ततो, सवनतोथ सूदनतो ।

सुत्ताणा सुत्तसभागतो च, सुत्तं सुत्तं ति अक्खत्ता^४ ॥६॥^५

सुत्तं ति हि सूचगन्थनेतिमस्स अत्थे, सूचेती ति अत्थे । सु
पुब्बस्स वचवियत्तियं वाचायमितिमस्स सुट्ठु^६ वुत्तं ति वा, सु
अभिभवेतिमस्स,^७ अत्थे अभिसवती ति वा, सूदपग्धरणेतिमस्स
अत्थे, सूदेति पग्धरापेती ति वा, सु पुब्बस्स ता पालनेतिमस्स
सुट्ठं अत्थे तायती ति^८ वा, “भावकम्मेसु त” (क. व्या. ५५८)
इति वत्तमाने “बुधगमादित्थे कत्तरी” (क. व्या. ५५६) ति
कत्तरि तप्पच्चयं कत्वा “सा सदिसतो तस्स रिट्ठो चे” (क. व्या.
५७४) ति वत्तमाने “भुजादीनमन्तो नो द्वि च” (क. व्या. ५८०)
इति धात्वन्तानं लोपं कत्वा तप्पच्चयस्स च द्वेभावं कत्वा ततो
सूचादीनं दीघसरस्स “क्वचादि मज्झुत्तरानं दीघरस्साप्पच्चयेसु^९

१. चेति—म० ।
२. सुबोद्धन्ति—सी० ।
- ३-३. तच्चिह्न—म० ।
४. वुच्चति—सी० ।
५. सु० वि० १.२५ ।
६. सुठ—म० ।
७. अभिस्सवेतिमस्स—सी० ।
८. भायतीति—म० ।
९. दीघरस्साप्पच्चयेसु—म० ।

चे" (क. व्या. ४०५) ति रस्सं कत्वा नेतब्बं नेत्वा स्युप्पत्तादिम्हि कते रूपं सिज्झति ।

सुसन्धिकप्पं ति सुन्दरं सन्धिकप्पं । कप्पीयति एत्था ति कप्पो । सम्मा धीयती ति सन्धि, समोधानं वा, सन्धि^१ । सन्धीनं कप्पो तं सुसन्धिकप्पं । एत्था ति ए तस्मि वचनत्थवरे, यं सेय्यं, तं जिनेरितनयेन बुधा लभन्ती ति सम्बन्धो ।

एत्थ वचनत्थवरो नाम तन्ति^२ अत्थभूतो^३ लोकियलोकुत्तर-सङ्घातो अत्थो ।

ध्याकरणस्स पयोजनं

सेय्यं जिनेरितनयेन बुधा लभन्ति
तञ्चापि तस्स वचनत्थमुबोधनेन ।
अत्थञ्च अवल्लरपदेसु अमोहभावा
सेय्यत्थिको पदमतो विविधं सुणेय्य^४ ॥६॥

वेय्याकरणं

तत्थ च सेय्यं नाम नवलोकुत्तरधम्मं । तं जिनेरितनयेन बुधा लभन्तो ति अत्थो । असति हि तप्पटिपत्तिदीपकपरतो-घोसे सोता-
म. ४. पत्तिमग्गप्पटिलाभाभावा^५ । एत्थ च सेय्यं ति पसत्थतरं जिनेरित-
नयेना ति जिनेन देसितनयेन । बुधा ति तिहेतुकप्पटिसन्धिपञ्चाय^६,
पञ्चवन्तो भव्वपुगला । तेहि^१ बुज्झन्ती ति, बुधा ति वुच्चन्ति ।
सी. ४ बुधाति, 'बुध' बोधनेतिमस्स लद्धधातुसञ्ज्रादिस्स "सञ्ज्रायमनू"

१. नत्थि—सी० ।
- २-२. तन्त्यत्थभूतो—सी० ।
३. क० व्या० गा० २, पि० १ ।
४. (सेय्यं...वे...सुणेय्य—गाथा) नत्थि—म० ।
५. ...मग्गपटिलाभाभावा—सी० ।
६. सहेतुकपटिसन्धिपञ्चाय—सी० ।
६. ते—सी० ।

(क. व्या. ५२७) ति वित्तमाने “विसरुजपदादितो णे^१” (क. व्या. ५३०) ति कत्तरि णप्पच्चयं कत्वा विभत्तुप्पत्तादिमिह^२ कते रूपं । लभन्ती ति पटिविज्झन्ति तञ्चा पी ति तं जिनेरितनयाम्पि, तस्सा ति हेट्ठा वुत्तं सत्थारमेवापदिसति, वचनत्थसुबोधनेना ति पालियत्थावबोधनेन । अत्थञ्च अक्खरपदेसु अमोहभावा ति हेट्ठा वुत्तप्पकारमत्थञ्च अक्खरेसु च पदेसु च अमोहभावा समधिगच्छन्ति । तत्थ च^३ अक्खरामोहभावो नाम सरव्यञ्जनदीघरस्सवग्गावग्गघोसाघोसादिप्पभेदेसु^४ अक्खरेसु^५ पटुतरआणता । पदामोहभावो नाम अकारिकारन्तादि इत्थिपुमादितद्धितसमासादिप्पभेदेसु पदेसु^६ अप्पटिहत्तबुद्धिता^७ । सेय्यत्थिको पदमतो विविधं सुणेय्या ति यस्मा सुत्तन्तप्पकरणे सवनाभियुत्तस्स अक्खरपदेस्वमोहभावो होति । अक्खरपदेस्वमूळहस्स वचनत्थावबोधो होति । वचनत्थावबोधस्स वुत्तनयेन सम्मापटिपत्तियं पटिपज्जनतो सेय्यसङ्ख्यातनवलोकुत्तरघम्मप्पटिलाभो होति । तस्मा तमत्थिको तम्मूलकारणभूतसवनसम्पत्तिनिष्पादनत्थं । अनेकप्पकारमक्खरसरव्यञ्जनादिभेदवसेन पदञ्च पकतिप्पच्चयादिभेदवसेन उपपरिक्खित्वा सुणेय्या ति अत्थो । एत्थ च सेय्यत्थिको । अक्खरपदं ति वत्तब्बे छन्दहानिभया अक्खरसद्दस्स लोपं कत्वा एवं वुत्तं ति दट्ठब्बं । नन्वित्थिया पि सोतब्बं ? अथ कस्मा सेय्यत्थिको ति आहा ति ? येभ्य्यवसेन वा, पधानवसेन वा, अनेकविधाह् सट्ठप्पयोगा कत्थचि सामञ्जसवसेन निट्ठिसितब्बे पि पच्चासन्नवसेन निट्ठेसो दिस्सति । “काके वारय मच्छम्हा” ति आदीसु । कत्थचि^८ पधानवसेन “राजा आगच्छती” ति आदीसु । कत्थचि येभ्य्यवसेन “आनगरा खदिरवन” ति आदीसु । कत्थचि उपलक्खणमतवसेन “लद्धा तपत्तो

१. ण इति—सी० ।

२. विभत्तुप्पत्तादिमिह—सी० ।

३. नत्थि—सी० ।

४-५. सर...प्पभेदेस्वक्खरेसु—सी० ।

५-५. पदेस्वप्पटिहत्त...सी० ।

६. पट्टानवसेन—म ।

राजकुमारो” ति आदीसु । कथञ्चि नानन्तरकवसेन “घटत्थिकस्स घटमानय” इच्चेवमादीसु । कथञ्चि असाधारणवसेन “भेरिसद्दो; यवङ्कुरो” इच्चेवमादीसु, तेन वुत्तं “येभुय्यवसेन वा पधान-वसेन वा” ति ।

एत्थ च गाथाद्वयेन सह रत्तनत्तयपणामेन वुच्चमानप्पकरणं तं सञ्जानिमित्तकत्तुपरिमाणप्पयोजनानि च दस्सेति । वुत्तं^१ च—

म. ५. सञ्जा निमित्तं कत्ता च, परिमाणं पयोजनं ।
सब्बागमस्स पुब्बेव, वत्तब्बं वत्तुमिच्छता ति ॥१०॥

सुसन्धिकप्पस्स अत्थं

तत्थ च नामं नाम दुविधं—सामञ्जनामं, विसेसनामञ्च^२ ।
अस्स पन “कच्चायनं ति सामञ्जनामं सन्धिकप्पादीनं साधारणत्ता ।
इदं हि, कच्चायनस्स इदं ति कच्चायनं ति वुच्चति । ‘सन्धि-
कप्पं’ ति एवमादीनि विसेसनामानि सब्बसाधारणरहितत्ता । इध
सो. ५. पन सन्धिकप्पं ति विसेसनाममाह सुसन्धिकप्पं ति वुत्तता । तं पन
क्रियागुणजातियादिच्छकेसु गुणनामं तथा सामञ्जगुणकित्तिमोप-
पातिकेसु पि^३ गुणनामं, आवत्थिकलिङ्गिनेमित्तिकाधिच्चसमुप्पन्नेसु
वेदितब्बं । अथवा सन्धिकप्पं ति सामञ्जनामं वा । तथा हि कोचि
आदिवसेन नामं लभति “पाराजिक-कण्डो” ति एवमादि । कोचि
अन्तवसेन “तिकनिपाता”दि^४ । अयं पन आदिवसेन लद्धनामो ति
वेदितब्बो । अयमेवेत्थ सारतो पच्चेतब्बो उपरिनामकप्पस्सारम्भ-
न्तराभावा ।

१. वुत्तञ्च—म० ।

२. ...नामञ्चति—सो० ।

३. ...कित्तिमओपपातिकेसु—म० ।

४. तिकनपातादि—सो० ।

व्याकरणस्स निमित्तं

निमित्तं पन दुविधं । अज्भक्तिकं बाहिरञ्च^१ । तत्थ अज्भक्तिकं नाम दुन्निक्खित्तपदव्यञ्जनताय दुन्नीतमत्थं गहेत्वा पटिपत्तियं विरज्झित्वा दुक्खोघनिमुग्गमानं सत्तसमहं दिस्वा समूस्साहियमना^२-करुणा । तं पन पयोजनद्वयाभिनिष्फादनसमत्थप्पकरणारम्भकरणेनेव करुणाय अत्तनो^३ सञ्चोदितभावं दस्सेति । बाहिरं^४ नाम तदारम्भणभूतो सत्तसमूहो । तं बुधादि^५ व्यपदिसति ।

कच्चायनव्याकरणस्स कत्ता

कत्तानाम “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं संखित्तेन भासितस्स वित्थारेन अत्थं विभजन्तानं यदिदं महाकच्चायनो”^६ ति, भगवता एतदग्रे ठपिता आयस्मा महाकच्चायनो, तं वक्खामी ति दस्सेति ।

न्यासागता सुत्तानं परिमाणं

परिमाणं पन दुविधं—परिच्छेदप्पमाणं समूहप्पमाणञ्चाति । तत्थ परिच्छेदप्पमाणवसेन तेवीसति परिच्छेदा । तथा हि पञ्च सन्धिपरिच्छेदा, अट्ट नाम परिच्छेदा चत्तारो अक्खातपरिच्छेदा, छकितब्बिधानपरिच्छेदा ति । एतानि येव चत्तारि पकरणानी ति बुच्चन्ति । पञ्च सन्धि परिच्छेदा, सन्धिप्पकरणं । अट्ट नामपरिच्छेदा नामप्पकरणं । चत्तारो आक्ख्यातपरिच्छेदा आक्ख्यातपकरणं । छ कितब्बिधानपरिच्छेदा कितब्बिधानपकरणं ति । समूहप्पमाणवसेन पन सत्तसताधिकसहस्समत्तपमाणो सुत्तानि पन दसाधिकानि^७ सत्त सतानि होन्ति । तं सुसन्धिकप्पं ति

१. बाहिरञ्चाति—सी० ।
२. समुस्साहयमाना—म० ।
३. संचोदित...—सी० ।
४. बाहिरन्नाम—सी० ।
५. बुधाति—सी० ।
६. अ० नि० १.१४.२४ ।
७. साधिकानि—सी० ।

एत्थ सुन्दरत्थवाचकेन सु-सद्देन समुग्भावयति^१ । नातिसङ्ख्येपना-
म. ६. तिवित्थारप्पमाणताय^२ हि सुन्दरं होतीति ।

न्यासस्स पयोजनं

पयोजनं पन दुविधं मुख्यानुसङ्गिकप्पयोजनवसेन । तत्थ
मुख्यप्पयोजनं नाम-अक्खरकोसल्लं पन सम्पादेत्वा व्यञ्जनानुरूप-
मत्तं पटिविज्झति च पकासेति च अत्थानुरूपं व्यञ्जनं च
उद्दिंसति च उद्दिंसापेति च । यथा, पन भगवा^३ बुद्धत्थादीसु चतूसु
ठानेसु उप्पन्नं परप्पवादं सह धम्मेन निग्गय्हपरिसचतुक्केसु
वेसारज्जप्पत्तो होति, एवमिधापि कताभियोगो नामिकादीसु
चतूसु पदेसु उप्पन्नं परप्पवादं सह धम्मेन अभिमद्दित्वा वेसारज्ज-
पत्तो^४ होति । इदमिध मुख्यप्पयोजनं तं सब्बं एकदेसनदस्सन-
मुखेन दस्सेन्तो वचनत्थवरं सुबुद्धं ति^५ आह ।

सी. ६. व्यञ्जनानुरूपं अत्थस्स च अत्थानुरूपं व्यञ्जनस्स च
यथामतो^६ अधिगतत्ता भगवता तेसु तेसु सुत्तन्तेसु यं अकत्तब्बं ति
पटिक्खित्तं तं परिवज्जेति । यं कत्तब्बं ति अनुज्जातं तं समादाय
वत्तति । ततो अकत्तब्बं मे न कत्तं, कत्तब्बं मे अपरिच्चत्तं ति पच्च-
वेक्खतो पामोज्जं जायति । पमुदितस्स पीति जायति । पीतिमनस्स
कायो पस्सम्भति । पस्सद्दकायो सुखं वेदयति । सुखिनो चित्तं
समाधियति । समाहितो यथाभूतं पजानाति । पटिविद्धयथाभूतो
सगमोक्खद्वयस्स भागी होति^७ । इदमिध अनुसङ्गिकप्पयोजनं ।

१. समुग्भावयति—सी० ।

२. ...सङ्ख्येपेनाति...सी० ।

३. बुद्धत्तादीसु—सौ० ।

४. वेसारज्जापत्तो—म० ।

५. सुबोद्धन्ति—सी० ।

६. याथावतो—म० ।

७. होतीति—सौ० ।

तेन^१ सेय्यं ति आदिना अपदिसति । आदिगाथायं^२ पन सह पणामेन मुख्यप्योजनपञ्चमं पुब्बपञ्चकं दस्सेत्वा सिस्सानं तस्स सवनुग्गहणधारणादीसु उस्साहजननत्थं दुतियगाथायं^३ अनु-सङ्गिकप्योजनमाह । अथवा, द्वोहि गाथाहि पयोजनद्वयत्थिकानं सिस्सानं उस्साहं जनेति ।

एवं द्वोहि गाथाहि पुब्बपञ्चकं दस्सेत्वा अक्खरपदामोहभावेसु कतरं पठमं सम्पादेतब्बं ति चिन्तायं पदामोहभावस्स अक्खरामोह-भावमूलकता पठमं तम्मूलकारणभूतं^४ अक्खरकोसल्लं सम्पादे-तब्बं ति दस्सेन्तो वुत्तप्पकारगुणं अक्खरस्वेव पक्खिपित्वा “अत्थो अक्खरसञ्जातो” (क. व्या. १.) ति आदिमाह ।

१. तं—म० ।

२. आदिगाथाय—म० ।

३. दुतियगाथाय—म० ।

४. तं मूलकारणभूतं—सी० ।

सन्धिप्पकरणो

पठमो परिच्छेदो

सुत्तं—१. अत्थो अक्खरसञ्जातो । १.१.१

सब्बवचनानमत्थो अक्खरेहेव सञ्जायते ।

अक्खरविपत्तियं हि सति अत्थस्स दुन्नयता होति ।

तस्मा अक्खरकोसल्लं बहूपकारं सुत्तन्तेसु ।

न्यासो—अयं हेत्थत्थो^१ । यो कोचि घटपटादि वचनत्थो, सो सब्बो अक्खरेहेव सञ्जातो, सञ्जायति, सञ्जायित्थ, सञ्जायिस्सती ति एत्थ च सञ्जातो ति सं पुब्बाय आ अवबोधने इच्चेताय धातुया रूपं ताय च पन धातुया तप्पच्चयो कालत्तये पि सम्भवति, आह च “णादयो तेकालिका” (क. व्या. ५५२) । ति

इदं वुत्तं होति, लोकियलोकुत्तरसंखातवचनत्थसञ्जापको अक्खरप्पभेदो व पठमं सक्कच्चं सिक्खितब्बो ति । वुत्ति कुब्बता वुत्तादो गाथाद्वयं वुत्तं । सुत्ते कुब्बता सुत्तस्सादो पुब्बवाक्यमारद्धं^२ “अत्थो अक्खरसञ्जातो” (क. व्या. १) त्यपरे ।

म० ७. इदानेवं तत्थ बलवुस्साहं जनेत्वा यथा वुत्तयुत्तिया सञ्जाविधानमेव पठमं वत्तब्बं अविञ्जातसञ्जस्स वोहारा सिञ्जनतो ति पठमं सञ्जाविधानमाह । सामञ्जविसेससञ्जासु सामञ्जसञ्जा व

१. अयञ्हेत्त्वत्थो—म० ।

२. ....मारद्धन्ति—सी० ।

पठमं वत्तब्बा । तदन्तो गधत्ता विसेससञ्जानं ति तं दस्सेन्तो
“अक्खरापादयो एकचत्तालीसं” ति, आदि सुत्तमारभि । तं पन
सुत्तं छब्बिधा संवण्णे तब्बं । तेनेतं^१ वुच्चति—

सम्बन्धो च पदञ्चेव पदस्थो पदविगगहो ।

चोदना परिहारो च छब्बिधा सुत्तवण्णना ति ॥११॥

सी. ७.

सुत्तं—२ अक्खरापादयो एकचत्तालीसं^२ । १.१.२

ते च खो अक्खरा अपि अकारादयो
एकचत्तालीसं सुत्तन्तेसु सोपकारा ।

तं यथा—अ आ इ ई

उ ऊ ए ओ

क ख ग घ ङ

च छ ज झ ञ

ट ठ ड ढ ण

त थ द ध न

प फ ब भ म

य र ल व स

ह ळ अं —इति अक्खरा नाम^३ ।

अस्थो अक्खरसञ्जातो ।

ग्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? तस्मिं तस्मिं पदेसे “अक्खरेहि-
कारं^४” (क. व्या. ६०६) इच्चेवमादीसु सुत्तेसु अक्खरा नाम
कतमे ति सिस्सानं जायेय्य, तं निवत्तनत्थमिदमुच्चते । अयमिह
सम्बन्धो ।

१. तेनेव तं—सी० ।

२. चत्तालीसं—सी० ।

३-३. नत्थि—म० ।

४. अक्खरेहिकार—म० ।

अकखरा ति एकं पदं, अपी ति एकं पदं, आदयो ति एकं पदं, एकचत्तालीसं ति एकं पदं ति चतुष्पदमिदं सुतं । अयमेत्थ पद-चिन्ता । अकखरा नाम अकारादयो एकचत्तालीसं सरव्यञ्जना ति अयमेत्थ अत्थो ।

अकखर-त्राणं

वुत्तञ्च वुत्तिमिह^१ “ते च खो अकखरा अपि अकारादयो एक-चत्तालीसं सूतन्ते सोपकारो”ति आदि । अयमेत्थ अधिप्पायो । हेट्ठा “अत्थो अकखरसञ्ज्जातो” ति वुत्त^२ अकखरा^३नाम । कतमे हि न चिन्तेतब्बं ? ते च खो अकखरा पि एकचत्तालीसप्पमाणा सुत्तन्तानं सोपकारा अकारादयो ति । इदञ्चिह सुतं “अकखरापादयो एक-चत्तालीसं”ति ।

ते पुन^४ कतमेति चे ? अ आ...पे...ळ अं इति । इमे अकखरा नाम । तेन किं पयोजनं ति चे ? “अत्थो अकखरसञ्ज्जातो” ति आदीसु इमेसं गहणत्थं ति । केचि पन “अत्थो अकखरसञ्ज्जातो” ति इमिनाब सञ्ज्जा विहिता इदं^५ चे । अ आ...पे...ळ अं इति, इमे अकखरा नाम । तेन किं पयोजनं ति चे ? “अत्थो अकखरसञ्ज्जातो” ति इमिनाब सञ्ज्जा विहिता इदं पन^६ तब्बिवरणमी ति वदन्ति तं न गहेतब्बं एवञ्चिह^७ सति “अत्थो अकखरसञ्ज्जातो” (क. व्या. १.) ति सुत्तवुत्तियं^८ येव अकखरइच्चनेन क्वत्थो ? “अकखरापादयो एकचत्तालीसं” (क. व्या. २.) ति वत्तब्बं भवेय्य । इध च न वत्तब्बं । अकखरइच्चनेन क्वत्थो ? “अत्थो अकखरसञ्ज्जातो”ति न वुत्तञ्च^९ । तत्थ वुत्तं^{१०} चेह^{११} तेन वुत्त तं न गहेतब्बं ति ।

-
१. वुत्तियं—सी० ।
  २. वुत्ताकखरा—सी० ।
  ३. पन—सी० ।
  ४. पन—सी० ।
  ५. चे—सी० ।
  ६. एवं हि—सी० ।
  ७. सुत्तो वुत्तियं—सी० ।
  ८. वुत्तं च—सी० ।
  - ९-१०. वुत्तञ्चेह—म० ।

नक्खरन्ती ति अक्खरा । पमाणतो एकचत्तालीसमत्ता ।
पिटकत्तयम्पि पत्वा न खीयन्ती ति अत्थो अ आदि येसन्ते ति^१
आदयो ति बहुब्बीहि समासो होति । आदि-सद्दो ताव चतूसु
अत्थेसु दिस्सति^२ ।

म. ८. मरियादे पकारे च, समीपे व यवेपि च ।

चतुब्बिघप्पकारोयं,^३ आदिसद्दस्स^३ लक्खणत्ते^४ ॥१२॥

तथाहि, “भूवादयो” (क. व्या. ४५६) त्यादीसु मरियादे
दिस्सति ब्राह्मणादयो भञ्जन्तीत्यादि पकारे, दधिभोजनमत्तस्सादी-
त्यादीसु समीपे, मूलं रुक्खस्सादीसुत्यादीसु^५ अवयवे, इध पन
अकारपकारा अक्खरा ति अत्थो भवेय्य अकारस्स रस्ससरानमेव
वा अक्खरत्तमापज्जेय्य एवञ्च^६ सति “डो ढकारे” (क. व्या.
६१४) ति सुत्ते^७ डकारगहणमयुत्तं सिया कस्मा^८ “अक्खरेहिकार”
(क. व्या. ६०६) मितिकारप्पच्चयस्स सम्भवतो, यदि पन
अकारसमीपा अक्खरा ति अत्थो भवेय्य ? आकारस्सेव
सी. ८. अक्खरत्तमापज्जेय्य । एवञ्चिह^९ सति वुत्तदोसो च सिया, यदि पन
अकारावयवा अक्खरा ति अत्थो भवेय्य अकारावयवस्स कस्सचि
अभावतो निरत्थकं सिया, वुत्तदोसो च तस्मा तं सब्बमग्गहेत्वा^{१०}
अकारमरियादा अक्खरा ति अत्थे गहिते वुत्तदोसाभावतो मरिया-
दत्थोवेहादिसद्दो ति अवगन्तब्बो । अयमस्स पदविग्गहो । यथा पन
“आ घो” (क. व्या. ६०.) ति आदीसु घो^{११} इति^{११} एकक्खरेनेव

१. नत्थि—सी० ।

२. वत्तति—सी० ।

३-३. चतुब्बिघप्पकारोयमादिसद्दस्स—सी० ।

४. लक्खणो ति—सी० ।

५. रुक्खस्सादीत्यादीसु—सी० ।

६. एवं च—सी० ।

७. पकारगहणमयुत्तं—म० ।

८. नत्थि—सी० ।

९. एवं—सी० ।

१०. सब्बं गहेत्वा—सी० ।

११-११. घो ति—सी० ।

सञ्ज्रा ठपिता, तस्मा एवमिधा पि अकत्वा गरुसञ्ज्रा कता ति, अयमेत्थ चोदना । रुळही अन्वत्थवसेन द्विप्पकारासु सञ्ज्रासु या रुळही-सञ्ज्रा, सा वोहारसुखमत्तमेव साधेति । या पन अन्वत्थसञ्ज्रा सा तञ्चेव साधेति । अत्तनो अत्थस्स सभावञ्च दीपेति । इध पन वोहारसुखमत्तमनपेक्खित्वा अत्तनो अत्थस्स सभावदीपनत्थं कतं ति गरुसञ्ज्रा कताति, अयमेत्थ परिहारो । अथवा, अपिग्गहणं कस्मा कतं ति चोदना ? सञ्ज्रा विधानेसु सब्बसाधारणसञ्ज्राव पठमं वत्तत्वा ति सब्बसाधारणं अक्खरसञ्ज्रं ठपेत्तो सिस्सानमादरूपाद-नत्थं अम्हेहि उपरि ठपेतब्बं नामं सन्धाय “अत्थो अक्खरसञ्ज्रातो” (क. व्या. १) ति वुत्तं तस्मा तदनुरूपवसेनेव ठपेतब्बं ति चिन्तेत्वा हेट्ठा वुत्तानं ^१पाकटाकरणमुखेन “अक्खरापादयो एकचत्तालीस” (क. व्या. २) ति सञ्ज्रासुत्तमारभि । तस्मा हेट्ठा वुत्तानं अपेक्खा-करणत्थमपिग्गहणं कतं ति दट्ठब्बं । अयं हेत्थत्थो ।^२ ते च खो अक्खरा अपि अकारादयो एकचत्तालीसं ति । वक्खति च अत्थो अक्खरसञ्ज्रातो ति इमस्स उपेतब्ब नामापेक्खत्तं^३ तेन वत्थो अत्थो अक्खरसञ्ज्रातो ति, अपिग्गहणे पन असति “तत्थोदन्ता म० ६. सरा अट्ठा” (क. व्या. ३) ति आदीनि विय अञ्जानपेक्खं सिया ति परिहारो ।

अथवा, आदयो ति एत्थ कतमो बहुब्बीही ति चोदना ? एत्थ च तग्गुणसंविञ्ज्राणबहुब्बीहि ति दट्ठब्बो । दुविधोहि बहुब्बीहि-तग्गुणातग्गुणसंविञ्ज्राणवसेन । तत्थ तग्गुणसंविञ्ज्राणं लम्बकण-मानये ति आदीसु, अतग्गुणसंविञ्ज्राणं पब्बतादोनि खेत्तानी ति आदीसु । इध पन यदि अतग्गुणसंविञ्ज्राणबहुब्बीहि भवेय्य, “सुहिस्वकारो ए” (क. व्या. १०१), “करस्सकारो च” (क. व्या. ५१४), “लोपञ्चेत्तमकारो” (क. व्या. ५१२) ति

१. पाकटीकरणमुखेन—म० ।

२. हेतु अत्थो—सी० ।

३. ...पेक्खत्थं—सी० ।

एवमादीसु अकारगगहणमसिद्धं सिया । तेन विञ्ज्रायति तग्गुणसंविञ्ज्राणबहुब्बीहि एवेत्थ गहितोति परिहारो ।

अथवा, अक्खरापादयोति वुत्तेयेव अकारादीनं गहणे सति पि एकचत्तालीसंति कस्मा वुत्तंति चोदना ? इध सुत्तन्तोपकारा एकचत्तालीसं, बहिद्धा पन अञ्जे पि अक्खरा सन्तीति त्रापनत्थंति परिहारो । ननु पमाणवचनं तग्गुणसंविञ्ज्राणोपात्तत्थत्रापनत्थंति? तन्न,^१ असति पि तस्मिं सुविञ्ज्रेय्यत्ता “सुहिस्वकारो ए” (क. व्या. १०१) ति एवमादीसु^२पि हि अकारोति वचनेनेव सक्का विञ्ज्रातुं, असति हि तस्मिं अकारस्सेव अक्खरत्ताभावतो, असति च तस्स अक्खरत्थे “अक्खरेहि कारं” (क. व्या. ६०६) इति-कारप्पच्चयाभावा, तस्मिं पन असति अकारोति बोहाराभावो, सी० ६. एत्थ च तग्गुणसंविञ्ज्राणबहुब्बीहि, एत्थ च अतग्गुणसंविञ्ज्राण-बहुब्बीहीति पयोगवसेन अवगन्तव्वं । तथाहि; “भूवादयो धातवो” (क. व्या. ४५६) ति एवमादीसु असति पि तत्थ तं^३ त्रापके^३ पमाणवचने “भवतो भोतो” (क. व्या. २४२) ति एवमादिपयोगा व^४ विञ्ज्रापेन्ति । भवतोति हि भूसत्तायमिच्चेतस्स “वत्तमाने मानन्ता” (क. व्या. ५६७) ति अन्तप्पच्चयन्तस्स “सेसेसु न्तुवे” (क. व्या. १८७) ति न्तसदं सविभत्तिमिह न्तुमिव कत्वा “तोतिता सस्मि नासू” (क. व्या. १२७) ति तो आदेसे कते रूपं एत्थ च अन्तप्पच्चयो धात्वाधिकारे विहितो । तेन त्रायति भू इत्ययमपि धातुसञ्जं लभतीति । अपि च; यदि पमाणवचनं तग्गुणसंविञ्ज्राणबहुब्बीहीति विञ्ज्रापनत्थं सिया, “लहुमत्ता तयो रस्सा” (क. व्या. ४) ति एत्था पि तयोति वुत्तता तग्गुणसंविञ्ज्राण-बहुब्बीहि भवेय्य । एवञ्च सति लहु भूतावत्तापि रस्साति आपज्जेय्य, सा हि तेसं गुणभावेन गहिताति तस्मा यं वुत्तं, अञ्जेसमपि अत्थिभावत्रापनत्थंति, तं सुवुत्तं ।

१. तं न — सी० ।

२. एवमादीस्व पि — सी० ।

३-३. तञ्ज्रापके — सी० ।

४. एवमादिपयोगा व — सी० ।

अथवा, कस्मा अं-कारोव^१ तेसं आदी ति चोदना ।

म० १०

पञ्चन्नं पन ठानानं, पटिपाटिबसा पि च ।

निस्सयादिप्पभेदेहि, वुत्तो तेसमनुक्कमो ॥१३॥

तथा हि; पञ्च ठानानि कण्ठतालुमुद्धदन्तोद्वसेन । तानि पन ठन्ति^२, उप्पज्जन्ति एत्थ अक्खरानी ति वुत्तानि । इदं^३ अक्खामी ति हि^४ अनुवितक्कयतो अनुविचारयतो तस्मिं तस्मिं ठाने उप्पन्नाय पथविधातूया^५ उपादिन्न घट्टनेन तत्थ तत्थ सद्दो जायति । न चेत्थ पुब्बापरविसेसो । सो पन अकारादिनामेन वोहारमागतो । तत्थ च—

अवण्णकवग्गहकारा कण्ठजा ।

इवण्णववग्गयकारा तालुजा ॥१४॥

टवग्गरकारळकारा मुद्धजा ।

तवग्गलकारसकारा दन्तजा ॥१५॥

उवण्णपवग्गा ओद्वजा ।

एकारो कण्ठ-तालुजो ॥१६॥

ओकारो कण्ठोद्वजो ।

वकारो दन्तोद्वजो ॥१७॥

तत्थ च अवण्णकवग्गहकारा किञ्चापि कण्ठे व जायन्ति । तथा पि कालसुतिभेदेहि भिन्ना ति वेदितव्वा । यथा हि एकस्सायेव इत्थिया गम्भे उप्पज्जमाना दारका वण्णादिभेदेन भिन्ना^६

१. अकारो व—सी० ।

२. ठानानि—सी० ।

३. इति—सी० ।

४. वक्खामीतिह—सी० ।

५. पठवि...सी० ।

६. भिन्नवण्णा—सी० ।

होन्ति एवमिमानि पि दट्ठवानि । यदि पनेकस्मि^१ ठाने विसदिसक्ख-
 रा पि जायन्ति, अञ्जेपि विसदिसक्खरा तत्थे व कस्मा नुप्पज्जन्ती ति
 चोदना ? तस्स सब्बेसमखेत्तता । यथा हि एकस्सा^२ येव^३
 इत्थिया गब्भे वण्णादिविसदिसु^३ दारकेसु जायन्तेसू पि न
 अञ्जो^४ कुक्कुटगोणपोतकादयो उप्पज्जन्ति, एवं सम्पदमिदं
 दट्ठवं । एत्थ च ठानसूतिकालभेदेन^५ भिन्ना^५ एकचत्ताली-
 सी० १० सक्खरा निस्सयनिस्सितवसेन दुविधा । तत्थ च सरा निस्सया,
 व्यञ्जना निस्सिता । तथाहि; सरप्पटिबद्धवृत्तिनो^६ व्यञ्जना, न
 व्यञ्जनप्पटिबद्धवृत्तिनो^७ सरा । तत्थ च “निस्सयनिस्सितेसु
 निस्सया व पठमं वत्तब्बा” ति सरा व पठमं वृत्ता । ते च दुविधा—
 एकजा, द्विजा ति । एत्थ च द्विजा अप्पका, एकजा बहुकतरा ति ।
 “अप्पकबहुकेसु बहुका व पठमं वत्तब्बा” ति एकजा व पठमं वृत्ता ।
 ते च कण्ठतालोट्टजवसेन तिविधा । तत्थ च ठानप्पटिपाटिया^८
 पठमं कण्ठजा व वत्तब्बा, ततो तालुजा, ततो ओट्टजा ति ते
 ठानानुक्कमेन^९ वृत्ता । तत्थ च लहुकत्ता रस्सानं, गरुकत्ता
 म० ११ दीधानं, “लहुकगरुकेसु लहुका व पठमं वत्तब्बा” ति रस्सा व पठमं
 वृत्ता द्विजेसु पन एकारो व पठमं वृत्तो । कस्मा ? पठमप्पतिट्ठित-
 ठानद्वयजालत्ता^{१०} ति अयं^{११} ताव^{११} सरानमनुपुब्बचिन्ता ।

१. पन एकस्मि—सी० ।

२-२. एकस्सा व—सी० ।

३. ...विसदिसेसु—सी० ।

४. अञ्जे—सी० ।

५-५. ...भेदभिन्ना—सी० ।

६. सरपटिबद्ध—सी० ।

७. ...व्यञ्जनपटिबद्ध...सी० ।

८. ठानपटिपाटिया—सी० ।

९. ठानक्कमेन—सी० ।

१०. पठमपतिट्ठितठान..... सी० ।

११-११. अयन्ताव—सी० ।

व्यञ्जना पन दुविधा वग्गावग्गवसेन । तत्थ च वग्गानं बहुक-
तरत्ता इतरेसञ्चितरत्ता^१ वुत्तनयेन वग्गा व पठमं वुत्ता ।
पञ्चवग्गानं पन अनुक्कमो ठानानुक्कमवसेन वेदितब्बो । पठमञ्हि^२
कण्ठट्ठानं^३ पतिट्ठितं । ततो तालुमद्धदन्तोठ्ठानानी^४ ति । तत्थ च
वग्गक्खरा पि दुविधा घोसाघोसवसेन । तेसु च किञ्चा पि
लहुकतरत्ता घोसा व पठमं वत्तब्बा । तथा पि ये घोसवन्तो, ते
गरुका । ये पन अघोसवन्तो, ते लहुका ति । “गरुकलहुकेसु लहुका व
पठमं वत्तब्बा” ति अघोसा व पठमं वुत्ता । तत्था^५ पि वग्गादयो
लहुकरणत्ता पठमं वुत्ता । इतरे पन गरुकरणत्ता पच्छा वुत्ता । ते
च सरूपासरूपवसेन दुविधा । तेसमनुक्कमो वुत्तनयो व ।

अथवा, वग्गक्खरा पि दुविधा—सरूपासरूपवसेन । तत्थ च
सरूपा बहुकतरत्ता पठमं वुत्ता । ततो इतरे । तत्थ च सरूपा
दुविधा घोसाघोसवसेन । ते पन किञ्चा पि समाना । तथा पि
अघोसा व पठमं वुत्ता घोसपुब्बभागे अघोसानं वत्तब्बत्ता । एवञ्हि^६
सति असंकिण्णता होती ति तेसं वुत्तनयमेव । अवग्गा पि दुविधा
घोसाघोसवसेन वुत्तं । च वुत्तियं—

ग	घ	ङ;	क	ख;
ज	झ	ञ;	च	छ;
ड	ढ	ण;	ट	ठ;
द	ध	न;	त	थ;
ब	भ	म;	प	फ;
य	र	ल व ह ळ	स	—
—इति घोसा ।			इति अघोसा ति ।	

१. इतरेसं चित्तरत्ता—सी० ।
२. पठमं हि—सी० ।
३. कण्ठट्ठानं—सी० ।
४. ....ट्ठानानी ति—सी० ।
५. तत्थ पि—सी० ।
६. एवं हि—सी० ।

तत्थ च बहुकतरत्ता घोसा व पठमं वुत्ता । ततो इतरे । घोसा च दुविधा—एकजा, द्विजा ति । तत्थ च बहुकतरत्ता एकजा व पठमं वुत्ता । तेसं पन^१ अनुक्कमो^१ ठानप्पटिपाटिवसेन^२ वेदितब्बो । ततो द्विजो । ततो अघोसो । ह, ङ इति च । एत्थ^३ पन हकारो घोसत्ता कण्ठजत्ता च किञ्चा पि पठमं बत्तब्बो । तथा^४ पि पटिपाटिवसेन वुत्ता पि उप्पटिपाटिवसेन उप्पज्जन्ती ति आपनत्थं उप्पटिपाटिया वुत्तो ति दट्ठब्बं । ङकारं पन डकारविकारं कत्वा सद्दसत्थविदू पठन्ति । इध पन विसुं येव पठितं, सुत्तकारो पन तस्स सी. ११ ठाने लकारमेव पठति । दिस्सति हि “यवमदनतरला चागमा” (क. व्या. ३५), दहस्स दो लं (क. व्या. ६१६)” इच्चेवमादीसु, तस्स पन किञ्चा पि घोसाघोसविचारणा न कता । तथा पि लकारस्स वुत्तविचारणानुसारेनेव सक्का विञ्जातुं^५ ति न कता ति दट्ठब्बं । तस्स तट्ठानियत्ता, सद्दसत्थे पन डकारस्स वुत्तपकारमेव^६ सन्धाय न तस्स विसुं वुत्तं । तं पन न सब्बे सब्बत्थ वोहरन्ति । केचि पन तस्स ठाने ङकारं पठन्ति । केचि डकारं ति आपनत्थं । म. १२ मुद्धजत्ता घोसत्ता च रकारानन्तरं वत्तब्बे पि पच्छिमं कत्वा वुत्तो ति दट्ठब्बं । अस्सरत्ता अवग्गत्ता घोसाघोसविनिमुत्तत्ता^७ च सब्बपच्छिमं कत्वा निग्गहीतं वुत्तं ति दट्ठब्बं । अयमेत्थ परिहारो ।

१-१. पनानुक्कमो—सी० ।

२ ठानपटिवसेन—सी० ।

३. तत्थ—सी० ।

४. नत्थि—सी० ।

५. विञ्जातन्ति—सी० ।

६. वुत्तपकारमेव—सी० ।

७. ....विनिमुत्तत्ता—सी० ।

अथवा, अक्खरा ति एत्थ असदो :—

पटिसेधे^१ बुद्धितब्भावे, अञ्जत्थे सदिसे पि च ।

विरुद्धे गरहे सुञ्जे, अकारो विरहप्पके ति ॥१८॥

वुत्तेसु दससु अत्थेसु कतरत्थो ति चोदना । तथा हि; अक्त्वा ति आदीसु पटिसेधे दिस्सति । असेक्खा धम्मा ति आदिमु बुद्धिभिह, अनवज्जमरिट्ठं ति आदीसु तब्भावे, अव्याकता धम्मा ति आदीसु अञ्जत्थे, अमनुस्सा^२ ति आदीसु सदिसेत्थे^३, अकुसला धम्मा ति आदिमु विरुद्धो, अराजा ति आदीसु^४ गरहे, अभावो ति आदीसु^५ सुञ्जे, अपुत्तकं सापत्तेय्यं ति आदीसु^६ विरहे, अनुदरा कञ्जा ति आदीसु^७ अप्पके,^५ इध पन अञ्जत्थे । खरणं खरत्तं खयं नत्थि एतेसं ति अक्खरा ति विरहे वा दट्ठब्बो ति परिहारो ।

अथवा, किमिदं समुदायवाक्यनिष्फत्ति, उदाहु अवयव-वाक्यनिष्फत्ती ति चोदना ? इह अवयववाक्यनिष्फत्ति येव दट्ठब्बा । अञ्जत्था गगकुलस्स सतं दण्डं ति आदीसु विय, अकारादयो समुदिता व^६ अक्खरा नाम भवेय्युं, एवञ्च^७ सति “लतो वोकारो च (क. व्या. ११६), करस्स कारो चे (क. व्या. ५१४)” ति । एवमादीनि सुत्तानि न सिज्जेय्युं । एवमधीतानि चेतानि आचरियेन, तेन तानेव प्रापयन्ती ति यञ्जदत्तदेवदत्तादयो

-
१. पटिसेधे.....सी० ।
  २. अमनुस्सो ति—सी० ।
  ३. सदिसे—सी० ।
  ४. आदिमु—सी० ।
  ५. अप्पत्थे—सी० ।
  ६. समुदिता व—म० ।
  ७. एवं च—सी० ।

भूञ्जन्ती ति आदीसु विय अवयववाक्यनिष्फत्तिवसेनेवेतं^१
वुत्तं ति परिहारो ।

अथवा, एत्थ च आदयो ति समासपदं ति वदथ । इमस्स च
सुत्तस्स सज्झायनकाले^२ अञ्जेसं सुत्तानं अभावतो केन समासो
होती ति चोदना ? आद्यन्तवसेन सब्बं वितक्केत्वा पच्छा
गन्थारम्भकरणतो उपरि वत्तब्बं पटिच्च एवं वुत्तं ति परिहारो ।

अथवा, “अत्थो अक्खरसञ्ज्जातो” (क. व्या. १) ति आदीसु
अक्खरा नामिमे ति त्रापनत्थमिदं ति तुम्हाकमधिप्पायो । नामम्हि
अट्टपिते वोहारो न युत्तो । वोहारे असति तत्थ तत्थ वोहरीयमाना
इमे ति त्रापनत्थमिदं ति वचनं न युत्तं ति चोदना । यथा लोके
सी. १२ तथा सद् सत्थे पि पटिपज्जितव्वतो न एवरूपं अवगन्तव्वं । लोके
पि हि रुक्खस्मि असति न बीजेन भवितव्वं, बीजस्मि असति न
रुक्खेना^३ ति न चिन्तयति^४; परमत्थे पि अविज्जाय असति न
खन्धेन भवितव्वं, खन्धस्मि असति न अविज्जाया^५ ति न
म. १३ चिन्तयन्ति । सद् सत्थे पि सङ्कूपमायेसा^६ पटिक्खत्ता ति
परिहारो ।

अथवा, कथमिदं^७ सञ्जासञ्जीविधानमि ति त्रायते ति
चोदना ? यथा पन कुसलं रूपं चक्खुमा ति आदीसु अञ्जमञ्जान-
पेक्खो येव अत्थो सम्भवति । तथा इधा पि अक्खरा च अपि च
आदयो च एकचत्तालीलसञ्चा ति अञ्जमञ्जानपेक्खो अत्थो

१. ....वेदं—सी० ।

२. अज्झायनकाले—सी० ।

३. रुक्खेने ति—सी० ।

४. चिन्तयन्ति—सी० ।

५. अविज्जाये ति—सी० ।

६. सङ्कूपमायेयाति—सी० ।

७. कतमिदं—सी० ।

भवेय्य । यथा वा पन नीलुप्पलं ति आदीसु समानाधिकरणत्थो सम्भवति, एवमिधा पि पच्चन्तविभत्ति युत्तत्ता समानाधिकरणत्थ-सम्भवतो अक्खरा आदयो ति वा अत्थो भवेय्य “अत्थो अक्खर-सञ्जातो” (क. व्या. १) ति वत्वा वुत्तत्ता अक्खरा नाम अकारादये ति वा अत्थो भवेय्य । सेट्ठं ति सी आदिनानयेन पणामारहस्स सत्थुनो पणामं कत्वा सदाचारं^१ वोककमित्वा^२ आरद्धत्ता अनुम्मत्तवचनमिदं ति विञ्जायति तस्स च अनुम्मत्त-वचनत्थे^३ सिद्धे पठमत्थो^४ तत्थ न सक्का विञ्जातुं । दुतियत्थो पि “अत्थो अक्खरसञ्जातो, (क. व्या. १), अक्खरेहि कारं” (क. व्या. ६०६) इच्चेवमादीसु अक्खरसद्देन अकारादीनं गहितत्ता अक्खरसद्दस्स च विसेसकत्ते सति उप्पलसद्दं विना नीलसद्देन विय आदिसद्दं विना अक्खरसद्देन तदत्थस्स अनुप-लब्धनतो न गहेतव्वो । ततियत्थो पन वुत्तप्पकारानुरूपत्ता गहेतव्वो ति परिहारो ।

अथवा, इदं पन सुत्तं सञ्जाधिकारपरिभासाविधिसुत्तेसु कतमं ति चोदना ? चतुब्बिधञ्चिह^५ सुत्तं—“इवण्णुवण्णाज्झला” (क. व्या. ५८) ति एवमादीनि सञ्जासुत्तानि; “इत्थिपुम-नपुंसकसङ्ख्यं” (क. व्या. १३१) इच्चेवमादीनि अधिकारसुत्तानि; “अयुवण्णानञ्चायो^५ वुद्धी” (क. व्या. ४०७) ति एवमादीनि परिभासासुत्तानि; “वमोदुदन्तानं” (क. व्या. १८) इच्चेवमादीनि विधिसुत्तानि । तेसु पनिदं सञ्जासुत्तं ति परिहारो ।

१-१. सदाचारमवोककमित्वा—म० ।

२. अनुम्मत्तवचनत्ते—म० ।

३. पठमत्थमपि—सी० ।

४. चतुब्बिधं हि—सी० ।

५. अयुवण्णानं चायो—सी० ।

अथवा, अक्खरा ति वुत्ते अकारादीनं त्रापनत्थमिदं सुत्तं वुत्तं ति वदथ । किं^१ ते^२ स्वकारोयेव अक्खरे वदति, तथा खकारो, तथा रकारो, उदाहु सव्वे वा ति ? किञ्चेत्थ^३, यदि ताव अकारो व अक्खरे वदति, निरत्थकमितरेसं वचनं ? यदि पन न वक्खति, यथा सक्खर-कठला-तेलं पटिच्च अवयवे निरत्थका व रासिं कत्वा पीलिता पि^३ निरत्थका व होन्ति । एवं अवयवे पि वत्तु असमत्थताय समुदिता पि असमत्थता व भवेय्युं ति चोदना ॥ यथा पन रथक्कनेमिकुब्बरादयो गमनं पटिच्च अवयवे किञ्चापि निरत्थका, तथा पि समुदिता सात्थका व सम्भवन्ति । एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं । अयञ्चिह^४ तेसं सभावो समुदाये व सात्थकता ति परिहारो ।

सी. १३ यद्येवं^५ हि तुम्हेहि सुत्तमेव न वत्तब्बं कदाचि पि तेसं म. १४ समुदायाभावतो, तथा हि; अकारं सुत्वा खकारस्स सवनकाले अकारो नस्सति । खकारं सुत्वा रकारस्स सवनकाले खकारो नस्सति । एवं समुदायस्स अनुपलब्धी होति । एवञ्च^६ सति अत्थावबोधो न होती ति चोदना । यथा पन परिब्भममान-मादित्तमलातं पस्सतो तं चक्कं विय दिस्सति, न च तदा एकक्खणे सब्बत्थोपलब्धति, एवं सन्ते पि तं तं^७ सठानमागतं^८ आरम्मणं कत्वा पवत्तेसु नानावित्तसन्तानेसु निरुद्धेसु तेहि गहिताकारं सव्वं सम्पण्डेत्वा चिन्तयन्तस्स

१-१. किन्त्वेस्वकारोयेव—सी० ।

२. किं चेत्थ—सी० ।

३. ठिता पि—सी० ।

४. अयं हि—सी० ।

५. यदि एवं—सी० ।

६. एवं च—सी० ।

७. नत्थि—सी० ।

८. ठानमागतं—सी० ।

अलातं^१ चक्कं^१ विय दिस्सति । सब्बत्थोपलब्धमानं
विय च अतिलहुपरिवत्तिताय चित्तसन्तानस्स ।

‘वुत्तञ्च भगवता^२ चित्तस्स अतिलहुपरिवत्तितं सन्धाय’—
“नाहं, भिक्खवे, अञ्जं एकधम्ममि समनुपस्सामि, यं एवं
लहुपरिवत्तं यथायिदं, भिक्खवे, चित्तं”^३ ति ।

एवं अब्बरा ति सद्दं सुणन्तस्सा पि विसुं विसुं
अकारादीनमारम्भणं कत्वा पवत्तेसु नानाचित्तसन्तानेसु निरुद्धेसु
तेहि गहितमेव सब्बं सम्पिण्डेत्वा चिन्तयन्तस्स पुब्बे गहितमेव^४
पिण्डं ईदिससत्थवाचकं ति कतसञ्जस्स तमेव पिण्डमागम्म
अत्थावबोधो होती ति परिहारो ।

इमिनानयेन तेसु तेसु सुत्तेसु लब्धमानवसेन छप्पकारं नयं
दस्सेत्वा वण्णना कातब्बा ति ।

सुत्तं—३. तत्थोदन्ता सरा अट्ठा । १.१.२

तत्थ अक्खरेसु अकारादिसु ओदन्ता अट्ठ
अक्खरा सरा नाम होन्ति ।

तं यथा—

अ आ इ ई उ ऊ ए ओ—इति सरा नाम ।

तेन क्वत्थो “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२)?

“तत्थोदन्ता सरा अट्ठा” ।

१-१. अलातचक्कं—सी० ।

२. भगवतो—म. ।

३. “नाहं, भिक्खवे अञ्जं एकधम्मं पि समनुपस्सामि, यं एवं लहुपरिवत्तं
यथायिदं चित्तं । यावञ्चिदं, भिक्खवे, उपमा पि न सुकरा याव लहुपरिवत्तं
चित्तं” ति । अ० नि० १.५.८ पि. १० ।

४. तमेव—सी० ।

न्यासो—किमत्थमिदमुच्यते ? “सरा सरे लोपं” (क व्या. १२)ति आदीसु सरानामिमे ति त्रापनत्थं ति । तत्था ति^१ एकं पदं, ओदन्ता ति एकं पदं, सरा ति एकं पदं, अट्टा ति एकं पदं ति । चतुप्पदमिदं सुत्तं ति दट्ठब्बं^२ । तत्थ एकचतालीसखरेसु ओकारपरियन्ता अट्टा^३ सरा नामा ति अत्थो । ओ अन्तो येसं ते ति ओदन्ता । सरन्ति, गच्छन्ति, पवत्तन्ती ति सरा । व्यञ्जनानि सरापेन्तो ति वा सरा । सति पि व्यञ्जनानं सरभावे^४ सरप्पटि-बद्धवृत्तिताय^५ ते^६ सराति^७ अवत्वा, ये अप्पटिबद्धवृत्तिनो ते येव सरा ति गहिता ति । एत्थ च अवसानखरं वत्वा पि आद्यखरं कस्मा न वुत्तं ति ? तं वत्वा पि परिवज्जेतव्वस्साभावा । अट्टा ति पमाणवचनं । बहिद्धा अञ्जे पि सरा सन्ती ति त्रापनत्थं । असति पि हि तस्मि ओदन्ता ति वचनेनेव सिद्धत्ता । नन्वेकारो पि ओदन्ता ति सक्का विञ्जातुं, तथा इकारो ति चोदना ? न सक्का ओदन्ता ति वत्वा पि आद्यखरगहणेन^८ परिवज्जेतव्वा-भावपरिदीपनतो । नन्विह तग्गुणसंविञ्जाणबहुव्रीहि-सी. १४ त्रापनत्था ति ? तन्न, “धातुस्सन्तो ऽलोपोनेकसरस्स^९ ति” (क. व्या. ५२३) एत्थ लोपा अनेकसरस्से^९ ति छेदं कत्वा

-
१. तत्थे ति—सी० ।
  २. सारापेन्ती ति—सी० ।
  ३. अट्टा—म० ।
  ४. सरणभावे—म, कत्थचि ।
  ५. सरपटिबद्धवृत्तिताय—सी, सप्पटिबद्धवृत्तिनो-कत्थचि ।
  ६. तेसं—सी० ।
  ७. सरा—म० ।
  ८. आद्यखरगहणेन—सी० ।
  ९. लोपोनेकसरस्से—म० ।
  १०. अनेकसरस्से ति—सी० ।

“वा परो असरूपा” (क. व्या. १३) ति असरूपम्हा ओकार-
 व. १५ सरम्हा परसरस्स लोपं क्त्वा लोपोनेकसरस्से ति वुत्तत्ता व
 तदत्थस्सं सिज्जनतो । यमेत्थ वत्तब्बं, तं हेट्ठा वुत्तमेव । इदं पन
 चतूसु सुत्तेसु सञ्जासुत्तं ति दठ्ठब्बं । गरुसञ्जाकरणे पयोजनं हेट्ठा
 वुत्तनयानुसारेण वेदितब्बं । इदं पन सुत्तं । कस्मा^१ इहेव वुत्तं ति
 चोदना ? सब्बसाधारणसञ्जा वत्त्वा पठमनिद्दिक्खरानं वा
 तदनन्तरं सरसञ्जाय वत्थुं^२ युत्तत्ता । एवमेत्थ सम्बन्धादयो
 छप्पकारा वेदितब्बा ।

सुत्तं—४. लहुमत्ता तयो रस्सा । १.१.४

तत्थ अट्ठसु सरेसु अकारादिसु लहुमत्ता
 तयो सरा रस्सा नाम होन्ति ।

तं यथा—अ इ उ इति तयो रस्सा नाम ।

तेन क्वत्थो “रस्सं ?”

“लहुमत्ता तयो रस्सा ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? “अघो रस्समेकवचनयोस्वपि
 च” (क. व्या. ८४) इच्चेवमादीसु रस्सा नामिमे ति प्रापनत्थं ।
 लहुमत्ता ति एकं पदं, तयो ति एकं पदं, रस्सा ति एकं पदं ति
 तिपदमिदं सुत्तं । तत्थग्गहणमिहानुवत्तते । तेन; तत्थ अट्ठसु
 सरेसु लहुमत्ता तयो सरा रस्सा नामा ति अत्थो । लहुकं^३ मत्तं
 येसन्ते^३ ति लहुमत्ता । लहुकं मत्तं लहुमत्तं । लहुमत्तमेतेसमत्थी^४ ति

१. तस्मा—म० ।

२. वत्तुं—सी० ।

३-३. लहुका मत्ता येसं ते—सी० ।

४. लहुमत्तमेतेसं अत्थी ति—सी० ।

वा लहुमत्ता तथा “तदस्सत्थी” ति चे” (क. व्या. ३६६)
 अधिकिच्च “सद्भादितो णे” (क. व्या. ३७२) ति णप्पच्चयन्तं^२
 कत्वा वुत्तं ति दट्ठब्बं । मत्तसद्दो^३ चेत्य अच्छरसङ्घातसङ्घातं^४ वा,
 विज्जुप्पादसङ्घात वा, अविखनिभिमलनसङ्घातं वा कालं वदती ति
 दट्ठब्बो । तथा हि; तेन मत्तेन एकमत्ता रस्सा, द्विमत्ता दीघा,
 अड्डमत्ता व्यञ्जना ति । रस्सा ति रस्सकालिका । रस्स सद्दो हि
 रस्सकालं^५ वदति । तत्कालिका पन तब्बोहारेण वुत्ता रस्सकाल-
 मेतेसमत्थी^६ ति वा रस्सा । तदा पन हेट्ठा वुत्तनयेन णप्पच्चयन्तो
 रस्स सद्दो ति दट्ठब्बो । गरुसञ्जाकरणे पयोजनं पन वुत्तनयेनेव
 विञ्जातब्बं । इदं पदं पन एकमत्ता रस्सा ति अवत्वा एवं
 लहुमत्ता^७ ति वचनं दियड्डमत्तिकानम्पि सङ्गहणत्थं; एकमत्ता
 रस्सा ति हि वुत्ते सङ्गघावसेन नियमेत्वा वुत्तत्ता, ये दियड्डमत्तिका ते
 असङ्गहिता भवेय्युं । तस्मा “लहुमत्ता तयो रस्सा” (क. व्या. ४) ति
 सङ्गघावसेन अनियमेत्वा वुत्तं । एवञ्चिह सति दियड्डमत्तिका-
 नम्पि लहुकमत्तता सङ्गहिता व होन्ती ति । तयोग्गहणं पन अञ्जत्थ
 अञ्जे पि रस्सा सन्ती ति प्रापनत्थं । तग्गुणसंविञ्जाणबहुब्बीहि-
 गहितभावविञ्जापत्तं ति हि न सक्का वत्तुं ति ।^८ रस्सदीघानं
 मिस्सकभावे सति पि तेषु रस्सस्सेव पठमं वुत्तत्ता पठममेव^९ ।

१. तदस्सत्थी वी चे ति—म० ।
२. ण पच्चयन्तं—म० ।
३. मत्त-सद्दो—सी० ।
४. अच्छरसङ्घातसङ्घातं—म० ।
५. अविखनिभिमलनसङ्घातं—सी० ।
६. रस्सं कालं—सी० ।
७. रस्सकालमेतेस अत्थी ति—सी० ।
८. नत्थि—सी० ।
९. वत्तन्ति—म० ।
१०. पट्ठमेव—म० ।

निटुङ्गतत्ता^१ वा रस्सञ्ज्रा व सरसञ्ज्रायानन्तरं वत्तब्बा ति
इहेतं^२ सुत्तमधीतं । इदम्पि^३ सुत्तं चतूसु सुत्तेसु सञ्ज्रासुत्तं ति
वेदितब्बं ।

सी. १५

सुत्तं—५.

अञ्जे दीघा । १.१.५

म. १६

तत्थ अटुसु सरेसु रस्सेहि अञ्जे पञ्च सरा
दीघा नाम होन्ति ।

तं यथा—आ ई ऊ ए ओ इति दीघा नाम ।

तेन क्वत्थो “दीघं” ? “अञ्जे दीघा” ।

न्यासो—किमत्थमिदमुच्यते ? “दीघं”^४ (क. व्या. १५, २५)
इच्चेवमादीसु दीघानामिमे ति आपनत्थं । अञ्जे ति एकं पदं,
दीघा ति एकं पदं ति, द्विपदमिदं सुत्तं । तत्थगहणमिहानुवत्तते ।
तेन तत्थ तेसु सरेसु रस्सेहि अञ्जे दीघा नाम होन्ती ति अत्थो ।
दीघं कालं दीघं । इहा पि तत्कालिका तब्बोहारेण दीघा ति
वुत्ता । तेमेतेसमत्थी ति वा दीघा । गरुसञ्ज्राकरणे पयोजनं पन
वुत्तनयमेव । द्विमत्ता दीघा ति अवत्था “अञ्जे दीघा” (क. व्या. ५) ति
वचनं तियड्ढमत्तिकानम्पि सङ्गहणत्थं दट्ठब्बं । रस्ससञ्ज्राया-
नन्तरं पन^५ दीघसञ्ज्रा व वत्तब्बा ति इहेदं वुत्तं । इदम्पि सुत्तं
सञ्ज्रासुत्तं ति वेदितब्बं ।

१ निटुं गत्तत्ता—सी० ।

२. इहेदं—सी० ।

३. इदं हि—सी० ।

४. दीघमिच्चेवमादीसु—म० ।

५. नत्थि—सी० ।

मुत्त—६. सेसा व्यञ्जना । १.१.६

ठपेत्वा अट्टसरे, सेसा अक्खरा ककारादयो
निगगहीतं ता व्यञ्जना नाम होन्ति ।

तं यथा—क ख ग घ ङ;
च छ ज झ ञ;
ट ठ ड ढ ण;
त थ द ध न;
प फ ब भ म;
य र ल व स
ह ळं अं—

इति व्यञ्जना नाम ।

क्वत्थो 'सरा पकति व्यञ्जने ।'

“सेसा व्यञ्जना ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्यते ? “अं व्यञ्जने निगगहीतं”
(क. व्या. ३०) इच्चेवमादीसु व्यञ्जनानामिमे ति त्रापनत्थं ।
सेसा ति एकं पदं, व्यञ्जना ति एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । ये
पन सरेहि रस्सेहि दीघेहि वा सेसा, ते व्यञ्जना नामा ति
अत्थो । वुत्तेहि अञ्त्रे सेसा नाम । सेसन्ती ति सेसा । सेसा ति
हि सिस असब्बप्पयोगे इच्चेतस्स “भूवादयो धातवो” (क.
व्या. ४५६) ति लद्धधातुसञ्ज्रादिस्स “धातुस्सन्तो लोपो^१
नेकस्सरस्से” (क. व्या. ५२३) ति लुत्तानुबन्धस्स “धातुलिङ्गेहि
पराप्पच्चया” (क. व्या. ४३४) ति अधिकिच्च “विसरुजपदादितो^२
णे” (क. व्या. ५३०) ति णप्पच्चयन्तस्स^३ “कारितं विय
णानुबन्धो” (क. व्या. ६२३) ति कारितमिव क्त्वा “कारितानं
णो लोपं” (क. व्या. ५२५) ति णकारे लुत्ते “असंयोगन्तस्स
बुद्धि कारिते” (क. व्या. ४८५) ति कतबुद्धिस्स कितकत्ता
“तद्धितसमासकितका नामं वा तवेतुनादीसु चे” (क. व्या. ६०३) ति

१. लोपोनेकसरस्स—सी० ।

२. ण'ति—सी० ।

३. ण पच्चयन्तस्स—सी० ।

नाममिव कत्वा “जिनवचनयुत्तं हि” (क. व्या. ५२), “लिङ्गञ्च निष्पज्जते”^१ (क. व्या. ५६) त्याधिकिच्च “ततो च विभक्तियो” (क. व्या. ५४) ति स्याद्युप्पत्ति^२ कत्वा तस्सा पि” सि, ओ;^३ अं, यो; ना, हि; स, नं; स्मा, हि; स, नं; स्मि,^४ सू” (क. व्या. ५५) ति अनियमप्पसङ्गे सति “वतिच्छानुपुब्बिका-सद्वप्पटिपत्ती” ति कत्वा “लिङ्गत्ये पठमा” (क. व्या. २८६) ति पठमं कत्वा तस्सा पि अनियमप्पसङ्गे सति “वतिच्छानुपुब्बिका-सद्वप्पटिपत्ती ति कत्वा “बहुमिह वत्तब्बे बहुवचनं” ति यो सी. १६ वचनं कत्वा तस्स “अतो नेन (क. व्या. १०३); सो वा”^५ (क. व्या. १०५) ति अधिकिच्च “सब्बयोनि न मा ए” (क. व्या. १०७) ति आकारादेसे कते “सरलोपोमादेसप्प-^६ च्चयादिमिह सरलोपे तु पकति” (क. व्या. ८३) यं पुब्बसरस्सलोपे कते रूपं । व्यञ्जीयति अत्थो । एतेही ति वा^७ व्यञ्जना^८ तस्स पन विपुब्बस्स अञ्जु वयत्ति गतिमिह इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्ज्रा-दस्स “नन्दादीहि यू” (क. व्या. ५४६) त्याधिकिच्च “कत्तुकरण- म. १७ पदेसेसु चे” (क. व्या. ५५०) ति युप्पच्चयं^९ कत्वा तस्स “अनका यु ष्वू न” (क. व्या. ६२४) ति अनादेसे कते वुत्तनयेन नाममिव कत्वा विभत्युप्पत्तादिमिह कते रूपं । सरा पन किञ्चा पि अत्थं

-
१. निष्पज्जते—सी० ।
  २. स्याद्युप्पत्ति—सी० ।
  ३. यो—सी० ।
  ४. न—म० ।
  ५. व—म० ।
  ६. सरलोपोमादेसप्पच्चयादिमिह—म० ।
  ७. नत्थि—म० ।
  ८. व्यञ्जनं—सी० ।
  ९. युप्पच्चय—सी० ।

व्यञ्जयन्ति' पटिलद्विसेसनामत्ता पन व्यञ्जना ति इध न गहिता ति दट्ठब्बा । यथा पन आसुं गमनत्ता अस्सो ति वुत्ते किञ्चा पि गवादयो आसुं गच्छन्ति पटिलद्विसेसनामत्ता पि न तब्बोहारं लभन्ति, एवमिधा पि दट्ठब्बं । पुब्बनिदिट्ठानं सरानं सञ्जं वत्ता तदनन्तरं निदिट्ठानं सब्बसाधारणसञ्जा व पठमं वत्तब्बा ति इहेदं वुत्तं । इदम्पि सञ्जामुत्तं ति दट्ठब्बं ।

सुत्तं—७. वग्गा पञ्चपञ्चसो मन्ता । १.१.८

तेसं खो व्यञ्जनानं ककारादयो मकारन्ता
पञ्च पञ्चसो अक्खरवन्तो वग्गा नाम होन्ति ।

तं यथा—क ख ग घ ङ;

च छ ज झ ञ;

ट ठ ड ढ ण;

त थ द ध न;

प फ ब भ म—इति वग्गा नाम ।

तेन क्वत्थो “वग्गन्तं वा वग्गे” ?

“वग्गा पञ्चपञ्चसो मन्ता ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्यते ? “वग्गे घोसाघोसानं ततिय-
पठमा” (क. व्या. २६) इच्चेवमादोसु वग्गा नामिमे ति आपनत्थं ।
वग्गा ति एकं पदं, पञ्चपञ्चसो ति एकं पदं, मन्ता ति एकं
पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । मकारपरियन्ता व्यञ्जना पञ्चपञ्च-

विभागेन तदक्खरवन्तो वा वग्गा नामाति अत्थो । एत्थ च^१
 पञ्च पञ्चाति वीच्छावचनं । यथा, गामो गामो रमणीयोति ।
 इमिना पञ्च पञ्च हुत्वा वग्गसञ्जं पटिलभन्तानं बहुत्तं
 दस्सेति सोति विभागत्थवाचको पच्चयो “विभागे घा चे”
 (क. व्या. ३६६) ति सुत्ते च सदेन सम्भूतो । अस्सात्थी^२ ति
 वाचको वा । तदा “तदस्सत्थी^३ ति वी चे” (क. व्या. ३६६) ति
 एत्थ च सदेन सम्भूतो । मो अन्तो येसन्ते^४ ति मन्ता । आद्यक्ख-
 रस्सावचने परिहारो वुत्तनयो व । व्यञ्जनसद्दसानुवत्तनतो
 पठमं निद्विट्ठानं पठममेव वत्तब्बतो च इहेदं वुत्तं । इदम्पि
 सञ्जासुत्तं ति दट्ठब्बं ।

सुत्तं—८.

अं इति निगगहीतं । १.१.८

अं इति निगगहीतं नाम होति ।

तेन कवत्थो ? “अं व्यञ्जने निगगहीतं ।”

“अं इति निगगहीतं ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? “अं व्यञ्जने निगगहीतं”

(क. व्या. ३०) मिच्चवेवमादीसु निगगहीतं नामिदं ति ज्ञापनत्थं ।

सी. १७ अं इति एकं पदं, इती^५ ति एकं पदं, निगगहीतं ति एकं पदं ति
 तिपदमिदं सुत्तं । अं इति यं वुत्तं तं निगगहीतं नामाति अत्थो ।
 निस्साय गय्हतीति निगगहीतं । किं निस्सायाति चे^६ ? सरं

१. नत्थि—सी० ।

२. अस्सत्थीति—म० ।

३. तदस्सात्थीति—सी० ।

४. येसं अन्ति मन्ता—सी० ।

५. इति इति—सी० ।

६. च—म० ।

निस्साय । अञ्जरेसम्पि तं सभावे सति तन्नामालाभे^१ परिहारो
वृत्तनयो व । एत्थ च इति सद्देन^२ अनन्तरे वृत्तं बिन्दुं
निदस्सेति । नियमाभावे सति पि सरेन बिना निदिसितुम-
सक्कुण्यत्ता^३ लद्धसञ्जनेन पठमं निदित्ठेन अकारेन
निदित्ठुविन्दुमेव^४ निदस्सतीति दट्ठब्बं । “अं निग्गहीतं” ति वृत्ते पि
सिद्धेति^५ सद्देन तमेव^६ अत्थं^६ पकासेति सदाधिका अत्थाधिको
होतीति । तं पन उपरियेव आविभवस्सति । पच्छा निदित्ठान
पच्छा वत्तब्बतो इहेदं वृत्तं । इदम्पि सञ्जामुत्तंति दट्ठब्बं ।

मुत्तं—६. परसमञ्जा पयोगे । १.१.६

या च पन सक्कतगन्धेषु समञ्जा घोसाति
अघोसाति वा, ता पयोगे सति एत्था पि युज्जन्ते ।

तत्थ घोसवन्तो नाम—

ग, घ, ङ;	ज, झ, ञ;
ड, ढ, ण;	द, ध, न;
ब, भ, म;	य, र, ल, व, ह, ळ

—इति घोसा नाम ।

-
१. तन्नामालावे—सी० ।
  २. सद्दे—सी० ।
  ३. निदिसितुं असक्कुण्यत्ता—सी० ।
  ४. निदित्ठुविन्दुं व—म० ।
  ५. सिद्धे इति—सी० ।
  - ६-६. तमेवत्थं—सी० ।

अघोसा नाम—

क, ख; च, छ; ट, ठ;

त, थ; प, फ; स—इति अघोसा नाम ।

तेन क्वत्थो “वग्गे घोसाघोसानं ततिय पठमा” ?

“परसमञ्जा पयोगे ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? “वग्गे घोसाघोसानं ततिय-
पठमा (क. व्या. २६); गहस्सुपधस्से वा” (क. व्या. ६३१) ति
म. १८ एवमादीसु घोसाघोसूपधादयो इमे ति त्रापनत्थं । परसमञ्जा ति
एकं पदं, पयोगे ति एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । परेसम्पि
समञ्जा युत्तट्ठाने योजेतब्बा ति अत्थो । परेसं समञ्जा
परसमञ्जा । वेध्यकरणानं समञ्जा ति अत्थो । परस्मि वा
समञ्जा परसमञ्जा । सककटगन्धे समञ्जा ति अत्थो ।
पयुञ्जनं^१ पयोगो, तस्मि पयोगे सती ति सम्बन्धो । अत्तनो
समञ्जं वत्वा परसमञ्जाय पच्छा वत्तब्बतो इहेदं वुत्तं ।
तिविधा हि सञ्जा—अन्वत्थसञ्जा, सकसञ्जा परसञ्जा ति
ता पन अक्खरवग्गघोससञ्जादिवसेन^२ दीपेतब्बा ।

सुत्तं—१०. पुब्बमधोठितमस्सरं सरेन वियोजये । १.१.१०

तत्थ सन्धि^३ कत्तुकामो पुब्बव्यञ्जनं अधोठितं
अस्सरं कत्वा सरञ्च उपरि कत्वा सरेन
वियोजये ।

तत्रायमादि ।

“पुब्बमधोठितमस्सरं सरेन वियोजये ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? सन्धि कत्तुकामो पदच्छेदे
कते पुब्बभूतं व्यञ्जनं अधोठितं अस्सरं कत्वा सरतो वियोजये ति

१. मयुजनं—सी० ।

२. अक्खरवग्गघोसाघोसवसेन—सी० ।

३. सन्धि—म० ।

प्रापनत्थं । पुब्बं ति एकं एकं पदं, अधोठितं ति एकं पदं, अस्सरं ति एकं पदं, सरेना ति एकं पदं वियोजये ति एकं पदं ति पञ्चपदमिदं सुत्तं । पुब्बभूतं^१ व्यञ्जनं^२ अधोठितमस्सरं कत्वा सी. १८ सरतो वियोजये ति अत्थो । सरव्यञ्जनपदेसु विग्गहो वुत्तो व । सरतो व्यञ्जनं वियोजयेति अत्थो कस्मा एव वुत्तं ति ? यदि पनेव^३ वुत्तं भवेय्य ससीलवा ति आदीसु सो—सीलवा ति पदच्छेदे कते कतरं व्यञ्जनं सरतो वियोजयेति सन्देहो जायेय्य । पुब्बापरं ति नियमाभावा, तं सन्देहनिवत्तनत्थं पुब्बग्गहणं कतं, पुब्बे ठितं व्यञ्जनं सरतो वियोजेत्वा कत्थ ठपेतब्बं ति सन्देहो जायेय्य ? तं सन्देहनिवत्तनत्थं अधोठितग्गहणं कतं । आह च वुत्तियं पुब्बव्यञ्जनं “अधोठितमस्सरं” (क. व्या. १०) कत्वा ति, अयञ्हेत्थत्थो^४ । अधोठितं कत्वा अस्सरं कत्वा ति । अस्सरग्गहणं पन कस्मा कतं ? असति पि अस्सरग्गहणे सरेन वियोजये ति वुत्तत्ता व तदत्थो विञ्जायती ति । सच्चं; उत्तरसुत्तत्थमस्सरग्गहणं; अयञ्हेत्थत्थो^५; अधोठितं अस्सरं व्यञ्जनं परक्खरं नयेति । एवञ्हि^६ सति कस्मा तत्थेव न वुत्तं ति चोदना ? इहा पि किञ्चिपत्तत्थसम्भवतो असति हि अस्सरग्गहणे सरेने ति एवं पठितत्ता^७ किं पुब्बव्यञ्जनं अधोठितं कत्वा सरेन सह वियोजे-तब्बं ति सन्देहो जायेय्य ? अस्सरग्गहणे सति अस्सरं कत्वा सरेन सहा ति अत्थस्स अयुत्तना सरेने ति एत्थ सरतो ति अत्थो लब्धति । किं नामेतं, वियोजये ति वुत्तत्ता व तदत्थो पि लब्धती ति ? न

१-१. पुब्बभूतव्यञ्जनं—म० ।

२. पन एवं—सी० ।

३. अयं हेत्थत्थो—सी० ।

४. अयं हेत्थत्थो—सी० ।

५. एवं हि—सी० ।

६. ठपितत्ता—सी० ।

लभति । बन्धुस्सेव समागमो ति आदोसु बन्धुस्स इवा ति छेदे
 म. १६ कते परपदं पटिच्च पर सकारस्स पुब्बव्यञ्जनत्ता । पुरिमसकारतो
 अधोठितं कत्वा परपदं पटिच्च तं पुब्बव्यञ्जनं सरेन सह
 वियोजेतब्बं ति अत्थस्स सम्भवतो । कस्मा पनेत्थ सरतो ति
 अवत्वा एवं वुत्तं ति ? येन केनचि आकारेन सिस्सानं परिणतुप्पा-
 दनत्थं पञ्चम्यन्तस्सा पि एवरूपं रूपं भविस्सती ति । तथा हि;
 सरसद्दम्हा स्मावचनस्स “अम्हत्तुम्हन्तुराजब्रह्मतसखसत्थु
 पितादीहि स्मा नावे” (क. व्या. २७२) ति सुत्ते आदिगहणेन
 नाभावे कते “अतो^१ नेना” (क. व्या. १०३) ति तस्स एनादेसा
 कते “सरलोपोमादेसप्पच्चयादिम्हि^२ सरलोपे तु पकती” (क. व्या.
 ८३) ति पुब्बसरस्स लोपे कते “सरा सरे लोपं (क. व्या. १२); वा
 परो असरूपा” (क. व्या. १३) त्यधिकिच्च^३ “क्वचासवणं लुत्ते”
 (क. व्या. १४) ति परसरस्स असवण्णे सम्पत्ते तेनेव पकतिभावे
 कते पुब्बक्खरं परक्खरमुपनीते एवरूपं रूपं होती ति । अयं पन
 करुणायेवापराधो, नाचरियस्स, तायेवमकासी ति । अस्सरं ति
 एत्थ च अकारो विरहत्थो । इदं पन परिभासासुत्तं ति दट्ठब्बं ।

तत्रायमि ति उदाहरणं । तस्स पन तत्र —अयं इति पदच्छेदे
 कते इमिना सरतो व्यञ्जनं वियोजेत्वा “सरा सरे लोपं”^४
 (क. व्या. १२); ति पुब्बसरस्स लोपं कत्वा “सरासरे लोपं”
 (क. व्या. १२); वा परो असरूपा (क. व्या. १३); क्वचासवणं
 लुत्ते (क. व्या. १४)” त्यधिकिच्च^५ ‘दीघं’^६ (क. व्या. १५, २५) ति
 दीघं कत्वा परक्खरं नेत्वा उदाहरणसिद्धि वेदितव्वा ।

-
१. अते नेना—म० ।
  २. सरलोपोमादेसप्पच्चयादिम्हि—म० ।
  ३. असरूपा ति अधिकिच्च—सी० ।
  ४. लोपं ति—सी० ।
  ५. लुत्ते ति अधिकिच्च—म० ।
  ६. दीघन्ति—म० ।

सी. १६

सुत्तं—११.

नये परं युत्ते । १.१.११

अस्सरं खो व्यञ्जने अधोठितं परवखरं
नये युत्ते । तत्राभिरतिमिच्छेय्य ।

युत्ते ति कस्मा ? “अवकोच्छि मं, अवधि
मं, अजिनि मं, अहासि मे”, एत्थ पन युत्तं न
होति । ‘नये परं युत्ते ।’

ग्यासो— किमत्थमिदमुच्चते ? सन्धिं कत्त्वामेन सरतो
वियोजितमवखरं वा इतरं वा अस्सरं युत्तट्टाने परवखरं नेतब्बं ति
प्रापनत्थं । नये ति एकं पदं, परं ति एक पदं, युत्ते ति एक पदं ति
तिपदमिदं सुत्तं । अस्सरं व्यञ्जनं युञ्जितवट्टाने परवखरं
नेतब्बं ति अत्थो । युञ्जितवट्टं ति युत्तं ति विग्गहो । वियोगानन्तरं
संयोगविधायकस्स वत्तव्वतो इहेदं वुत्तं । इदमपि चतुसु सुत्तेसु
परिभासासुत्तं ति दट्ठव्वं ।

तत्राभिरतिमिच्छेय्या^२ ति उदाहरणं । तस्स पन तत्र—
अभिरती ति वा; अभिरति—इच्छेय्या ति वा पदच्छेदे^३ कते^४
पुब्बपवखे पन “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति पुब्बसरस्स
लोपं कत्वा “सरा सरे लोपं; वा परो असरूपा (क. व्या. १३);
क्वचासवण्ण लुत्ते” (क. व्या. १४) त्यधिकिच्च “दीघं”^५ (क.
व्या. १५, २५) ति दीघं कत्वा इमिना परवखरं नेत्वा रूपसिद्धिं
वेदितव्वा । इतरपवखे पन “अं व्यञ्जने निग्गहीतं” (क. व्या.

-
१. वियोजितवखरं—सी० ।
  २. तत्राभिरति इच्छेय्या ति—म० ।
  ३. पदच्छेदो—सी० ।
  ४. नत्थि—सी० ।
  ५. दीघन्ति—म० ।

३०); “वग्गन्तं वा वग्गे” (क. व्या. ३१) त्यधिकिच्च^१ “मदा
सरे” (क. व्या. ३४) ति निग्गहोत्तस्स मकारं कत्वा इमिना
परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

समत्तो

सन्धिप्पकरणे

पठमो परिच्छेदो ।

॥ १ १. ॥

---

१. वग्गे ति अधिकिच्च—सी० ।

दुतियो परिच्छेदो

म. २०

सुत्तं—१२

सरा सरे लोपं । १.२.१

सरा खो सब्बे पि सरे परे लोपं पप्पोन्ति
यस्सिन्द्रियानि समथं गतानि, नोहेतं भन्ते,
समेतायस्मा सङ्गे न ।

“सरा सरे लोपं ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? अनन्तरेसु सरेसु पुब्बसरस्स लोपग्रापनत्थं । सरा ति एकं पदं, सरे ति एकं पदं, लोपं ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । सरा खो सरे परे लोपं पप्पोन्ती ति अत्थो । एत्थ च सरा ति कारिनो निदस्सेति । सरे ति निमित्तं लोपं ति कारियं । सरन्ती ति सरा । लुत्ति लोपो । सरानं पठमं निदिट्ठत्ता पठमं तेसं सन्धिविधानं वत्तब्बं ति, इहेदं वुत्तं । एत्थ च सरेसू ति अवत्वा सरे ति वचनं एकेकस्मिं येवा ति ग्रापनत्थं । यद्येवं^२ सरो ति अवत्वा कस्मा सरा ति वुत्तं ति ? एकद्विति-चतुन्नम्पि लोपो होती ति ग्रापनत्थं । तेन “सखातो^३ गस्से वा” (क. व्या. ११३) ति एत्थ अ च, आ च, इ च, ई च, ए चा ति विगगहं कत्वा “नामानं समासो युत्तत्थो” (क. व्या. ३१८) ति सी.२० अधिकिच्च “नामानं समुच्चयो द्वन्दो” (क. व्या. ३३१) ति

१. कारिनिहेसो—सी० ।

२. यदि एवं—सी० ।

३. सखतो—म० ।

द्वन्द्वसमासं कत्वा 'वृत्तस्थानमप्ययोगो' ति च सदृमप्ययोगं कत्वा 'अ आ इ ई ए' ति एवं ठिते एकारे परे सेससरानं लोपो होती ति^४ दटुब्बं ।

यस्सिन्द्रियानित्यादीनि उदाहरणानि । तेषां पन यस्स— इन्द्रियानि, नो हि—एतं, समेतु—आयस्मा ति पदच्छेदं कत्वा सरतो व्यञ्जनं वियोजेत्वा इमिना पुब्बसरस्स लोपं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदितब्बा । इमस्मि कप्पे सब्बानेव कारकसुत्तानि ।

सुत्तं—१३. वा परो असरूपा । १.२.२

सरम्हा असरूपा परो सरो लोपं पप्पोति वा ।
चत्तारो मे भिक्खवे धम्मा, किन्नुमा व समणियो ।
वा ति कस्मा ? पञ्चिन्द्रियानि, तयस्सु धम्मा
जहिता भवन्ति ।

“वा परो असरूपा” ।

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? असरूपम्हा सरम्हा परो सरो विकप्पेन लोपं पप्पोती ति आपनत्थं । वा ति एकं पदं, परो ति एकं पदं, असरूपा ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । अनन्तरसुत्ततो सरागहणं “अत्थवसा विभत्तिविपरिणामो” ति कत्वा एकवचनन्तेन परो सदेन सम्बन्धो होति । सरेगहणं पञ्चम्यन्तेन असरूपागहणेन सम्बन्धो होति । यत्थ हि कारियकारिनिमित्तानि न सन्ति, तत्थेव कारियकारिनिमित्तभावेन वत्तन्ति । यत्थ पन सन्ति, तत्थ तब्बिसेसकभावेनेव वत्तन्ति वा, न वा । इध पन निमित्तकारीनं सम्भवा हेट्ठा निमित्तकारिनो

तव्विसेसकभावेनेव वत्तन्ति । कारिया सम्भवा पन कारियं कारियवसेनेव वत्तते । तेन असरूपम्हा सरम्हा परो सरो विकप्पेन लोपं पप्पोती ति अत्थो । समानं रूपं यस्स सो सरूपो । न सरूपो असरूपो । तप्पुरिससमासत्ता “अत्तं नस्स तप्पुरिसे” (क. व्या. ३३५) ति नकारस्स अत्तं होति, तस्मा असरूपा । वा असरूपा ति वुत्ते पि परो ति विञ्ज्रायेय्य । किमत्थं परोग्गहणं कतं ति ? पुब्बस्सा ति पि अत्थस्स सम्भवतो । तन्न । यदिहि तं सन्धाय वुत्तं, पुब्बसुत्तेनेव सिञ्जनतो सुत्तमेव न वत्तब्बं म. २१ सिया ति । न न वत्तब्बं । कस्मा ? पुरिमसुत्तेनेव सिद्धे असरूपम्हा सरम्हा पुब्बसरो विकप्पेन लोपं पप्पोती ति आपनत्थं वुत्तं ति वत्तुं सककुणेय्यत्ता । तस्मा पुब्बस्स निवत्तनत्थं ति यं वत्तं, तं सुवुत्तं ।

चत्तारोमे भिक्खवे ति आदीनि उदाहरणानि । [तत्थ, चत्तारो—इमे, किं^१ नु^१—इमा वा^२ ति^२ पदच्छेदे कते सरतो व्यञ्जनं वियोजेत्वा अनन्तरसुत्तेन पुब्बसरस्स लोपे सम्पत्ते अपवादत्ता^३ तं निवारेत्वा अनन्तरसुत्तमधिकिच्चिमिना^४ परसरस्स लोपं कत्वा रूपसिद्धिं वेदितब्बा ।

सी. २१ पञ्चिन्द्रियानी ति आदीनि किमुदाहरणानि ? तेसं पन पञ्च—इन्द्रियानि, तयो—अस्सू ति पदच्छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा इमिना परसरस्स लोपे सम्पत्ते वाग्गहणेन लोपमकत्वा अनन्तरसुत्तेन पुब्बसरानं लोपं कत्वा परवखरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदितब्बा ।

१-१. किन्नु—सी० ।

२-२. वे ति—सी० ।

३. अपवारितत्ता, कत्थचि ।

४. ...मधिकिच्च इमिना—सी० ।

सुत्त—१४. क्वचासवणं लुत्ते । १.२.३

सरो खो परो पुब्बसरे लुत्ते क्वचि
 असवणं पप्पोति । 'सङ्खच्च' नोपेति वेवगू,
 'बन्धुस्सेव समागमो' । क्वचीति कस्मा ?
 यस्सिन्द्रियानि, 'तथूपमं धम्मवरं अदेसयि ।
 "क्वचासवणं लुत्ते"

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? पुब्बसरे लुत्ते परो सरो
 क्वचि असवणं पप्पोतीति त्रापनत्थं । क्वचीति एकं पदं,
 असवणंति एकं पदं, लुत्तेति एकं पदंति तिपदमिदं सुत्तं ।
 अनन्तरसुत्ततो परोग्गहणं वत्तते । तेन, आदिसुत्ते सरासद्दो
 "अत्थवसा विभत्तिविपरिणामो"^२ति कत्वा एकवचनन्तेन
 परोसद्देन सम्बन्धो होति । सत्तम्यन्तो सरेति सत्तम्यन्तेन
 लुत्तेसद्देन, तेन पुब्बसरे लुत्ते परो सरो क्वचि असवणं
 पप्पोतीति अत्थो । समानो वण्णो^३ सवण्णो^३ । न सवण्णो
 असवण्णो । तं असवणं । वाग्गहणे विज्जमाने पि क्वचिग्गहणं
 कस्मा कतंति ? वाग्गहणसम्बन्धे सति येभ्य्येन एकस्सेव
 रूपद्वयं होति । क्वचीति वुत्ते पन येभ्य्येन एकस्मि येव होति ।
 एकस्मि येव होति । तदत्थमिह क्वचिग्गहणं कतं ।

सङ्खच्च' नोपेतीति आदीनि उदाहरणानि । तेसं पन सङ्खच्च'
 न—उपेति, बन्धुस्स—इव समागमोति छेदं कत्वा अनन्तरसुत्तेन
 परसरस्स लोपे सम्पत्ते वाग्गहणेनाकत्वा "सरा सरे लोपं" (क.
 व्या. १२)ति पुब्बसरानं लोपं कत्वा अनन्तरसुत्तद्वयमधिकिच्चि-
 मिना^४ उकारस्स असवणमोकारं कत्वा तथा इकारस्सेकारं

-
१. पप्पतीति—म० ।
  २. विपरिणामा—म० ।
  - ३-३. वण्णे...वण्णे—सी० ।
  ४. न सवण्णे=असवण्णे—सी० ।
  ५. ....किच्च इमिना—सी० ।

कत्वा परवखरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्या । एत्थ पन कस्मा असवण्णगहणेन एकारोकारा व एकारकारानं पप्पोन्ति नाञ्जे ति? ठानासन्नत्ता । अथवा, नत्थि एतेसं सवण्णो^१ ति असवण्णो^२ । के^३ ते? एकारोकारो व इतरे पन अकारादयो सवण्णा ति पुब्बं^४ ति । तेन असवण्णं पप्पोती ति वुत्ते एकारोकारो व गहन्ते ।

बी. २२ यस्सिन्द्रियानित्यादीनि किमुदाहरणानि ? तेसं पन^५ यस्स —इन्द्रियानि, तथा—उपमं ति छेदं कत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) इमिना परसरानं असवण्णे सम्पत्ते क्वचिगहणेना- कत्वा, पच्छिमस्स “सरा सरे लोपं (क. व्या. १२); वा परो असरूपा (क. व्या. १३); क्वचासवण्णं लुत्ते” (क. व्या. १४) ति; अधिकिच्च “दीघं” (क. व्या. १५, २५) ति दीघं कत्वा परवखरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्या ।

सी. २२

सुत्तं—१५. दीघं । १.२.४

सरो खो परो पुब्बसरे लुत्ते क्वचि दीघं पप्पोति ।

‘सद्धीध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठ’; अनागारेहि;

चूभयं । क्वची ति कस्मा ? पञ्चहुपालि अङ्गेहि समन्नागतो, नत्थञ्जं किञ्चि ।

-
१. सवण्णा ति—सी० ।
  २. असवण्णा ति—सी० ।
  ३. को—म० ।
  ४. पुब्बन्ति—म० ।
  ५. पनस्स—सी० ।

“दीघं” ।

न्यासो—किमत्यमिदमुच्यते ? पुब्बसरे लुत्ते परो सरो क्वचि दीघं पप्पोतीति आपनत्थं । इध पन कारियस्सेव निद्विट्ठा निमित्तकारिनो अनन्तरे विय वत्तन्ति । क्वचिग्गहणञ्चेह वत्तते, तेन, पुब्ब सरे लुत्ते परो सरो क्वचि दीघं पप्पोतीति अत्थो । विग्गहो हेट्ठा वुत्तो^१ ।

“सद्धीध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठ”^२ ति आदीनि उदाहरणानि^३ तेसं पन सद्धा—इध वित्तं, अन—अगारेहि, च—उभयं^४ ति छेदं कत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति पुब्बसरानं लोपं कत्वा अनन्तरसुत्तयमधिकिच्चिमिना^५ परसरानं^६ दीघं पापेत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

पञ्चहुपालित्यादीनि^७ किमुदाहरणानि ? तेसं पन पञ्चहि—उपालि, नत्थि—अञ्जं ति छेदं कत्वा “सरा सरे लोपं” ति पुब्बसरानं लोपं कत्वा इमिना दीघे सम्पत्ते क्वचिग्गहणेन^८ कत्वा परेक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

-
१. वुत्तो व—सी० ।
  २. ख० नि० १.२६६ ।
  ३. उदाहरणानि—म० ।
  ४. उभयन्ति—म० ।
  ५. ....किच्च इमिना—सी० ।
  ६. परसरे—सी० ।
  ७. पञ्चहुपाली ति आदीनि—सी० ।
  ८. ....ग्गहणेना कत्वा—सी० ।

सुत्तं—१६. पुब्बो च । १.२.५

पुब्बो च सरो परसरलोपे कते
क्वचि दीघं पप्पोति ।

किसूध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठं, साध ति
पटिस्सुणित्वा ।

क्वचीति कस्मा ? इतिरस मुहुत्तम्पि ।

“पुब्बो च ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्यते ? परस्मि सरे लुत्ते पुब्बो सरो
क्वचि^१ दीघं पप्पोतीति त्रिपदत्थं । पुब्बोति एकं पदं, चाति
एकं पदंति द्विपदमिदं सुत्तं । इध पन कारिनो निहिट्टत्ता कारिनं
ठपेत्वा कारियनिमित्ताने व वत्तन्ति । परो सहो पन पुब्बसद्देन
असम्बन्धत्ता कारिनं ठपेत्वा लुत्तेति निहिट्टनिमित्तमेव विसेसेति ।
सरा सरेति यथासम्भवं तब्बिसेसका व होन्ति । तेन, परस्मि सरे
लुत्ते पुब्बो सरो क्वचि दीघं पप्पोतीति अत्थो । चसद्गगहणं पन
लुत्तदीधगगहणानुकङ्कनत्थं । अधिकतत्ता व वत्तमाने पि चानुकङ्कित-
मुत्तरत्र नानुवत्तते^२ति दस्सनत्थं ।

“किसूध वित्तं”ति आदीनि उदाहरणानि । तेषां पन
‘किसु—इध वित्तं’; ‘साधु—इति पटिस्सुणित्वा’ति छेदं कत्वा
व्यञ्जनं वियोजेत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति^३
अधिकिच्च “वा परो असरूपा” (क. व्या. १३) पर सरानं लोपं
कत्वा अनन्तरसुत्तचतुक्कमधिकिच्च पुब्बसरानं इमिना दीघं
कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

इतिस्साति किमुदाहरण ? तस्सा^४ पन इति—अस्साति
म. २३ छेदं कत्वा वुत्तनयेन परसरस्स लोपं कत्वा पुब्बसरस्स इमिना
दीधे सम्पत्ते^५ क्वचिगगहणेनाकत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

-
१. नत्थि—सी० ।
  २. नानुवत्तते ढुति—सी० ।
  ३. सरा सरे लोपन्ताधिकिच्च—म० ।
  ४. तस्स—सी० ।
  ५. सम्बत्ते—म० ।

सी. २३

सुत्त—१७.

यमेदन्तस्सादेसो । १.२.६

एकारस्स अन्तभूतस्स सरे परे
क्वचि यकारादेसो होति ।

अधिगतो खो म्यायं (मे+अयं—म्यायं)
धम्मो, त्याहं (ते+अहं—त्याहं) एवं वदेय्यं, त्यास्स
(ते+अस्स—त्यास्स) पहीणा होन्ति ।

क्वची ति कस्मा ? तेनाहता इति नेत्थ ।

“यमेदन्तस्सादेसो ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? एकारस्स अन्तभूतस्स सरे
परे क्वचि यकारादेसो होतीति आपनत्थं । यंति एकं पदं,
एदन्तस्सा ति एकं पदं, आदेसो ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं ।
आदिसुत्ततो सरेग्गहणस्स च ततियसुत्ततो क्वचिग्गहणस्स
चानुवत्तनतो^१ एकारस्स अन्तभूतस्स सरे परे क्वचि यकारादेसो
होतीति अत्थो । आदेसापेक्खत्ता योति वत्तब्बे यंति वचनं
सन्धिवसेन सुखुच्चारणत्थं,^२ वचनं रूपंति वा सम्बन्धो ।
ए येव अन्तो—एदन्तो । तस्स एदन्तस्स दकारो मिस्सकदोसा-
पगमनं^४ सन्धिवसेनागतो । इध पन कम्मधारयो व मन्तब्बो ।
न ए अन्तो यस्स सो=एदन्तोति बहुब्बोहि । एवञ्चिह^५
सति उकारन्तसद्दस्सा^६ पि यकारमापज्जनतोति । तन्न ।
एदन्तस्सा ति छट्ठी निद्दिट्ठता एकारन्तसद्दस्ससन्तकावयवो^७

१. यन्ति—म० ।
२. च अनुवत्तनतो—सी० ।
३. सुखुच्चारणत्थं—म० ।
४. मिस्सकदोसापगमत्थं—सी० ।
५. एवं—सी० ।
६. ए—सी० ।
७. एकारन्तसद्दस्स सन्तकावयवो—सी० ।

वा यकारं पप्पोतीति अत्थस्स सम्भवतोति । एवं सन्ते पि असुक्स्साति अवचनतो यस्स कस्सचि^१ यकारं आपज्जेय्या^२ति ? तन्न । सरेति अनुवत्तनतो । एकारन्तसद्दस्सावयवो सरे परे यकारं पप्पोतीति अत्थसम्भवतो^३ति । एवं सन्ते पि इध वुत्तेसु खो म्यायं धम्मो, त्याहं, त्यास्साति रूपेसु मेते सदेहि सरे विवित्ते एकारन्तसद्दस्स सत्तकानं मकारतकारानम्पि सरपरत्ता तेसं यकारं आपज्जेय्याति । तम्पि न । यकारस्स तालुजत्ता । तालुजस्सेकारस्से व यकारादेसो होतीति वत्तं सक्कुण्णेत्याति । एवं सन्ते पि 'सचायं न भणिस्सती'ति आदीसु सचे—अयंति छेदे कते व्यजनत्ता तालुजत्ता च व्यञ्जनस्स तालुजस्स च^४ एकारस्से व^५ यकारम्पि आपज्जेय्याति । तम्पि न, सराधिकारत्ता । व्यञ्जनस्सेति न सक्का विञ्जातुंति । न न सक्का । इमस्मि येव कप्पे "दो धस्स चे" (क. व्या. २०)ति आदिसु व्यञ्जनानम्पि विधानस्सुपलब्धनतो । तस्मा यं वुत्तं, "इध पन कम्मधारयो व मन्तब्बो"ति, तं सुवुत्तं । तेनाह, एकारस्स अन्तभूतस्साति ।

अधिगतो खो म्यायं धम्मोति आदीनि उदाहरणानि । तेसं पन मे—अयं, ते—अहं,^६ ते—अस्साति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा "सरा सरे लोपं (क. व्या. १२); ववचासवणं लुत्ते" (क. व्या. १४) त्यधिकिच्चिभिना^६ एकारस्स यकारं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

-
१. तस्सचि—म० ।
  २. आपज्जेय्याति—म० ।
  - ३-३. अत्थस्स सम्भवतो—म० ।
  - ४-४. चकारस्से व—सी० ।
  ५. अयं—सी० ।
  ६. ....लुत्तेति अधिकिच्च इभिना—सी० ।

तेनागता ति^१ आदीनि किमुदाहरणानि ? तेसं पन ते—
म. २४ अनागता, ने—एत्था ति^२ छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा
सी. २४ इमिना यकारे सम्पत्ते क्वचिगगहणेनाकत्वा “सरा सरे लोप”
(क. व्या. १२) न्त्यधिकिच्च^३ “वा परो असरूपा” (क. व्या.
१३) ति परसरानं लोपं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

सुत्तं—१८.

वमोदुदन्तानं । १.२.७

ओकारुकारानं अन्तभूतानं सरे परे क्वचि
वकारादेसो होति ।

अथ ख्वस्स स्वस्स होति, बव्हावाघो, वथ्वेत्थ
विहितं निच्चं, चख्वापाथमागच्छति ।

क्वची ति कस्मा ? चत्तारोमे भिक्खवे धम्मा,
किन्नुमा व समणियो ।

“वमोदुदन्तानं ।”

न्यासो—किमत्यमिदमुच्चते ? ओकारुकारानं अन्तभूतानं
सरे परे क्वचि वकारादेसो होतीति आपनत्थं । वन्ति^४ एकं पदं,
ओदुदन्तानं ति एकं पदं ति द्विपदं सुत्तं । अनन्तरसुत्तस्सेव
अनुवत्तनतो ततो आदेसगगहणञ्च, ओकारुकारानं अन्तभूतानं
सरे परे क्वचि वकारादेसो होतीत्यत्थो^५ । ओ च, उ चा^६ ति

१. नेनागता ति—म० ।

२. एत्था ति—म० ।

३. लोपन्ति अधिकिच्च—सी० ।

४. वं ति—सी० ।

५. होती ति अत्थो—सी० ।

६. चे ति—सी० ।

विग्गहं कत्वा द्वन्द्वसमासञ्च ओदुयो^१ अन्ता ओदुदन्ता^२ ति कम्मधारयं कत्वा ततो^३ आदेसापेक्खं कत्वा छट्ठघन्तवसेन ओदुदन्तानं ति सम्बन्धनीयं । दकारो मिस्सकदोसापगमकरणत्थं सन्धिवसेनागतो । “वमोदुदन्तानं” (क. व्या. १८) ति, एत्थ यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा वुत्तमेव ।

अथ ख्वस्सात्यादीनि^४ उदाहरणानि । तेसं पन, अथ खो—अस्स, सो—अस्स, बहु—आबाधो, वत्थु—एत्थ, चक्खु—आपाथं^५ ति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२); क्वचासवणं लुत्ते (क. व्या. १४); यमेदन्तस्सादेसो” (क. व्या. १७) त्यधिकिच्च इमिना ओकारूकारानं वकारं कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

चत्तारोमे भिक्खवेत्यादीनि^६ किमुदाहरणानि ? तेसं पन चत्तारो इमे, किं नु इमा व इति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा इमिना पुब्बसरस्स वकारे सम्पत्ते क्वचिग्गहणेनाकत्वा “वा परे असरूपा” (क. व्या. १३) ति परसरस्स लोपं कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

सुत्तं—१६.

सब्बो चन्ति । १.२.८

सब्बो ति इच्चयो तिसहो व्यञ्जनो
सरे परे क्वचि चकारं पप्पोति ।

-
१. ओदुयेव—सी०
  २. ओदुदन्तति—म० ।
  ३. कतो—म० ।
  ४. अथ ख्वस्सा ति आदीनि—सी० ।
  ५. आपातन्ति—म० ।
  ६. भिक्खवे ति आदीनि—सी० ।

इच्चेतं कुसलं, इच्चस्स वचनीयं,
पच्चुत्तरित्वा, पच्चाहरति ।

क्वची ति कस्मा ? इतिस्स मुहुत्तम्पि ।

“सब्बो चन्ति ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? तिसद्दो सब्बो व्यञ्जनो सरे
परे क्वचि चकारं पप्पोती ति आपनत्थं । सब्बो ति एकं पदं,
चन्ति एकं पदं, ती^१ ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । अनन्तर-
सुत्तस्स विद्य सरेग्गहणस्स क्वचिग्गहणस्स चानुवत्तनतो तिसद्दो
सब्बो व्यञ्जनो^२ सरे परे क्वचि चकारं पप्पोतीत्यत्थो^३ ।

- सी. २५ इच्चेतन्त्यादीनि^४ उदाहरणानि । तेषं पन, इति—एतं,
इति—अस्स, पति—उत्तरित्वा, पति—आहरती ति छेदं कत्वा
व्यञ्जनं विद्योजेत्वा “सरा सरे लोपं^५” (क. व्या. १२) ति
अधिकिच्च^६ “इवण्णो यं न वा” (क. व्या. २१) ति इकारस्स
यकारं कत्वा सब्बग्गहणेन तेन सह तकारस्स “सरा सरे लोपं;
क्वचासवण्णं लुत्ते”^७ त्यधिकिच्चिमिना चकारं कत्वा “परद्वेभावो
ठाने” (क. व्या. २८) ति द्वेभावं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि
वेदितव्वा । इमस्स पन चन्ती ति वत्तब्बे “सब्बो चन्ती”
(क. व्या. १९) ति वचनं तिकारप्पटिबद्धस्स^८ य-कारस्सापि
म. २५. आपज्जनत्थं^९ तेनाहु; तिसद्दो व्यञ्जनो ति, इकारस्सा हि यकारे
कते तिसद्दो व्यञ्जनो नाम होति ।

१. ति इति—सी० ।

२. नत्थि—सी० ।

३. पप्पोती ति अत्थो—सी० ।

४. इच्चेतन्ति आदीनि—सी० ।

५-५. लोपन्त्याधिकिच्च—म० ।

६. ...लुत्ते ति अधिकिच्च इमिना—सी० ।

७. तिकारप्पटिबद्ध—म० ।

८. आपज्जनत्तं—म० ।

इतिस्स मुहुत्तं ति किमुदाहरणं ? तस्स पन इति—अस्सा ति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा इमिना तिकारस्स चकारे सम्पत्ते^१ क्वचिग्गहणेनाकत्वा “सरा सरे लोपं”^२ (क. व्या. १२) ति अधिकिच्च^३ “वा परो असरूपा” (क. व्या. १३) ति परसरस्स लोपं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

सुत्तं—२०.

दो धस्स च । १२६

ध इच्चेतस्स सरे पर क्वचि दकारादेसो होति
एकमिदाहं भिक्खवे समयं ।

क्वचो ति कस्मा ? इधेव मरणं भविस्सति ।
चसद्गहणेन धकारस्स हकारादेसो होति ।

साहुवस्सनमरियानं ।

सुत्तविभागेन बहुधा पि सिया ।

‘तो दस्स; यथा, सुगतो’; ‘टो तस्स; यथा, दुक्कटं’;
‘धो तस्स; यथा, गन्धब्बो’; ‘त्रो तस्स; यथा, अत्रजो’;
‘को गस्स; यथा, कुलुपको’; ‘ळो रस्स; यथा, महासाळो’;
‘जो यस्स; यथा, गवजो’; ‘बो वस्स; यथा, कुब्बतो’;
‘को यस्स; यथा, सके’; ‘यो जस्स; यथा, नियं पुत्तं’;
‘को तस्स; यथा, नियको’; ‘चो तस्स; यथा, भच्चो’;
‘फो पस्स; यथा, निप्फत्ति’; इच्चेवमादयो ।

दो धस्स च ।

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? धकारस्स सरे परे क्वचि दकारादेसो होती ति ज्ञापनत्थं । दो ति एकं पदं, धस्सा ति एकं पदं, चा ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । अनन्तरसुत्तस्स विय

१. सम्पत्ते—म० ।

२-२. ...लोपन्त्यधिकिच्च—म० ।

सरेगाहणस्स ववचिगहणस्स चानुवत्तनतो ध-कारस्स सरे परे ववचि दकारादेसो होतीत्यथो^१ । चगहणफलं सयमेव वक्खति ।

इदाहं ति उदाहरणं । तस्स पन, इध—अहं ति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२); “ववचासवण्णं लुत्ते” (क. व्या. १४) त्वधिकिच्चिमिना ध-कारस्स द-कारं कत्वा “सरा सरे लोपं” ति पुब्बसरस्स लोपं कत्वा वुत्तनयेन परसरस्स “दीघं” (क. व्या. १५, २५) ति दीघं कत्वा सी. २६ परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा । इतरं पन ववचिगहणफलं, तस्स पन इध—एवा ति छेदं कत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति पुब्बसरस्स लोपो व विसेसो । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

चसद्गहणेन इमस्स च अञ्जं अञ्जेसञ्च अञ्जानि दस्सेन्तो साहुदस्सनमरियानन्त्यादिमाह^३ । अनेकत्था^४ हि^५ निपाता । वुत्तञ्च —

उपसगानिपाता च, पच्चया च इमे तयो ।

नेकानेकत्थविसया, इति नेरुत्तिया ब्रवन्ति^६ ॥१६॥

तत्थ साधुदस्सनमरियानं ति छेदे कते म-कारस्स^७ इध चगहणेन हस्सरे^८ कते साहु ति रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

सुगतो ति इमस्स पन सुपुब्बस्स ‘गद’ वियत्तियं वाचाय इच्चेतस्स “भूवादयो^९ धातवो” (क. व्या. ४५६) ति लद्धधातु-

१. होती ति अथो—सी० ।
२. लुत्ते ति अधिकिच्च इमिना—सी० ।
३. ....मरियायन्ति आदिमाह—सी० ।
४. अनेकत्त —म० ।
५. हि—नत्थि, म० ।
६. ब्रवन्ति—सी० ।
७. ध-कारस्स—म० ।
८. हकारे—सी० ।
९. सूवाददयो—म० ।

सञ्ज्ञादिस्स “धातुस्सन्तो लोपो नेकसरस्सा”^१ (क. व्या. ५२३) ति
 लुत्तानुबन्धस्स “धातुलिङ्गेहि परापच्चया” (क. व्या. ४३४) ति
 अधिकिच्च^२ “विसरूजपदादितो ण” (क. व्या. ५३०) इति
 णप्पच्चयन्तस्स “कारितं विय णानुबन्धो” (क. व्या. ६२३) ति
 कारितमिव क्त्वा “कारितानं णो लोप” (क. व्या. ५२५) ति
 णम्हि लुत्ते “असंयोगन्तस्स वृद्धि कारिते” (क. व्या. ४८५) ति
 वृद्धिम्हि सम्पत्ते आकतिगणत्ताघटादिपदखेपेन “घटादीनं^३ वा”^४ ति
 एत्थ वागहणेनाक्त्वा “तद्धितसमासकितका नामं वा तबेतूनादीसु
 चे” (क. व्या. ६०३) ति नाममिव क्त्वा “जिनवचनयुत्तं हि
 (क. व्या. ५२); लिङ्गञ्च निप्पज्जते”^५ (क. व्या. ५३) त्यधि-
 किच्च “ततो च विभक्तियो”^६ (क. व्या. ५४) ति विभक्त्युप्पत्तिं
 म. २६ क्त्वा तस्सा पि “सि, यो; अं, यो; ना, हि; स, नं; स्मा,
 हि; स,^७ नं; स्मि, सू” (क. व्या. ५५) ति अनियमप्पसङ्गे सति
 ‘वत्तिच्छानुपुब्बिका सद्दप्पटिपत्ती’^८ ति क्त्वा “लिङ्गत्थे पठमा”
 (क. व्या. २८६) ति पठमं क्त्वा तस्सा^९ पि अनियमप्पसङ्गे सति
 ‘वत्तिच्छानुपुब्बिका सद्दप्पटिपत्ती’^{१०} ति क्त्वा ‘एकम्हि वत्तब्बे
 एकवचनं’ ति एकवचनसिविभक्तिं क्त्वा “अतो नेना” (क. व्या.

१. सरस्से ति—सी० ।

२. ....त्यधिकिच्च—म० ।

३. घटादि—सी० ।

४. हि—सी० ।

५. निप्पज्जते ति अधिकिच्च—सी० ।

६. विभक्तियो—म० ।

७. नत्थि—म० ।

८. सद्दप्पवत्ती ति—सी० ।

९. तस्सपि—म० ।

१०. सद्दप्पवत्तति—सी० ।

१०३) त्याधिकिच्च "सो" ति सिस्सोकारं^१ कत्वा "सरलोपो मादेसपच्चयादिमिह सरलोपे तु^२ पकती" (क. व्या. ८३) ति पुब्बसरस्स लोपं कत्वा परसरस्स "क्वचासवणं लुत्ते" (क. व्या. १४) ति असवण्णे सम्पत्ते तेनेव पकतिभावं कत्वा सुगदो ति रूपे कते इध चग्गहणेन दकारस्स तकारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा । अथवा, सुगतो ति इदं तस्सेव धातुस्स "ईस दुस्सूहि^३ ख" (क. व्या. ५६२) इति खप्पच्चयन्तस्स^४ वा "क्वचि धातुविभत्ति-पच्चयानं दोघविपरीतादेसलोपागमा चे" (क. व्या. ५१६) ति खमिह लुत्ते वुत्तनयेन स्याद्युप्पत्तादिमिह कते रूपं सिज्झती^५ ति दट्ठब्बं^६ ।

दुक्कटं ति इमस्स^७ पन दुपुब्बस्स कर^८-करणे इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स "भावकम्मेसु त" (क. व्या. ५५८) इति तप्पच्चयन्तस्स "सासदिसतो तस्स रिट्ठो च (क. व्या. ५७४); भुजादीनमन्तो नो द्वि च (क. व्या. ५८०); जनादीन मा तिमिह चे" (क. व्या. ५८७) त्याधिकिच्च^९ "र-कारो चे" (क. व्या. ५८६) ति लुत्तरकारस्स^{१०} धातुप्पच्चयविभत्तिवज्जितमत्थं^{१०} लिङ्गं^{१०} ति

-
१. सिस्स ओकारं—सी० ।
  २. सरलोपेसु—म० ।
  ३. ईस दु सूहि इति—म० ।
  ४. गप्पच्चयन्तस्स—म० ।
  - ५-५. नत्थि—सी० ।
  ६. इचस्स—म० ।
  ७. तर...—म० ।
  ८. त्यमित्तिच्च—म० ।
  ९. सुत्तकारस्स—म० ।
  - १०-१०. वज्जितमत्थवल्लिङ्गं ति—सी० ।

वृत्तता लिङ्गभावाभावा स्याद्युप्पत्ति असम्पत्ते वृत्तनयेन
नाममिव कत्वा स्याद्युप्पत्तिञ्च^१ कत्वा सिम्हि कते नपुंसकलिङ्गता
“योनं^२ नि नपुंसकेहि (क. व्या. २१७); अतो निच्च^३” (क. व्या.
मी. २७. २१८) ति अधिकिच्च^३ “सि”^४ ति सिवचनस्स अं आदेसं कत्वा
“सरलोपोमादेसप्पच्चयादिम्हि^५ सरलोपे तु पकती” (क. व्या.
८३) ति वृत्तविधानञ्च कत्वा उपसगस्स^६ क-कारस्स “परद्वेभावो
ठाने” (क. व्या. २८) ति द्वेभावं कत्वा दुक्कतं ति रूपे कते इध
चग्गहणेन त-कारस्स ट-कारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

गन्धब्बो ति इमस्स पन गमु गतिम्हि इच्चेतस्स लद्धधातु-
सञ्चादिस्स “भावकम्मेसु तब्बानीया” (क. व्या. ५४२) ति
तव्वप्पच्चयन्तस्स “रकारो चे” (क. व्या. ५८६) ति इमस्स
वृत्ताधिकारमधिकिच्च “गम खन हन रमादीनमन्तो”^७ (क.
व्या. ५८८) ति म-कारस्स लोपे^८ सम्पत्ते^९ तदपवादा “गम
खन हनादीनं तुं तब्बादिसु न” (क. व्या. ५९८) इति
मकारस्स नकारं कत्वा वृत्तनयेन स्याद्युप्पत्तिञ्च^{१०} कत्वा
गन्तव्वो ति गतिमत्तं वा अस्स अत्थी ति अत्थे

-
१. स्याद्युप्पत्तिञ्च—सी० ।
  २. चोनन्नि—सी० ।
  ३. निच्चन्तुधिकिच्च—म० ।
  ४. सिन्ति—म० ।
  ५. ....दिम्हि—सी० ।
  ६. परस्स—सी० ।
  ७. ...रमादीनमन्तो ति—म० ।
  ८. थोपे—म० ।
  ९. सम्पत्ते—म० ।
  १०. स्याद्युप्पत्तिञ्च—सी० ।

“सद्धादितो ण”^१ (क. व्या. ३७२) इति णप्पच्चयादिञ्च कत्वा गन्तव्योति रूपे कते इध^२ चग्गहणेन तकारस्स मकारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

अत्रजोति इमस्स पन अदभक्खनेतिमस्स^३ लद्धधातुसञ्ज्रा-
दिस्स “ख्यादीहि मनमम् च तो वा” (क. व्या. ६२६) ति मन
पच्चयस्स^४ पुन तोग्गहणेन मकारस्स तकारे कते पुब्बदकारस्स इध
चग्गहणेन तकारं कत्वा “क्वचि धातुविभत्तिप्पच्चयानं दीघ-
म. २७. विपरीतादेसलोपागमा चे” (क. व्या. ५१६) ति नकारस्स लोपं
कत्वा अत्तसद्दं निप्फादेत्वा तमेव उपपदं कत्वा जन जनने जनि
पातुभावे ति द्विन्नमञ्जतरस्स लद्धधातुसञ्ज्रादिस्स अत्तसद्दतो
“क्वचि तो पच्चम्यत्थे” (क. व्या. २५०) ति तोप्पच्चयादि^५
कत्वा अत्तनो जातं ति अत्थे “धातुलिङ्गेहि परापच्चया”^६
(क. व्या. ४३४) त्यधिकिच्च “क्वि चे”^७ (क. व्या. ५३२) ति
क्विप्पच्चयं^८ कत्वा “धात्वन्तस्स लोपो क्विम्ही”^९ (क. व्या.
६१७) ति धात्वन्तस्स नकारस्स लोपं कत्वा “क्वि लोपो चे”
(क. व्या. ६४१) ति क्विस्स लोपं कत्वा समासञ्च कत्वा “तेसं
विभत्तियो लोपा चे” (क. व्या. ३१६) ति^{१०} एत्थ तेसं

-
१. णा ति—म० ।
  २. नत्थि—सी० ।
  ३. भक्खणेतिमस्स—सी० ।
  ४. पच्चन्तस्स—सी० ।
  ५. तो पच्चयादी—म० ।
  ६. पच्चय'त्यधिकिच्च—म० ।
  ७. क्वि मे ति—सी० ।
  ८. क्विप्पच्चयं—म० ।
  ९. क्विम्ही ति—सी० ।
  १०. चेतित्थे—म० ।

गहणेन^१ विभक्तिलोपं^२ कत्वा वुत्तनयेन नाममिव कत्वा
स्याद्युप्पत्तिञ्च^३ कत्वा अत्तजो ति रूपे कते इध चगहणेन
त्तकारस्स ओकारं^४ कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

कुलूपको ति इमस्स पन कुलसदपपदस्स उपपुब्बस्स गमुगतिमिह
इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स कुलमुपगच्छतीत्यत्थे “क्वि चे”
(क. व्या. ५३२) ति क्विप्पच्चयादि^५ कत्वा कुलूपगो ति रूपे
कते इध चगहणेन ग-कारस्स क-कारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

महासाळो ति इमस्स पन महन्तं सारं^६ यस्सा^७ ति अत्थे
“नामानं समासो युत्तत्थो (क. व्या. ३१८); अमादयो परपदेहि”
(क. व्या. ३२६) ति अधिकिच्च^८ “अञ्त्रपदत्थेसु बहुब्बोहि”^९
(क. व्या. ३३०) इति बहुब्बोहिसमासं कत्वा “तेसं विभक्तियो
लोपा च” (क. व्या. ३१६) ति विभक्तिलोपं^{१०} कत्वा “पकति
चस्स सरन्तस्से” (क. व्या. ३२०) इति पकतिभावं कत्वा “महतं
महा तुल्याधिकरणे पदे” (क. व्या. ३३२) ति महन्तसदस्स महादेसं
कत्वा हेट्ठा वुत्तनयेन समासत्ता वुत्तनयेन नाममिव^{११} कत्वा
सी. २८ ततो सि विभक्ति कत्वा^{११} सिस्सोकारादेसं कत्वा महासारो ति
रूपे कते इध चगहणेन रकारस्स लकारादेसं^{१२} कत्वा रूपसिद्धि
वेदितब्बा ।

-
१. गहणेन — सी० ।
  २. विभक्तिलोपं — म० ।
  ३. स्याद्युप्पत्तिञ्च — सी० ।
  ४. त्रकारं — सी० ।
  ५. क्वि पच्चयादि — म० ।
  - ६-६. दोरमस्सा ति — म० ।
  - ७-७. परपदेतीत्यधिकिच्च — म० ।
  ८. बहुब्बोही ति — सी० ।
  ९. विसत्ति — म० ।
  १०. विसत्तिलोपं — म० ।
  - ११-११. नत्थि — म० ।
  १२. लकारं — सी० ।

गवजोति इमस्स पन गो सदूपपदस्स अय गतिमिह
इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स गो विय अयतीति अत्थे धात्वा-
धिकारमधिकिच्च “विसरूजपदादितो ण” (क. व्या. ५३०) इति
णप्पच्चयन्तस्स घटादिपक्खेपेन अकतवुद्धिस्स नाममिव कत्वा
स्याद्युप्पत्त्यादिमिह^१ कते पुब्बपदे ओकारस्स सरे परे “गाव से
(क. व्या. ७३); अवमिह चे” (क. व्या. ७५) ति अधिकिच्च^२
“ओ सरे चे” (क. व्या. ७८) ति अवादेसं कत्वा गवयोति रूपे
कते इध चग्गहणेन यकारस्स जकारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

कुब्बतोति इनस्स पन करकरणे इच्चेतस्स लद्धधातु-
सञ्जादिस्स “धातुलिङ्गेहि परापपच्चया”^३ (क. व्या. ४४)
त्याधिकिच्च^३ “वत्तमाने मानन्ता” (क. व्या. ५६७) ति अन्त-
प्पच्चयं^४ कत्वा “तनादितो ओयिरा” (क. व्या. ४५३) ति धातुमहा
ओप्पच्चयं कत्वा “उत्तमोकारो^५” चे (क. व्या. ५१३) ति तस्सुकारं
कत्वा तमेवाधिकिच्च^६ “करस्सकारो चे”^७ (क. व्या. ५१४) ति
ळ-कारगतस्स^८ अ-कारस्स उकारं कत्वा “क्वचि धातुविभत्ति-
प्पच्चयानं दीघविपरीतादेसलोपागमा चे”^९ (क. व्या. ५१६) ति
वा “क्वचादिमज्झुत्तरानं दीघरस्साप्पच्चयेसु चा” (क. व्या.
४०५) ति अधिकिच्च “तेसु बुद्धि लोपागमविकारविपरीतादेसा”^{१०}
म० २८ चे” (क. व्या. ४०६) ति वा रकारस्स लोपं कत्वा “इवण्णुवण्णा

१. स्युप्पत्तादिमिह—सी० ।
- २-२. चेत्यधिकिच्चं—म० ।
३. पच्चया ति अधिकिच्च—सी० ।
४. ओप्पच्चयं—सी० ।
५. उत्तमोकारो च ति—मी० ।
६. तमेव अधिकिच्च—सी० ।
७. च’ति—म०; चे ति—सी० ।
८. क-कार.....—सी० ।
९. वे ति—म; चे ति—सी० ।
१०. दीघरस्सा पच्चयेसु
११. ...वीपरीतादेसा—म० ।

उभला" (क. व्या. ५८) ति परुकारस्स लसञ्जं कत्वा "भलान-
मियुवा सरे वा" (क. व्या. ७०) त्यधिकिच्च "यवकारा चे"^१
(क. व्या. ७१) ति तस्स वकारादेसं कत्वा "परद्वेभावो ठाने"
(क. व्या. २८) ति तस्स द्वेभावं कत्वा वा; सरे^२ परे वुत्तसरस्स^३
ल-सञ्जं कत्वा^४ "भलानमियु वा सरे वा" ति तस्स^५ उवादेसं
कत्वा परुकारस्स "वमोदुदुन्तानं" (क. व्या. १८) ति वकारादेसं
कत्वा वा नेतब्बं नेत्वा वुत्तनयेन नाममिव कत्वा कुब्बन्तसद्दतो
सविभत्ति कत्वा "सिम्हि गच्छन्तादीनं^६ न्तसद्दो अं" (क. व्या.
१८६) ति अधिकिच्च^७ "सेसेसु न्तु^८ वे" (क. व्या. १८७) न्त्यमिव^९
कत्वा "अम्हस्सममं सविभत्तिस्स से (क. व्या. १२०); न्त्युस्स न्तो^{१०}
(क. व्या. १२२); न्तस्स से वा (क. व्या. १२३)" त्यधिकिच्च^{११}
"तो ति ता सस्मि ना सु"^{१२} (क. व्या. १२७) ति सविभत्तिस्स
न्त्यस्स^{१३} तो आदेसं कत्वा कुब्बतो ति रूपे कते इध चग्गहणेन
वकारद्वयस्स वकारद्वयं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

सके ति इमस्स पन ससद्दा सस्स इदं ति अत्थो^{१४}
"ण रागा^{१५} तेन रत्तं^{१६} तस्सेदमञ्जत्थेसु चे" (क. व्या. ३५४) ति

१. मे'ति—म; चे ति—सी० ।
- २-२. पुब्बसरस्स वा लसञ्जं कत्वा सरे परे—सी० ।
३. नत्थि—म० ।
- ४-४. गच्छन्तादीनन्तसद्दो अन्त्यधिकिच्च—म० ।
- ५-५. 'से; सेसु न्तु वे'ति न्तु इव—सी० । 'सेसेसु न्त्यु वे'ति न्त्यमिव—म० ।
६. न्त्युस्सन्तो—म० ।
७. वा' ति अधिकिच्च—सी० ।
८. सु' ति—म० ।
९. न्त्युस्स—सी० ।
१०. अत्थे—सी० ।
११. रागा—म०
- १२-१२. ण पच्चयं—म० ।

णप्पच्चयं^{१२} कत्वा 'वृत्तस्थानमपच्चयोगो'^१ ति इदं सदमप्पयोगं
 कत्वा "तेसं विभत्तियो लोपा चे" (क. व्या. ३१६) ति एत्थ तेसं
 गहणेन विभत्तिलोपं कत्वा "तेसं णो लोपं" (क. व्या. ३६८) ति
 णम्हि लुत्ते "यवमदनतरळा चागमा" (क. व्या. ३५) ति सरे परे
 यकारागमं कत्वा सयसद्दस्स तद्धितत्था^२ नाममिव कत्वा स्याद्यु-
 प्पत्ति^३ कत्वा तस्सा^४ पि अनियमप्पसङ्गे^५ सति 'वत्तिच्छानु-
 पुब्बिका सदप्पटिपत्ती^६ ति कत्वा "यं करोति तं कम्मं (क.
 सी. २६ व्या. २८२) ति कम्मसञ्जं कत्वा "कम्मत्थे दुतिया" (क. व्या.
 २६६) ति दुतिया बहुवचनं कत्वा "अतो नैन (क. व्या. १०३);
 सो वा (क. व्या. १०५)" त्यधिकिच्च^७ "सब्बयोनीनमा ए"
 (क. व्या. १०७) ति तस्सेकारादेसं कत्वा "सरलोपोमादेसप्पच्चया-
 दिम्हि सरलोपे तु पकती" (क. व्या. ८३) सरलोपपकतिभावं
 कत्वा सये ति रूपे कते इध चगहणेन यकारस्स ककारं कत्वा
 रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

नियं पुत्तं^८ ति इमस्स पन नि-पुब्बस्स जन जनने ति^{१०}
 इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स अत्तानं निस्साय जातो ति अत्थे
 "क्वि चे" (क. व्या. ५३२) ति क्विप्पच्चयादि^{१२} कत्वा

-
१. वृत्तस्थानमप्पयोगो—सी० ।
  २. तद्धितत्ता—सी० ।
  ३. स्यादुप्पत्ति—सी० ।
  - ४-४. तस्सापनियमप्पसङ्गे—सी० ।
  ५. सदप्पवत्ती ति—सी० ।
  ६. वा' ति अधिकिच्च—सी० ।
  ७. तस्सेकारं—सी० ।
  ८. मादेसरच्चयादिम्हि—म० ।
  ९. वृत्तन्ति—म०; ।
  १०. जनने—सी० ।
  ११. क्विप्पच्चयादि—म० ।

निजं ति रूपे कते इध चग्गहणेन जकारस्स यकारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

नियको ति इमस्स पन निपुब्बस्स यति^१ पति यतने इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स “विसरूजपदादितो णे”^२ (क. व्या. ५३०) ति णप्पच्चयन्तस्स कारितमिव कत्वा णमिह लुत्ते नाममिव कत्वा स्याद्युप्पत्तादिमिह^३ वते^४ नियतो ति रूपे निप्फन्ने इध चग्गहणेन त-कारस्स क-कारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

भच्चो ति इमस्स पन भरधारणपोसनेसू ति इमस्स म. २६ लद्धधातुसञ्जादिस्स^५ भरती ति अत्थे “भावकम्मेसु त” (क. व्या. ५५८) त्यधिकिच्च^६ “बुधगमादित्थे^७ कत्तरी” (क. व्या. ५५९) ति तप्पच्चयं कत्वा हेट्ठा वुत्तनयेन रमिह लुत्ते त-कारस्स “परद्वेभावो ठाने” (क. व्या. २८) ति द्वेभावं कत्वा वुत्तनयेन नाममिव कत्वा स्याद्युप्पत्ति^८ च कत्वा भत्तो^९ ति रूपे कते इध चग्गहणेन^{१०} त-कारद्वयस्स म-कारद्वयं कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

निप्फत्ती ति इमस्स पन निपुब्बस्स पदगतिमिह इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स निप्पज्जतू ति अत्थे “सञ्जायं दाधातो इ” (क. व्या. ५५३) त्यधिकिच्च “ति किच्चासिट्ठे” (क. व्या. ५५४) ति

-
१. यत—सी० ।
  २. ण' इति—सी० ।
  ३. स्याद्युप्पत्ति—सी० ।
  ४. कत्वा — सी० ।
  ५. ....सञ्जादिसा—म० ।
  ६. त' ति अधिकिच्च—सी० ।
  ७. बुधगमादित्थे—म० ।
  ८. त्याद्युप्पत्तिञ्च—म० ।
  ९. गत्तो ति—सी० ।
  १०. पग्गहणेन—म० ।

वा निप्पज्जनं ति अत्थे “इत्थियमतिपवो^१ वा” (क. व्या. ५५५)
 ति वा; “मिदादोहि त्तितियो” (क. व्या. ६६०) ति वा
 तिप्पच्चयन्तस्स दकारस्स इध चग्गहणेन क-कारं कत्वा वुत्तनयेन
 नाममिव कत्वा ततो स्याद्युप्पत्ति^२ कत्वा “सेसतो लोपं गसिपो”
 (क. व्या. २२०) ति सिलोपं कत्वा “परद्वे भावो ठाने” (क. व्या.
 २८) ति पकारस्स द्वेभावं कत्वा निप्फत्ती ति रूपे कते इध
 चग्गहणेन पकारस्स फ-कारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

वुत्तियं आदिग्गहणेन निक्खमतीत्यादीनि^३ सङ्गह्णाति ।
 तस्स पन निपुब्बस्स कमु पदविक्खेपे^४ इमस्स^५ लद्धधातुसञ्जादिस्स
 “धातुलिङ्गेहि पराप्पच्चया” (क. व्या. ४३४) त्यधिकिच्च
 अनेकप्पच्चयप्पसङ्गे सति ‘वत्तिच्छानुपुब्बिका सदप्पटिपत्ती’^६ ति
 कत्वा “वत्तमाना ति, अन्ति; सि, थ; मि, म; ते, अन्ते; से, व्हे;
 ए, म्हे” (क. व्या. ४२५) त्यादीनं^७ वत्तमानसञ्जं कत्वा
 “वत्तमाना पच्चुप्पन्ने” (क. व्या. ४१६) ति वत्तमानप्पच्चयं
 कत्वा तस्सा^८ पि अनियमप्पसङ्गे^९ सति ‘वत्तिच्छानुपुब्बिका
 सदप्पटिपत्ती’^५ ति कत्वा तस्स पुब्बेसं छन्नं “अथ पुब्बानि
 विभत्तीनं छ परस्सपदानी” ति परस्सपदसञ्जं कत्वा “कत्तरि
 परस्सपदं (क. व्या ४५८) ति परस्सपदं कत्वा तस्सा पि
 अनियमप्पसङ्गे सति ‘वत्तिच्छानुपुब्बिका सदप्पटिपत्ती’^६ ति कत्वा

-
१. इत्थियमतिपवा—म० ।
  २. स्याद्युप्पत्ति—सी० ।
  ३. निक्खमती ति आदीनि—सी० ।
  ४. पदविक्खेपेतिमस्स—सी० ।
  ५. सदप्पवत्ती ति—सी० ।
  ६. ति आदीनं—सी० ।
  - ७-७. तस्सापनियमप्पसङ्गे—सी० ।
  ८. सदप्पवत्ती ति—सी० ।
  ९. सदप्पवत्ती ति—सी० ।

सी. ३० “द्वे द्वे पठममज्झमुत्तमपुरिसा” ति आदीम्हि निदिट्ठानं द्विन्नं पठमपुरिससञ्चं कत्वा “नामम्हि पयुज्जमाने पि तुल्याधिकरणे पठमो” (क. व्या. ४१२) ति पठमपुरिसं कत्वा तस्सा पि अनियमप्पसङ्गे सति ‘वत्तिच्छानुपुब्बिका सदप्पटिपत्ती’ ति कत्वा ‘एकम्हि वत्तब्बे एकवचनं ति एकवचनतिप्पच्चयं कत्वा “भूवादितो अ” (क. व्या. ४४७) इति धातुम्हा अपच्चयं कत्वा नेतब्बं परक्खरं नेत्वा “परद्वेभावो ठाने” (क. व्या. २८) ति क-कारस्स द्वेभावं कत्वा निक्कमतो ति रूपे कते इध चग्गहणेन क-कारस्स ख-कारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा । इमिना नयेन यस्स यस्स यस्मि यस्मि कते न विरुज्झति, तस्स तस्स तं तं कातब्बं ति ।

सुत्तं—२१. इवण्णो यं नवा । २.२.१०

पुब्बो इवण्णो सरे परे यकारं पप्पोति नवा ।

पटित्तन्यारवुत्तयस्स सब्बवित्त्यनुभूयते ।

नवा ति कस्मा ? पञ्चहज्जेहि समन्नागतो,

मुत्तचागी अनुद्धातो ।

“इवण्णो यं नवा ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? इवण्णो सरे परे यकारं पप्पोति नवा ति आपनत्थं । इवण्णो ति एकं पदं, यं ति एकं पदं, नवा ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । सरेग्गहणस्स निमित्तभावेनानुवत्ततो^१ इवण्णो सरे परे यकारं पप्पोति नवा ति अत्थो । इ^२ एव म. ३० वण्णो ति अत्थे^३ “नामानं समासो युत्तत्थो” (क. व्या. ३१८) त्याधिकिच्च^४ “द्विपदे तुल्याधिकरणे कम्मधारयो” (क. व्या. ३२६) ति समासो च विभक्तिलोपो च एकतिभावो च नाममिव कत्वा विभक्त्युपत्तादीनि^५ च वुत्तनयानेव । इवण्णो ति वुत्तत्ता

१. यन्ति—म० ।

२. निमित्तभावेन अनुवत्तनतो—सी० ।

३-३. एवण्णोत्यत्थे—सी० ।

४. युत्तत्थो ति अधिकिच्च—सी० ।

५. विभक्त्युपत्तादीनि—सी० ।

इवणो कथं सङ्गहं गच्छतीति ? समानरूपता । यथा पन अजोति वृत्ते दीधं^१ रस्सकालको^२ दातादिभेदभिन्नापि समानरूपता अजसङ्गहं गच्छन्ति, एवं सम्पदमिदं ।

ननु “भलानमियुवा सरे वा (क. व्या. ७३); यवकाराचे” (क. व्या. ७१)ति वृत्तता इमस्सा नियतता^३ पाकटा व ? कस्मा इध न वाग्गहणं कतंति ? पयोजनन्तरसम्भवतो, असति हि न वाग्गहणे इवणस्स सरे परे इमिना यकारादेसो होति । पुन “यवकाराचे” (क. व्या. ७१)ति वृत्तता कथंचि तेनपि यकारो होति । पुन “भलानमियुवा सरे वा” (क. व्या. ७०)ति वृत्तता कथंचि इयादेसो होति । एवं इमेहि विनिमुत्ता^४ केचि पयोगा कदाचिपि न सियुं । तस्मा तं निवत्तनत्थं इध न वाग्गहणं कतं । तेन यत्थ नवाग्गहणेन य-कारो न होति; तत्थ अञ्जेनपि यकारो न होति । तेनेव होति मुत्तचागी अनुद्धतोति । ननु क्वचिग्गहणेनापि तदत्थो विञ्ज्रायति ? कस्मा क्वचिग्गहणमनपेक्खत्वा इध न वाग्गहणं कतंति ? नवा सदोपि क्वचत्थोति दीपनत्थं । समानत्थत्तायेव हि अत्थवत्तब्बं^५ । एत्थ न वाग्गहणमेव वदतीति कत्वा क्वचिग्गहणं विय भिन्नत्थत्ता तेनापि वत्तितब्बं सियाति ।

सी. ३१ यदि एवं “वा परो असरूपा” (क. व्या. १३)ति एत्थ सतिपि वाग्गहणे “क्वचासवणं लुत्ते” (क. व्या. १४)ति एत्थ क्वचिग्गहणं कतं । न च तं दिस्वा तत्थ वाग्गहणं वत्तते । कस्मा

-
१. दीधं—सी० ।
  २. रस्सकाळको—सी० ।
  ३. नियत्ता—सी० ।
  ४. विनिम्मुत्ता—सी० ।
  ५. वत्तितब्बं—सी० ।

वा सद्देन क्वचि सद्दो पि समानत्थो ति सकका^१ वत्तुं^२ ति? तन्न ।
 “वग्गन्तं वा वग्गे” (क. व्या. ३१) ति इतो हि “यवमदनतरळा
 चागमा” (क. व्या. ३५) ति एत्थ वाग्गहणे वत्तमाने पि “क्वचि
 ओ व्यञ्जने” (क. व्या. ३६) ति एत्थ क्वचिग्गहणं कुब्बं^३
 त्रापयति^४ भिन्नत्थापिमे ति, ना पि उभिन्नं समानत्थभावं
 त्रापेतुं ति सकका मन्तुं । द्विखत्तुं त्रापने पयोजनाभावो ।

यदि एवं “ते न वा इवण्णे” (क. व्या. ४६) ति एत्थ
 नवाग्गहणे विज्जमाने पि “क्वचि पटि पतिस्स”^५ (क. व्या.
 ४८) ति एत्थ क्वचिग्गहणेन इमे पि नानत्था ति सकका मन्तुं ति ।
 तन्न तत्थेव नवाग्गहणस्साभावा^६ । न हि तत्थ नवाग्गहणमत्थि ।
 अथ खो नत्थिग्गहणं^७ वाग्गहणञ्च । आह च; ते च खो अभि
 अधि इच्चेते इ-वण्णे परे अब्भो अज्झो इति वुत्तरूपा न होन्ति
 वा ति । तनेवे “अतिस्स चन्तस्सा”^८ (क. व्या. ४७) ति सुत्तस्स
 वृत्तियं ठपेत्वा वाग्गहणं नग्गहणमेव वत्तते । तस्मा सन्देहमकत्वा
 क्वचि सद्दो च नवा सद्दो च इमे द्वे समानत्था वासद्दो च विभासा-
 म. ३१ सद्दो च इमे द्वे समानत्था ति गहेत्तब्बं । तत्थ आदिद्वयं^९ हि^६
 कत्थचि होति, कत्थचि न होती ति दीपेति । इतरद्वयमेकस्सेव
 रूपद्वयं जनेति । इदम्पि हि, यथा—हू भू सत्तायमिति, एत्थ भूतिदं^{१०}

१. सत्ता—म० ।

२. मन्तुन्ति—म० ।

३. कुब्बं—सी० ।

४. त्रापयति—सी० ।

५. पतिस्सा ति—म० ।

६. नवाग्गहणस्स अभावा — सी० ।

७. नत्थिग्गहणं—राठठ्ठाने ‘तं न’ राठो दिस्समति—पी० ।

८. चान्तस्सा—सी० ।

९. आदिद्वयञ्चि—म० ।

१०. भूत्ययं—सी० ।

अभिमह्नानुभवनपातुभवनादि अनेकत्थे पि^१ येभ्य्येन सत्तत्थ-
वाचकत्ता^२ हू भू सत्तायं^३ ति वुत्तं । एवं येभ्य्यवसेन वुत्तं ।
तस्मा यत्थ आदिद्वयं गहितं, तत्थ वुत्तविधानं येभ्य्येन कत्थचि
होति, कत्थचि न होति । तेनेकस्स रूपद्वयुप्पादिनमप्पकं^४ । यत्थ
पन अन्तद्वयं गहितं, तत्थ वुत्तविधानं येभ्य्येनेकस्स रूपद्वयं जनेति ।
इतरं पन अप्पकं ति दट्ठब्बं । अञ्जथा सिरिवड्ढुकोत्यादीनि^५ विय
निपात्ता “नेकानेकत्थविसया” ति वचनमत्तं सिया ति ।

नन्विदम्पि “वमोदुदन्तानं” (क. व्या. १८) ति सुत्तं विय
“यमेदन्तस्सादेसो” (क. व्या. १७) तिमिमा एकयोगं^६ कत्वा
यमेदन्तानं ति सक्का वत्तुं ति ? न सक्का । उभिन्नम्पि
भिन्नविसयत्ता यमेदन्तस्सा ति हि अन्तस्सेव य-कारो होति ।
तेन “ए अय” (क. व्या. ५१६) ति सुत्ते आदिस्सेकारस्स
असति^७ अन्तत्थे^८ ए-कारस्स य-कारो न होति इमिना
पन अविसेसेन इ-वण्णो ति वुत्तत्ता आदिस्स पि अकारो^९
होति । तेन “मा यून्मागमो ठाने” (क. व्या. ४०३) ति एत्थ इ
च, उ चे ति^{१०} द्वन्द्वे कते आदिस्सिमिना यकारो होति । तदत्थं
भिन्नयोगकरणं ति ।

नन्विदमेव न वत्तब्बं “यवकारा च (क. व्या. ७१);
प-सञ्जस्स चे” (क. व्या. ७२) ति^{११} इमिना व सिज्झनतो,

-
१. अनेकत्थो पि—सी० ।
  २. सत्तत्थवाचकत्त—म० ।
  ३. सत्तायमिति—सी० ।
  ४. रूपद्वयुप्पादिनञ्च अप्पकं ।
  ५. सिरिवड्ढुकोत्यादीनि—म० ।
  ६. एकयोग — म० ।
  ७. असति हि—सी० ।
  ८. अन्तत्ते—सी० ।
  ९. यकारो—सी० ।
  १०. उ चा ति—सी० ।
  ११. चा ति—सी० ।

यथा चेतः^१ तथा “यमेदन्तस्सादेसो (क. व्या. १७) ; वमोदु-
दन्तानं” (क. व्या. १८) ति इदं द्वयम्पि न वत्तब्बं ति ? तन्न ।
असति हि इमस्मि सन्धिविसये “अलानमियु वा सरे
वा” (क. व्या. ७०) त्यादिना इयुवादेसा^२ पि सियुं । तं^३
निवत्तनत्थं^३ सिद्धेसत्थारम्भो विधोयते ।

सो. ३२ पटिसन्धारवुत्थास्सत्त्यादीनि^४ उदाहरणानि । तेसं पन पटि-
सन्धारवुत्ति—अस्स, सव्वा^५ वित्ति—अनुभूयते ति छेदं कत्वा
व्यञ्जनं वियोजेत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति
अधिकिच्चमिना^६ यकारं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि
वेदितब्बा ।

पञ्चहङ्गेहीत्यादीनि किमुदाहरणानि ? तेसं पन पञ्चहि—
अङ्गेहि, मुत्तचागी—अनुद्धतो ति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा
इमिना यकारे सम्पत्ते नवागहणेनाकत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

मुत्तं—२२. एवादिस्स रि पुब्बो च रस्सो । १.२.११

सरम्हा परस्स एवस्स एकारस्स आदिस्स
रिकारो होति, पुब्बो च सरो रस्सो होति नवा ।

यथरिव वसुधातलञ्च सव्वं, तथरिव गुणवा
सुपूजनीयो ।

नवा ति कस्मा ? यथा एव, तथा एव ।

“एवादिस्स रि पुब्बो च रस्सो ।”

१. चेद—सी० ।

२. युवादेसा पि—सी० ।

३. तन्निवत्तनत्थं—सी० ।

४. पटिसन्धारवुत्थस्सात्त्यादीनि—सी० ।

५. सव्ववित्ति—सी० ।

६. लोपन्त्यधिकिच्चमिन—म० ।

न्यासो—किमत्थमिदमुच्यते ? सरम्हा परस्स एवस्स
 एकारस्स आदिभूतस्स रि-कारो होति पुब्बो च सरो च^१ सरो
 रस्सो होति, नवा ति आपनत्थं । एवादिसा ति एकं पदं,
 री^२ति एकं पदं, पुब्बो ति एकं पदं, चा ति एकं पदं, रस्सो ति
 एकं पदं ति पञ्चपदमिदं सुत्तं । सरेगहणस्सानुवत्तनतो
 म. ३२ एवादिसा च सरे परे ति व्यञ्जनपरत्ता अवचनीयतो सरम्हा
 परस्स एवादिसा रि-कारो होति । पुब्बो च सरो रस्सो होतीत्यत्थो ।
 एवस्स आदीत्यत्थे “नामानं समासो युत्तत्थो (क. व्या. ३१८);
 उभे तप्पुरिसा” (क. व्या. ३२८) त्यधिकिच्च “अमादयो
 परपदेहि” (क. व्या. ३२९) ति समासो । सेसं वुत्तनयमेव ।
 च सद्दो दुतियत्थं सम्पण्डेति । देवदत्तो राजा होतीत्यादीसु^३
 विय कारियकारिनो अभेदवसेन गहितत्ता समानाधिकरणं
 कत्वा पुब्बो च रस्सो ति वुत्तं । यत्थ हि कारियकारिनं^४ भेदं
 कत्वा गहणं, ‘देवदत्तो रज्जं पापुणति’^५ त्यादोसु^६ विय, तत्थ
 कारिम्हि पठमाय युत्ते^७ कारियस्सोपयोगेन निदेसो होति ।
 कारिम्हि च छट्ठिया युत्ते^८ कारियस्स पच्चत्तेन निदेसो
 होति ।

यथरिव वसुधातलञ्च^९ सब्बन्त्यादीनि^९ उदाहरणानि । तेसं

-
१. नत्थि—सी० ।
  २. रि इति—सी० ।
  ३. हीती ति आदीसु—सी० ।
  ४. कारियकारिनं—सी० ।
  - ५-५. पापुणातीत्यादीसु—सी० ।
  ६. वृत्ते—सी० ।
  ७. वृत्ते—सी० ।
  ८. वसुधातलं च—सी० ।
  ९. सब्बं त्यादीनि—सी० ।

पन, यथा—एव वसुधातलं, तथा—एव गुणवाति छेदं कत्वा
व्यञ्जनं वियोजेत्वा “सरा सरे लोपं (क. व्या. १२); इ-वण्णो
यं नवा” (क. व्या. २१) त्याधिकिच्चमिना^१ एकारस्स रिकारं
कत्वा पुद्बसरस्स च रस्सं कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा^२। यथा
एवाति^३ किमुदाहरणानि सुविज्जेयानेव।

समत्तो

सन्धिप्पकरणे

दुतियो परिच्छेदो।

॥ १. २. ॥

१. त्याधिकिच्च इमिना—सी०।

२-२. ‘यथा एवाति’ पाठो नत्थि—म०।

ततियो परिच्छेदो

सी. ३३. सुत्त—२३. सरा पकति व्यञ्जने । १.३.१

सरा खो व्यञ्जने परे पकतिरूपानि होन्ति ।
मनो पुब्बङ्गमा धम्मा, पमादो मच्चुनो पदं,
तिण्णो पारगतो अहु ।

“सरा पकति व्यञ्जने ।”

न्यासो—किमर्थमिदमुच्यते ? सरा खो व्यञ्जने परे पकति-
रूपानि होन्ति, न विकारमापज्जन्ती^१ ति आपनत्थं । सरा ति
एकं पदं, पकती ति एकं पदं, व्यञ्जने ति एकं पदं ति तिपदमिदं
सुत्तं । सरा खो व्यञ्जने परे पकतिरूपानि होन्तीत्यर्थो^२ ।
सरसद्दस्स च व्यञ्जनसद्दस्स च विग्गहो हेट्ठा वुत्तो व; इतरस्स
पन पपुब्बस्स करकरणेतिमस्स “मिदादीहि त्तितियो” (क. व्या.
६६०) ति वा^३ “इत्थियमतियवो वा” (क. व्या. ५५५) ति वा
तिप्पच्चयन्तस्स^४ “सासदिसतो तस्स रिट्ठो च (क. व्या. ५७४);
भुजादोनमन्तो नो द्वि च (क. व्या. ५८०); जनादीनमा तिम्हि चे”
(क. व्या. ५८७) त्यधिकिच्च “र-कारो चे” (क. व्या. ५८६) ति
रम्हि लुत्ते रूपं ।

१. विकारमापज्जन्ते ति—सी० ।

२. होन्ती ति अर्थो—सी० ।

३. पा—म० ।

४-४. ति पच्चयन्तस्स—म० ।

यदि पन इदं सुत्तं न^१ पठितं^१ भवेय्य, केन विकारमा-
पज्जेय्या ति ? “दीर्घं” (क. व्या. १५, २५) ति एवमादिना ति ।
ननु सुत्तोपदेसस्स निरत्थकस्साभावापज्जनतो भवितव्वमेवा ति ?
भवितव्वं । न पन सब्बत्थ इच्छितव्वं कस्मा कत्थचि निवारणत्थं ति ?
यद्येव सुत्तमेव न पठितव्वं; क्वचिग्गहणेनेव तदत्थस्स सिज्झनतो ति
न पठितव्वं । परोसहस्सन्ति एत्थ परसहस्सं ति छेदे कते “क्वचि
ओ व्यञ्जने” (क. व्या. ३६) ति परसहो^२ ओकारागमे कते
“वा परो असरूपा” (क. व्या. १३) पापुणेय्य^३ तन्निवत्तनत्थं ति ।
ननु तस्मि वाग्गहणेनेव सिज्झनतो ति ? न सिज्झति । तेनेकस्स
रूपद्वयुप्पादनतो, इध च सब्बदा अनधिप्पेततो ति । यद्येव^४
तदत्थस्मि न वत्तव्वं । कस्मा यदि पन लोपो भवेय्य, आगमसुत्त-
म ३३ मेवानज्झनीयं भवेय्य? निरत्थकत्था^५ । अधीतं^६ चेत्^६, तेन त्रायति
न लोपो होती ति । एवं सन्ते पि ‘पमादो मच्चुनो पदं, (खु. ति.
१-१६) ति एत्थ पमादसद्दा “जिनवचन युत्तं हि” (क. व्या. ५२)
इच्चेवमादोनि^७ अधिकिच्च^७ वुत्तनयेन हि वचनं^८ कत्वा “अतो
नेना” (क. व्या. १०३) त्यधिकिच्च^८ “सो” (क. व्या. १०४) ति
सिस्सोकारे कते “वा परो असरूपा” (क. व्या. १३) ति
लोपमापज्जेय्य^{१०} । तन्निवत्तनत्थं ति । ननु^{११} तत्थ वाग्गहणेनेव

- १-१. नप्पठितं—सी० ।
२. परसद्दा—सी० ।
३. पापुणेय्य—म० ।
४. यदि एवं—सी० ।
५. निरत्थकता—सी० ।
- ६-६. अधीतञ्चेत्—म० ।
- ७-७. इच्चेवमादिमधिकिच्च—सी० ।
८. वि वचनं—सी० ।
९. नेना’ति अधिकिच्च—सी० ।
१०. लोपं आपज्जेय्य—सी० ।
११. नव—म० ।

तदथो सिज्भती ति ? न सिज्भति । वाग्महणेनेकस्स रूपद्वय-
सम्भवतो इध च सब्बदा अनेधिप्पेततो ति । एवम्पि “सरलोपो-
मादेसप्पच्चयादिमिह” सर लोपे तु पकती” (क. व्या. ८३)
तिमिनाव^१ सिज्भती ति । न सिज्भति । इमस्स पन चित्तन्ति^३
आदीसु चित्तसद्दा वुत्तनेयेन सिविभत्ति कत्वा “योन्^४ नि^४
नपुंसकेहि (क. व्या. २१७); अतो निच्चं” (क. व्या. २१८)
न्त्याधिकिच्च “सि” (क. व्या. २१९) ति सिस्स अमादेसे कते
“सरा सरे लोप” (क. व्या. १२) ति पुब्बसरे लुत्ते “दीधे”
(क. व्या. १५, २५) ति दीधे सम्पत्ते अतब्बिसयभूतो ओकासो^५
अत्थं । तस्मा^६ यो असरूपा परो सरो, सो “वा परो असरूपा”
(क. व्या. १३) इच्चेतस्सेव विसयो । सावकस्सानवकासेमु^७
अनवकासस्स बलवतरत्ता ति । नन्विमस्सा पि अमादेसप्पच्चयादि^८

सी. ३४ विरहितेसु किन्नुमा व समणियोत्यादीसु अवकासो अत्थी ति ?
नत्थि, आदिग्महणेन सब्बम्पि सङ्गहितं ति वत्तुं युत्तत्ता ति ।
एवं होतु, एवं सति “सरा सरे लोप” (क. व्या. १२) ति कस्मा
वुत्तं ‘इमिना व सिज्भनतो’ ति । लोपं पन सिज्भति । इमिना
लुत्तेन विकारमापज्जति, तस्मा तं वुत्तं ति । एवं होतु, यदि पन
सरेसु सरूपसरानं येव सन्धाय सरलोपमादेसप्पच्चयादिमिह^९

१. सरलोपमादेसप्पच्चयादिमिह—म० ।

२. पकती ति इमिना व—सी० ।

३. मित्तन्त्यादीसु—म० ।

४-५. योनन्नि—सी० ।

५. अत्थि—सी० ।

६. कस्मा—म० ।

७. सावकासानवकासेसु—सी० ।

८. अमादेस पच्चयादि—म० ।

९. सरलोपमादेसप्पच्चयादिमिह—म० ।

सरलोपे तु^१ पकतीति सुत्तमारब्धं । नारभितब्धं “सरासरे
लोपं” (क. व्या. १२) ति एत्थ^२ लोपस्स सम्भवतोति नन्ववो-
चुम्हा इमिना लुत्ते न विकारमापज्जतीति ? तदत्थम्पि न^३ वत्तब्धं ।
विकारस्सेवा^४ ति । नन्ववोचुम्हा^३ दीघे सम्पत्तेति वुत्तं ? क्वचि-
ग्गहणे पन असति पि तस्मिं न सम्पज्जतीति । असम्पथमवतिण्णो^५
भवं क्वचिग्गहणे पन भवं पयोजनं नाभिजानाति^६ इदञ्चेत्थ^६
पयोजनं अ-कारादीसु सरेसु एकेकस्मिं यो^७ सरे लुत्ते क्वचि होति,
क्वचि न होतीति । “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति
एत्थ च सरेसूति बहुवचनमकत्वा सरेति एकवचनं तदत्थ-
विज्जापनत्थमेव । यदि पन क्वचिग्गहणं पन^८ सन्धायेदं न पठितं
भवेय्य, अमादिमिह क्वचि भवेय्यं । क्वचि न भवेय्य । तन्निवत्तन-
त्थमिदं^९ वुत्तं । तेन सब्बत्थापि इमिना लुत्ते पकतिभावो
होतीति ज्ञातब्धंति । एवं सन्तेपि तत्रायमित्यादीसु क्वचि
अकारस्मिं लुत्ते दीघदस्सनतो इधापि क्वचत्थो युज्जतेव^{१०} ।
अपि च “सरलोपोमादेसप्पच्चयादिमिह सरलोपे तु पकती”
(क. व्या. ८३) ति ।

म ३४ एत्थ आदिग्गहणस्स सब्बसङ्गाहकभावे सति सरलोपो
सब्बस्मिं सरलोपे तु पकतीत्येवं^{११} वत्तब्धं भवेय्य, सरूपेन वत्वापि

१. सु—म० ।

२. तस्स—सी० ।

३. नन्ववोचुम्हा पाठस्स परे ‘दीघंति’ अधिको पाठो दिस्सति—सी० ।

४. असम्पथमवतिण्णो—सी० ।

५. नाभिजानति—म० ।

६. इदं हेत्थ—सी० ।

७. एव—सी० ।

८. नत्थि—म० ।

९. तं निवत्तनत्थमिदं—सी० ।

१०. सुज्जते—म० ।

११. पकतीति एवं—सी० ।

परिवज्जेतब्बस्साभावा^१ । न च पनेवं वुत्तं । तेन त्रायति
 परिवज्जेतब्बमत्थी ति । तस्मा आदि सद्देन वुत्तजातिकमोकारा-
 गमं^२ गहेतब्बं^३ । तेन परो सहस्सन्त्यादीसु^४ आगममिह परे तेन
 वुत्तविधानं होति । न पनादिसद्देन सब्बं गहेतब्बं । तेनेवाह
 “अमादेसपच्चयादिमिह” ति^५ । किमत्थं ? “अप्पमादो अमतं
 पदं” (खु. नि. १.१६) ति । तेन यं वुत्तं इमस्सा पि^६ अमादेसपच्च-
 यादिविरहितेसु^७ किन्नुमाव समणियोत्यादीसु^८ अवकासो
 अत्थी ति, तं सुवुत्तं । तेन यो असरूपा परो सरो, सो “वा परो
 असरूपा” (क. व्या. १३) । इच्चेतस्सेव विसयो ति यं वुत्तं,^९
 तं न सुवुत्तं । तेनेव ‘पमादो मच्चुनो पदं’ (ख. नि. १.१६) ति
 इदं “सरलोपोमादेसपच्चयादिमिह”^{१०} सरलोपे तु पकती” (क. व्या.
 ८३) तिमिनाव^{११} सिज्झती ति न न सक्का वत्तुं ति निरत्थको
 ते वायामो ति सच्चं । इदं^{१२} पन क्वचिग्गहणस्सा पि^{१३} वात्थदि-
 पनतो चित्तन्त्यादीसु^{१४} रूपद्वयापज्जनभया वुत्तं “सरलोपोमादेस-
 पच्चयादिमिह”^{१५} सरलोपे^{१६} तु पकती” (क. व्या. ८३)

१. परिवज्जेतब्बस्सातावा—म० ।
२. वुत्तजातिकमोकारागमो—सी० ।
३. हेत—सी० ।
४. सहस्सन्ति आदीसु—सी० ।
५. अमादेसपच्चयादिमिह ति—म० ।
६. इमस्स पि—म० ।
७. ...विरहितेसु—म० ।
८. समणं योत्यादीसु—म० ।
९. वर्णं—म० ।
१०. सरलोपोमादेसपच्चयादिमिह—सी० ।
११. पकती ति इमिनाव—सी० ।
१२. इ—म० ।
१३. क्वचिग्गहणस्स पि—सी० ।
१४. चित्तं ति आदीसु—सी० ।
१५. ....पच्चयादिमिह—म० ।
१६. सरलोपे सु—म० ।

त्यत्थो^१ ? अं गगहणेन^२ क्वचिसद्दस्स च वात्थता विञ्जायति ।
तच्चि^३ पुरिसन्त्यादीसु^४ पुरिससद्दा अग्निह^५ कते पुब्बसरस्मि
लुत्ते “दीघं” (क. व्या. १५, २५)ति दीघे सम्पत्ते तन्निवत्तनत्थं^६;
सी. ३५ तच्च पन क्वचिगगहणेनेव सिज्झति । एवं सिद्धे पि अधीतञ्चेतं^७,
तेन जायति क्वचि सद्दो वात्थम्पि दीपको होती ति; तेन^८
पुरिसन्त्यादीसु^९ पुरिसं पुरिसा ति रूपद्वयं भवेय्य^{१०} । तन्नि-
वत्तनत्थं^{११} अं गगहणं^{१२} कतं ति । यद्येवं^{१३} वात्थो व क्वचि
सद्दो ति कस्मा न चिन्तेतब्बं ति ? “वा परो असरूपा” (क. व्या.
१३) ति एत्थ^{१४} वागगहणे विज्जमाने पि “क्वचासवणं लुत्ते
(क. व्या. १४) ति एत्थ^{१५} क्वचिगगहणकरणतो ति तत्थ यं
वत्तब्बं, तं हेट्ठा वुत्तमेव । एवं होतु । क्वचि सद्दस्स वात्थत्ता
पुरिसन्त्यादीसु^{१६} दीघनिवारणत्थं अं गगहणं^{१७} कतं ति च,

-
१. पकती ति अत्थो—सी० ।
  २. गगहणेन—सी० ।
  ३. तं हि—सी० ।
  ४. पुरिसन्ति आदीसु—सी० ।
  ५. अं ग्निह—म० ।
  ६. तं निवत्तनत्तं—म० ।
  ७. अधीतं चेतं—सी० ।
  ८. केन—म० ।
  ९. पुरिसन्ति आदीसु—सी० ।
  १०. सवेय्य—म० ।
  ११. तं निवत्तनत्थं—सी० ।
  १२. अंगहणं—सी० ।
  १३. यदि एवं—सी० ।
  १४. त्थे—म० ।
  १५. त्थे—म० ।
  १६. पुरिसन्ति आदीसु—सी० ।
  १७. अं गगहणं—सी० ।

“दीर्घ” (क. व्या. १५, २५) ति सुत्तस्सानुवत्तमानं क्वचिगहणं
 वा सद्देन विसदिसत्थं ति च, तुम्हाकमेव वचनं, तञ्च खो पुब्बेना-
 परं न घटीयती ति खमतु भवं, विनिच्छयमिदानि^१ वदाम, सरे
 क्वची ति एत्थ^२ च क्वचि सद्दो वात्थो तेन “पमादो मच्चुनो
 पद” न्यादीसु^३ “दीर्घ” (क. व्या. १५, २५); “रस्स”^४ (क. व्या.
 २६) न्यादीहि वुत्तविधिनिवारणत्थं । “सरा पकति व्यञ्जने”
 (क. व्या. २३) ति सुत्तमारद्धं, “पुरिसो”^५ त्यादीसु पुरिसादिसद्दा
 सिवचने कते सिस्सोकारे^६ कते “वा परो असरूपा” (क. व्या.
 १३) त्यादीहि^७ लोपादिमिह सम्पत्ते तन्निवारणत्थं^८ “सरलोपो-
 मादेसप्पच्चयादिमिह^९ सरलोपे तु पकती” (क. व्या. ८३) ति
 सुत्तमारद्धं “सरे क्वचि” (क. व्या. २४) ति एत्थ^{१०} हि असति पि
 क्वचिगहणे ‘सरा सरे लोप’ (क. व्या. १२) न्यादीनि^{११} वत्त्वा
 म. ३५ वुत्तत्ता न सब्बत्थ सरा पकतिका होन्ती ति विञ्जायति^{१२} । एवं
 सन्ते पि पुन क्वचिगहणकरणं “सरा पकति व्यञ्जने” (क. व्या.
 २३) ति एवमादीनि विय पविट्ठपविट्ठुद्वाने नियतभावेन^{१३}

१. निच्छयमिदानि—म० ।

२. नत्थि—म० ।

३. पदं ति आदीसु—सी० ।

४. रस्सन्ति आदीहि—सी० ।

५. पुरिसो ति आदीसु—सी० ।

६. तिस्सोकारे—म० ।

७. असरूपा ति आदीहि—सी० ।

८. तं निवारणत्थं—सी० ।

९. ....आदेस पच्चयादिमिह—म० ।

१०. ति—म० ।

११. लोपन्ति आदीनि—सी० ।

१२. जायति—सी० ।

१३. नियतभावेन—म० ।

अप्यवत्तित्वा पविट्टविसये पि अनियतो होती ति आपनत्थं ति ।
ननु “पमादो मच्चुनो पद” न्तिदम्पि “सरलोपोमादेसपच्चयादीम्हि”
सरलोपे तु पकती” (क. व्या. ८३) तिमिना व^२ वुत्तविधिना
सिज्झती ति न न सक्का वत्तुं ति ? सक्का । युत्ति पन मग्गितब्बा ।
“सरलोपोमादेसपच्चयादिम्हि” तु पकती” (क. व्या. ८३) ति
अवत्त्वा पुन सरलोपे ति वचनं सरे लुत्ते सरलुत्तकारणायं विकारं
सम्पत्तं परस्स, तं न होति । पकति येव होती आपनत्थं । तेनेव
‘मुत्ताहं’^४ सब्बपासेहि, अड्डोयं अहु वा पुरे, एसोहं भगवन्तं सरणं
गच्छामि, स्वाहं^५ विचरिस्सामी’त्यादीसु^६ अञ्जापेवखं कत्वा
यं विकारं सम्पत्तं परस्स,^७ तं होति येव । कस्मा “पमादो
मच्चुनो पद” न्तिदम्पि सरलोपोमादेसपच्चयादिम्हि^८ सरलोपे
तु पकती” (क. व्या. ८३) तिमिना व^९ वुत्तविधिना सिज्झती ति
न न सक्का वुत्तं ति यं वुत्तं, तं न सुन्दरं ? यं पन वुत्तं ‘पमादो
मच्चुना पद’त्यादीसु^{१०} “दीघं (क. व्या. १५, २५); रस्स”
(क. व्या. २६) न्यादीहि वुत्तविधिनिवारणत्थं “सरा पकति
व्यञ्जने” (क. व्या. २३) ति सुत्तमारद्धं ति, तं सुवुत्तं । “दीघं”,

-
१. लोपमादेसपच्चयादीम्हि—सी० ।
  २. पकती ति इमिना व—सी० ।
  ३. लोपोमादेसपच्चयादिम्हि—सी० ।
  ४. मुत्तोहं—सी० ।
  ५. सोहं—सी० ।
  ६. विचरिस्सामी ति आदीसु—सी० ।
  ७. नत्थि—सी० ।
  ८. ....मादेसपच्चयादिम्हि—सी० ।
  ९. पकती ति इमिना व—सी० ।
  १०. पदं ति आदीसु—सी० ।
  ११. रस्सन्ति आदीसु—सी० ।

(क. व्या. १५, २५); रस्सं" (क. व्या. २६) ति^१ आदीनम्पि^१ वुत्तत्ता सति पि इमस्सा^२ सक्कट^३-गन्धे^४ पविट्ठो, तत्थ नियतवसेनेव आपनत्थञ्च आनगराखदिरवनन्त्यादीनि^५ विय सी. ३६ येभूयेन पकतिभावविसयानं^६ बहुतादस्सनत्थञ्च बिंत्ता ववच्चिग्गहणेन^७ इदं^८ निट्ठिन्ति दट्ठब्बं ।

“मनो पुब्बङ्गमा धम्मा” त्यादीनि^१ उदाहरणानि । तेसं पन ‘मनो पुब्बङ्गमा धम्मा; पमादो मच्चुनो पदं; तिण्णो पारङ्गतो अहू’ ति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा मनोसद्दे ओकारस्स “लोपञ्च तत्राकारो” (क. व्या. २७) ति वा “रस्सं” (क. व्या. २६) ति वा, वुत्तविधिम्हि सम्पत्ते, तथा पमादो ति^{१०} एत्थ^{१०} ओकारस्स च तथा तिण्णे ति एत्थ ओकारस्स च पारङ्गतो^{११} अहूति एत्थ “वा परो असरूपा” (क. व्या. १३) ति परसरस्स च^{१२} लोपे सम्पत्ते तं सब्बं बाधेत्वा इमिना पकतिभावं^{१३} कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

१-१. रस्सन्तिवादीनम्मि—म० ।

२. इमस्स—सी० ।

३. सक्कट्ठगत्थे—म० ।

४. सत्थ—म० ।

५. ....वनन्ति आदीनि—सी० ।

६. पकतिसावविसयानं—म० ।

७. ववच्चिग्गहणे—म० ।

८. नत्थि—सी० ।

९. धम्माति आदीनि—सी० ।

१०-१०. पमादोत्तिये—म० ।

११. पारगतो—सी० ।

१२. नत्थि—म० ।

१३. पकतिसाव—म० ।

सुत्त—२४. सरे क्वचि । १.३.२

सरा खो सरे परे क्वचि पकति रूपानि होन्ति ।
को इमं पठवि विजेस्सति ? क्वची ति कस्मा ?
अप्पस्सुतायं पुरिसो ।

“सरे क्वचि” ।

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? सरा खो सरे परे क्वचि
पकतिरूपानि होन्ती ति आपनत्थं । सरे ति एकं पदं, क्वची^१ ति
एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । अनन्तरसुत्ततो सराग्गहणस्स^२ पकति-
ग्गहणस्स चानुवत्तनतो^३ सरा खो सरे परे क्वचि पकतिरूपानि
होन्तीत्यत्थो^४ । “सरा सरे लोप” (क. व्या. १२) ति^५ आदीनि
वत्त्वा वृत्ता क्वचिग्गहणेन विना पि इसस्सा नियतभावे^६
विञ्ज्रायमाने पि पुन क्वचिग्गहणकरणे पयोजनं पन न कत्थचि
होती ति इदमेव आपनत्थं^७ । अथ खो एकेकस्स रूपद्वयुप्पादनत्थं^८
म. ३६ ति, तं हेट्ठाव वुत्तं ।

को इमं पथवि विजेस्सती ति उदाहरणं । तस्स पन, को
इमं ति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा ओकारस्स “सरा सरे
लोप” ति लोपे सम्पत्ते तदपवादा “वमोदुदन्तान” (क. व्या. १८) ति

-
१. क्वचि ति—म० ।
  २. सराग्गहणस्स—सी० ।
  ३. च अनुवत्तनतो—सी० ।
  ४. होन्ती ति अत्थो—सी० ।
  ५. लोपन्त्यादीनि—म० ।
  ६. नियतसावे—म० ।
  ७. आपनत्थं—म० ।
  ८. हेट्ठावु—सी० ।
  ९. विच्चेस्सती ति—म० ।

व कारे च सम्पत्ते अनन्तरसुत्तमधिकिच्चिभिना' पकतिभावं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

अप्पस्सुतायं ति किमुदाहरणं ? तस्स पन अप्पस्सुतो—अयं ति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा इमिना पकतिभावे^१ सम्पत्ते क्वचिग्गहणेनाकत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति पुब्बसरस्स लोपं कत्वा “सरा सरे लोपं (क. व्या. १२); वा परो असरूपा (क. व्या. १३); क्वचासवणं लुत्ते” (क. व्या. १४) त्याधिकिच्च^३ “दीघं” (क. व्या. १५, २५) परसरस्स दीघं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

सुत्तं—२५.

दीघं । १.३.३

सरा खो व्यञ्जने परे क्वचि दीघं पप्पोन्ति ।

सम्मा धम्मं विपस्सतो, एवं गामे मुनी चरे, खन्ती परमं तपो तितिवखा ।

क्वची ति कस्मा ? इध मोदति, पेच्च मोदति, पतिलियति, पतिहञ्जति ।

सी. ३७.

“दीघं” ।

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? व्यञ्जने परे पुब्बसरा क्वचि दीघं पप्पोन्ती ति आपनत्थं । सरव्यञ्जनक्वचिग्गहणानं अनुवत्तनतो सरा खो व्यञ्जने परे क्वचि दीघं पप्पोन्तीत्यथो^४ । अनन्तरे

१. ....किच्च इमिना—सी० ।

२. पकतिसावे—म० ।

३. लुत्ते ति अधिकिच्च—सी० ।

४. पप्पोन्ती ति अत्थो—सी० ।

सति पि सरेग्गहणे व्यञ्जनग्गहमेव^१ वत्तते मण्डूकगतिकायो^२ पि हि अधिकारा होन्तीति तेसं पन^३ पभेदो^४ जिनवचनकण्णे वित्थारेन आविभवस्सति^५ । इह पन अनन्तरे वुत्तं सरेग्गहणं कस्मानुवत्तते^६ ति ? सरव्यञ्जनेसु सरा नं व पठमं निद्दिट्ठता सरनिस्सितविधिम्हि येव पठमं वत्तब्बे पि व्यञ्जननिस्सितविधिनो व पठममुच्चारणं यथा “सरा सरे लोपं” ति पठममुत्ते सरेग्गहणं कप्पपरियन्तं कत्वा वत्तते । एवमिहा^७ पि व्यञ्जनग्गहणमनुवत्तती^८ ति आपनत्थं । तस्मा यं यत्थिच्छित्तं, तत्थ तं येव वत्तती^९ ति । ननु “सरे व्वची” (क. व्या. २४) ति इदं पठमं वत्वा इमस्मिं पच्छा वुत्ते इमस्सा पि अनियतभावो सिया । तस्मा तन्निवत्तनत्थं^{१०} पठमं वुत्तं ति सक्का मत्तुं ति ? सक्का । एवं सन्ते पि दीधरस्सेसु रस्सानं व^{११} पठमं निद्दिट्ठता रस्सविधिम्हि एव पठमं वत्तब्बे पि दीधविधिस्स पठमं करणं व्यञ्जनग्गहणा-^{१२} नुवत्तनभावव्रापनत्थं तथा हि यदि इह पन सरेग्गहणमनुवत्तेय्य सरे परे पुब्बो सरो दीधं पप्पोतीत्यत्थो^{१३} भवेय्य ।

-
१. व्यञ्जने ग्गहणमेव—म० ।
  २. मण्डूकगतिका पि ।
  ३. पाठो नत्थि—म० ।
  ४. भेदो—सी० ।
  ५. आविसविस्सति—म० ।
  ६. नानवत्तते ति—म० ।
  ७. एवमिधा—सी० ।
  ८. ....ग्गहणपनुवत्तती ति—म० ।
  ९. वत्तते इति—सी० ।
  १०. तं निवत्तनत्थं—सी० ।
  ११. व—म० ।
  १२. व्यञ्जने.....—म० ।
  १३. पप्पोती ति अत्थो—सी० ।

एवं^१ हि सति इदमेव अनज्झनीयं भवेय्य, पुब्बसरस्स परसरस्मि
ठिते दीधभावा यदि पन परसरस्मि ठिते पि दीधो 'पुब्बो च'^२ (क.
व्या. १६) इति परसरस्मि लुत्ते पुब्बसरस्स दीधमेव अनज्झनीयं
भवेय्या ति । ननु इमिना परसरस्मि ठिते पुब्बसरदीधं^३ वुत्तता
परसरस्मि लुत्ते पि पुब्बसरस्स दीधं^४ होती ति ज्ञापनत्थं वुत्तं ति
सक्का मन्तुं ति ? न सक्का । इमिना पठमं दीधं कत्वा पच्छा
परसरस्स लोपं कातुमसक्कुणेय्यत्ता^५ । तेन विज्जायति व्यञ्जने
म. ३७ परे इमिना दीधं विदधाती ति । यदि पन रस्सं ति पठमं वुत्तं
भवेय्य, न वुत्तप्पकारं विज्जापेय्य । हेट्ठा तादिस्स विहितत्ता ति
नन्वेवं सन्ते पि 'किसूध वित्तं', 'सद्धीध वित्तं' न्यादोसु^६ पुब्बपर-
सरेसु लुत्तेसु व्यञ्जनपरत्ता इमिना व दीधं^७ सिज्झती ति
सुत्तद्वयमनज्झनीयं ति^८ ? सच्चं सिज्झति सिद्धेसत्तारम्भो
नियमाय होति पुब्बसरस्स परसरस्मि लुत्ते येव दीधो होति ।
परसरस्स^९ च पुब्बसरस्मि लुत्तेयेव दीधो होती ति तेन 'क्वचा-
दिमज्झुत्तरानं दीधरस्सा पच्चयेसु च'^{१०} (क. व्या. ४०५) इति
आदीना पि^{११} न होति तेनां वोचुम्हा पुब्बसरस्स परसरस्मि^{१०}
ठिते दीधाभावा ति^{११} ।

-
१. एवञ्चि—म० ।
  २. पुब्बसरस्स दीधं—म० ।
  ३. दीधो—सी० ।
  ४. कातुं असक्कुणेय्यत्ता—सी० ।
  ५. वित्तन्ति आदीसु—सी० ।
  ६. दीधो—सी० ।
  ७. सुत्तद्वयं अनज्झनीयन्ति—सी० ।
  ८. परस्स—सी० ।
  - ९-९. चात्यदीना पि—म० ।
  १०. परस्मि सरस्मि—सी० ।
  ११. दीधासावा—म० ।

सम्माधम्मन्त्यादीनि^१ उदाहरणानि तेषां पन सम्मधम्मं^२ मुनो^३ चरे, खन्ति परमंति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा अनन्तरमुत्तद्वयमधिकिच्चिमिना^४ दीधं कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा । सम्मति^५ हि अकारन्तो निपातो । मुनीति मुन, त्राणेतिमस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स “मुनादीहि ची” (क. व्या. ६७१) ति इपच्चयन्तस्स इकारन्तं रूपं । खन्तीति खमु सहनेतिमस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स खमनन्त्यत्थे^६ “इत्थियमतियवो वा” (क. व्या. सी. ३८ ५५५) तिप्पच्चयन्तस्स^७ “गमखनहनादीनां तुं तव्वादीसु ना”^८ (क. व्या. ५८८) ति म-कारे न-कारे कते इकारन्तं रूपं । किमुदाहरणानि सुविञ्जयेयानेव ।

मुत्तं—२६.

रस्सं । १.३.४

सरा खो व्यञ्जने परे व्वचि रस्सं पप्पोन्ति ।

भोवादि नाम सो होति, यथा भावि गुणेन सो ।

व्वचीति कस्मा ? सम्मासमाधि, सावित्तीछन्दसो मुखं, उपनीयति जीवितमप्पमायु ।

“रस्सं” ।

१. सम्माधम्मन्ति आदीनि—सी० ।
२. सव्वधम्मं—म० ।
३. मुनि—म० ।
४. ....मधिकिच्च इमिना—सी० ।
५. सम्म इति—सी० ।
६. खमनन्ति अत्थे—सी० ।
७. वा ति पच्चयन्तस्स—म० ।
८. न इति—सी० ।

न्यासो—किमर्थमिदमुच्यते ? सरा खो व्यञ्जने परे क्वचि रस्सं पप्पोन्तीति त्रापनर्थं । सराग्गहणस्सं च^१ व्यञ्जनक्वचि-ग्गहणानञ्चानुवत्तनतो^२ सरा खो व्यञ्जने परं क्वचि रस्सं पप्पोन्तीत्यर्थो^३ ।

भोवादी^४ नाम सो होती^५ ति^६ आदीनि उदाहरणानि । तेसं पन भोवादो-नाम^७ सो, यथा भावो^८—गुणेन सो ति छेदं कत्वा आदिमुत्तद्वयमधिकिच्चिमिना^९ रस्सं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा । “रस्सं” (क. व्या. २६) ति अनियमेन वृत्ते पि ठानासन्नवसेन तं^{१०} ई-कारादीनं ई-कारादयो व ह्यन्तीति दट्ठब्बं । एत्थ च वादि^{११} भावीति इमानि वद, वियत्तियं वाचायं । “हू, भू, सत्तायमिति^{१२} इमेसं द्विन्नं लद्धधातुसञ्ज्रादीनं वदनसीलो भवनसीलोत्यर्थे”^{१३} तस्सीलादिसु णीत्वावोचे” (क. व्या. ५३४) ति णीप्पच्चयन्तानं^{१४} हेट्ठा वृत्तनेयेन कारितमिव कत्वा णम्हि लुत्ते^{१५} “असंयोगन्तस्स वुद्धि कारिते” (क. व्या. ४८५) ति वुद्धिम्हि कते पच्छिमस्स

१. नत्थि—सी० ।
२. क्वचिग्गहणानञ्च अनुवत्तनतो—सी० ।
३. पप्पोन्तीति अर्थो—सी० ।
४. सोवादी—म० ।
- ५-५. होतीत्यादीनि—म० ।
६. सोवादी—म० ।
७. सावीगुणेन—म० ।
८. आदिमुत्तद्वयमधिकिच्च इमिना—सी० ।
९. पाठो नत्थि—म० ।
१०. सावीति—म० ।
११. पाठो नत्थि—सी० ।
१२. सत्तायन्ति—म० ।
१३. भवनसीलोति अर्थे—सी० ।
१४. णीप्पच्चयन्तानं—म० ।
१५. लुत्ते—म० ।

“ओ अव सरे (क. व्या. ५१५); ए अय” (क. व्या. ५१६) ति अधिकिच्च’ “ते आवाया कारिते” (क. व्या. ५१७) ति आवादेशे कते यथा पटिपाटिया रूपानि । किमुदाहरणानि सुविज्जेयानेव ।

सुत्तं—२७.

लोपञ्च तत्राकारो । १.३.५

सरा खो व्यञ्जने परे क्वचि लोपं पप्पोन्ति । तत्र च लोपे कते अकारागमो होति ।

स सीलवा, स पञ्चवा, एस धम्मो सनन्तनो, स वे कासावमरहति, स मानकामो पि भवेय्य, स वे मुनी जातिभयं अदस्सि ।

क्वची ति कस्मा ? सो मुनि, एसो धम्मो पदिस्सति, न सो कासावमरहति ।

“लोपञ्च तत्राकारो ।”

न्यासो—किमत्यमिदमुच्चते ? सरा खो व्यञ्जने परे क्वचि लोपं पप्पोन्ति । तेसं लुत्तट्टाने अ-कारागमो च होती ति आपनत्थं । म. ३८ लोपं ति एकं पदं, चा ति एकं पदं, तत्र ति एकं पदं, अकारो ति एकं पदं ति चतुप्पदमिदं सुत्तं । सरागगहणस्स च व्यञ्जनक्वचि-गगहणानञ्चानुवत्तनतो सरा खो व्यञ्जने परे क्वचि लोपं पप्पोन्ति । तेस लुत्तट्टाने च अकारागमो होती ति अत्थो । चगगहणं दुतियत्थं सम्पण्डेति । कारगगहणं पने अ-इति वुत्ते समानगतिकत्ता सी. ३६ गय्हमानाकारं निवत्तेति । “अक्खरेहि कारं” (क. व्या. ६०६) ति कारप्पच्चयो हि एकचत्तालीसक्खरेसु एकेकतो परो होति ।

१. अया ति अधिकिच्च—सी०;

अयात्यधिकिच्च—म० ।

“अखरापादयो एकचत्तालीसं” (क. व्या. २) ति एकेकस्स अखरसञ्ज्वाय वुत्तत्ता ।

ससीलवात्यादीनि उदाहरणानि । तेसं पन सो सीलवा, सो—पञ्चा, एसो—धम्मो, सो—वे कासावमरहति, सो—मानकामो, सो—वे मुनी ति छेदं व्यञ्जनं वियोजेत्वा आदि सुत्तद्वयमधिकिच्चिमिना ओकारस्स लोपं कत्वा तस्स लुत्ते^१ ठाने^२ इमिनाव अकारागमं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा । किमुदाहरणानि सुविञ्जयेयानेव ।

सुत्तं—२८.

परद्वेभावो ठाने । १.३.६

सरम्हा परस्स व्यञ्जनस्स द्वे भावो होति ठाने ।

इधप्पमादो पुरिसस्स जन्तुनो, पब्बज्जं कित्थिस्सामि,
चातुद्दसी, पञ्चद्दसी, अभिक्कन्ततरो च पनीततरो च ।
ठाने ति कस्मा ? इध मोदति, पेच्च मोदति ।

“परद्वेभावो ठाने ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? सरम्हा परस्स व्यञ्जनस्स द्वेभावो होति युत्तट्ठाने ति आपनत्थं । परद्वेभावो ति एकं पदं ठाने ति एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । सरागहणस्स च^३ व्यञ्जने-गहणस्स^४ चानुवत्तनतो^५ व्यञ्जनम्हा परसरस्स^५ द्वित्ताभावतो च ‘अत्था वसा विभत्तिविपरिणामेन’ ति कत्वा परसद्दं दिस्वा सरासद्दस्स पञ्चम्यन्तवसेन सम्बन्धितव्वतो च व्यञ्जनसद्दस्स

१-१. लुत्तठाने—म० ।

२. पाठो नत्थि—सी० ।

३. व्यञ्जनगहणस्स—सी० ।

४. अनुवत्तनतो—सी० ।

५. परस्स सरस्स—सी० ।

द्वितापेवखं कत्वा छट्टघन्तवसेन परसद्देन सम्बन्धितव्वतो च सरम्हा परस्स व्यञ्जनस्स द्वेभावो होति ठानेत्यत्थो^१ । ठानसद्दो चेत्थ युत्तत्थवाचको ।

इधप्पमादोत्यादीनि^२ उदाहरणानि । तेसं पन, इध—पमादो, प—बज्जं, चातु—दसी, पञ्च—दसी, अभि—कन्ततरो ति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा आदिमुत्तद्वयमधिकिच्चिमिना^३ द्वेभावं कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा । किमुदाहरणानि सुविञ्जयेयानेव ।

सुत्तं—२६. वग्गे घोसाघोसानं ततियपठमा । १.३.७.

वग्गे खो पुब्बेसं व्यञ्जनानं घोसाघोसभूतानं सरम्हा यथासङ्ख्यं ततियपठमवखरा द्वेभावं गच्छति ठाने ।

एसो वतज्झानफलो, यत्रट्ठितं नप्पसहेय्य मच्चु, सेले यथा पव्वतमुद्धनिट्ठितो चत्तारिट्ठानानि नरो पमत्तो ।

ठाने ति कस्मा ? इध चेतसो दळ्हं गण्हाति धामसा ।

“वग्गे घोसाघोसानं ततियपठमा ।”

ध्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? वग्गे घोसाघोसानं अत्तनो सी. ४० सरम्हा पुब्बभूता पुब्बसरम्हा परभूतानं द्वेभावे करीयमाने न तं सदिसा होन्ति । अथ खो वग्गे ततियपठमा ति आपनत्थं । वग्गे ति

१. ठाने ति अत्थो—सी० ।

२. इधप्पमादो ति आदीनि—सी० ।

३. ....धिकिच्च इमिना—सी० ।

एकं पदं, घोसाघोसानं ति एकं पदं, ततियपठमा ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । “परद्वेभावो ठाने^१” (क. व्या. २८) इतो द्वे भावगहणस्स च^२ ठानगहणस्स चानुवत्तनतो वग्गे घोसाघोसानं वग्गे ततियपठमा यथा सङ्ख्यं द्वेभावं गच्छन्ति ठानेत्यथो^३ ।

म. ३६ एत्थ च वग्गे ति घोसाघोसानमवगपटिक्खेपनत्तं । घोसा-
घोसानं ति ततियपठमा ति वुत्तानं ठानं नियमेति । इदञ्चिह^४
न^५ नासम्पत्तं^६ विदधाति । अथ खो पुब्बसुत्तेनेव सम्पत्तं
नियमेति । एत्थ च वग्गे घोसाघोसानं ति वत्वा वग्गे ततिय-
पठमा ति अवुत्ते पि वग्गेयेव ततियपठमा होन्ती ति गहेतब्बं
पुब्बवग्गे^७ सदस्सेवुभयेपेक्खत्ता^८ । वग्गसद्दो हि घोसाघोसानं वुत्ते
नियमेति ततियपठमा ति वुत्ते, च वग्गघोसाघोसानं ति लहुकं
क्त्वा अवत्वा वग्गे घोसाघोसानं ति गरुक्कं क्त्वा वचनम्पि^९
हि “नामानं समासो युत्तथो” (क. व्या. ३१८) ति वुत्तसमास-
करणमुखे^{१०} नियमस्स युत्तत्थत्ता^{११} असमत्थतादस्सनत्थं^{१२} ।
कस्मा पनिदं अयुत्तत्थं असमत्थं होती ति ? सापेक्खत्ता । यो
हि अत्तना अपेक्खितब्बमेव अनपेक्खित्वा अञ्जम्पि अपेक्खति

-
१. ठाने ति—सी० ।
  २. पाठो नत्थि—सी० ।
  ३. ठानेगहणस्स—म० ।
  ४. ठाने ति अत्थो—सी० ।
  ५. घोसाघोसानं अवगपटिक्खेपनत्तं—सी० ।
  ६. इदं हि—सी० ।
  - ७-७. न सम्पत्तं—म० ।
  - ८-८. पुब्बे वग्गसद्दस्सेवुभयेपेक्खत्ता—सी० ।
  ९. वग्गे सद्दो—म० ।
  १०. वचनं पि—सी० ।
  ११. समासाकरणमुखे—म० ।
  १२. अयुत्तत्थत्ता—सी० ।
  १३. असमत्थत्त.....—सी० ।

यो च अञ्जमञ्जानपेक्खो, सो^१ अयुत्तत्थो असमत्थो नाम ।
 'देवदत्तस्स कण्हा दन्ता, सुत्तं देवदत्तेन बद्धो^२ यञ्जदत्तो-^३
 त्यादी ति विय एवं वग्गे ति वचनस्सोभयापेक्खत्ता^४ दुतिया-^५
 वग्गगहणेन विना पि ततियपठमानं नियमो होती ति । एत्थ च
 असुकस्मि वग्गे घोसाघोसानं असुकस्मि वग्गे ततियपठमा ति
 नियमाभावे पि ठानासन्नवसेन नियमो वेदितब्बा^६ ।

एसो^७ वतज्झानफलो ति^८ आदीनि उदाहरणानि तेसं पन
 एसो^९ वत—झानफलो, यत्र—ठितं, पब्बतमुद्धनि—ठितो,^{१०}
 चत्तारि^{११} ठानानी ति नरो^{१२} परमत्थो^{१३} छेदं कत्वा "परद्वेभावो
 ठाने" (क. व्या. २८) ति द्वेभावेन सदिसे सम्पत्ते इमिना
 यथानुरूपेण ततियपठमं कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।
 किमुदाहरणानि सुविञ्जयेयानेव ।

समत्तो

सन्धिप्पकरणे

ततियो परिच्छेदो ॥

॥ २. ३. ॥

-
१. एसो—सी० ।
  २. बन्धो—म० ।
  ३. यञ्जदत्तो ति आदीनि—सी० ।
  ४. वचनस्सोतयापेक्खत्ता—म० ।
  ५. दुतियवग्गे गहणेन—म० ।
  ६. वेदितब्बो—सी० ।
  - ७-९. एसेवचज्झानफलोत्यादीनि—म० ।
  ८. एसे—म० ।
  ९. वच झानफलो—म० ।
  १०. मुद्धनि—सी ।
  ११. चत्तानि—म० ।
  - १२-१३. पाठो नत्थि—सी० ।

चतुर्थो परिच्छेदो

सूतं—३०. अं व्यञ्जने निगगहीतं । १.४.१

निगगहीतं खो व्यञ्जने परे अं इति होती ।
एवं वुत्ते, तं साधू ति पटिस्सुणित्वा ।

“अं व्यञ्जने निगगहीतं ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? निगगहीतञ्चो^१ व्यञ्जने परे
अं इति^२ होती ति आपनत्थं । अं इति एकं पदं, व्यञ्जने ति एकं
पदं, निगगहीतं ति एकं पदं ति तिपदमिदं सूतं । निगगहीतञ्चो^३
व्यञ्जने परे अं इति होतीत्यत्थो^४ । व्यञ्जनसदस्स च निगगहीत-
सदस्स च विगगहो हेट्ठा वुत्तो व ।

सी. ४१ एवं वुत्ते तं साधू ति^५ इमानि^६ उदाहरणानि । तेसं पन,
एवं वुत्ते, तं साधू^७ ति छेदं कत्वा इमिना निगगहीतस्स व्यञ्जने

-
१. निगगहीतं खो—सी० ।
  २. नत्थि—सी० ।
  ३. निगगहीतं खो—सी० ।
  ४. होती ति अत्थो—सी० ।
  ५. सामू ति—म० ।
  ६. नत्थि—सी० ।
  ७. सामू ति—म० ।

परे अमादेसं^१ कत्वा “सरलोपोमादेसप्पच्चयादिम्हि^२ सरलोपे तु^३ पकती” (क. व्या. ८३) ति पुब्बसरस्स लोपं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

“ननु पुब्बरूपतो रूपन्तराभावा”^४ निरत्थकं विय दिस्सती ति ? न निरत्थकं । पयोजनन्तरसम्भवतो, असति हि इमस्मि व्यञ्जने परे कत्थचि निगगहीतं वगन्तमापज्जेय्य । कत्थचि म. ४० “व्यञ्जने चे” (क. या. ३६) ति लोपमापज्जेय्य । कत्थचि “एहेञ्च” (क. व्या. ३२) ति^५ कारमापज्जेय्य । न कदाचि पि केचि पयोगा इमेहि विनिमुत्ता^६ ताम^७ सियुं ति । तं निवत्तेत्वा कत्थचि एवं वुत्तेत्यादीनियेव होती ति आपनत्थमिदं वुत्तं ति । ननु वाग्गहणेनेव इच्छितव्वप्पयोगा^८ सिज्झन्ती ति ? न सिज्झन्ति वाग्गहणेनेकस्स रूपद्वयसम्भवतो ति । ननु निगगहीतस्स अमादेसे कते पि आदेसगतस्स विन्दुनो पि वुत्तविधानेन भवितव्वं ति ? न भवितव्वं । कस्मा ? यदि पन अमादेसे कते पि वुत्तविधानं भवेय्य, इदमेव अनज्झनीयं भवेय्य । रूपान्तराभावा अधीतञ्चेदं^९ तेन त्रायति न वुत्तविधानं होती ति । अञ्चत्था पि च दिस्सति पञ्चसु पञ्चन्नं पञ्चहीत्यादिसु^{१०} पञ्चसदा वुत्तनयेन स्वादिम्हि कते “योस कतनिकारलोपेसु दीध” (क. व्या. ८८) त्यधिकिच्च^{१०} “सुनं हिसु

-
१. अं आदेसं—सी० ।
  २. ....मादेसपच्चयादिम्हि—म० ।
  ३. खु—म० ।
  ४. रूपन्तरास्सवा—म० ।
  ५. एहेञ्चन्ति—म० ।
  - ६-६. विनिमुत्ता नम—म० ।
  ७. इच्छितप्पयोगा—सी० ।
  ८. अधिकिञ्चदं—सी० ।
  ९. पञ्चहीत्यादीसु—म० ।
  १०. दीधन्त्यधिकिच्च—म० ।

चे" (क. व्या. ८६) ति स्वादीसु पुब्बसस्स^१ दीधे सम्पत्ते "सुनं सु चे" (क. व्या. ८६) त्यधिकिच्च^२ "पञ्चादीनमत्तं (क. व्या. ६०) ति पञ्चसहस्सन्तस्स अत्थे^३ कते पुन तस्सा^४ पि अकारत्ता "दीधं" ति सम्पत्ते सुत्तोपदेसस्स सामत्था व दीधमकत्वा पञ्चसु पञ्चन्नं पञ्चहित्थातोसु रूपसिद्धि वेदितव्वा । तस्मा युत्तविधानं नेव होतीत्यावगन्तव्वं ति ।

सुत्तं—३१.

वगगन्तं वा वगगे । १.४.२

वगभूते व्यञ्जने परे निगगहीतं खो वगगन्तं वा पप्पोति ।

तन्निव्वुत्तं, धम्मञ्चरे सुचरितं, न तं दुच्चरित-
ञ्चरे, चिरम्पवासि पुरिसं, सन्तन्तस्स मनं होति,
तद्धारुणिकं एवद्धो भिक्खवे सिक्खितव्वं । वागगहणेन
निगगहीतं खो लकारादेसो होति । पुगगलं ।

वा ति कस्मा ? न तं कम्मं कतं साधु ।

"वगगन्तं वा वगगे ।"

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? वगभूते व्यञ्जने परे
निगगहीतद्धो वगगन्तं वा पप्पोती ति आपनत्थं । वगगन्तं ति एकं
पदं, वा ति एकं पदं, वगगे ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं ।
सा. ४२ निगगहीतव्यञ्जनेगगहणानं^५ अनुवत्तनतो^६ वगभूते व्यञ्जने परे

१. पुब्बाकासस्स—म० ।

२. चे ति—सी० ।

३. अत्ते—सी० ।

४. तस्स—सी० ।

५. निगगहीतव्यञ्जनेगगहणानं—म० ।

६. अनवत्तनतो—म० ।

निगगहीतं वग्गन्तं विकप्पेन पप्पोतीत्यत्थो^१ । वग्गस्स अन्तो वग्गन्तो । तं वग्गन्तं के ते ? ऊ, ज, ण, न, मा ति । किञ्चा पि ते अनप्पका तेसं^२ पन वग्गन्तसभावानतिककन्तत्ता अनियमेत्वा एकस्सेवुच्चारणमुखेन अनवसेसेत्वा ते सब्बे व वुत्ता ति दट्ठब्बा । एत्थ च असुकस्मिं वग्गे असुकवग्गन्तमापज्जती ति^३ नियमाभावा^४ सब्बस्मिं वग्गे सब्बे व वग्गन्ता कस्मा न पापुणन्ती ति ? पठम-वग्गसद्दोपातत्ता । ‘सद्दाधिको^५ अत्थाधिको होती ति तस्मिं वग्गे तस्स तस्स वग्गस्सन्तमापज्जती ति अत्थावबोधो होती ति । कस्मा पन सो अधिको होती ति ? वग्गन्तं^६ वा ति हि वुत्तेयेव वग्गे निगगहीतमन्तं पप्पोती ति च वग्गस्स अन्तो ति च अत्थो भवेय्य । अन्तसद्दस्स सापेक्खत्ता । तस्मा यथा पन “वग्गे घोसाघोसानं ततियपठमा” (क. व्या. २६) ति, एत्थ हि वग्गे घोसाघोसानं ततियपठमक्खरा द्वे-भावं गच्छन्ती ति वुत्ते पि वग्गस्स ततिय-पठमसद्दानं सापेक्खत्ता अञ्जस्स च अपेक्खितब्बस्साभावा, एवमिहापी ति^७ । यद्वेवं^८ यथा पन तत्थ असुकस्मिं^९ वग्गे घोसा-घोसानं असुकस्से व वग्गस्स ततियपठमक्खरा ति नियमाभावे पि म. ४१ यस्मिं वग्गे घोसा घोसानं द्वे भावो होति तस्मिं^{१०} येव वग्गे ततियपठमक्खरा होन्ति । एवमिहापी^{११} ति अलं वग्गगहणेना ति । तन्न । तत्थ पन ठानासन्नवसेन एवं होति ।

-
१. पप्पोती ति अत्थो—सी० ।
  २. ते--सी० ।
  ३. असुत.....म० ।
  ४. नियमाभावा—म० ।
  ५. सद्दाधिका अत्थाधिका—म० ।
  ६. वग्गन्त—म० ।
  ७. एवमिहा पि ति—म० ।
  ८. यदि एवं—सी० ।
  ९. असकस्मि—म० ।
  १०. तस्मिञ्जेव—सी० ।
  ११. एवमिहा पि हि—सी० ।

इह पन सब्बेसम्पि निग्गहोतस्सापज्जनतो एवं कतं ति दट्ठब्बं ।
 ननु वग्गन्तं वा ति वुत्ते पि वग्गे ति युं वुत्तं,^१ तमेव अन्तसद्दो
 अपेक्खती ति सिद्धो वायमत्थो ति ? तन्न । वग्गसद्दस्स^२ पन
 वग्गपरियापन्नक्खरवाचकत्ता क-कारे पुरे ख-कारो । तस्मिम्पि
 ग-कारो ति इमिना नयेन भवितब्बं ति । तं^३ निवत्तेत्वा^३
 वग्गन्तग्गहणत्थं पठमवग्गग्गहणं^४ कतं ति । यदि पन तदत्थं
 सिया, कथं पुब्बे वुत्ताकारसाधको सिया, नाधिकत्ता ति ?
 अनधिकं होतु । तं पन त्रापकाय सिज्झति । तथा हि; व्याख्यानतो
 विसेसपटिपत्ति^५ । न हि सन्देहाकारलक्खणं, इमानेतथ
 त्रापकानि । 'यं करोति^६ तं कम्मं^६ (क. व्या. २८२); तुय्हं^७ मय्हं
 च^८ (क. व्या. १४२); हन्त्यादीनण्णु को (क. व्या. ५३८);
 योनन्नि नपुंसकेहि; (क. व्या. २१७) ततो नमम्पतिम्हा लुत्ते च
 समासे" (क. व्या. ७७) इच्चेवमादीनि ।

तन्निव्वुत्तन्त्यादीनि^९ उदाहरणानि । तिसं पन तं—निव्वुत्तं,^९
 धम्मं—चरे^{१०}, सुचरितं—चरे,^{११} चिरं—पवासि^{१२} पुरिसं,

-
१. वत्तं—म० ।
  २. वग्गे सद्दस्स—म० ।
  - ३-३. तन्निवत्तेत्वा—सी० ।
  ४. वग्गन्तग्गहणं—सी ।
  ५. विसेसपटिपत्ति—सी० ।
  - ६-६. यदकरोति तद्धम्मं—म ।
  - ७-७. तुय्हंमत्तुय्हञ्च—म० ।
  ८. तन्निव्वुत्तन्त्यादीनि—म० ।
  ९. त-निव्वुत्तं—म० ।
  १०. धच्च-चरे—म० ।
  ११. पाठो नत्थि—सी० ।
  १२. चिरं-पवासि—म० ।

सन्तं—तस्स मनं होति, तं—कारुणिकं^१, एवं—खो ति छेदं कत्वा
आदिसुत्तमधिकिच्चिमिना^२ निग्गहीतस्स वग्गन्तं कत्वा परवखरं
नेत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

किमुदाहरणस्स पन पुंसद्वूपपदस्स गमु-सप्प, गतिमिह
इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्जादिसस्स पुं वुच्चति निरयो । तत्थ गच्छती-
सी, ४३ त्यत्थे “क्विवचे” (क. व्या. ५३२) ति क्विप्पच्चयं^३ कत्वा
“धात्वन्तस्स लोपो क्विव्ही” (क. व्या. ६१७) ति अन्तलोपं कत्वा
पुंसद्वन्तस्स वग्गव्यञ्जनस्मि^४ “निग्गहीतञ्च (क. व्या. ३७,
४६८); क्वचि लोपं” (क. व्या. ३८) ति^५ अधिकिच्च^५ “व्यञ्जने
चे” (क. व्या. ३९) ति निग्गहीतस्स लोपं कत्वा “परद्वेभावो ठाने”
(क. व्या. २८) ति ग-कारस्स द्वेभावं कत्वा “क्वि लोपो चे” (क. व्या.
६४१) ति क्विमिह लुत्ते “तद्वितसमासकितका नामं वा तवेतूनादीसु
चे” (क. व्या. ६०१) ति नाममिव कत्वा पुग्गलसद्दा^६ कम्मवच-
निच्छायं अमिह कते “मदा सरे (क. व्या. ३४); यवमदनतरळा
चागमा (क. व्या. ३५); क्वचि ओ व्यञ्जने (क. व्या. ३६)”
त्यधिकिच्च “निग्गहीतञ्चे” (क. व्या. ३७, ४६८) ति सरे परे
निग्गहीतागमं कत्वा इध वाग्गहणेन तस्स ल-कारं कत्वा रूपसिद्धि
वेदितव्वा ।

१. तं-कारुणियं—म० ।

२. आदिसुत्तमधिकिच्च इमिना—सी० ।

३. त्विप्पच्चयं—म० ।

४. गव्यञ्जनस्मि—म० ।

५-५. लोपन्ति अत्रिकिच्च—सी० ।

६. पुग्गलसद्दा—सी० ।

पुग्गलसद्दो पालियञ्चेव अभिधानप्पदीपिकायञ्च दिस्सति । अयं पुग्गलसद्दो
—अं विभित्तिमिह परे निग्गहितागमो चेव तस्स लकारादेसो च रूपसिद्धि
आदिसु आगततयेहि न संसन्दति । कत्थचि वृत्तियं पुल्लिङ्गन्ति दिस्सति ।

“ननु विना पि वा सद्देन अधिपेतत्थे सिद्धे “सद्दाधिको”
 अत्थाधिको होती” ति कत्वा ईदिसत्थावगमो होति? इध पन
 विकप्पनत्थं येवाधीतं ति। सच्चं; वुच्चते। इमस्मि पन कप्पे
 वाग्गहणद्वयमत्थि। इध च, “परो वा सरो” (क. व्या. ४०) ति
 एत्थ च। उभयत्थ पन वाग्गहणमकत्वा इमस्मि “परो वा
 सरो” ति^२ इमस्सानन्तरे येव वुत्ते इध असति पि वाग्गहणे
 विकप्पनत्थो सिज्झति। एवं सिद्धे सत्थारम्भो आपकाय होती ति।
 म. ४२ निग्गहीतस्स अवग्गस्मिप्पि परे अवग्गम्पि^३ होती ति।
 तेन वुत्तं वाग्गहणेन निग्गहीतत्थो ल-कारादेसो होती ति। एत्थ
 च ल-कारादेसोतिदं ल-कारो यस्स सो लकारादेसो ति बहुव्वीहि-
 वसेन वुत्तं ति दट्ठब्बं। अञ्जथा अत्थस्सेवागमकत्ता (क. व्या.
 ३२) ति ननु च “एहेञ्जं”^४ ति आदीनं^५ निच्चभावविवज्जने-
 त्थम्पि वाग्गहणं कातब्बमेवा ति? तन्न। “परो वा सरो”-
 त्यादीनं “अं व्यञ्जने निग्गहीतं” (क. व्या. ३०) तिमस्सानन्तर-
 वचने दोसाभावा ति नन्वेवं सन्ते पि लोपग्गहणस्साभावा इमेसं
 निरत्थकभावो^६ आपज्जती ति? नापज्जति। “अं व्यञ्जने
 निग्गहीतं (क. या. ३०); परो वा सरो” (क. व्या. ४०) ति
 इमेसमन्तरे “क्वचि लोपं”^७ (क. व्या. ३६) तिमस्स^८ वचने
 दोसाभावा ति। नन्वेवं सन्ते (क. व्या. ३८) पि “क्वचि लोपं”
 तिमस्स^९ व्यञ्जने परे निग्गहीतं क्वचि लोपं पप्पोतीत्यत्थो^८

१. सद्दाधिका—म०।

२. भि—म०।

३-३. अवगन्ते पि—सी०।

४. एहेञ्जन्त्यादीनं—म०।

५. निरत्थकभावे—म०।

६-६. लोपन्ति इमस्स—सी०।

७. लोपन्ति इमस्स—सी०।

८. पप्पोतीत्यत्थो—म०।

सिया ति । सच्चं, सिया । ननु “व्यञ्जने चे” (क. व्या. ३६)
 तिदमेव^१ वुत्तं ति ? सच्चं, वुत्तं । तं पन पयोजनाभावा^२
 अवत्वा इमस्सानन्तरं सरे चे^३ ति वत्तब्बं । एवं “अं व्यञ्जने
 निग्गहीतं (क. व्या. ३०); क्वचि लोपं (क. व्या. ३८); सये च^४
 (क. व्या. ३३), परो वा सरो (क. व्या. ३८); व्यञ्जनो च
 विसञ्जोगो (क. व्या. ४१); वग्गन्तं वा वग्गे” (क. व्या. ३१) ति
 इमिनानुक्कमेन “निग्गहीतञ्चे”^५ (क. व्या. ३७, ४६८) तिदम्पि
 कप्पपरियन्तं कत्वा सक्का वत्तुं । यथा यथा वा पन वुच्चमाने
 अधिप्पेतत्थानूनञ्च होति गन्थलहुता च, तथा तथा व वत्तब्बं ति ।
 एवं अधिप्पेतत्थे सिद्धे पि यतो इध वाग्गहणं कतं, तं दस्सेन्तो
 आह वाग्गहणेन निग्गहीतन्त्यादि^६ । एवं इमिना ताव^७
 सी. ४४ वाग्गहणस्स पुन^८ गहणे^८ पयोजनं दस्सेत्वा पुन तस्सेव विकप्पत्थ-
 वाचकत्ता तप्फलं दस्सेन्तो वा ति, कस्मा ? “न तं कम्मं कतं
 साधु” त्याह । तस्स पन न तं कम्मं ति छेदं कत्वा वाग्गहणेन
 वग्गन्तमकत्वा “अं व्यञ्जने निग्गहीतं” (क. व्या. ३०) ति
 वुत्तविधिं कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

१. चे ति इदमेव—सी० ।

२. पयोजनासावा—म० ।

३. सये ति—म० ।

४. म—म० ।

५. निग्गहीतं चेदम्पि—सी० ।

६. निग्गहीतं ति आदि—सी० ।

७. साव—म० ।

८-८. पुनग्गहणे—सी० ।

सुत्तं—३२. एहेञ्जं । १.४.३

एकारे हकारे च परे निगगहीतं खो अकारं पप्पोति
वा ।

पच्चत्तञ्जरेव परिनिब्बायिस्सामि, तञ्जरेवेत्थ
पटिपुच्छिस्सामि, एवञ्हि वो भिक्खवे सिक्खितब्बं,
तञ्हि तस्स मुसा होति ।

वा ति कस्मा ? एवमेतं अभिज्जाय, एवं होति
सुभासितं ।

“एहेञ्जं” ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते? एकारहकारे^१ परे निगगहीतञ्चो^३
विकप्पेन अकारं पप्पोती ति आपनत्थं । एहे ति एकं पदं, अं ति
एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । निगगहीतगगहणस्स वाग्गहणस्स
चानुवत्तनतो एकारहकारे परे निगगहीतं विकप्पेन अकारं पप्पोती-
त्यत्थो^४ । ऐ च, हो च एहं । तस्मि एहे द्वन्द्वविसयो विगगहो ।
एत्थ पन द्वन्द्वसमासे कते “सो नपुंसकलिङ्गो (क. व्या. ३२२);
द्विगुस्सेकत्तं”^५ (क. व्या. ३२३) ति अधिकिच्च^६ “तथा द्वन्द्वे
पाणिनूययोगसेनङ्गखुद्दजन्तुकविविधविरुद्धविसभागत्थादीनञ्चे”^७
(क. व्या, ३२४) ति एकत्तञ्च नपुंसकलिङ्गत्तञ्च कातब्बं ।

-
१. एहेअं—म० ।
  २. एकारसकारे—म० ।
  ३. निगगहीतं खो—सी० ।
  ४. पप्पोती ति अत्थो—सी० ।
  - ५-५. द्विगुस्सेकत्तन्त्यधिकिच्च—म० ।
  ६. ....जन्त्युक्..... म० ।
  ७. ....लिङ्गञ्च—सी० ।

अमेहेति वत्तब्बे^१ अवत्वा एहेअंति वचनं ओ च अमाति
द्वन्द्वसमासं कत्वा दुतियाबहुवचनं कत्वा “योनिं^२ नि^३ नपुंसकेही”
(क. व्या. २१७)ति तस्स नि-आदेसं कत्वा “अतो नेना” (क. व्या.
म. ४३ १०३) ति वत्तमाने सब्बयोनिनमा^३ ए” (क. व्या. २१०) ति
तस्सेकारं^४ कत्वा वुत्तंति मन्त्वा निग्गहीतह्वो^५ ह-कारे परे
अकारमकारे पप्पोतीति पि अत्थं गण्हेय्युं^६ ति तन्निवत्तनत्थं ।

पच्चत्तञ्जेवाति^७ आदीनि^८ उदाहरणानि । तेसं पन,
पच्चत्तं—एव, तं—एव, एवं—हि वो, तं—हि तस्साति छेदं कत्वा
अनन्तरसुत्तद्वयमधिकिच्चमिना^९ एकारहकारे परे निग्गहीतस्स
अ-कारं कत्वा तस्स “परद्वेभावो ठाने” (क. व्या. २८) ति
द्वेभावञ्च^६ कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

एवमेतन्त्यादीनि^{१०} किमुदाहरणानि ? तेसं पन, एवं—एव^{११}
—एवं—होतीति छेदं कत्वा सति पि परस्मि एकारहकारे
वागगहणेन इमिना निग्गहीतस्स अ-कारमकत्वा^{१२} पुब्बरूपे

-
१. पाठो नत्थि—सी० ।
  - २-२. योननि—सी० ।
  ३. सब्बयोनीनाम ए—म० ।
  ४. तस्सेकरं—म० ।
  ५. निग्गहीतं खो—सी० ।
  ६. गण्हेय्याति—सी०, गण्हेय्युन्ति—म० ।
  - ७-७. पच्चत्तञ्जेवात्यादीनि—म० ।
  ८. ....किच्च इमिना—सी० ।
  ९. द्वेभावं च—सी० ।
  १०. एवमेतन्ति आदीनि—सी० ।
  ११. एवं—एतं— म० ।
  १२. अकारं अकत्वा—सी० ।

निगृहीतस्स “अं व्यञ्जने निगृहीतं (क. व्या. ३०); वगन्तं वा वग्गे” (क. व्या. ३१) त्याधिकिच्च^१ “मदा सरे” (क. व्या. ३४)ति मकारं कत्वा इतरस्मिप्पि^२ निगृहीतस्स “अं व्यञ्जने निगृहीतं” (क. व्या. ३०) ति वृत्तविधानं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

सी. ४५

सुत्तं—३३.

सये च । १.४.४

निगृहीतं खो यकारे परे यकारेण ञ-कारं पप्पोति वा ।

सञ्जोगो, सञ्जुत्तं ।

वा ति कस्मा ? संयोगो संयुत्तं ।

“सये च ।”

न्यासो—किमर्थमिदमुच्यते ? य-कारे परे निगृहीतं तेन सह विकप्पेन ञ-कारं पप्पोतीति ज्ञापनार्थं । सह इति एकं पदं, ये इति एकं पदं, चा ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । निगृहीत-गृहणस्स वागृहणस्स ञकारगृहणस्स चानुवर्तनतो य-कारे परे निगृहीतं सह य-कारेण विकप्पेन ञ-कारं पप्पोतीत्यर्थो^३ । अनन्तरेण सहेवेतं एकयोगाकरणं इमिना सनिमित्तस्साधिपेतत्ता^४ति दट्ठव्वं । इध पण सह-सद्दस्स सोदकन्त्यादीसु^५ विय “ववच्चादि-मञ्जुत्तरानं दीधरस्सापचयेसु^६ चा” (क. व्या. ४०५) ति^७

१. वग्गे ति अधिकिच्च—सी० ।

२. इतरस्मि—म० ।

३. पप्पोतीति अर्थो—सी० ।

४. सनिमित्तस्स अधिपेतत्तानि—सी० ।

५. सोदकन्ति आदीसु—सी० ।

६. दीधरस्सापचयेसु—म० ।

७. चा ति अधिकिच्च—म०, वात्यधिकिच्च—सी० ।

अधिकिच्च “तेसु बुद्धिलोपागमविकारविपरितादेसा च” (क. व्या. ४०६) ति वा; “पच्चयादनिट्ठा^१ निपातना सिञ्जन्ती” (क. व्या. ५७३) ति वा^२ सादेसं कत्वा “सह ये चा” ति वत्तब्बे “सये चा” (क. व्या. ३३) ति वुत्तं ति दट्ठब्बं, आह न सह य-कारेणा ति ।

सञ्जोगो, सञ्जुत्तन्त्यादीनि^३ उदाहरणानि । तेसं पन, सं—योगो, सं—युत्तं ति छेदं कत्वा “अं व्यञ्जने निगगहोतं (क. व्या. ३०); वगगन्तं वा वग्गे (क. व्या. ३१); एहेञ्जं^४ (क. व्या. ३२)” ति अधिकिच्च^५ “सये चा” ति सह य-कारेण निगगहीतस्स अ-कारं कत्वा “परद्वेभावो ठाने” (क. व्या. २८) ति तस्स^६ द्वेभावं कत्वा परवखरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदितब्बा । किमुदाहरणानि सुविञ्जयेयानेव ।

चग्गहणं अकारग्गहणानुकड्डनत्थं^७ नन्वनन्तरे^८ वुत्तत्ता वत्तते ति ? वत्तते । एवं सन्ते पि किमुत्तरत्ता पि वत्तते ति सन्देहो जायेय्य । तस्मा तन्निवत्तनत्थं^९ “चानुकड्डितम्हि^{१०} उत्तरव्रनानु-वत्तती ति । ननु कारियं दिस्वा कारियं निवत्तते तथा निमित्त-कारिनो दिस्वा निमित्तकारिनो ति ? सच्चं । एवं सन्ते पि यथा “अवम्हि^{१०} चा” (क. व्या. ७५) ति एत्थ अवादेसङ्गहाते

-
१. पच्चयादनिना—म० ।
  २. नत्थि—म० ।
  ३. सञ्जुत्तन्ति आदीनि—सी० ।
  - ४-४. एहेञ्जन्त्याधिकिच्च—म० ।
  ५. कतस्स—म० ।
  ६. आकारग्गहणानुकड्डनत्तं—म० ।
  ७. नन्वनन्तरवुत्तत्त—सी० ।
  ८. तं निवत्तनत्थं—सी० ।
  ९. चानुकड्डितं हि—सी० ।
  १०. अवं म्हि—म० ।

कारिये विज्जमाने पि हेट्ठा “गा वसे” (क. व्या. ७३) ति एत्थ
 म. ४४ वुत्तवादेसञ्च वत्तते । एवमिहापी ति सन्देहो जायेय्या ति
 तन्निवत्तनत्थं । ननु तत्थ चग्गहणेनानुवत्तती^१ ति ? न तदत्थं ।
 तत्थ चग्गहणं अथ खो अञ्जेषु पि विभत्तीसु^२ अवादेसो होती ति
 आपनत्थं आह च चग्गहणेन सादिसेसेसु पुब्बुन्तवचनेसु अवादेसो
 होती ति ।

सुत्तं—३४.

मदा सरे । १.४.५

निग्गहीतस्स खो सरे परे मकारदकारादेसो होन्ति
 वा ।

तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं, एतदवोच सत्था ।

वा ति कस्मा ? अक्कोच्छि मं अवधि मं अहासि मे ।

सी. ४६

“मदा सरे ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? निग्गहीतस्स खो सरे परे
 म-कारदकारादेसा होन्ति विकप्पेन^३ ति आपनत्थं । मदा ति एकं
 पदं, सरे ति एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । मो च, दो च मदा ति
 द्वन्दसमासं कत्वा पठमाबहुवचनेन मदा ति निदिट्ठत्ता “अं व्यञ्जने
 निग्गहीतं (क. व्या. ३०) ति इतो वत्तमानं निग्गहीतग्गहणं
 छट्ठचन्तवसेन वत्तते । ‘अत्थबसा विभत्तिविपरिणामो’ ति; कत्वा
 वाग्गहणञ्च वत्तते । तेन निग्गहीतस्स सरे परे मकारदकारादेसा
 होन्ति वात्यत्थो^४ ।

१. चग्गहणेनामुवत्तते इति—सी० ।

२. विसत्तीसु—म० ।

३. वा ति—सी० ।

४. पाठो नत्थि—सी० ।

५. वा ति अत्थो ।

तमहं, एतदवोचाति उदाहरणानि । तेसं पन, तं—अहं, एतं—
 अवोचाति छेदं कत्वा आदिसुत्तद्वयमधिकिच्चमिना^१ निग्गहीतस्स
 मकारदकारादेसं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदित्वा ।
 नन्वेत्थ वाग्गहणफलं न वत्तब्बं? अवुत्ते पि सिञ्जनतो । तथा हि;^२
 “क्वचि^३ लोपं” ति सरे परे निग्गहीतस्स लोपं^४ वुत्तं^५ । तेन त्रायति
 न सब्बत्थ सरे परे निग्गहीतस्स मकारदकारादेसा^६ होन्ति । अथ
 खो लोपम्पि^७ होतीति । एवमिहा सति पि वाग्गहणे इमस्स
 निच्चता पाकटा चेति । नन्वेवं सन्ते^८ पि “सरा सरे लोपं”
 (क. व्या. १२) ति आदीनि^९ वत्वा “सरे क्वचो” (क. व्या.
 २४) ति वुत्तत्ता असति पि तत्थ क्वचिग्गहणे तस्स नियतता
 पाकटा चेति निरत्थकं एव^{१०} तत्थ क्वचिग्गहणं ति ? न निरत्थकं
 उत्तरत्थत्ता^{११} ति । यद्येवं^{१२} कस्मा तत्थे व न कतं ति ? इधा पि
 किञ्चिमत्तत्थसम्भवतो, असति हि तत्थ क्वचिग्गहणे “सरे चे”
 (क. व्या. ३३) ति सुत्तं भवेय्य अयं पनत्थो भवेय्य सरे च सरा
 पकटिका होन्तीति । एवञ्च^{१३} सति सरे परे सब्बसरानं पकटि-
 भावाभावे पि । यथा पन सब्बेसं वनानं खदिरभावाभावे पि

१. सुत्तद्वयं अधिकिच्च इमिना—सी० ।
२. तथाति—म० ।
३. क्वचा—म० ।
४. लोपो—सी० ।
५. वुत्तो—सी० ।
६. ....रादेसं—म० ।
७. लोपो च—सी० ।
८. सन्ते—सी० ।
९. लोपन्त्यादीनि—म० ।
१०. व—म० ।
११. उत्तरत्थत्ता—सी० ।
१२. यदि एवं—सी० ।
१३. एवं च—सी० ।

तदुस्सन्नता आनगरा खदिरवनन्त्यादीनि^१ वृत्तानि, तथेविदम्पि
 येभुय्यवसेनानियमेत्वा^२ वृत्तं ति चिन्ता भवेय्य^३ । न च ते
 बहुका, ये सरे परे पकतिका होन्ति । अथ खो इतरा व, तस्मा
 तदाकारविञ्ज्रापनत्थम्हि कतं ति दट्टब्बं । एवं होतु “सरा पकति
 व्यञ्जने” (क. व्या. २३) ति व्यञ्जने परे पुब्बसरानं पकतिभावं
 च^४ कत्वा^५ “दीघं”^६ (क. व्या. १५, २५) ति आदीनं^७ पि
 वृत्तता, असति पि क्वचिग्गहणे तेसं पनानिच्चता पाकटा चे ति,
 निरत्थकञ्च^८ तत्थ तदत्थम्पि क्वचिग्गहणं ति । न निरत्थकं
 कस्मा ? पयोजनन्तरसम्भवतो । असति हि क्वचिग्गहणे यथा “सरा
 म. ४५ पकति व्यञ्जने” (क. व्या. २३) ति पकतिभावकतट्टाने^९ न
 रूपद्वयमत्थि, तथा “दीघं” (क. व्या. १५, २५) ति आदिना
 दीघादिकतट्टाने न रूपद्वयेन भवितव्वं ति समुनि सो मुनी ति
 एवमादीनि रूपद्वयानि न भवितव्वानि । तस्मा तन्निवत्तनत्थं^{१०}
 क्वचिग्गहणं^{११} कतं ति^{१२} । यद्येवं^{१३} किमत्थमेव वाग्गहणं न
 कतं ति? क्वचिसद्दस्स वात्थस्सा पि दीपनतो, तस्मा व “सरलोपो-
 मादेसपच्चादिम्हि”^{१४} सरलोपे तु पकती” (क. व्या. ८३) ति एत्थ

-
१. खदिरवनन्ति आदीनि—सी० ।
  २. येभुय्यवसेनानियमेत्वा—म० ।
  ३. भवेय्य—म० ।
  ४. पाठो नत्थि—म० ।
  ५. पाठो नत्थि—सी० ।
  ६. दीघन्त्यादीनम्पि—म० ।
  ७. निरत्थकं च—सी० ।
  ८. पकतिभावं कतट्टाने—म० ।
  ९. तं निवत्तनत्थं—सी० ।
  - १०-१०. क्वचिग्गहणन्ति—सी० ।
  ११. यदि एवं—सी० ।
  १२. ....मादेसपच्चादिम्हि—सी० ।

अंगहणं^१ कतं तत्थ यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा वुत्तमेवादि तेनावोचुम्हा
सी. ४७ नन्वेत्थ वाग्गहणफलन्त्यादीनि^२ ति ? वुच्चते । “क्वचि लोपं”
(क. व्या. ३८) ति सरे परे निग्गहीतस्स “न लोपो होति”
“अक्कोच्छि मं, अवधि मं^३, अजिनि मं, अहासि मे” त्यादीमु,^३
तत्थिमिना सब्बदा वाग्गहणस्साभावा मदादेसा सियुं ति, सङ्का
सिया ति, तन्नित्तनत्थं^४ ति ।

सुत्तं—३५. यवमदनरला चागमा । १.४.६

सरे परे य-कारो व-कारो म-कारो व-कारो
नकारो त-कारो र-कारो ल-कारो इमे आगमा होन्ति वा ।

नयिमस्स विज्जा, यथयिदं चित्तं, मिगी भन्ता-
वुद्विक्खति, सित्ता मे लहुमेस्सति, असित्ता ते गरुमेस्सति,
अस्सो भद्रो कसामि च, सब्बदञ्ज्रा विमुत्तानं, मनसा-
दञ्ज्रा विमुत्तानं, अत्तदत्थमहिञ्ज्राय, चोरन्नायति,
इतोनायति, यस्मातिह भिक्खवे, तस्मातिह भिक्खवे,
अज्जतग्गे पाणुपेतं, सव्विभरेव समासेथ, आरग्गेरिव
सासपो, सासपोरिव आरग्गे, छल्लभिञ्ज्रा, छल्लायतनं ।

वा ति कस्मा ? एवं महिद्धिया एसा, अक्कोच्छि मं
अवधि मं अजिनि मं अहासि मे अजेय्यो अनुगामियो । .

चग्गहणेन इधेव व-कारस्स प-कारो होति । यथा;
चिरप्पवासि पुरिसं । क-कारस्स च द-कारादेसो होति ।

१. अंगहणं—सी० ।

२. फलन्ति आदि—सी० ।

३-३. सीहल-पोत्यके नत्थि । “मन्ति आदिमु” पाठमत्तं दिस्सति—सी० ।

४. तं निवत्तनत्थं—सी० ।

यथा; सदत्थपसुतो सिया । द-कारस्स च त-कारो होति ।
यथा; सुगतो ।

“यवमदनतरला चागमा ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? सरे परे य-कारादयो आगमा
होन्ति वा ति आपनत्थं । यवमदनतरला ति एकं पदं, चा ति एकं
पदं, आगमा ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । निमित्ताभावा
सरेग्गहणस्स वाग्गहणस्स चानुवत्तनतो सरे परे य-कारादयो
आगमा होन्ति वात्यत्थो । यो च, वो च, मो च, दो च, नो च,
तो च, रो च, लो चा ति विग्गहं कत्वा “नामानं समुच्चयो द्वन्दो”
(क. व्या. ३१८) ति द्वन्द समासं कत्वा ‘वुत्तट्टानमप्पयोगो’ ति
चम्हि लुत्ते “तेसं विभत्तियो लोपा चे” (क. व्या. ३१९) ति
विभत्तिम्हि लुत्ते “पकति चस्स सरन्तस्स” (क. व्या. ३२०) ति
पकतिभावे कते वुत्तनयेन समासत्ता नाममिव कत्वा पठमाबहु-
वचनं कत्वा “अतो नेन (क. व्या. १०३); सो वा” (क. व्या.
१०५) ति अधिकिच्च^२ “सब्बयोनी^३ नमा ए” (क. व्या.
१०७) ति तस्साकारादेसं^४ कत्वा वुत्तनयेन ^५सरलोपोमादेस-
पच्चयादिम्हि सरलोपे तु पकती ति^५ सरलोपपकतिभावे कते
यवमदनतरला ति रूपसिद्धि वेदितव्वा । आगच्छन्ती ति
आगमा । चग्गहणप्पयोजनं सयमेव वक्खति ।

नयिमस्सात्यादीनि उदाहरणानि । तेसं पन, न—इमस्स,
यथा—इदं, मिगी—भन्ता उदिक्खति, लहु—एस्सति, गरू—एस्सति,

-
१. वुत्तत्तान.....—म० ।
  २. वात्यधिकिच्च—म० ।
  ३. सब्बयोनि—म० ।
  ४. तस्स आकारादेसं—सी० ।
  - ५-५. पाठो नत्थि—सी० ।

भद्रो^१ कसा—इव, सम्मा—अञ्ज्वा, मानसा—अञ्ज्वा, अस^२—अत्थं,
चिरं—आयति, इतो—आयति, यस्मा—इह, तस्मा—इह, अज्ज—
अग्गे, सद्धि—एव, आरग्गे—इव, सासपो—इव, छ—अभिञ्ज्वा,
सी. ४८ छ—आयतनं (क. व्या. ३१) ति छेदं कत्वा “वग्गन्तं वा वग्गे
(क. व्या. ३४); मदा सरे” (क. व्या. ३४) त्यधिकिच्चिमिना^३
य-कारादयो आगमवसेन आनेत्वा परवखरं नेत्वा यथानुरूपवसेन
यं कातब्बं, तच्च कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

एवं महिद्धिया, एसात्यादीनि^४ किमुदाहरणानि ? तेसं पन,
एवं^५ महिद्धिया एसा,^६ अक्कोच्छि मं, अवधि मं, अज्जि मं,
म. ४६ अहोसि मे, अजेय्यो अनुगामियो ति छेदं कत्वा सति पि^७ परस्मि
सरे वाग्गहणेनागमं^८ अक्त्वा^९ रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

निपातानं^{१०} पन अनेकत्थत्था^{११} चग्गहणस्स च निपातत्ता
चग्गहणप्पयोजनं^{१२} दस्सेन्तो म-कारस्स प-कारो होतीत्यादी-
माह^{१३} । तत्थ च^{१४} चिरं पवासि पुरिसं, सक अत्थप्पसुतो सिया,

१. पाठो नत्थि—सी० ।
२. अत्थ—म० ।
३. सरति अधिकिच्च—सी० ।
४. एसा ति आदीनि—सी० ।
५. पाठो नत्थि—सी० ।
६. एसो—म० ।
७. पाठो नत्थि—म० ।
- ८-९. ....नागममकत्वा—सी० ।
१०. निपाताव—म० ।
११. अनेकत्तत्त—सी० ।
१२. चग्गहणे पयोजनं—सी० ।
१३. होती ति आदिमाह—सी० ।
१४. पाठो नत्थि—म० ।

सुगद^१ —ओ ति छेदं कत्वा पुब्बरूपे निगृहीतस्स “वग्गन्तं वा वग्गे” (क. व्या. ३१) ति म-कारं कत्वा म-कारस्स चग्गहणेन कत्वा; इतरेसु पन ककारदकारागमं दकारतकारादेसे कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा । तेनेव चग्गहणेन अतिप्पगो खो तावात्थादोसु^२ ग-कारागमो च^३ होती ति दट्ठव्वं । एवं यस्मिं यस्मिं आगमवसेन आनीते यं यं रूपं सिज्झति, तत्थ तं तं आनेत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा । सुगतोतिदं^४ इमिना पि सिज्झती ति दीपनत्थमिह^५ वुत्तं ति ।

सुत्तं—३६. ववचि ओ व्यञ्जने । १.५.७

व्यञ्जने परे ववचि ओकारागमो होति ।

अतिप्पगो खा ताव सावत्थियं पिण्डाय चरितुं, परो सहस्सं भिक्खु सत्तं ।

ववची ति कस्मा ? एथ पस्सथिमं लोकं, अन्धभूतो अयं लोको ।

“ववचि ओ व्यञ्जने ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? व्यञ्जने परे ववचि ओकारा-गमो होती ति आपनत्थं । ववची ति एकं पदं, ओ ति एकं पदं, व्यञ्जने ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । अनन्तरसुत्ततो आगम-ग्गहणमिहानुवत्ततो व्यञ्जने परे ववचि ओ-कारागमो होती ति^१

-
१. सुगद ओ ति—सी० ।
  २. तावा ति आदीसु—सी० ।
  ३. पाठो नत्थि—म० ।
  ४. सुगतो ति इदं—सी० ।
  ५. दीपनत्थमिदं—सी० ।

अत्थो^१ । सति पि वाग्गहणे अत्थविसेसस्सूपलब्धतो ववचिग्गहण
कत्तं, तं हेट्ठा वुत्तमेव ।

अतिप्पगो खो तावात्यादीनि उदाहरणानि । तेसं पन,
अतिप्प—खो ताव, पर-सहस्सं ति छेदं कत्वा व्यञ्जनं वियोजेत्वा
अनन्तरसुत्तमधिकिच्चिमिना^२ ओ-कारागमं कत्वा पुब्बरूपे
अनन्तरसुत्ते चग्गहणेन ग-कारागमं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि
वेदित्वा । नन्वनन्तरसुत्ते चग्गहणेन ग-कारागमं विय
ओ-कारागमम्पि कत्वा साधेतुं सक्का? कस्मा पुनिदं^३ सुत्तमधीतं ति?
पयोजनन्तरसम्भवतो । तथा हि, तत्थ सरो व निमित्तं । इध पन
व्यञ्जनमेव । तं वात्थवसेन विहितं । तेन यथदिदं, यथा इदन्ति
सी. ४६ रूपद्वयम्पि होति । इदं पन ववचत्थवसेन विहितं^४ । तेन यत्थ
होति तत्थ नियतं । कत्थचि पन सब्बदा पि न होति । अपि च
तत्थ यवादीनं व्यञ्जनत्ता चग्गहणेना पि^५ व्यञ्जनागमा^६
व्यञ्जनागमादेसा^७ च होन्ती ति सक्का मन्तुं । यथा पन महग्घसेन
पुरिसेन उपनीतं भत्तं^८ अचिरं येव परिभुञ्जित्वा पुन अञ्जम्पि
होतू ति वुत्ते किञ्चा पि अञ्जसद्दो सामञ्जसवसेन पवत्तो । तथा
पि तल्लणानुरूपवसेन भत्तं ति विञ्जायति । एवं सम्पदमिदं ।
किमुदाहरणानि सुविञ्जेय्यानेव ।

१-१. होतीतित्यत्थो—म० ।

२. ....धिकिच्च इमिना—सी० ।

३. पुन—सी० ।

४. पाठो नत्थि—म० ।

५. पाठो नत्थि—म० ।

६. पाठो नत्थि—म० ।

७. व्यञ्जनादेसा—सी० ।

८. सत्त—म० ।

सुत्तं—३७. निगगहीतञ्च । १.४.८

निगगहीतञ्च आगतो होति सरे वा व्यञ्जने वा
परे क्वचि ।

चक्खुं उदपादि, अवं सितो, यावं चिदं भिक्खवे,
पूरिमं जाति, अणुं थूलानि सब्बसो, मनो पुब्बङ्गमा
धम्मा ।

क्वची ति कस्मा ? इध चेव नं पसंसन्ति, पेच्च
सग्गे च मोदति, न हि एतेहि ठानेहि गच्छेय्य अगतं
दिसं ।

चग्गहणेन विसदस्स च पकारो होति वा ।

पच्चेस्सति, विच्चेस्सति वा ।

“निगगहीतञ्च ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्यते ? सरस्मि व्यञ्जने परे पि वा
क्वचि निगगहितागमो होती ति आपनत्थं । निगगहीतं ति एकं पदं,
म. ४७ चा ति एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । सरागमक्वचिव्यञ्जने-
गहणानमनुवत्तनतो^१ सरे वा, व्यञ्जने वा परे क्वचि निगगहीता-
गमो होतीत्यात्थो^२ । व्यञ्जने ति वत्तमाने पि सरे ति कस्मा
वत्तते ति ? अधिकतत्ता । “क्वचि लोपं” (क. व्या. ३८) ति एत्था
पि हि सरेगहणं वत्तते ति । एवं होतु । सरेगहणे वत्तमाने पि
व्यञ्जनेगहणं^३ कस्मा^४ वत्तते ति ? निगगहीतस्स व्यञ्जनत्ता ।
व्यञ्जनागमानन्तरं कत्वा वत्तब्बे पि एवमकत्वा “क्वचि ओ

१. क्व—म० ।

२. ...क्वचिव्यञ्जगहणानमेव अनुवत्तनतो—सी० ।

३. होती ति अत्थो—म० ।

४. व्यञ्जन...—सी० ।

५. कत्वा—म० ।

व्यञ्जने” (क. व्या. ३६) ति^१ इमस्सानन्तरमुच्चारणं^२ व्यञ्जन-
गहणानुवत्तनत्थं तस्मा ति । ननु क्वचिगहणानुवत्तनत्थं ति सक्का
विञ्जातुं ? न सक्का । यदि पन तदत्थं सिया, मिस्सकमक्त्वा
व्यञ्जनागमानन्तरं कत्वा “क्वचि मिग्गहीतञ्चे” ति वत्वा “ओ
व्यञ्जने” ति पच्छा वत्तुं सक्का । एवं सन्ते पि इहेविमस्सुच्चारणं^३
व्यञ्जनेगहणानुवत्तत्थं ति^४ गहेतब्बं^५ ति । ननु सरेग्गहणस्स
अधिकारत्ते सति पि “क्वचि ओ व्यञ्जने” (क. व्या. ३६) तिमस्स^६
विय^७ इहा पि सरेग्गहणं न वत्तते ति सक्का विञ्जातुं ति ?
न सक्का । सरे परे ओ-कारागमाभावा इह सरेग्गहणं मण्डूक-
गतिकवसेन “क्वचि ओ व्यञ्जने” (क. व्या. ३६) तित्थं अतिक्क-
मित्वा वत्तते ति सक्का मन्तुं । निग्गहीतागमस्स पन सरे परे पि
दिस्सनतो इदम्पि मण्डूकगतिकवसेनातिक्कमित्वा वत्तते ति न^८
सक्का मन्तुं ति । तस्मा सरेग्गहणं व्यञ्जनेगहणञ्च^९ वत्तते
वा ति^{१०} गहेतब्बं ।

सी. ५० चक्खुं उदपादीत्यादीनि^{११} उदाहरणानि । तेसं पन, चक्खु—
उदपादि, अव—सिरो, याव—चिदं^{१२} पुरिम—जाति, अणु—

-
- १-१. व्यञ्जने तिमस्स.....म० ।
 २. इहे व इमस्सुच्चारणं—सी० ।
 ३. व्यञ्जन.....सी० ।
 ४. गहेतब्बं—सी० ।
 ५. व्यञ्जने ति इमस्स—सी० ।
 ६. इहा—सी० ।
 ७. पाठो नत्थि—सी० ।
 ८. व्यञ्जनग.....सी० ।
 ९. ति—म० ।
 १०. उदपादी ति आदीनि—सी० ।
 ११. चिध—म० ।

थूलानि, मनो पुब्ब—गमा धम्मा ति छेदं कत्वा “मदा सरे”
 (क. व्या. ३४); यवमदनतरळा चागमा (क. व्या. ३५); क्वचि
 ओ व्यञ्जने” (क. व्या. ३६) त्याधिकिच्च पुब्बरूपस्स^१ सत
 सरे परे; सेसेसु व्यञ्जनेसु परेसु इमिना निगहीतागमं कत्वा
 रूपसिद्धि वेदितव्वा । एत्थ हि^२ चक्खुसद्दा सिवचने कते “सेसतो
 लोपं गसिपो” (क. व्या. २२०)ति सिम्हि लुत्ते चक्खु उदपादी ति
 भवितव्वं । अवं सिरोंतिदं पन अवनतं सिरों यस्स सो अवनतसिरों ति
 वत्तव्वे “क्वचादिमज्झुत्तरानं दीधरस्साप्पच्चयेसु”^३ (क. व्या.
 ४०५) । चेत्यधिकिच्च^४ “तेसु बुद्धिलोपागमविकारविपरीतादेसा चे”
 (क. व्या. ४०६) ति नकारतकारस्मि लुत्ते अवसिरों ति भवितव्वं ।
 यावञ्चिदन्तिदं^५ पन^६ निपातस्स याव^७ चा^८ ति पठितत्ता
 यावचिदन्ति^९ भवितव्वं । पुरिमं जाती^{१०} ति पदं^{११} पन पुरे
 जातन्त्यत्थे^{१२} “जातादीनमिमिया”^{१३} च” (क. व्या. ३५५) ति
 पुरसद्दा इमप्पच्चये कते “सरलोपोमादेसप्पच्चयादिम्हि”^{१४} सरलोपे

-
१. पुब्बरूपस्मि—सी० ।
  २. ह—म० ।
  ३. दीधरस्सपच्चयेसु—म० ।
  ४. वा ति अधिकिच्च—सी० ।
  ५. यावञ्चिथातिदं—म०; ।
  ६. पाठो नत्थि—म० ।
  - ७-७. यावा ति—सी० ।
  ८. यावञ्चिधा ति—म० ।
  - ९-९. जातीतिदं—सी० ।
  १०. जातन्ति अत्थे—सी० ।
  ११. चे—सी० ।
  १२. ....मादेसप०.....—म० ।

तु पकती" (क. व्या. ८३) ति सरलोपपकतिभावे कते ततो
 "इत्थियमतो आपच्चयो" (क. व्या. २३७) ति आपच्चये^१ कते
 पु.^२ वुत्तनयेन सरलोपपकतिभावे कते "तद्धितसमासकितका
 नामं वा तवे तूनादीसु चे" (क. व्या. ६०३) ति एत्थ चग्गहणेन
 म. ४८ नाममिव कत्वा वुत्तनयेन स्युप्पत्ति कत्वा "सेसतो लोपं गसिपी"^३
 (क. व्या. २२०) ति सि^४ लोपं कत्वा पुरिमा जातीत्यत्थे^५
 "नामानं समासो युत्तथो" (क. व्या. ३१८) त्यधिकिच्च "द्विन्दे
 तुल्याधिकरणे कम्मधारयो" (क. व्या. ३२६) ति कम्मधारयसमासं
 कत्वा "इत्थियं^६ भासितपुमिथी^६ पुमा व चे" (क. व्या. ३३३)
 त्यधिकिच्च^७ "कम्मधारयसञ्जे चा" (क. व्या. ३३४) ति^८
 पुरिमासद् पुल्लिङ्गमिव कत्वा आपच्चयाभावे कते पुरिमजाती ति
 भवितव्वं । अणुं थूलानीतिदं पन अणु च थूलञ्चा ति
 द्वन्द्वसमासे कते "वुत्तत्तानमप्पयोगो" ति चम्हि लुत्ते वुत्तनयेन
 विभक्तिलोपादिम्हि कते नाममिव कत्वा पठमा बहुवचनं
 कत्वा "योनिं^९ नि नपुंसकेही" (क. व्या. २१७) त्यधिकिच्च^९
 "अतो निच्चं" (क. व्या. २१८) ति तस्स नि-आदेसे कते
 "योसु कतनिकारलोपेसु दीघं" (क. व्या. ८८) ति दीघे कते
 अणुथूलानो ति भवितव्वं । पुब्बङ्गमातिदं^{१०} पन^{१०} पुब्बद्दसपपदस्स

-
१. आपच्चये—म० ।
  २. पन—म० ।
  ३. गसीपी ति—सी० ।
  ४. लोपं—म० ।
  ५. जाती ति अत्थे—सी० ।
  - ६-६. इत्थियम्भासितपुमिथी—सी० ।
  ७. चे ति अधिकिच्च—सी० ।
  ८. चे ति—सी० ।
  - ९-९. योननि नपुंसकेही' ति अधिकिच्च—सी० ।
  १०. पुब्बङ्गमातिदम्पन—सी० ।

गमु, सप्प,^१ गतिमिह इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्ज्रादस्स पुब्बं गच्छति पवत्ततीत्यत्थे^२ “विसरूजपदादितो णे”^३ (क० व्या० ५३०) ति कते घटादिपक्खेपेन वुद्धिमिह अकते; अप्पच्चये^४ वा रूपं ति पुब्बगमा ति भवितव्वं । किमुदाहरणानि सुविञ्जयेयानेव ?

निपातानं पन अनेकत्थत्ता च—सद्दस्स च निपातत्ता तप्फलं दस्सेन्तो चग्गहणेन वि-सद्दस्स च प-कारो होती ति^५ आदिमाह^६ । तत्थ च पच्चेस्सतीतिदं^६ पन^७ विच, विवेचने इच्चेतस्स लद्ध-धातुसञ्ज्रादस्स “धातुलिङ्गेहि परापपच्चया”^८ (क. व्या. ४३४)ति अनेकप्पच्चयप्पसङ्गे^९ तु^{१०} सति “वत्तिच्छानुपुब्बिका सद्दप्पटि-प्पत्ती”^{१०} ति कत्वा “भविस्सन्ति स्सति, स्सन्ति; स्ससि, स्सथ; स्सामि, स्साम; स्सते, स्सन्ते; स्ससे, स्सव्वे; स्सं, स्साम्हे” (क. व्या. ४३१)ति स्सत्यादीनं भविस्सन्तिसञ्जं कत्वा “अनागते भविस्सन्ति” सी० ५१ (क. व्या. ४२३) ति भविस्सन्तिप्पच्चयं^{११} कत्वा तस्साप्य-नियमप्पसङ्गे^{१२} सति वत्तिच्छानु.....पे.....कत्वा पुब्बसं छन्नं “अथ पुब्बानि विभत्तीनं छ परस्सपदानी” ति परस्सपदसञ्जं

-
१. पाठो नत्थि—सी० ।
  २. पवत्तती ति अत्थे—सी० ।
  ३. ण' इति —सी० ।
  ४. अप्पच्चये—सी० ।
  ५. होती तित्यादिमाह—म० ।
  - ६-६. पच्चेस्सतीतिदम्पन—सी० ।
  ७. परापपच्चया ति—म० ।
  ८. अनेकप्पच्चयप्पसङ्गे—सी० ।
  ९. पाठो नत्थि—सी० ।
  १०. सद्दप्पवत्ती ति—सी० ।
  ११. भविस्सन्तिप्पच्चयं—म० ।
  १२. तस्सापनि.....—सी० ।

कत्वा “कत्तरि परस्सपदं” (क. व्या. ४५८) ति परस्सपदं कत्वा तस्साप्यनियमप्पसङ्गे सति वत्ति...पे... कत्वा “द्वे द्वे पठम-मज्झिमुत्तमपुरिसा” (क. व्या. ४१०) ति आदिमिह द्विन्नं पठम-पुरिसं कत्वा तस्साप्यनियमप्पसङ्गे सति वत्ति.....पे.....कत्वा ‘एवमिह वत्तब्बे एकवचनं स्सती’ ति^३ एकवचनस्सतिप्पच्चयं^४ कत्वा तस्स च “हीय्यत्तनीसत्तमीपञ्चमीवत्तमाना सब्बधातुकं” (क. व्या. ४३३) ति वुत्तत्ता तेहि अञ्जे न^५ सब्बधातुका ति असब्बधातुका^६ होन्ती ति असब्बधातुकत्तमागम्म “इकारागमो असब्बधातुकस्सी” (क. व्या. ५१८) ति धातुम्हा इ-कारागमं कत्वा “असंयोगन्तस्स वुद्धि कारिते” (क. व्या. ४८५) त्याधि-किच्च^७ “अञ्जेसु च” (क. व्या. ४८७) ति एत्थ चग्गहणेन वुद्धि कत्वा तस्साप्यनियमप्पसङ्गे^८ सति वत्ति...पे...कत्वा म. ४६ “अयुवण्णानञ्चायो^९ वुद्धी” (क. व्या. ४०७) ति वुत्तत्ता इकार-स्सेकारं^{१०} कत्वा “परद्वेभावो ठाने” (क. व्या. २८) ति चकारस्स द्वेभावं कत्वा “नये परं युत्ते” (क. व्या. ११) ति वुत्तविधिमिह कते विच्चेस्सती ति रूपे निप्फन्ने इध चग्गहणेन विकारस्स पकारे कते रूपं । इतरं ववचिग्गहणफलं ।

-
१. तस्सापानि.....—सी० ।
  २. तस्सापनि.....सी० ।
  ३. नत्थि—म० ।
  ४. एकवचनस्सतिप्पच्चतं—म० ।
  - ५-५. सब्बधातुका=असब्बधातुक—सी० ।
  ६. कारिते ति अधिक्किच्च—सी० ।
  ७. तस्सापनि.....सी० ।
  ८. अयुवण्णानं चायो—सी० ।
  ९. इकारस्स एकारं—सी० ।

सुत्त—३८.

क्वचि लोपं । १.४.६

निगगहीतं खो सरे परे क्वचि लोपं पप्पोति ।

तासाहं सन्तिके, विदूनगगमिति ।

क्वची ति कस्मा ? अहमेव नूनं बालो, एतदत्थं
विदित्वा ।

“क्वचि लोपं ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? सरे परे निगगहीतं क्वचि
लोपमापज्जते आपनत्थं । क्वचो^१ ति एकं पदं, लोपं ति एकं
पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । “मदा सरे” (क. व्या. ३४) ति इतो
सरेगगहणस्स च अनन्तरसुत्ततो निगगहीतगगहणस्स चानुवत्तनतो^२
सरे परे निगगहीतं क्वचि लोपं पप्पोतीत्यत्थो^३ ।

तासाहं, विदूनगगमिति इमानि^४ उदाहरणानि । तेसं पन,
तासं—अहं, विदूनं—अगं ति छेदं कत्वा “मदा सरे (क. व्या. ३४);
“निगगहीतञ्चे” (क. व्या. ३७, ४६८) ति अधिकिच्चिमिना^५
निगगहीलोपं कत्वा रूपसिद्धिं वेदित्वा ।

किमुदाहरणानं^६ पन, अहं—एवं, एतं—अत्थं ति छेदं कत्वा
इमिना लोपे सम्पत्ते क्वचिगगहणेनाकत्वा आदिसुत्तमधिकिच्च
“वग्गन्तं वा वग्गे” (क. व्या. ३१) त्यधिकिच्च^७ च “मदा सरे”

१. क्वचि ति—म० ।

२. च अनुवत्तनतो—सी० ।

३. पप्पोती ति अत्थो—सी० ।

४. आदीनि—सी० ।

५. निगगहीतञ्चेत्यधिकिच्च इमिना—सी० ।

६. किमुदाहरणानि—सी० ।

७. वग्गे’ति—म० ।

(क व्या. ३४) ति मकारदकारं^१ कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्या ।
ननु “निगहीतञ्चे” (क. व्या. ३७, ४६८) तिमस्स विय सरे-
ग्गहणे व्यञ्जनेग्गहणे^२ च वत्तमाने सरे वा व्यञ्जने वा निगहीतं
क्वचि लोपं पप्पोतीत्यत्थरस्स^३ सम्भवतो असति पि “व्यञ्जने
चे”^४ (क व्या. ३६)ति सुत्ते अनेनेव सिज्झती ति? सिज्झति । एवं
सन्ते पि “क्वचि ओ व्यञ्जने” (क. व्या. ३६) ति इतो व्यञ्जने-
ग्गहणे^५ वत्तमाने ओग्गहणम्पि कारिनो अभावा वत्तते ति सन्देहो
सी. ५२ जायेय्य तस्मा तन्नवत्तनत्थं ततो व्यञ्जनेग्गहणमनिच्छितं । सति
पि क्वचिग्गहणे पुन^६ क्वचिग्गहणकरणम्पि तदत्थमेवा^७ ति ।
नन्वन्तरे वुत्तं निगहीतग्गहणमेव गहेतव्वं ति ? न । नियमाभावा
अनन्तरिकानम्पि कारियकारीनं गहणसम्भवा^८ च । तथा हि
“सिम्हि वा” (क व्या. ६४) ति न्तुस्स न्तस्स अत्तं^९ वत्वा^{१०}
पुन^{११} “अग्गिस्सिनि” (क. व्या. ६५) ति अग्गिस्सन्तस्स इनि
कत्वा^{१२} “योस्वकतरस्सोज्झो” (क. व्या. ६६) ति अनन्तरे वुत्तं

-
१. मकारदकारादेसं—सी० ।
  २. व्यञ्जनग्गहणे—सी० ।
  ३. पप्पोती ति अत्थरस्स—सी० ।
  ४. पाठो नत्थि—म. ।
  ५. व्यञ्जनग्गहणे—सी० ।
  ६. पन—म० ।
  ७. तदत्थं एवा ति—सी० ।
  ८. सम्भवा—म० ।
  ९. अत्थं—म० ।
  १०. कत्वा—म० ।
  ११. पन—म० ।
  १२. वत्वा—सी० ।

इति ठपेत्वा अन्तरिकम्पि अत्यं^१ विहितं । तथा “स्माहिस्मिन्नं^२ म्हा भि म्ही^३ वा” (क. व्या. ६६) ति वत्वा “सुहिस्वकारो ए (क. व्या. १०१); सब्बनामानं नम्हि^३ च (क. व्या. १०२); अतो नेन (क. व्या. १०३); सो (क. व्या. १०४); सो वा” (क. व्या. १०५) ति च, पुन “दोधो रेही” (क. व्या. १०६) ति अनन्तरे वुत्त नावचनादोनि ठपेत्वा “स्मा हि, स्मिन्नं^४ म्हा वा” (क. व्या. ६६) ति इतो स्माववनमानेत्वा तस्स सो आदेसो वुत्तो । एवमन्तरिकानम्पि कारियकारीनं गहणसम्भवा^५ यं वुत्तं, ‘ओग्गहणम्पि कारिनो अभावा वत्तते ति सन्देहो जायेय्य । तस्मा तन्निवत्तनत्थं ततो व्यञ्जनेग्गहणमनिच्छितं ति, तं सुवुत्तं ति । ननु सरे परे ओकारो क्वचि लोपं पप्पोतीत्यत्थे^६ “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति^७ इमिना^८ व सिञ्जनतो निरत्थकं विय दिस्सती ति ? म. ५० न निरत्थकं । ओ-कारस्स ओ-कारे परे येव^९ तेन लोपो भवेय्य । इतरेसु पन परभूतेसु “वा परो असरूपा” (क. व्या. १३) ति परभूतानं^९ सरानं येव लोपो भवेय्य तस्मा तं निवत्तेत्वा सब्ब-सरेसु पि परभूतेसु ओ-कारलोपत्थं ति मन्तुं सक्कुण्ययत्ता ति । ननु “वा परो असरूपा” (क. व्या. १३) ति वुत्तत्ता व परसरानं लोपो होति येवा ति ? न । तब्बिसयभूतानं ओ-कारतो अञ्जे-

-
१. अत्तं—सी० ।
  - २-२. स्माहिस्मि नं म्हाहिम्हि वा ति—म० ।
  ३. नं म्हि—म० ।
  ४. स्मि नं—म० ।
  ५. गहणसम्भवा—म० ।
  ६. पप्पोती ति अत्थे—सी० ।
  - ७-७. लोपन्तिमिनाव—म० ।
  ८. पाठो नत्थि—म० ।
  ९. परसरानं—म० ।

सम्पि असरूपसरानं सम्भवा^१ ति । ननु “वा परो असरूपा”
 (क. व्या. १३) ति इदं यत्थ वाग्गहणेन व पविट्ठं? तत्थ “सरा
 सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति लोपस्स सिज्जनतो इमिना च न
 सब्बत्थाधिप्पेतत्ता निरत्थकमिमस्स वचनं ति ? न निरत्थकं ।
 वाग्गहणेनेकस्स रूपद्वयप्पज्जनतो तन्निवत्तनत्थं^२ ति मन्तुं
 सक्ककुण्येयत्ता ति । नन्वेवं सन्ते पि ओ-कारस्स सरे परे “वमोदु-
 दन्तानं” (क. व्या. १८) ति वकारादेस्स वुत्तत्ता निरत्थकं ति ?
 न^३ तस्सानिच्चत्ता च । अन्तभूतस्सेव तेन विहितत्ता चा ति ।
 ननु “ओ अव सरे” (क. व्या. ५१५) ति तस्स सरे परे अवादेस्स
 वुत्तत्ता निरत्थकं ति ? तम्पि न । तेन धात्वाधिकारे विहितत्ता ।
 अपि च व्यञ्जनेग्गहणस्सापिहानुवत्तनतो ओ-कारस्स व्यञ्जने
 परे लोपत्थं ति पि मन्तुं सक्ककुण्येयत्ता नेव निरत्थकं । तस्मा
 औग्गहणापगमकरणत्थं ततो व्यञ्जनेग्गहणमनिच्छित्तं^४ ति । ननु
 “मदा सरे” (क. व्या. ३४) ति इतो सरेग्गहणे वत्तमाने कारिनो
 अभावा मदाग्गहणम्पि वत्तते ति सक्का विञ्ज्रातुं ति ? न सक्का ।
 यदि पन सरे परे मदा लोपं पप्पोन्ती ति त्रापनत्थं सिया, “मदा
 सरे” (क. व्या. ३४) तिमस्सानन्तरं वत्तब्बं सिया, न पन तत्थ
 वुत्तं । तेन त्रायति न मदानं लोपत्थमिदं ति । नन्विमस्सा पि
 सी० ५३ “क्वचि ओ व्यञ्जने” (क. व्या. ३६) तिमस्सानन्तरमवत्वा
 “निग्गहीतञ्चे” (क. व्या. ३७, ४६८) तिमस्सानन्तरे वचनं
 निग्गहीतलोपत्थं ति सक्का विञ्ज्रातुं ति ? न सक्का । आगम-
 विधानस्स मिस्सकभावाविवज्जनत्थमेवं वुत्तं^५ ति मन्तुं सक्कु-
 ण्येयता । एवं सति पि क्वचिग्गहणे व्यञ्जनग्गहणे^६ च ते

-
१. सम्भवा ति—म० ।
  २. तं निवत्तनत्थन्ति—सी० ।
  ३. नत्थि—म० ।
  ४. व्यञ्जनग्गहण.....सी० ।
  ५. वुत्तं तन्ति—सी० ।
  ६. व्यञ्जनेग्गहणे—म० ।

अनपेक्षित्वा इह क्वचिगहणकरणं उपरि “व्यञ्जने चे”
(क. व्या. ३६) ति सुत्तवचनञ्च ओगहणप्सङ्गनिवत्तनत्थं ति
दट्ठव्वं ।

सुत्तं—३६. व्यञ्जने च । १.४.१०

निगगहीतं खो व्यञ्जने परे क्वचि लोपं पप्पोति ।
अरियसच्चानदस्सनं, एतं बुद्धानसासनं ।

क्वची ति कस्मा? एतम्मङ्गलमुत्तमं, तं वो वदामि,
भदं वो ।

“व्यञ्जने च ।”

न्यासो—किमत्यमिदमुच्चते ? व्यञ्जने परे निगगहीतं क्वचि
लोपं पप्पोती ति आपनत्थं । व्यञ्जने ति एकं पदं, चा ति एकं
पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । क्वचि^१ लोपनिगगहीतगहणानमनु-
वत्तनतो^२ निगगहीतं व्यञ्जने परे क्वचि लोपं पप्पोतीत्यत्थो^३ ।
चगहणमुत्तरत्र क्वचिगहणनिवत्तनत्थं । ननु वागहणेनेव
निवत्तते ति ? न । “परो वा सरो” (क. व्या. १३) ति एत्थ पन
निवत्तते । “व्यञ्जनो च विसञ्जोगो” (क. व्या. ४१) ति एत्थ
म. ५१ पन वागहणस्सानिच्छित्ता मण्डूकगतिकवसेन क्वचिगहणं तत्थ
पि वत्तेय्य । तस्मा तन्निवत्तनत्थं । चिरप्पवासि ति^४ आदीसु
निगगहीतस्स पकारापपञ्जनत्थं^५ वा ति ।

१-१. क्वचिगहणलोपगहणनिगगहीतगहणानमनुवत्तनतो—सी० ।

२. पप्पोती ति अत्थो—सी० ।

३. चगहणमुत्तर एतो—म० ।

४. चिरप्पवासिन्त्यादीसु—म० ।

५. पकारापपञ्जनत्तं—म० ।

अरियसच्चानदस्सन्त्यादीनि^१ उदाहरणानि । तेसं पन, अरिय-
सच्चानं—दस्सनं, बुद्धानं—सासनं ति छेदं कत्वा^२ निग्गहीतञ्च
(क. व्या. ३७, ४६८); क्वचि लोपं” (क. व्या ३८) ति
अधिकिच्चमिना^३ व्यञ्जने परे निग्गहीतस्स लोपं कत्वा
रूपसिद्धि । वेदितव्वा । किमुदाहरणानि पन सुविञ्ज्रेय्यानेव ।

सुत्तं—४०.

परो वा सरो । १.४.११

निग्गहितम्हा परो सरो लोपं पप्पोति वा ।

अभिनन्दुं ति सुभासितं, उत्तत्थं व, यथा बीजं व,
धञ्जं व ।

वा ति कस्मा ? अहमेव नून बालो, एतदहोसि ।

“परो वा सरो ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? निग्गहीतम्हा परो सरो वा
लोपं पप्पोती ति आपनत्थं । परो ति एकं पदं, वा ति एकं पदं,
सरो एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । निग्गहीतग्गहणस्स परो सरो ति
वुत्तत्ता तदनुरूपवसेन ‘अत्थवसा विभक्तिविपरिणामो’ ति कत्वा
पञ्चम्यन्तवसेनानुवत्तनतो लोपग्गहणानुवत्तनतो^४ च निग्गही-
तम्हा परो सरो वा लोपं पप्पोतीत्यत्थो^५ । इतरानि^६ सुविञ्ज्रे-
य्याने^६ ।

१. अरियसच्चानदस्तनन्ति आदीनि—सी० ।

२. पाठो नत्थि—म० ।

३. लोपन्त्यादिकिच्चिमिना—म० ।

४. लोपग्गहणस्स चानुवत्तनतो—सी० ।

५. पप्पोती ति अत्थो—सी० ।

६. पाठो नत्थि—म० ।

सो. ५४. अभिनन्दुं^१ ति आदीनि उदाहरणानि । तेसं पन, अभिनन्दुं—^२
इति, उत्तत्थं^३—इव, यथा वीजं—इव, धञ्जं—इवा ति छेदं
कत्वा निगगहीतञ्च (क. व्या. ३७, ४६८); क्वचि लोपं^४ (क.
व्या. ३८) ति अधिकिच्चि इमिना^५ निगगहीतम्हा परस्परस्स
लोपं कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा ।

किमुदाहरणानि पन सुविञ्जयेयानेव । वगगन्ताधिकारे इमस्स^६
वचनं लोपगगहणानुवत्तनत्थं ।^७

सुत्तं—४१. व्यञ्जने च विसञ्जोगो । १.४.१२

निगगहीतम्हा परस्मि सरे लुत्ते यदि व्यञ्जनो
सञ्जोगो, विसञ्जोगो होति ।

एवंस, ते आसवा, पुप्फंसा उप्पज्जि ।

लुत्ते ति कस्मा ? एवमस्स, विदुनग्गमिति ।

चगगहणेन तिण्णं व्यञ्जनानं अन्तरे ये सरूपा,
तेसम्पि आदिस्स लोपो होति ।

तं यथा—अग्यागारं, पटि सन्थारवुत्त्यस्स ।

“व्यञ्जने च विसञ्जोगो ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? निगगहीतम्हा परस्मि सरे
लुत्ते यदि पि व्यञ्जनो^१ च स सञ्जोगो^२ अत्थि, सो विसञ्जोगो

१. अभिनन्दन्त्यादीनि—म० ।

२. अभिनन्दं

३. उत्तत्त—म० ।

४-४. लोपन्त्याधिकिच्चिमिना—म० ।

५. इमस्सा—म० ।

६. लोपगगहणानुवत्तनत्तं—म० ।

७. व्यञ्जनो ससञ्जोगो—सी० ।

होतीति आपनत्थं । व्यञ्जनोति एकं पदं, चाति एकं पदं, विसञ्जोगोति एकं पदंति तिपदमिदं सुत्तं । निग्गहीतग्गहणञ्च परोग्गहणञ्च सरोग्गहणञ्च लोपग्गहणञ्च वत्तते । इध पन कारियकारिनो सम्भवे पि निमित्ताभावा^१ परस्मि सरेति सम्बन्धो होति । निग्गहीतग्गहणं पनापेक्खित्वा परोग्गहण-^२स्साधीनता तं^३ निग्गहीतम्हा^३ति सम्बन्धो होति । तेन निग्गहीतम्हा परस्मि सरे लुत्ते संयोगो व्यञ्जनो विसञ्जोगो होतीत्यत्थो^४ । अनन्तरसुत्तेन कस्मा एकयोगं नाकासी^५ति ? वाग्गहणपरिवञ्जनत्थं^६ । न हि निग्गहीतम्हा परस्मि सरे लुत्ते विकप्पेन सञ्जोगो^७ व्यञ्जनो विसञ्जोगो होतीति । एत्थ च व्यञ्जनोतिदं किञ्चापि सामञ्जस्येन वुत्तं । यथा पन, थेरो अभिधम्मं भासती^८ति वुत्ते किञ्चापि थेरसदो वुड्डतरेसु^९ निरुल्लहो । तथापि यो अभिधम्मं भासितुं समत्थो सो व गय्हति । एवं विसञ्जोगं^{१०} भवितुं समत्थो सञ्जोगव्यञ्जनो^{११} व व्यञ्जनोति वुत्तेति^{११} दट्ठब्बो । तेनाह यदिपि व्यञ्जनो सञ्जोगो^{१२} विसञ्जोगो

-
१. निमित्ताभाव.....—म० ।
  २. परोग्गहणस्स अधीतता—सी० ।
  ३. तन्निग्ग.....—सी० ।
  ४. होतोति अत्थो—सी० ।
  ५. नाकासि ति—सी० ।
  ६. परिवञ्जनत्तं—म० ।
  ७. संयोगो—सी० ।
  ८. भासतूति—म० ।
  ९. वुड्डतरे—सी० ।
  १०. विसञ्जोगो—सी० ।
  - ११-११. संयोगव्यञ्जनेति वुत्तेति—म० ।
  १२. ससञ्जोग—म० ।

होतीति । विसञ्जोगोति इमिना पन^१ लोपमाह । देवलोकं
म. ५२ गतोति वचनेन मरणं विय । तताहि; दुविधो सञ्जोगो ।
संयुज्जतीति सञ्जोगो । “नये परं युत्ते” (क. व्या. ११) ति
नेतब्बो । संयुज्जति एत्था ति वा सञ्जोगो । “नये परं युत्ते”
सी. ५५ (क. व्या. ११) ति नेतब्बक्खरस्स पतिट्ठो । विगतो सञ्जोगो यस्स
सोयं विसञ्जोगो । विनट्ठसञ्जोगोत्यत्थो^२ । एत्थ व्यञ्जनोति
च विसञ्जोगोति च पच्छा वुत्तो व वुत्तो । तग्गुणवसेन
इतरोति ।

एवंस ते आसवा^३ पुप्फंसा उप्पज्जतीति उदाहरणानि ।
तेसं पन एवं—अस्स ते, पुप्फं—अस्सा उप्पज्जीति छेदं कत्वा
“निग्गहीतञ्च (क. व्या. ३७, ४६८); क्वचि लोपं (क. व्या.
३८) ति^४ अधिकिच्चि “परो वा सरो” (क. व्या. १३) ति
निग्गहीतम्हा परस्सि सरे लुत्ते तानेवाधिकिच्चिमिना^५ सञ्जोग-
व्यञ्जनं^६ विसञ्जोगं^६ कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

किमुदाहरणेषु एवं—अस्स, विदूनं—अगं ति छेदं कत्वा
“परो वा सरो” (क. व्या. १३) ति एत्थ वाग्गहणेन निग्गहीतम्हा
परसरस्स लोपमकत्वा परस्मि सरे लुत्ते ति वुत्तत्ता तदभावा
इमिना विसञ्जोगमकत्वा; पुब्बपक्खे सरे परे निग्गहीतस्स “मदा
सरे” (क. व्या. ३४) ति म-कारं कत्वा इतरपक्खे निग्गहीतस्स
“क्वचि लोपं (क. व्या. ३८) ति लोपं कत्वा “सरा सरे लोपं”

१. पाठो नत्थि—म० ।

२. विनट्ठसंगोति अत्थो—सी० ।

३. पाठो नत्थि—म० ।

४. लोपन्त्याधिकिच्च—म० ।

५. तानेवाधिकिच्च इमिना—सी० ।

६-६. संयोगव्यञ्जनानं विसंयोगं—सी० ।

(क. व्या. १२) ति पुब्बसरस्स लोपं कत्वा परवखरं नेत्वा रूपसिद्धिं वेदितब्बा । निपातानं पन अनेकत्थत्ता चग्गहणस्स^१ च निपातत्ता तप्फलं दस्सेन्तो तिण्णम्पि^२ व्यञ्जनानमन्तरे ये सरूपा तेसम्पि आदिस्स लोपो होती ति आह । एत्थ च असति पि निग्गहीतम्हा परसरस्स लोपे व्यञ्जनस्स विसञ्जोगभावो^३ च एकेनेव विसञ्जोगभावो^४ चग्गहणे विसेसो । अग्गागारं,^५ वुत्त्यस्सा ति उदाहरणानि ।

तेसं पन अग्गि—आगारं, वुत्तं अस्सा ति छेदं कत्वा व्यञ्चनं वियोजेत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति अधिकिच्च “इवण्णो यं न वा” (क. व्या. २१) ति इ-कारस्स य-कारं कत्वा परवखरं नेत्वा तिण्णमादिस्स इध चग्गहणेन लोपं कत्वा रूपसिद्धिं वेदितब्बा ।

समत्तो

सन्धिप्पकरणे

चतुत्थो परिच्छेदो ।

॥ १. ४. ॥

१. चसद्स्स—सी० ।

२. तिण्णं—सी० ।

३. विसंयोगाभावो—सी० ।

४. विसंयोगभावो—सी० ।

५. अग्गागारं—सी० ।

पञ्चमो परिच्छेदो

सुत्तं—४२. गो सरे पुथस्सागमो क्वचि । १.५.१

पुथ इच्चेतस्स अन्ते सरे परे क्वचि ग-कारागमो
होति ।

पुथगेव ।

क्वची ति कस्मा ? पुथ एव ।

“गो सरे पुथस्सागमो क्वचि ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? सरे परे पुथ इच्चेतस्स अन्ते
क्वचि ग-कारागमो होतो ति आपनत्थं । गो^१ ति एकं पदं,
सरे ति^२ एकं पदं, पुथस्सा ति एकं पदं, आगमो ति एकं पदं,
क्वचि ति एकं पदं ति पञ्चपदमिदं सुत्तं । आगमनं आगच्छती ति
वा । सरे सरे पुथ इच्चेतस्स अन्ते क्वचि गकारागमो
होतीत्यत्थो^३ ।

सी. ५६ पुथगेवा ति उदाहरणं । तस्स पन^४ पुथ—एवा ति छेदं
कत्वा इमिना ग-कारागमं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा । नन्वेत्थ
पुथस्सा ति वुत्तत्ता “वुद्धस्स जो इयिट्ठे सु^५” (क. व्या. २६४) त्वादीसु
म. ५३ विय सब्बस्सेव ग-कारादेसेन^६ भवितव्वं ति ? न आगमसद्दस्स

१. गो—म० ।

२. तिरेभि—म० ।

३. होती ति अत्थो—सी० ।

४. न—म० ।

५. वुद्धस्स इयिट्ठे सु ति आदीसु—सी० ।

वुत्तत्ता, नहि आगमसद्दो^१ आदेसं वदति^२ । तेन पुथस्सा ति छट्ठयन्तत्ता पुथस्सादिम्हि^३ वा अन्ते वा अवयवस्स वा सब्बस्स वा ति अत्थसम्भवे सति पि वुत्तयुत्तिया अवयवस्स वा सब्बस्स वा ति अत्थं अगगहेत्वा सरे ति वुत्तत्ता आदिम्ही ति पि, यथा वुत्तानुरूपतो^४ अन्ते ति अत्थो व युज्जती ति निट्ठमेत्थावगन्तब्बं । किमुदाहरणं सुविज्जेयमेव ।

सुत्तं— ४३. पास्स चान्तो रस्सो । १.५.२

पा इच्चेतस्स अन्ते सरे परे व्वचि ग-कारागमो होति । अन्तो च सरो रस्सो होति ।

पगेव वुत्त्यस्स ।

व्वची ति कस्मा ? पा एव वुत्त्यस्स ।

“पास्स चान्तो रस्सो ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? पा^५ इच्चेतस्स अन्ते^६ सरे परे व्वचि ग-कारागमो होति । अन्तो च सरो रस्सो होती ति आपनत्थं । पास्सा^७ ति एकं पदं, चा ति एकं पदं, अन्तो ति एकं पदं, रस्सो ति एकं पदं ति चतुप्पदमिदं सुत्तं । चग्गहणं दुतियत्थ-सम्पिण्डनत्थं, अन्तग्गहणं परसरस्स निवत्तनत्थं ।^८ अनन्तरसुत्ततो

१ गकारागमेन—सी० ।

२ वदं ति—म० ।

३ पुथस्स आदिम्हि—सी० ।

४ वुत्तयुत्तानुरूपतो

५ वा—म० ।

६ पाठो नत्थि—म० ।

७ कासा ति—म० ।

८ निवत्तनत्तं—म० ।

गोग्गहणञ्च सरेग्गहणञ्च आगमग्गहणञ्च क्वचिग्गहणञ्च वत्तते । तेन पा^१ इच्चेतस्स अन्ते सरे परे क्वचि ग-कारागमो होति । अन्तो च सरो रस्सो होतीत्यथो^२ ।

पगेवा ति उदाहरणं तस्स पन, पा—एवा ति छेदं कत्वा अनन्तरसुत्तमधिकिच्च^३ इमिना^३ ग-कारगमं कत्वा अन्तस्स सरस्स रस्सञ्च कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा । इमस्सा पि आगमत्ता पा—सद्दस्सन्ते होती ति दट्ठव्वं किमुदाहरणं^४ सुविञ्जेय्यमेव^५ ।

सुत्तं—४४.

अब्भो अभि । १.५.३

अभि इच्चेतस्स सरे परे अब्भादेसो होति ।

अब्भुदीरितं, अब्भुग्गच्छति ।

“अब्भो अभि ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? अभि-इच्चेतस्स सरे परे अब्भादेसो होती ति आपनत्थं । अब्भो ति एकं पदं, अभी ति एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । सरेग्गहणस्सानुवत्तनतो^६ आदेसग्गहणस्स^७ पठमानिद्विट्ठा^८ अभिस्सा ति वत्तव्वे अभिसद्दो^९ छट्ठिं कत्वा

-
१. वा—म० ।
  २. होती ति अत्थो—सी० ।
  ३. अनन्तरसुत्तमधिकिच्चामिना—म० ।
  ४. किमुदाहरणानि—सी० ।
  ५. सुविञ्जेय्यानेव—सी० ।
  ६. सरेग्गहणस्स अनुवत्तनतो—सी० ।
  ७. आदेसस्स—सी० ।
  ८. पठमाय निद्विट्ठा—सी० ।
  ९. अभिसद्दा—सी० ।

तस्स^१ “सेसतो लोपं गसिपी” (क. व्या. २२०) ति अधिकिच्च^२
 “सब्बासमावुसोपसग्गनिपातादीहि चे” (क. व्या. २२१) ति
 लोपं कत्वा अभी ति^३ निहिट्ठा च अभि^४ इच्चेतस्स सरे परे
 अब्भादेसो होतीत्यथो^५ ।

सी. ५७. अब्भुदीरितं, अब्भुग्गच्छती ति उदाहरणानि । तेसं पन,
 अभि—उदीरितं, अभि—उग्गच्छती ति छेदं कत्वा आदिसुत्तमधि-
 किच्चिमाणा अब्भादेसं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।
 नन्वब्भादेसे असति पि “परद्वेभावो ठाने” (क. व्या. २८) त्यधि-
 किच्च^६ “वग्गे घोसाघोसानं ततियपठमा” (क. व्या. २९) ति
 द्वेभावं कत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) ति पुब्बसरस्स
 लोपं कत्वा अब्भुदीरितन्त्यादीनि^७ निप्फादेतुं सवका^८ ? सवका
 एवं सन्ते पि “इवण्णो यं न वा” (क. व्या. २१) ति कदाचि
 यकारो पि भवेय्य, तन्निवत्तनत्थं^९ । अपि च इमिना सरे परे
 अब्भादेसस्स विहितत्ता व्यञ्जने परे येन केनचि पि अब्भो ति
 म. ५४ रूपं न होती ति विञ्चायति । अञ्जथा सरे ति नियमो निरत्थको
 सिया । अपि च सिद्धे सत्यारम्भो^{१०} पि नियमाय^{११} होती^{१२} ति,

-
१. तस्सा—सी० ।
  २. गसिपीत्यधिकिच्च—म० ।
  ३. अती ति—म० ।
  ४. अति—म० ।
  ५. होती ति अथो—सी० ।
  ६. ठाने ति अचिकिच्च—सी० ।
  ७. अब्भुदीरितन्ति आदीनि—सी० ।
  ८. सत्ता ति—म० ।
  ९. तन्निवत्तनत्तं—सी० ।
  १०. सत्यारम्भो—म० ।
  ११. नियमो—सी० ।
  १२. होति—सी० ।

उपरि विकल्पनत्थं “ते न वा इ-वण्णे” (क. व्या. ४६)ति वुत्तत्ता ।
ततो अञ्जत्थ नियमो ति विञ्जायति । अञ्जत्था “ते न वा
इ-वण्णे” तिदं अनज्झनीयं भवेय्य, तस्मा चेह^१ , क्वचिग्गहणं^२ न
वत्तते ति दट्ठब्बं ति ।

सुत्तं—४५.

अज्झो अधि । १.५.४

अधि इच्चेतस्स सरे परे अज्झादेसो होति ।

अज्झोकासो, अज्झगमा ।

“अज्झो अधि ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? अधि इच्चेतस्स सरे परे
अज्झादेसो होती ति आपनत्थं । अज्झो ति एकं पदं, अधी ति
एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । सरेग्गहणस्सानुवत्तनतो अधिस्सा ति
वत्तब्बे हेट्ठा वुत्तनयेन अधी ति वुत्तत्ता च अधि इच्चेतस्स सरे परे
अज्झादेसा होतीत्यत्थो^३ ।

अज्झोकासो, अज्झगमा ति उदाहरणानि । तेसं पन,
अधि—ओकासो, अधि—आगमा ति छेदं कत्वा आदिसुत्तमधि-
किच्चिन्मिना अज्झादेसं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

१. वेह—म० ।

२. क्वचिग्गहण—म० ।

३. होती ति अत्थो—सी० ।

सुत्त—४६. ते न वा इ-वण्णे । १.५.५

ते च खो अभि अधि इच्चेते इवण्णे परे अब्भो
अज्झो इति वुत्तरूपा न होन्ति वा ।

अभिज्झितं अधीरितं ।

वा ति कस्मा ? अब्भोरितं, अज्झोणमुत्तो ।

“तेन वा इ-वण्णे ।”

न्यासो—किमत्यमिदमुच्चते ? ते अभि अधि इच्चेते इ-वण्णे
परे अब्भो अज्झो इति वुत्तरूपा न होन्ति विकप्पेना ति प्रापनत्थं ।
आह च, ते च, खो अभि अधि इच्चेते इ-वण्णे परे अब्भो अज्झो
इति वुत्तरूपा न होन्ति वा ति । एत्थ च वुत्तानि रूपानि येसन्ते^१
वुत्तरूपा । वुत्तरूपवन्तोत्यत्थो^२ । के ते ? लद्धादेसा अभि अधि
सद्दो^३ । ते पन इ-वण्णे परे अब्भो अज्झो इति वुत्तरूपवन्तो न
सी. ५८ होन्ति । आदेसं न लभन्तीत्यत्थो^४ । वाग्गहणं तं विकप्पेति ।
ननु “ते वा इ-वण्णे” ति वुत्ते पि रूपद्वयं सिज्झति ? कस्मा
नग्गहणं कतं^५ ति । उत्तरत्थं,^६ उत्तरत्र हि नग्गहणमेव वत्तते । न
वाग्गहणं ति । यदि एवं, कस्मा तत्थेव न कतं ति ? इहा पि
किञ्चिवत्तत्थसम्भवतो; यथा पन ब्राह्मणानं न दातब्बं ति
वत्त्वा ठपेत्त्वा केसञ्ची ति वुत्ते येसं न दातब्बं, ते येव बहुका । येसं
पन दातब्बं ते अप्पका ति पि विञ्जायति । यथा ब्राह्मणान

१. येसं ते—सी० ।

२. वुत्तरूपवन्तो ति अत्थो—सी० ।

३. सद्दो—सी० ।

४. लभन्तो ति अत्थो—सी० ।

५. पाठो नत्थि—म० ।

६. पाठो नत्थि—सी० ।

दातव्वं ति वत्त्वा ठपेत्त्वा केसञ्ची ति वुत्ते येसं दातव्वं तेयेव बहुका । येसं पन न दातव्वं ते अप्पका ति पि विञ्जायति । एवं अभि अधि इच्चेते इ-वण्णे परे अब्भो अज्झो इति वुत्तरूपा न होन्ती ति वत्त्वा पुन वा ति वुत्ते ये न लभन्ति ते येव बहुका । ये पन लभन्ति ते अप्पका ति विञ्जायति । तदत्थमिह नग्गहणं^१ कतं^२ ति । ते ति एकं पदं, ना ति एकं पदं; वा ति एकं पदं, इ-वण्णे ति एकं पदं ति चतुप्पदमिदं सुत्तं । अभि अधिग्गहणानञ्च अब्भ अज्झग्गहणानञ्चानुवत्तनतो ते अभि अधि इच्चेते इ-वण्णे परे अब्भो अज्झो इति वुत्तरूपा न होन्ति वात्यत्थो^३ ।

अभिच्छित्तं, अधीरितं ति उदाहरणानि । तेसं पन, अभि—म. ५५ इच्छित्तं, अधि—ईरितं ति छेदं कत्वा अनन्तरसुत्तद्वयेन द्विन्नं^४ आदेसद्वये^५ सम्पत्ते तमेव सुत्तद्वयमधिकिच्चिमा^५ पटिसेधं कत्वा “सरा सरे लोपं” ति पुब्बस्स^५ सरस्स^५ लोपं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

अब्भीरितं, अज्झिणमुत्तो ति किमुदाहरणानि ? तेसं पन, अभी—ईरितं, अधि—इणमुत्तो ति छेदो । तेसं वुत्तनयमेव ।

सुत्तं—४७. अतिस्स चान्तस्स । १.५.६

अति इच्चेतस्स अन्तभूतस्स तिसद्दस्स इ-वण्णे परे सब्बोच्चन्ती ति वुत्तरूपं न होति ।
अतिसिगणो, अतीरितं ।

-
- १-१. नग्गहणन्ति—सी० ।
२. वा ति अत्यो—सी० ।
३-३. द्विन्नमादेसद्वये—सी० ।
४. सुत्तद्वयमधिकिच्च इमिना—सी० ।
५-५. पुब्बसरस्स—सी० ।

इ-वण्णे ति कस्मा ? अच्चन्तं ।

“अतिस्स चान्तस्स ।”

व्यासो—किमथमिदमुच्चते ? अति इच्चेतस्स अन्तभूतस्स ति-सद्दस्स अभिअधीनं विय यं विहितं, तं इ-वण्णे परे न होती ति ज्ञापनत्थं । अतिस्सा ति एकं पदं, च इति एकं पदं, अन्तस्से ति^१ एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं । एत्थ च अतिस्सा ति च अन्तस्सा ति च कारियापेक्खा छट्ठी । तिस्सा ति अवत्वा अतिस्सा ति वचनं अञ्ज्रेसं ति-सद्दस्स परिवज्जनत्थं^२ । अतिस्स वा ति एत्तकमेव^३ अवत्वा अन्तस्सा ति वचनं सकलस्स वा आदीस्स^४ वा परिवज्जनत्थं^५ । एतेन अतिनो ति-सद्दं गण्हाति । तेनाह; अति इच्चेतस्स अन्तभूतस्स तिसद्दस्सा ति । नन्वतिस्स चान्तस्सा ति वुत्ते अत्यन्तस्स इ-वण्णत्ता “इवण्णो यं^६ न^६ वा” (क. व्या. २१) ति वुत्तविधि-सी. ५६ प्पटिसेधनत्थं^७ ति सक्का विञ्जातुं ति ? सक्का । इध यन एवं गहितं अतिस्स ति अतिती ति । यदि एवं, अतितिस्सा ति भवितव्वं ति । सच्चं । इध पन “सरूपानमेकसेस्वसकिं” (क. व्या. ३६०) ति एकसेसं कत्तं ति । नन्वेत्थ पदानेव गहितानी ति ? न । व्यञ्जनानि पि^८ गहितानि । अनियमेत्वा सरूपानं वुत्तता । आह च; सरूपानं पदव्यञ्जानं ति ।

१. अन्तस्सा ति—सी० ।

२. परिवज्जनत्तं—म० ।

३. एत्तकमेव—म० ।

४. आदिस्स—सी० ।

५. परिवज्जवत्तं—म० ।

६-६. यन्न—सी० ।

७. वुत्तविधिनो पटिसेधनत्थन्ति—सी० ।

८. व्यञ्जनानि—म० ।

अथवा, “वक्त्रादिमज्भूतरानं दीघरस्साप्चयेसु^१ चा”
 (क. व्या. ४०५) ति अधिकिच्च “तेसु बुद्धिलोपागमविकार-
 विपरीतादेसा चे” ॥ (क. व्या. ४०६) ति^२ लोपं^३ कतं ति^३
 दट्ठब्बं । तेनाह; ति-सदस्स इ-वण्णे परे “सब्बो चन्ती”^४ (क. व्या.
 १६) ति वुत्तरूपं न होती ति । यदि एवं सरूपेनेव वुत्तत्ता निरत्थको
 व अन्तसदो ति । सच्चं । “पुथस्सु व्यञ्जने” (क. व्या ४६) ति
 इमस्सत्थाय गहितं । तेनाह, अन्तगगहणेन^५ अपुथस्सा पि सरे परे
 अन्तस्स उ-कारो होती ति । नन्वेवं सति तत्थेव कातब्बं ति ?
 सच्चं । अतिस्सातिमिना^६ पन अन्तो ति-सदो गहितो न सकलो ति
 आपनत्थं । इह च नगगहणेनैव वत्तते न वागगहणं । यदि पन वत्तेय्य
 सुत्तमेव अनज्झनीयं^७ भवेय्य । “सब्बो चन्ती” (क. व्या १६)
 ति मस्सेव^८ विकप्पेन वुत्तत्ता । तेनाह; न होती ति ।

अतिसिगणो, अतीरित ति उदाहरणानि । तेसं पन, अति—
 इसिगणो, अति—ईरितं ति छेदं कत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या.
 १२); वक्त्रासवण्णं लुत्ते”^९ (क. व्या. १४) ति अधिकिच्च “सब्बो
 चन्ती” (क. व्या. १६) ति वुत्तविधिम्हि सम्पत्ते अनन्तरसुत्तम-
 धिकिच्चिमिना^{१०} पटिसेधं कत्वा “सरा सरे लोपं” (क. व्या.
 म. ५६ १२) ति पुब्बसरानं लोपं कत्वा परक्खरं नेत्वा रूपसिद्धि
 वेदितब्बा । इतरं सुविञ्ज्यमेव । एतस्स पन अति—अन्तो ति
 छेदो ।

-
१. दीघरस्साप्चयेसु—म० ।
  २. चा—सी० ।
  - ३-३. लोपो कतो ति—सी० ।
  ४. चं ती ति—म० ।
  ५. अन्तगगहणेनपुथस्स—म० ।
  ६. अतिस्सा ति इमिना—सी० ।
  ७. अनुज्झनीयं—म० ।
  ८. चन्ती ति इमस्सेव—सी० ।
  ९. लुनेत्यधिकिच्च—म० ।
  १०. ....किच्च इमिना—सी० ।

सुत्तं—४८. क्वचि पटि पतिस्स । १.५.७

पति^१ इच्चेतस्स सरे वा व्यञ्जने वा परे क्वचि
पटि आदेसो होति ।

पटग्गि दातब्बो, पटिहञ्जति ।

क्वची ति कस्मा ? पच्चन्तिमेसु जनपदेसु,
पतिलीयति, पतिरूपदेसवासो च ।

“क्वचि पटिपतिस्स ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? सरे वा व्यञ्जने वा परे
पतिस्स क्वचि पटि-आदेसो होती ति आपनत्थं । क्वची ति एकं
पदं, पटी ति एकं पदं, पतिस्सा ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं ।
हेट्ठा सराधिकारे वा उपरि व्यञ्जनाधिकारे वा अवत्वा इहवचनं
सरे वा व्यञ्जने वा होती ति आपनत्थं ।

अथवा, तिविधा हि अधिकारा, यथानुपुब्बिका मण्डूकगतिका
सीहगतिका च, तत्थ च यथानुपुब्बिका यथापटिपाटिवसेन वत्तन्ति ।
मण्डूकगतिका पन, यथा मण्डूका उप्पतित्वा उप्पतित्वा गच्छन्ति;
सी. ६० एवं वत्तन्ति । सीहगतिका पन, यथा सीहा मिगराजानो एकस्मि
ठाने निसिन्ना^२ पुब्बापरं अनुविलोकेन्ति, एवं मज्झे ठिता पुब्बा-
परमनुवत्तन्ति । “गो सरे पुथस्सागमो क्वची” (क. व्या. ४२) ति
एत्थ सरेगहणं पन मण्डूकगतिकवसेन इह वत्तते । उपरि व्यञ्जन-
गहणं^३ सीहगतिकवसेन । तेनाह; सरे वा व्यञ्जने वा ति । तेन

१. पटि—सी० ।

२. निपन्ना—सी० ।

३. व्यञ्जनेगहणं—सी० ।

च पति इच्चेतस्स सरे वा व्यञ्जने वा परे क्वचि पटि-आदेसो
होतीत्यथो^१ ।

पटग्गि, पटिहञ्जती ति उदाहरणानि । तेसं पन पति—अग्गि,
पति—हञ्जती ति छेदं कत्वा इमिना पटि-आदेसं कत्वा सरे परे
पुब्बसरस्स लोपं कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा । इह च पुब्बपक्खे न
किञ्चि वत्तते । इतरस्मि पन सुत्तद्वयं वत्तते । सेसानि सुविञ्जे-
य्यानेव ।

सुत्तं—४६.

पुथस्सु व्यञ्जने । १.५.८

पुथ इच्चेतस्स अन्तो सरो व्यञ्जने परे उ-कारो
होति ।

पुथुञ्जनो, पुथुभूतं ।

अन्तग्गहणेन अपुथस्सा पि सरे परे अन्तस्स उ-कारो
होति, मनुञ्जं ।

“पुथस्सु व्यञ्जने ।”

न्यासो—किमत्थमिदमुच्चते ? पुथ इच्चेतस्स अन्तो च^२
सरो उ-कारो होति व्यञ्जने परे ति आपनत्थं । पुथस्सा ति एकं
पदं, उ-इति एकं पदं, व्यञ्जने ति एकं पदं ति तिपदमिदं सुत्तं ।
“अतिस्स चान्तस्सा”^३ (क. व्या. ४७) ति इतो अन्तग्गहणं
मण्डूकगतिकवसेन वत्तते । तेनाह; अन्तो सरो ति । तेन च पुथ

१. होतीत्यथो — सी० ।

२. पाठो नत्थि—सी० ।

३. चान्तस्स—म० ।

इच्चेतस्स अन्तो सरो उ-कारो होति व्यञ्जने परेत्यथो^१ ।
नन्वतिस्स चान्तस्सा ति एत्थ विय पुथस्स अ पुथ अ—इति समासं
कत्वा “सरूपानमेकसेस्वसकि” (क. व्या. ३६०) ति वा ‘सरा
सरे लोप’ (क. व्या. १२) ति वा पुब्बसरस्स लोपं कत्वा परक्खरं
नेत्वा पुथ सद्दा छट्ठिं कत्वा पुथस्सा ति गहिते निरत्थकं व
अन्तगगहणं ति ? सच्चं निरत्थकं । पयोजनन्तरं पन सम्भवति ।
तेनाह, अन्तगगहणेन अपुथस्सा पि सरे परे अन्तस्सुकारो होती ति ।

पुथुज्जनो, पुथुभूतं ति उदाहरणानि । तेसं पन, पुथ—जनो,
म. ५७ पुथ—भूतं ति छेदं कत्वा इमिना अकारस्सुकारं कत्वा पुब्बरूपे
ज-कारस्स “परद्वेभावो ठाने” (क. व्या. २८) ति द्वे-भावं कत्वा
रूपसिद्धिं वेदितव्वा । अन्तगगहणेन पन मनुञ्जन्त्यादोसु^४
मनसद्वपदस्स आपुब्बस्स त्रा, वारणतोसननियामनेसूतिमस्स^५
लद्धधातुसञ्जादिस्स मनं आभुसो त्रायति^६ तोसेतीत्यथे^७ “संहन-
ञ्जाय वा रो घो”^८ (क. व्या. ५४०) ति रप्पच्चयं^९ कत्वा
“रम्हि रन्तो रादि नो” (क. व्या. ५४१) ति रादिम्हि लुत्ते
सी. ६१ मन—सद्वन्तस्स “मनोगणादितो स्मिन्ना”^{१०} नमिआ” (क. व्या.

१. परे ति अथो—सी० ।

२. पुथ—सी० ।

३. अकारस्स उकारं—सी० ।

४. मनुञ्जन्ति आदीसु—सी० ।

५. परिमाणातोसननिसानेसूतिमस्स—म० ।

६. पाठो नत्थि—म० ।

७. तोसेती ति अथे—सी० ।

८. गो—सी० ।

९. रप्पच्चयं—म० ।

१०. स्मि ना—म० ।

१८१) ति अधिकिच्च “एतेसमो लोपे” (क. व्या. १८३) ति ओकारे कते इमिना^१ अन्तर्गहणेन^२ उ-कारो होति । तेनेव परसरस्मि लुत्ते मनुञ्ज्रा सदो^३ वुत्तनयेन स्युप्पत्तादिमिह कते मनुञ्ज्रं ति रूपसिद्धि वेदितव्वा ।

सुत्तं—५०. ओ अवस्स । १.५.६

अव इच्चेतस्स व्यञ्जने परे क्वचि ओकारो होति ।

अन्धकारेण ओनद्धा ।

क्वची ति कस्मा ? अवसुस्सतु मे सरीरे मंस-लोहितं ।

“ओ अवस्स ।”

न्यासो—किमत्यमिदमुच्चते ? अव इच्चेतस्स व्यञ्जने परे क्वचि ओ-कारादेसो होती ति आपनत्थं । ओ ति एकं पदं, अवस्सा ति एकं पदं ति द्विपदमिदं सुत्तं । मण्डूकगतिकवसेन क्वचिगहणं व्यञ्जनेगहणञ्च^३ वत्तते । तेन अव इच्चेतस्स व्यञ्जने परे क्वचि ओ-कारादेसो होतीत्यथो^४ ।

ओनद्धो^५ ति उदाहरणं । तस्स पन, अव^६—नद्धो^६ ति छेदं कत्वा अतन्तरसुत्तद्वयमधिकिच्चिमिना^७ अवसद्स्स ओ-कारं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा । इतरं सुविञ्जयेयमेव ।

१-१. पाठो नट्ठिय—सी० ।

२. सद्दा - सी० ।

३. व्यञ्जनगहणञ्च—सी० ।

४. होती ति अथो—सी० ।

५. ओनद्धा—सी० ।

६-६. अव—नद्धा ।

७. ....धिकिच्च इमिना— सी० ।

५१. अनुपदिष्टानं वुत्तयोगतो । १.५.१०

अनुपदिष्टानं उपसग्ननिपातानं सरसन्धिहि
व्यञ्जनसन्धी हि वुत्तसन्धी हि यथायोगं योजेतब्बा ।

पापनं, परायनं, उपायनं, उपाहणं, न्यायोगो,
निरूपधि, अनुबोधो, दुवूपसन्नं, सुवूपसन्नं, द्वालयो,
दुरक्खातं, स्वाक्खातो, उदीरितं, समुद्दिट्ठं, वियग्गं,
विज्झग्गं, व्यग्गं, अवयागमनं, अन्वेति, अनूपधातो,
अनच्छरिया, परियेसना, परामासो एवं सरे च होन्ति ।

परिग्गहो, पग्गहो, पक्कमो, परक्कमो, निक्कमो,
निक्कसावो, निल्लयनं, दुल्लयनं, दुब्भिक्खं, दुव्वुत्तं,
सन्दिट्ठं, दुग्गतो, निग्गतो, विग्गहो, निग्गतं, एवं व्यञ्जने
च होन्ति, सेसा च सब्बे योजेतब्बा ।

“अनुपदिष्टानं वुत्तयोगतो ।”

न्यासा—किमत्थमिदमुच्चते ? ये इह अम्मेहि अनिद्दिट्ठा, ते
वुत्तनयनानुसारेण ज्ञातब्बा ति आपनत्थं । अनुपदिष्टानं ति एकं
पदं ति द्विपदमिदं । वुत्तयोगतो एकं पदं ति अनुपदिष्टानं उपसग्गादीनं
वुत्तप्पकारेहि सन्धी हि योजेत्वा निष्फत्ति वेदितब्बात्यत्थो^१ । आह
च; अनुपदिष्टानं उपसग्ननिपातानं सर-सन्धीहि व्यञ्जनसन्धीहि
सी. ६२ वुत्तसन्धी हि च यथायोगं योजेतब्बा ति^२ । तत्थ च सरसन्धी ति
सरानं, सरेसु वा विहिता सन्धि सरसन्धि । व्यञ्जनसन्धिहि पि
एसेव नयो । वुत्तसन्धि नाम गाथादीसु वुत्ताहानत्थं वचनसिलिट्ठताय

१. वेदितब्बा ति—सी० ।

२. योजेतब्बा ति—सी० ।

वा आगमवसेनक्खरमानेत्वा करीयमानो सन्धि^१ । यो^२ पन वृत्तपकारत्ता एवं नामो^३ जातो,^४ सो^५ पन किञ्चापि विसुं वृत्तो । पच्छा वृत्तनयेन सरव्यञ्जनसन्धिस्वेव सङ्गहं गच्छति^६ । सरव्यञ्जनेसु विहितत्ता^७ । तेनेव तमुभयत्थ पक्खिपित्वा^८ द्विधा उदाहरणं^९ दस्सेति ।

तत्थ च पापनन्तिमस्स^{१०} प—आपनं ति छेदो । “सरा सरे लोपं^{११}” (क. व्या. १२) तिमस्स^{१२} विसयो । तत्थ च प इति उपसगपदं । आपनं ति इमस्स^{१३} पन आप^{१४}, पापुणनेतिमस्स “भूवादयो धातवो” (क. व्या. ४५६) ति लद्धधातुसञ्ज्रादिस्स “धातुस्सन्तो लोपोनेकसरस्सा” (क. व्या. ५२३) ति लुत्तानुबन्धस्स “भावकम्मेसु तब्बाप्वीया”^{१५} (क. व्या. ५४२) त्यधिकिच्च “नन्दादी हि^{१६} यू” (क. व्या. ५४६) ति युप्पच्चयन्तस्स^{१७} “अनका

-
१. सन्धी—सी० ।
  २. ते—सी० ।
  ३. नामा—सी० ।
  ४. जाता—सी० ।
  ५. ते—सी० ।
  ६. वृत्ता—सी० ।
  ७. गच्छन्ति—सी० ।
  ८. ते उभयत्थ...—सी० ।
  ९. उदाहरणा ति—सी० ।
  १०. पापनन्ति इमस्स—सी० ।
  - ११-११. लोपन्ति इमस्स—सी० ।
  १२. इदं—सी० ।
  १३. अप—सी० ।
  १४. तब्बानीया ति अधिकिच्च—सी० ।
  १५. नन्ददोहि—म० ।
  १६. युप्पच्चयन्तस्स—म० ।

म ५८ युष्बूनं" (क. व्या. ६२४) मिति^१ यु नो अनादेसं कत्वा "तद्धित-
समासकितका नामं वा तवे तूनादीसु चे" (क. व्या. ६०३) ति
नाममिव कत्वा "जिनवचनयुत्तं हि (क. व्या. ५२); लिङ्गञ्च
निप्पज्जते"^२ (क. व्या. ५३) त्यधिकिच्च "ततो च विभक्तियो"
(क. व्या. ५४) ति विभक्तियो कत्वा "सि, यो; अं, यो; ना, हि;
स, नं; स्मा, हि; स, नं; स्मि, सु" (क. व्या. ५५) ति तासमनियम-
प्पसङ्गे सति 'वत्तिच्छानुपुब्बिका सदृप्पटिपत्ती'^३ ति कत्वा "लिङ्गत्थे
पठमा" (क. व्या. २८६) ति पठमं कत्वा तस्साप्यनिमप्पसङ्गे^४
सति वत्ति.....पे.....कत्वा 'एकमिह वत्तब्बे एकवचनं' ति
एकवचनसिविभक्ति कत्वा "योनं^५ नि नपुंसकेहि (क. व्या. २१७);
अतो निच्च" (क. व्या. २१८) ति अधिकिच्च^६ "सि" (क. व्या.
२१६) ति^७ सिस्स अमादेसं कत्वा "सरलोपोमादेसप्पच्चया-^८
दिमिह सरलोपे तु पकती" (क. व्या. ८३) ति पुब्बसरस्स लोपं
कत्वा "क्वचासवणं लुत्ते" (क. व्या. १४) ति परसरस्स असवण्णे
सम्पत्ते तेनेव पकतिभावं कत्वा नेतब्बे परक्खरं नीते रूपं ।

परायनन्तिमस्स^९ पन परं—अयनं ति छेदो । पठमं "क्वचि
लोपं" (क. व्या. ३८) तिमस्स^{१०} विसयो । ततो "सरा सरे लोपं"

-
१. युष्बूनति—म० ।
  २. निपच्चते ति—अधिकिच्च—सी० ।
  ३. सदृप्पवत्ती ति—सी० ।
  ४. तस्सापनि.....—सी० ।
  ५. योनन्ति.....निच्चन्ति अधिकिच्च—सी० ।
  ६. सिन्ति—म० ।
  ७. ....सपच्चयादिमिह—म० ।
  ८. परायनन्ति इमस्स—सी० ।
  ९. लोपन्ति इमस्स—सी० ।

(क. व्या. १२) तिमस्स, ततो “दीघं” (क. व्या. १५, २५) तिमस्स^१ च विसयो । अथवा परा—अयनं ति छेदो । तदा पच्छा वुत्तानं द्विन्नं विसयो । तत्थ च अयनं ति अय, गतिमिह इच्चेतस्स लद्धधानुसञ्ज्रादिस्स अयितब्बन्त्यत्थे^२ वुत्तनयेन युप्पच्चयन्तस्स^३ आनादेसादिमिह कते रूपं । अथवा, परं वुत्तानं आयनं ति छेदो । तदा पुब्बे वुत्तानं द्विन्नं विसयो । आयनन्तिमस्स^४ पन अ-ब्बस्स तस्सेव धातुस्स रूपं ।

उपायनन्तिमस्स^५ पन उप—अयनं ति वा उप—आयनं ति वा छेदो । यमेत्थ वत्तब्बं, तं हेट्ठा वुत्तमेव ।

उपाहनन्तिमस्स^६ पन उप—आहनं ति छेदो, “सरा सरे लोपं”^७ (क. व्या. १२) तिमस्स^८ विसयो । इदं उपसग्नानन्त-वसेन वुत्तं । तत्थ च^९ आहनं ति आ-पुब्बस्स हन, हिंसागतिसु इच्चेतस्स लद्धधानुसञ्ज्रादिस्स हनति गच्छति एतेनात्यत्थे,^६ “नन्दादीहि यु” (क. व्या. ५४६) ति अधिकिच्च^{१०} सी. ६३ “कत्तुकरणप्पदेसेसु”^{११} च” (क. व्या. ५५०) ति युप्पच्चये^{१२} कते

-
१. दीघन्ति इमस्स—सी० ।
  २. अयितब्बन्ति अत्थे—सी० ।
  ३. युप्पच्चन्तस्स—म० ।
  ४. आयनन्ति इदं—सी० ।
  ५. उपायनन्ति इमस्स—सी० ।
  ६. उपाहनन्ति इमस्स—सी० ।
  - ७-९. लोपन्ति इमस्स—सी० ।
  ८. नत्थि—सी० ।
  ९. हन्ति—सी० ।
  १०. एतेना ति अत्थे—सी० ।
  ११. नन्दादीहि यू’ ति अधिकिच्च—सी० ।
  १२. ‘कत्तुकरणप्पदेसेसु चे ति—म० ।
  १३. युप्पच्चये—म० ।

तस्स च अनादेसे कते “क्वचि धातुविभक्तिप्पच्चयानं^१
 दोघविपरोतादेसलोपागमा चे” (क. व्या. ५१९) ति धात्वन्तम्हि
 लुत्ते वुत्तनयेन नाममिव कत्वा स्युप्पत्ति कत्वा “अतो नेना^२”
 (क. व्या. १०३) ति अधिकिच्च^३ “सो” (क. व्या. १०४) ति
 सिस्सोकारं कत्वा “सरलोपोमादेसप्पच्चयादिम्हि^४ सरलोपे तु
 पकती” (क. व्या. ८३) ति सरलोपपकतिभावादिम्हि कते रूपं ।
 आ-पुब्बस्स हि, गतिम्हि इच्चेतस्स वा लद्धधातुसञ्जादिस्स तस्मि
 येव अत्थे तस्सेव युप्पच्चयस्स^५ तस्मि येवादेसे कते तेनेव
 सरलोपपकतिभावे च कते रूपं ।

न्यायोगोतिमस्स पन नि—आयोगो ति छेदो । “इ-वण्णे^६
 यं न वा” (क. व्या. २१) ति मस्स विसयो । तत्थ च नि इति
 उपसगपदं । आयोगो ति आ—पुब्बस्स युज, योगे इच्चेतस्स
 म. ५९ लद्धधातुसञ्जादिस्स “विसरूजपदादितो णा^७” (क. व्या. ५३०) ति^८
 णप्पच्चयन्तस्स “कारितं विय णानुबन्धो” (क. व्या. ६२३) ति
 कारितमिव कत्वा ‘कारितानं णो लोप’ (क. व्या. ५२५) न्ति
 णम्हि लुत्ते “नमकरानमन्तानं नियुत्ततम्ही^९” (क. व्या. ६१९) ति
 अधिकिच्च^{१०} “कगा चजानं” (क. व्या. ६२५) ति धात्वन्तस्स ग-कारे
 कते “असंयोगन्तस्स वुद्धि कारिते” (क. व्या. ४८५) ति य-कारे
 उ-कारस्स वुद्धिम्हि कते नेतब्बे नीते वुत्तनयेन नाममिव कत्वा
 स्युप्पत्ति कत्वा “अतो नेन” (क. व्या. १०३) त्यधिकिच्च^{११} “सो”

-
१. धातुविभक्तिप्पच्चयानं—म० ।
 २-२. नेना ति अधिकिच्च—सी० ।
 ३. सरलोपोमादेसप्पच्चयादिम्हि—म० ।
 ४. पच्चयस्स—म० ।
 ५. इवण्णोयं—म० ।
 ६-६. ण’ इति—सी० ।
 ७-७. नियुत्ततम्हीत्य अधिकिच्च—म० ।
 ८. अतो नेना ति अधिकिच्च—सी० ।

(क. व्या. १०४) ति सिस्सोकारं कत्वा सरलोपपकतिभावञ्च कत्वा रूपसिद्धिं वेदितव्वा ।

निरूपधीतिमस्स^१ पन नि—उपधी ति छेदो । “यवमदनतरला चागमा” (क. व्या. ३५) तिमस्स^२ विसयो । उपधीतिमस्स^३ पन^३ उप—पुढवस्स धा, धारणे इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स उपधारीयतीत्यत्थे^४ “सञ्जायं दा धातो इ” (क. व्या. ५५३) इति इप्पच्चये^५ कते सरलोपपकतिभावे च कते वुत्तनयेन स्युप्पत्ति कत्वा “सेसतो लोपं गसी” पी^६ (क. व्या. २२०) ति सिम्हि लुत्ते रूपं ।

अनुबोधोतिमस्स^७ पन अनु—बोधो ति छेदो । “दीघ” (क. व्या. १५, २५); रस्सं (क. व्या. २६); लोपञ्च तत्राकारो” (क. व्या. २७) ति वुत्तविधिम्हि सम्पत्ते “सरा पकति व्यञ्जने” (क. व्या. २३) तिमस्स^८ विसयो । एत्थ च अनु^९ ति उपसगपदं । बोधो ति बुध, ज्ञाणे । बुध, बोधने । बुध, अवगमने ति तिण्णमञ्जतरस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स वुज्झनन्त्यत्थे^{१०} “विसरूजपदादितो ण” (क. व्या. ५३०) त्यधिकिच्च^{११} “भावे चे” (क. व्या. ५३१) ति णप्पच्चयादिम्हि^{१२} कते रूपं ।

-
१. निरूपधी ति इमस्स—सी० ।
  २. चागमा ति इमस्स—सी० ।
  ३. उपधीतिदम्पन—सी० ।
  ४. उपधारीयती ति अत्थे—सी० ।
  ५. इप्पच्चयं—म० ।
  ६. गसिपी ति—म० ।
  ७. अनुबोधो ति इमस्स—सी० ।
  ८. व्यञ्जने ति इमस्स—सी० ।
  ९. अनु—सी० ।
  १०. वुज्झनन्ति अत्थे—सी० ।
  ११. ण इति अधिकिच्च—सी० ।

दुवूपसन्तन्तिमस्स^१ पन दु—उपसन्तं ति छेदो । व-कारा-
गमस्स च व्यञ्जने “दीघ” (क. व्या. १५, २५) न्तिमस्स^२ च
विसयो । उपसन्तं ति उप—पुब्बस्स समु, उपसमे इच्चेतस्स
लद्धधातुसञ्जादिस्स “भावकम्मेसु त” (क. व्या. ५५८) इति
तप्पच्चयन्तस्स “सासदीसतो तस्स रिट्ठो च (क. व्या. ५७४);
भुजादीनमन्तो नो द्वि च (क. व्या. ५८०); जनादीनमा तिम्हि
चे” (क. व्या. ५८८) ति अधिकिच्च^३ “गमखनहनरमादीन-
मन्तो” (क. व्या. ५८८) ति धात्वन्तस्स लोपे सम्पत्ते “गमखन-
हनादीनं तुं तब्बादीसु ना” (क. व्या. ५८८) ति^४ न-कारं कत्वा
स्यूपत्तादिम्हि कते रूपं । तथा सुवूपसन्तं ति ।

सी. ६४ द्वालयोतिमस्स^५ पन दु—आलयो ति छेदो । “वमोदुदन्तान”^६
(क. व्या. १८) न्तिमस्स विसयो । तत्थ च आलयो ति आ-पुब्बस्स
ली, सिलेसनेतिमस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स वुत्तनयेन णप्पच्चयन्तस्स
कारितमिव कत्वा णलोप वुद्धादिम्हि कते “ओ अव सरे”^७
(क. व्या. ५१५) ति अधिकिच्च^८ “ए अया” (क. व्या. ५१६) ति
अयादेसादिम्हि कते रूपं ।

दुराख्यातन्तिमस्स^९ पन दु—आख्यातं^९ ति छेदो ।

-
१. दुवूपसन्तन्ति इमस्स—सी० ।
  २. दीघन्ति इमस्स—सी० ।
  ३. चे ति अधिकिच्च—सी० ।
  ४. न इति—सी० ।
  ५. द्वालयो ति इमस्स—सी० ।
  ६. वमोदुदन्तानन्तिमस्स—म० ।
  ७. सरे ‘त्यधिकिच्च—सी० ।
  ८. दुराख्यातन्तिमस्स—म० ।
  ९. अक्खातन्ति—सी० ।

र-कारागसस्स विसयो । आख्यातं^१ ति आ—पुब्बस्स ख्या^२कथने^३
इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्ज्रादिस्स “भावकम्मेसु ता” (क. व्या.
५५८) ति^३ तप्पच्चयादिमिह कते रूपं । तथा स्वाख्यातो ति^४ ।
उपसग्गो च “वमोदुदन्तान” (क. व्या. २८) न्तिमस्स विसयभावो
च विसेसो ।

उदीरितन्तिमस्स^५ पन उ—ईरितं ति छेदो । द-कारागमस्स
म. ६० विसयो । ईरितन्तिमस्स^५ पन^५ ईर, कम्पनेतिमस्स लद्धधातु-
सञ्ज्रादिस्स “भावकम्मेसु ता” (क. व्या. ५५८) ति तप्पच्च-
यन्तस्स “हिय्यत्तनी-सत्तमी-पच्चमी-वत्तमाना-सब्बधातुकं” (क.
व्या. ४३३) ति वुत्तता न सब्बधातुकं^६ असब्बधातुकं ति^७
तप्पच्चयन्तस्स असब्बधातुकत्तमागम्म “इ-कारागमो असब्बधातु-
कम्ही” (क. व्या. ५१८) ति वा^८ इ-कारागमे कते “यथा
गममिकारो” (क. व्या. ६०७) ति वा स्याद्यूपत्तादिमिह कते
रूपं ।

समुद्धिद्वन्ति इमस्स^{१०} पन सं—उद्धिद्वं ति छेदो । “मदा सरे”
(क. व्या. ३४) तिमस्स विसयो । उद्धिद्वन्तिदं^{११} पन उ—पुब्बस्स
दिस,^{१२} उच्चारणेतिमस्स लद्धधातुसञ्ज्रादिस्स “भावकम्मेसु

-
१. अक्खातं ति—सी० ।
  - २-२. खा पकथने—सी० ।
  ३. त 'इति—सी० ।
  ४. स्वाक्खातो ति—सी० ।
  - ५-५. ईरितन्ति इदम्पन—सी० ।
  ६. त 'इति—सी० ।
  - ७-७. सब्बधातुका—सी० ।
  ८. असब्बधातुका ति—सी० ।
  ९. नत्थि—म० ।
  १०. समुद्धिद्वन्तिदं—म० ।
  ११. उद्धिद्वन्ति इदं—सी० ।
  १२. दिसी—म० ।

ता^१” (क. व्या. ५५८) ति^१ तप्पच्चयन्तस्स “सासदिसतो तस्स रिट्ठो चे” (क. व्या. ५७४) ति वा; तमेवाधिकिच्च “सादिसन्तपूच्छभन्जहंसादीहि^२ ट्ठो” (क. व्या. ५७५) ति वा रिट्ठादेसादिमिह^३ कते रूपं । तत्थ च पुब्बपक्खे “रमिहरन्तो रादि नो” (क. व्या. ५४१) रादिनो होतो ति दट्ठब्बं ।

वियगन्तिमस्स^४ पन वि—अगं ति छेदो । य-कारागमस्स विसयो । अगन्तिमस्स^५ अगं^६, गतिमिह इच्चेतस्स लद्धधानुसञ्जादिस्स “सञ्जायम नू” (क. व्या. ५२७) त्यधिकिच्च “सब्बतो ण्वत्वा वी वा” (क. व्या. ५२६) ति अप्पच्चयादिमिह कते “परद्वेभावो ठाने” (क. व्या. २८) ति द्वे भावे च कते रूपं । उत्तमवाची पाटिपदिको वा ।

विज्जगन्तिमस्स पन वि—अधि—अगं ति छेदो । “अज्झो अधी” (क. व्या. ४५) तिमस्स च “वा परो असरूपा” (क. व्या. १३) तिमस्स च विसयो । विज्जगं ति पि पाठो । तस्स विज्जा^७—अगं ति छेदो । “सरा सरे लोपं” (क. व्या. १२) तिमस्स विसयो ।

व्यगन्तिमस्स पन वि—अगं ति छेदो । “इ-वण्णो यं न वा” (क. व्या. २१) तिमस्स विसयो ।

अवयागमनन्तिमस्स पन अव—आगमनं ति छेदो । य-कारागमस्स विसयो । आगमनन्तिदं पन आ—पुब्बस्स गमु, सप्प,^८

१-१. त इति—सी० ।

२. ...हंसादीहि ट्ठो ति—सी० ।

३. ट्ठादेसादिमिह—सी० ।

४. वियगन्ति इमस्स—सी० ।

५-५. अगन्तिमस्स—म० ।

६. अग—म० ।

७. विज्जु—सी० ।

८. पाठो नत्थि—सी० ।

गतिमिह इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्ज्रादिस्स “नन्दादीहि यू” (क. व्या. ५४६) ति युप्पच्चन्तस्स^१ अनादेसादिमिह कते रूपं ।

सी. ६५ अन्वेतीतिमस्स पन अनु—एती ति छेदो । “वमोदुदन्तान” (क. व्या. १८) न्तिमस्स विसयो । एतीतिमस्स^२ पन इ-गतिमिह इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्ज्रादिस्स निक्खमती ति एत्थ वुत्तनयेन तिप्पच्चये^३ कते “असंयोगन्तस्स वुद्धि कारिते”^४ (क. व्या. ४८५) ति अधिकिच्च “अञ्ज्रेसु चा” (क. व्या. ४८७) ति वुद्धिमिह कते रूपं । अनूपघातोतिमस्स पन अनु—उपघातो ति छेदो । “सरा सरे लोप” (क. व्या. १२) न्तिमस्स “दीघ” (क. व्या. १५, २५) न्तिमस्स च विसयो । उपघातोतिमस्स^५ पन उप—पुब्बस्स हन, हिंसा, गतीसु इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्ज्रादिस्स^६ णप्पच्चयन्तस्स “णमिह रन्जस्स जो भावकरणेसु”^७ (क. व्या. ५६२) त्यधिकिच्च^८ “हनस्स घातो” (क. व्या. ५६३) ति सब्बस्स हनधातुस्स^९ घातादिमिह^{१०} कते रूपं ।

अनच्छरियातिमस्स पन अन—अच्छरिया ति छेदो । “रस्स” (क. व्या. २६) न्तिमस्स विसयो । तस्स पन, अच्छरिया^{१०} ति आ—पुब्बस्स चर, गति-भक्खणेसु च । चर, चरणे ति च द्विन्नमञ्ज-

१. पुप्पच्चयन्तस्स—म० ।
२. एतीतिदं—सी० ।
३. तिप्पच्चये—म० ।
४. कारितेत्यधिकिच्च—म० ।
५. उपघातोतिदं—सी० ।
६. पाठो नत्थि—सी० ।
- ७-९. भावकरणेस्वित्यधिकिच्च—सी० ।
८. धातुस्स—सी० ।
९. घातोदेसादिमिह—सी० ।
१०. आच्छरिया ति—सी० ।

म. ६१ तरस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स णप्पच्चयन्तस्स^१ “मसुस्स सुस्स च्छर च्छेरा” (क. व्या. ६३२) त्यधिकिच्च “आ—पृब्बचरस्स चे” (क. व्या. ६३३) ति च्छरियादेसे कते न अच्छरिया^२ ति विग्गहे “द्विपदे तुल्याधिकरणे कम्मधारयो” (क. व्या. ३२६) ति कम्मधारयसमासे कते “उभे तप्पुरिस” (क. व्या. ३२८) ति तप्पुरिससञ्जं कत्वा “अत्तं^३ नस्स^३ तुप्पुरिसे” (क. व्या. ३३५) त्यधिकिच्च^३ “सरे अन्^४” (क. व्या. ३२६) इतिस्स^४ अनादेसे कते “सरा पकति व्यञ्जने (क. व्या. २३); सरे क्वचि”^५ त्यधिकिच्च “रस्स” (क. व्या. २६) ति आकारस्स रस्सं कत्वा रूपसिद्धि वेदितव्वा । अनु—अच्छरिया ति पि छेदो । “सरा सरे लोप” (क. व्या. १२) न्तिमस्स विसयो ।

परियेसनातिमस्स पन परि—एसना ति छेदो । य-कारागमस्स विसयो । एसनातिमस्स पन, एस^६ परियेसनेतिमस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स वुत्तनयेन युप्पच्चयन्तस्स^७ अनादेसादयो^८ कत्वा एसनासदा “इत्थियमतो आप्पच्चयो^{१०}” (क. व्या. २३७) ति आपच्चयं^९ कत्वा सरलोपपकतिभावञ्च कत्वा वुत्तनयेन नाममिव कत्वा स्युप्पत्तिञ्च कत्वा “सेसतो लोपं गसि” पी^{१३} (क. व्या. २२०) ति सिम्हि लुत्ते रूपं ।

१. विवप्पच्चन्तस्स—सी० ।
२. आच्छरिया—सी० ।
- ३-३. अनिति नस्स—सी० ।
४. तप्पुरिसे’ ति अधिकिच्च—सी० ।
- ५-५. अनिति नस्स—सी० ।
६. क्वची ति अधिकिच्च—सी० ।
७. इस—सी० ।
८. युप्पच्चयन्तस्स—म० ।
९. नादेसादयो—म० ।
१०. आपच्चयो ति—म० ।
११. आपच्चत्तं—म० ।
१२. गसीपी ति—सी० ।

परामासोतिमस्स पन पर—आमासो ति छेदो । “सरा सरे लोपन्तिमस्स विसयो । आमासोतिमस्स^१ पन^१ आ—पुब्बस्स मस । आमसनेतिमस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स णप्पच्चयादिमिह कते रूपं ।

एवं सरेसु सरव्यञ्जनानं व्यञ्जनेसु व सरानं दस्सेत्वा इदानि व्यञ्जनेसु व्यञ्जनानं दस्सेन्तो परिगगहोत्यादिमाह^२ ।

तस्स पन^३ परि—गहो ति छेदो । “परद्वेभावो ठाने” (क. व्या २८) तिमस्स विसयो । गहोतिमस्स^४ पन^४ गह, उपादानेतिमस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स “सञ्जायम नू” (क. व्या. ५२७) त्यधिकिच्च “सब्बतो ण्वु त्वा वो वा” (क. व्या. ५२६) ति अप्पच्चयादिमिह कते रूपं । तथा पगगहो ति उपसगमेव नानत्तं ।

पक्कमोतिमस्स पन प—कमो ति छेदो । तस्सेव विसयो ति^५ । कमोतिमस्स^६ पन^६ कमु, पदविकखेपेतिमस्स^७ लद्धधातुसञ्जा-
सी. ६६ दिस्स अनन्तरे वुत्तनयेन अप्पच्चयादिमिह कते रूपं । परवक्कम-
निक्कमसद्देसु उपसगो व विसेसो ।

निक्कसावोतिमस्स पन नि—कसावो ति छेदो । तस्सेव विसयो । तत्थ च कसावोतिद^८ कसायवाचको पाटिपदिको । किलेसो पि ति^९ तं सदिसत्ता तब्बोहारं भजति ।

१. आमासोतिदम्पन—सी० ।
२. परिगगहो ति आदिमाह—सी० ।
३. नत्थि—म० ।
- ४-४. गहोतिदम्पन—सी० ।
५. विसयो—म० ।
६. कमोतिदम्पन—सी० ।
७. पदविकखेपे ति—म० ।
८. ति—म० ।
९. हि—सी० ।

निल्लयनन्तिमस्स पन नि—लयनं ति^१ छेदो । तस्सेव विसयो ।
लयनन्तिदम्पन ली, सिलेसनेतिमस्स वुत्तनयेन युप्पच्चयन्तस्साना-
देसादिमिह कते रूपं । तथा दुल्लयनं ति ।

दुब्भिक्खन्तिमस्स पन दु—भिक्खं ति^२ छेदो । “वग्गे
घोसाघोसानं ततियपठमा” (क. व्या. २६) तिमस्स विसयो ।
भिक्खन्तिमस्स^४ पन^४ भिक्ख, याचनेतिमस्स णप्पच्चयादिमिह
कते रूपं ।

दुब्बुत्तन्तिमस्स पन दु—वुत्तं ति छेदो । “परद्वेभावो ठाने”
म. ६२ (क. व्या. २८) तिमस्स विसयो । वुत्तन्तिमस्स^५ पन^५ वच,
वियत्तियं वाचायन्तिमस्स तप्पच्चयन्तस्स “सासदिसतो तस्स
रिट्ठो च (क. व्या. ५७४); भुजादीनमन्तो नो द्वि चा”
(क. व्या. ५८०) त्यधिकिच्च^६ “वच वा वू” (क. व्या. ५८१) ति
व-कारस्सुकारं कत्वा अन्तस्स च लोपं कत्वा त-कारस्स च द्वे
भावं कत्वा “क्वचादिमज्झुत्तरानं दीघरस्साप्पच्चयेसु चे”^७
(क. व्या. ४०५) ति^८ अधिकिच्च “तेसु बुद्धिलोपागमविकार-
विपरीतादेसा चे” (क. व्या. ४०६) ति आदिमिह वकारागमं
कत्वा नेतब्बे^९ परक्खरं नीते^{१०} स्युप्पत्तादिमिह कते रूपं ।

-
१. नि—लयनन्ति—सी० ।
  २. युप्पच्च.....—म० ।
  ३. दु—भिक्खन्ति—सी० ।
  - ४-४. भिक्खन्तिदम्पन—सी० ।
  - ५-५. वुत्तन्तिदम्पन—सी० ।
  ६. चेति अधिकिच्च—सी० ।
  ७. दीघरस्सपच्चयेसु—म० ।
  ८. चा ति अधिकिच्च—सी० ।
  ९. नेतब्बं—सी० ।
  १०. नेत्वा—सी० ।

सन्दिदृन्तिमस्स पन सं—दिट्ठं ति छेदो । “वग्गन्तं वा वग्गे”
(क. व्या. ३१) तिमस्स विसयो । दिट्ठन्तिमस्स^१ पन^१ दिस,
पेक्खनेतिमस्स तप्पच्चयन्तस्स “सासदिसतो तस्स रिट्ठो चे”
(क. व्या. ५७४) ति तस्स रिट्ठादेसादिमिह कते रूपं ।

दुग्गतादयो पन सुविञ्जयेया व । तत्थ च गतन्तिमस्स^२ पन^२
गमु, सप्प,^३ गतिमिह इच्चेतस्स लद्धधातुसञ्जादिस्स “भावकम्मेषु
ता”^४ (क. व्या. ५५८) ति^५ तप्पच्चयन्तस्स “गमखनहनादीनं तुं
तब्बादीसु ने”^६ (क. व्या. ५७४) ति^७ धात्वन्तस्स नमिह
सम्पत्ते “सासदिसतो तस्स रिट्ठो च (क. व्या. ५६८); भुजादोन-
मन्तो नो द्वि च (क. व्या. ५८०); जनादीनमा तिमिह चे”
(क. व्या. ५८७) ति अधिकिच्च^८ “गमखनहनरमादीनमन्तो”
(क. व्या. ५८८) ति धात्वन्तस्स लोपं कत्वा स्युप्पत्तादिमिह कते
रूपं । अभिक्कम,^९ पटिक्कमादीनि पि^{१०} वुत्तनयेनेव योजेतब्बानि ।

समत्तो

सन्धिप्पकरणे

पञ्चमो परिच्छेदो ॥

॥ १. ५. ॥

समत्तो

कच्चायन-न्यासे

सन्धिप्पकरणो

॥ १ ॥

। निब्बाणस्स पच्चयो होतु ।

-
- १-१. दिट्ठन्तिमस्स—सी० ।
२-२. गतन्तिमस्स—सी० ।
३. पाठो नत्थि—सी० ।
४-४. ते ति—म०; त इति—सी० ।
५-५. न इति—सी० ।
६-६. चेत्यधिकिच्च—म० ।
७. अतिक्कम—सी० ।
८. पाठो नत्थि—सी० ।

कट्चायन-व्यासो

अनुक्कमणिका

(१) सन्धिप्पकरणे आगता सुत्तानं अनुक्कमणिका

सुत्तानि	सुत्तसंख्या	पिट्ठङ्का
अं इति निग्गहीतं	८	३४
अं व्यञ्जने निग्गहीतं	३०	६२
अक्खरपादयो एकचत्तालीसं	२	१३
अञ्भो अधि	४	१३२
अञ्जे दीघा	५	३०
अतिस्स चान्तस्स	४७	१३४
अत्थो अक्खरसञ्जातो	१	१२
अनुपदिट्ठानं वुत्तयोगतो	५१	१४१
अब्भो अभि	४४	१३०
इ-वण्णो यं न वा	२१	६५
एवादिस्स रि पुब्बो च रस्सो	२२	६६
एहेञ्जं	३२	१००
ओ अवस्स	५०	१४०
क्वचासवण्णं लुत्ते	१४	४४
क्वचि ओ व्यञ्जने	३६	११०

मुत्तानि	मुत्तसंख्या	पिटुङ्का
क्वचि पटिपतिस्स	४८	१३७
क्वचि लोपं	३८	११८
गो सरे पुथस्सागमो क्वचि	४२	१२८
तत्थोदन्ता सरा अट्ठ	३	२६
ते न वा इवण्णे	४६	१३३
दीघं	१५	४५
दीघं	२५	८२
दो धस्स च	२०	५३
नये परं युत्ते	११	३६
निग्गहीतञ्च	३७	११२
परद्वेभावो ठाने	२८	८८
परसमञ्जा पयोगे	६	३५
परो वा सरो	४०	१२३
पास्स चान्तो रस्सो	४६	१२६
पुथस्सु ब्यञ्जने	४६	१३८
पुब्बमधोठितमस्सरं सरेन वियोजये	१०	३६
पुब्बो च	१६	४७
ब्यञ्जने च	३६	१२२
ब्यञ्जने च विसञ्जोगो	४१	१२४
मदा सरे	३४	१०४
यमेदन्तस्सादेसो	१७	४८
यवमदनतरला चागमा	३५	१०७
रस्सं	२६	८५
लट्ठमत्ता तयो रस्सा	४	२८
लोपञ्च तत्राकारो	२७	८७
वगगन्तं वा वगगे	३१	६४

मुत्तानि	मुत्तसंख्या	पिटुङ्का
वग्गा पञ्चपञ्चसो मन्ता	७	३३
वग्गे घोसाघोसानं	२६	८६
वमोदुदन्तानं	१८	५०
वा परो असरूपा	१३	४२
सब्बो चन्ति	१६	५१
सये च	३३	१०२
सरा पकति व्यञ्जने	२३	७२
सरा सरे लोपं	१२	४१२
सरे क्वचि	१४	८१
सेसा व्यञ्जना	६	३१

(२) पाठ-भेदा सहित मुत्तानं अनुक्कमणिका

मुत्त-संख्या	सीहल-पाठानि	मरम्म-पाठानि
३२.	एहेञ्जं	एहे-ञं
४१.	व्यञ्जनो च विसञ्जोगो	व्यञ्जने च विसञ्जोगो
४३.	पास्स चाण्तो रस्सो	पास्स चन्तो रस्सो

(३) गाथागता पठम-पदानं अनुवक्रमणिका

पठम-पदानि	गाथासङ्ख्या	पिठङ्का
अत्थानं	८	५
अभिवादनसीलिस्स	५	३
अवण्णकवग्गहकारा	१४	१८
उपसग्गानिपाता	१६	५४
उवण्णपवग्गा	१६	१८
एवं	४	२
एवं	६	३
ओकारो	१७	१८
कच्चायनञ्च	२	१
टवग्गरकारळकारा	१५	१८
पञ्चन्नं	१२	१८
पटिसेधे	१७	२२
पूजा	३	२
बुद्धं	१	१
मरियादे	१२	१५
सञ्ज्जा	१०	८
सम्बन्धो	११	१३
सेट्ठं	७	४
सेय्यं	६	६

(४) विसेससद्धानं अनुक्कमणिका

अ		अक्खरपदामोहभावेसु	११
अकतबुद्धिस्स	६०	अक्खरपदेसु	७
अकारगहणमसिद्धं	१७	अक्खरपदेस्वमूळहस्स	७
अकारपकारा	१५	अक्खरपदेस्वमोहभावो	७
अकारमरियादा	१५	अक्खरप्पभेदो	१२
अकारसमीपा	१५	अक्खरवग्गघोससञ्जादिवसेन	३६
अकारस्सुकारं	१३६	अक्खरसञ्जं	१६
अकारादयो	१३	अक्खरसद्दस्स	७
अकारादिनामेन	१८	अक्खरसद्देन	२४
अकारादिमु	२८	अक्खरसञ्जातो	११
अकारादीनमारम्भणं	२६	अक्खरविपत्तियं	१२
अकारायवा	१५	अक्खरा	१३
अकारिकारन्तादि	७	अक्खरामोहभावमूलकता	११
अकारेन	३५	अक्खरामोहभावो	७
अकारो	३८	अक्खरापादयो	१३
अकारं	२५	अक्खरादयो ति	२४
अं-कारो व	१८	अक्खरेहेव	१२
अकुमला	२२	अक्खरेहिकारमितिकारप्पच्चयस्स	१५
अक्कोच्छि	३६	अक्खरेहिकारं	१३
अक्खरद्दच्चेन	१४	अक्खरेसु	७
अक्खरकोसल्लं	१०	अक्खिनिम्मिलनसङ्घातं	२६
अक्खरत्तमापज्जेय्य	१५	अक्खातपरिच्छेदा	६
अक्खरत्ताभावतो	१७	अगारेहि	४६

अगन्तिदम्पन	१४६	अञ्जापेक्खं	७६
अगिस्सन्तस्स	११६	अञ्जे	३०
अग्गं ति	४	अञ्जेसञ्च	५४
अघो	२८	अञ्जेसम्पि	३५
अघोसा ति	३५	अट्टसरे	३१
अघोसानं	२०	अट्टसु	२८
अघोसा व	२०	अट्टमत्ता	२६
अङ्गे हि	४५	अट्ठोयं	७६
अच्छरसङ्घातसङ्घातं	२६	अणुथूलानितिदं	११५
अच्छरिया	१५०	अणुं	११५
अजसङ्गहं	६६	अतग्गुणसंविञ्जाणं	१६
अजिनि	३६	अतिक्कमित्वा	११३
अज्झग्गहणानञ्चानुवत्तनतो	१३४	अतिती ति	१३५
अज्झत्तिकं	६	अतिप्पगो	११०
अज्झागमा ति	१३२	अतिलहुपरिवत्तिताय	२६
अज्झादेसो	१३२	अतितिस्सा ति	१३५
अज्झीणमुत्तो	१३३	अतिसिगणो	१३४
अज्झोकासो	१३२	अतिस्स	६७
अज्झो ति	१३२	अतिस्सा ति	१३५
अञ्जु	३२	अतिस्सातिमिना	१३६
अञ्जत्थ	४	अतीरितं	१३४
अञ्जपदत्थेसु	५६	अतो	३८
अञ्जमञ्जा	२३	अत्तनो	२
अञ्जमञ्जानपेक्खो	२३	अत्तसहं	५८
अञ्जानपेक्खं	१६	अत्तानं	६२
अञ्जानि	५४	अत्तं	४३

अनुकमणिका

१६१

अत्यन्तस्स	१३५	अधोठितग्गहणं	३७
अत्रजो	५८	अधोठितमस्सरं	३७
अथवा	३	अधोठितं ति	३७
अत्यञ्च	६	अन्तद्वयं	६८
अत्यवत्तब्बं	६६	अन्तप्पच्चयन्तस्स	२७
अत्यभूतो	६	अन्तप्पच्चयो	१७
अत्यवसाविभत्तिविपरिणामो	४४	अन्तभूतस्स	४८
अत्यविसेसस्सूपलब्धनतो	१११	अन्तभूतानं	५०
अत्यस्स	१२	अन्तमस्सा ति	१३५
अत्याधिको	३५	अन्तसद्दो	१३६
अत्यानुरूपं	१०	अन्तस्स	१५३
अत्यानं	५	अन्तस्सुकारो	१३८
अत्याववोधो	२५	अन्ति	६४
अत्थी ति	५७	अन्तो	३४
अत्थे	५	अन्त्यधिकिच्च	६१
अत्थो	२३	अन्वत्यवसेन	१६
अदभव्वखनेति मस्स	५८	अन्वत्यसञ्जा	३६
अधिकतत्ता	४७	अन्वेतीति मस्स	१५०
अधिकिच्च	२६	अनका	१४२
अधिगतत्ता	१०	अनच्छरिया	१४१
अधिगतो	४८	अनच्छरियाति मस्स	१५०
अधिग्गहणानञ्च	१३४	अनञ्जनीयं	८४
अधिप्पेतत्तानुनञ्च	६६	अनधिप्पेततो ति	७३
अधिप्पेतत्थे	६८	अनन्तरमुत्ततो	४४
अधीतं	७३	अनन्तरमुत्तमधिकिच्चि मिना	४३
अधीतञ्चेदं	६३	अनन्तरमुत्तस्स	५२
अधीनं	१३५		

अनन्तरिकानम्पि	११६	अनुविचारयतो	१८
अनन्तरे	८२	अनुविलोकेन्ति	१३७
अनन्तरेसु	४१	अनुसङ्गिकप्पयोजनं	१०
अनप्पका	६५	अनेकत्था	५४
अनवकासस्स	७४	अनेकत्थे	६८
अनवज्जमरिट्ठन्ति	२२	अनेकप्पकारमक्खरसरव्यञ्जनादि-	
अनागता	५०	भेदवसेन	७
अनागारेहि	४५	अनेकप्पच्चयप्पसङ्गे	६४
अनादेसादयो	१५१	अनेकसरस्से ति	२७
अनादेसे	३२	अनेना ति	५
अनादेसं	१४३	अपरिच्छत्तन्ति	१०
अनिद्धिटा	१४१	अपवादत्ता	४३
अनियमप्पसङ्गे	३२	अपिग्गहणं	२६
अनुक्कमो	२०	अपरिहानीया	२
अनुञ्जातं	१०	अपरिहीनपटिभानस्स	२
अनुद्धतो ति	६६	अपरो	३
अनुपदिट्ठानं	१४१	अपिग्गहणे	१६
अनुपलब्धी	२५	अपुत्तकं	२२
अनुपलब्धनतो	२४	अपुधस्सा पि	१३८
अनुपुब्बपदवर्णनमेवेदानि	३	अपुब्बस्स	१४४
अनुबोधोतिमस्स	१४६	अपेक्खाकरणत्थमपिग्गहणं	१६
अनुभूय्यते ति	६०	अपेक्खितब्बमेव	६०
अनुम्मत्तवचनमिदं ति	२४	अपेक्खितब्बस्साभावा	६५
अनुम्मत्तं-वचनत्थे	२४	अप्पकबहुकेसु	१६
अनुवत्तनतो	६४	अप्पका ति	१३४
अनुवितक्कयतो	१८	अप्पके	२२
		अप्पच्चयादिभिह	१४६

अनुक्रमणिका		१६३
अप्पवत्तित्वा	७६	अवभो ति १३१
अप्पमादो	७६	अमनुस्सा ति २२
अप्पटिबद्धवृत्तिनो	२७	अमलं ४
अप्पटिहतवृद्धिता	७	अमादिमिह ७५
अप्पमादो	७६	अमादेसुप्पच्चयादिविरहितेसु ७४
अप्पस्सुतायं	८२	अमादेसपच्चयादिमिही ति ७६
अव्याकता	२२	अमोहभावा ति ७
अभावा	१२०	अम्मेहि १४१
अभिकम्म	१५४	अमहुत्तुमहन्तुराजब्रह्मतसखसत्थु-
अभिकन्ततरो ति	८८	पितादीहि ३८
अभिज्झितं	१३३	अमहस्स ६१
अभिञ्जला	१०६	अयञ्हेत्थत्थो ३७
अभिमवेतिमस्स	५	अयनं १४३
अभिमद्वनानुभवनपातुभवनादि	६८	अयमिह १३
अभिरत्ती ति	३६	अयमेवेत्थ ८
अभिवन्दित्वा	४	अयादेसादिमिह १४७
अभिवन्दियगं ति	२	अयितव्वन्त्यत्थे १४४
अभिवादनसीलस्स	३	अयुत्तनो ३८
अभिसवती ति	५	अयुवण्णानञ्चायो २४
अभेदवसेन	७०	अयितव्वन्त्यत्थे १४४
अवभादेसस्स	१३१	अयं १२
अवभादेसं	१३१	अरियसच्चानदस्सनन्त्यादीनि १२३
अवभोरितं	१३४	अरोयती ति ५
अवभुग्गच्छती ति	१३१	अलमतिप्पपञ्चेन ३
अवभुदोरितन्त्यादीनि	१३१	अलातं २६
अवभुदोरितं	१३१	अवकासो ७४

अवगन्तब्बो	१५	असति	६
अवगन्तब्बं	२३	असब्बधातुकत्तमागम्म	११७
अवगमने ति	१४६	असब्बधातुकम्ही ति	११७
अवगत्ता	२१	असब्बधातुका	११७
अवगम्पि	६८	असब्बप्पयोगे	३१
अवगस्मिप्पि	६८	असम्पत्ते	५७
अवचनतो	४६	असम्पयमवतिण्णो	७५
अवचनीयतो	७०	असम्बन्धत्ता	४७
अवण्णकवग्गहकारा	१८	असमत्थताय	२५
अवत्वा	३०	असरूपा	३८
अवनतसिरो ति	११४	असरूपाग्गहणेन	४२
अवम्हि	६०	असक्कम्हा	४२
अवयववाक्यनिप्पत्तिवसेनेवेत्तं	२३	असवण्णग्गहणेन	४५
अवयवस्स	१२६	असवण्णमोकारं	४४
अवयागमनन्तिदं	१४६	असवण्णे	३८
अवयागमनन्तिमस्स	१४६	असवण्णं	४४
अवसद्दस्स	१४०	असाधारणवसेन	८
अवसानक्खरं	२७	असुकस्सा ति	४६
अवसुस्सतु	१४०	असुकस्मि	६५
अवस्सा ति	१४०	असुकबग्गन्तमापज्जती ति	६५
अवादेसं	६०	असुकस्सेव	६५
अविज्जाया ति	२३	असंकिण्णता	२०
अविञ्जातसञ्जस्स	१२	असंयोगन्तस्स	३१
अविसेसेन	६८	अस्स	८
असञ्जहिता	२६	अस्मत्थो ति	३४
		अस्सरग्गहणे	३७
		अस्सरग्गहणं	३७

अनुक्ककणिका

१६५

अस्सरत्ता	२९	आगमवसेनक्खरमानेत्वा	१४२
अस्सरन्ति	३८	आगमसदस्स	१२८
अस्सरं	३७	आगमसुत्तमेवानज्झनीयं	७३
अस्सात्थी ति	३४	आगमा	१०७
अस्सो ति	३३	आगमो ति	१२८
अहासि	३६	आगारं	१२७
अहिनन्दु	१२३	आचरियेन	२२
अहू ति	८०	आदयो	१४
अहं	४६	आदि	१३
		आदिग्गहणस्स	७५
आ		आदिग्गहणेन	३७
आकतिगणत्ताघटादिपक्खेपेन	५५	आदिगाथायं	११
आकारस्स	१५१	आदिद्वयं	६७
आकारस्सेव	१५	आदिनानयेन	२४
आकारादेसे	३२	आदिनो	५
आकल्यातपकरणं	६	आदिभूतस्स	७०
आकल्यातपरिच्छेदा	६	आदिमाह	११
आख्यातं	१४७	आदिमिह	११७
आगच्छती ति	७	आदिमही ति	१२६
आगच्छन्ती ति	१०८	आदिसदं	२४
आगतो	११२	आदिसदस्स	१५
आगमग्गहणञ्च	१३०	आदिमुत्ततो	४८
आगमग्गहणमिहानुवत्ततो	११०	आदिसुत्तद्वयमधिकिच्चिमिना	८६
आगमत्ता	१३०	आदिसुत्तमधिकिच्च	११८
आगमनन्तिदं	१४६	आदिस्सिमिना	६८
आगमनं	१२८	आदिस्सेकारस्स	६८
आगमवसेन	१०६		

आशीनि	४३	आमसनेति मस्स	१५२
आदीत्यत्ये	७०	आमासो	१५१
आदीसु	१५	आयनं ति	१४४
आदीस्स	१३५	आयनन्ति मस्स	१४४
आदेसगतस्स	६३	आयस्मा	६
आदेसग्गहणञ्च	५०	आयस्मा ति	४२
आदेसग्गहणस्म	१५०	आयुवहुनतो	३
आदेसापेक्खत्ता	४८	आयोगो	१४५
आदेसो	१३७	आरग्गे	१०६
आदेसं	१३३	आरग्गेरिव	१०७
आद्यक्खरं	२७	आरम्मणं	१४
आद्यक्खरग्गहणेन	२७	आलयो ति	१४७
आद्यक्खरस्सावचने	३४	आवत्थिकलिङ्गिनेमिक्खिका-	
आद्यन्तवसेन	२३	धिच्चसमुप्पन्नेसु	८
आनगरा	७	आवादेसे	८७
आमगराखदिरवनस्यादीनि	८०	आविभविस्सति	३५
आनादेसादयो	१५१	आसुं	३३
आनादेसादिम्हि	१४४	आह	१३
आनीते	११०	आहरती ति	५२
आनेत्वा	१०६	आहा ति	५
आप्पच्चयाभावे	११५	इ	
आप्पच्चये	११५	इकारन्तं	८५
आपज्जनत्थं	५२	इकारस्स	५२
आपज्जेय्य	१७	इकारस्सेकारं	४४
आपज्जेय्या ति	४६	इकारागमो	११७
आपायं	५१	इकारो ति	२७
आबाधो	५१	इच्चस्स	५२

इच्छेतस्म	११६	इत्थिपुमादितद्धितसमासादिप्पभेदेसु७	
इच्छेतस्सेव	७३	इत्थियम्भासितपुमित्थी	११५
इच्छेताय	१२	इत्थियमतियवो	७२
इच्छेतं	५२	इत्थिया	१८
इच्छेवमादीनि	२४	इत्थियं	११५
इच्छेवमादीसु	८	इदञ्चेत्थ	७५
इच्छिनम्बपयोगा	६३	इदञ्हि	१४
इच्छिनम्बं	७३	इदमिध	१०
इच्छेय्या ति	३६	इदमेव	७४
इतरद्वयदीपनेनितरेसं	५	इदम्पि	३०
इतरद्वयमेकस्सेव	६७	इदानेवं	१२
इतरपक्षे	३६	इदाहं ति	५४
इतरानि	१२३	इदिमस्तथवाचकं	२६
इतरे	२०	इदं	१२
इतरेसञ्चितरत्ता	२०	इन्द्रियाणि	४२
इतरं	३६	इध	४
इति	५	इधप्पमादो	८८
इतिकारपञ्चयाभावा	१७	इधप्पमादोत्यादीनि	८६
इतिस्स	४७	इधा पि	२३
इतिस्समुहुत्तन्ति	५३	इधेव	५३
इतिस्सा ति	४७	इति	१२०
इती ति	३४	इपच्चयन्तस्स	८५
इतो	६७	इमप्पच्चये	११४
इत्ययम्पि	१७	इमस्स	१६
इत्यादि	३	इमस्मि	४२
इत्थिपुननपुंसकसङ्ख्य	२४	इमस्सत्थाय	१३६
		इमस्सानन्तरमुच्चारणं	११३

इमस्सानन्तरे	६८	इ	
इमस्सानन्तरं	६९	ईकारादयो	८६
इमा	४३	ई-कारादीनं	८६
इमानेत्य	६६	ईदिसत्थवाचक	२६
इमिना	३४	ईदिसत्थावगमो	६८
इमिनानयेन	२६	ईरितं	१३६
इमिनानुक्कमेन	६९	ईस	५६
इमिना व	८८	उ	
इमे	१४	उकारन्तसहस्रा पि	८४
इमे ति	३६	उकारस्स	४४
इमेसं	८६	उकारं	६०
इमेहि	६६	उगगततमसा	४
इयादेसो	६६	उच्चते	५
इयुवादेसा पि	६९	उच्चारणेतिमस्स	१४८
इव	४४	उत्तत्थं	१२३
इवण्णचवगयकारा	१८	उत्तमट्ठेन	५
इवण्णस्स	६६	उत्तमवाची	१४९
इवण्णुवण्णाज्झला ति	२४	उत्तमोकार	६०
इवण्णो	५२	उत्तमं	४
इवा ति	३८	उत्तरवचनानुवत्तती ति	१०३
इह	२२	उत्तरमुत्तत्थमस्सरग्गहणं	३७
इहा पि	३०	उत्तरित्वा	५२
इहेतं	३०	उदपादि	११३
इहेदं	३५	उदपादित्यादीनि	११३
इहेव	२८	उदाहरणसिद्धि	३८
इहेविमस्सुच्चारणं	११३	उदाहरणानि	४२

अनुक्रमणिका

१६६

उदाहृ	२२	उपाह्वनन्तिमस्स	१४४
उदिकखति	१०८	उपेतब्ब	१६
उदीरितन्तिमस्स	१४८	उपेतब्बनामापेक्खत्तं	१६
उद्दिट्ठन्तिदं	१४८	उपेति	४४
उद्दिस्सति	१०	उप्पज्जन्ति	१८
उद्दिस्सापेति	१०	उप्पज्जन्ती ति	२१
उद्धटतमत्ता	४	उप्पज्जमाना	१८
उपघातोतिमस्स	१५०	उप्पज्जि	१२४
उपधीतिमस्स	१४६	उप्पटिपाटिया	२१
उपपदं	५२	उप्पटिपाटिवसेन	११
उपपुब्बस्स	५६	उप्पन्नाय	१८
उपपरिक्खित्वा	७	उप्पन्नं	१०
उपमं ति	४५	उप्पलसदं	२४
उपरि	२२	उभयं	४६
उपरिनामकप्पस्सारम्भन्तराभावा	८	उभिन्नमिप	६८
उपरियेव	३५	उभिन्नं	६७
उपलक्खणमत्तवसेन	७	उभे	७०
उपसग्गनानत्तवसेन	१४४	उवण्णपवग्गा	१८
उपसग्गमेव	१५२	उवादेसं	६१
उपसग्गनिपाता	५४	उस्साहं	११
उपसग्गस्स	५७	उस्साहजननत्थं	११
उपसग्गादीनं	१४१	ए	
उपादानेतिमस्स	१५२	एकक्खणे	२५
उपादिन्न	१८	एकक्खरेनेव	१५
उपायनन्तिमस्सं	१४४	एकचत्तालीसक्खरा	१६
उपालि	४६	एकचत्तालीसक्खरेसु	२७

एकचत्तालीसञ्चा ति	२३	एकारस्स	४८
एकचत्तालीसप्प माणा	१४	एकारस्सेव	४६
एकचत्तालीसमत्ता	१५	एकारुकारानं	४५
एकचत्तालीसं	१३	एकारो	१८
एकजा	१६	एकारोकारा	४५
एकद्वितित्तुन्नम्पि	४१	एकेकस्मि	४१
एकदेसनिदस्सनमुखेन	१०	एकेकतो	८७
एकधम्मम्पि	२६	एकेकस्स	८१
एकमत्ता	२६	एकेनेव	१२७
एकमिदाहं	५३	एकं	६०
एकस्मि	४४	एतदग्गे	६
एकस्सेव	४४	एतदग्गं	६
एकस्सेवुच्चारणमुखेन	६५	एतदत्थं	११८
एकम्हि	५५	एतदहोसि	१२३
एकयोगाकरणं	१०२	एतादिसानि	२
एकयोगं	१२५	एतानि	६
एकवचनसि विभक्ति	५५	एतेनात्यत्थे	१४४
एकवचनन्तेन	४२	एतो ति	१५०
एकवचनं	५५	एतं	४२
एकस्सेवुच्चारणमुखेन	६५	एत्थ	२
एकादेसदस्सनमुखेन	१०	एत्था ति	६
एकारन्तसद्दस्स	४६	एत्था पि	१७
एकारन्तसद्दस्ससन्तकाकयवो	४८	एतेही ति	३२
एकारन्तसद्दस्सावयवो	४६	एदन्तस्स	४८
एकारे	४२	एदन्तस्सा ति	४८
एकिस्सा	१६	एदन्तो	४८

अनुवकमणिका

१७१

एवमन्तरिकानम्पि	१२०	ओकारस्स	८१
एवह्वो	६४	ओकारागमाभावा	११३
एवञ्च	१५	ओकारागमो	११०
एवञ्चिह	१५	ओकारागमं	१११
एवमस्स	१२४	ओकारुकारानं	५०
एवमादिप्पयोगा	१७	ओकारे	१२०
एवमादीनि	४	ओकारो	१८
एवमादीसु	३६	ओगगहणप्पसङ्गनिवत्तनत्थं	१२२
एवमिमानि	१६	ओगगहणम्पि	११६
एवमिधा पि	१०	ओगगहणापगमकरणत्थं	१२१
एवमिहा पि	८३	ओगगहणप्पसङ्गनिवत्तनत्थं	१२२
एवमिहापी ति	६५	ओदुजा	१८
एवमेतन्त्यादीनि	१०१	ओदन्ता ति	२७
एवरूपं	२३	ओदुदन्ता ति	५१
एवस्स	६६	ओदुदन्तानं	५०
एवा ति	५४	ओदुयो	५१
एवादिस्स	६६	ओप्पच्चयं	६०
एवेत्थ	१७	ओयिरा	६०
एवं	३		
एसो	६१	क	
एसोहं	७६	क-कारस्स	६५
एहेञ्जं	६३	ककारादयो	३३
		क-कारे	६६
		क-कारं	६४
ओ			
ओकारतो	१२०	कच्चायनञ्च	१
ओकारपरियन्ता	२७	कच्चायनस्स	१
ओकारलोपत्थं	१२०	कच्चायनं	८
ओकारसरम्हा	२८	कण्ठजत्ता	२१

कण्डुनं	२०	कम्पनेतिमस्स	१४८
कण्डालूमुद्धदन्तोद्वसेन	१८	कमु	६४
कतनिकारलोपेसु	६३	कमोतिमस्स	१५२
कतमे	२	कम्मत्थे	६२
कतमो	१६	कम्मधारयसञ्जे	११५
कतमं	२४	कम्मधारयसमासं	११५
कतरं	११	कम्मधारयो	४८
कतबुद्धिस्स	३१	कम्मसञ्जं	६३
कतसञ्जस्स	२६	कम्मं	६४
कताभियोगो	१०	कर-करणे	६०
कते	११४	करणत्थमपिग्गहणं	१६
कतं ति	७७	करणमुखे	६०
कतब्बं	१०	करणेतिमस्स	७२
कतरि	११७	करणेनेव	६
कत्तानाम	६	करस्स	२२
कत्तुकरणपदेसेसू	३२	करस्सकारो	१६
कत्तुकामेन	३६	करिस्सं	१
कत्वा ति	३७	करीयमाने	८६
कत्थचि	७	करुणाय	७६
कथमिदं	२३	करुणायेवापराधो	३८
कथं	६६	करोति	६६
कस्मा	६५	कल्याणभित्ता	२
कदाचि	६३	कस्मा	६०
कणारियन्तं	८३	कसावो ति	१५२
कण्णीयति	६	कातुमसक्कुण्ययत्ता	८४
कप्पे	४२	कारकमुत्तानि	४२
कप्पो	६	कारग्गहणं	८७

अनुवकमणिका

१७३

कारण्यचयाभावा	१७	कितकता	३१
कारण्यचयो	८७	कितविधानपरिच्छेदा	६
कारमापज्जेय	६३	कितविधानपकरणन्ति	६
कारितमित्र	३१	कितविधानपकरणं	६
कारितानं	३१	कितयिस्सामि	८८
कारिते	८६	किन्तुमाव	७६
कारितं	३१	किमत्थमिदमुच्यते	३०
कारिनो	४१	किमत्थं	७६
कारिम्हि	७०	किमिदं	२२
कारियकारिनिमित्तभावेन	४२	किमुदाहरणानि	४६
कारियकारिनिमित्तानि	४२	कि	४३
कारियकारीनं	११६	किमु	४७
कारियवसेनेव	४३	किमूध	८४
कारियस्स	७०	कुक्कुटगोणपोतकादयो	१६
कारियस्सोपयोगेन	७०	कुब्बता	१२
कारिया	४३	कुब्बतो ति	६०
कारियं	४१	कुब्बन्तसदतो	६१
कालत्तये पि	१२	कुश्तन्नतमस्स	३
कालमुतिभेदेहि	१८	कुलमूपगच्छतीत्यत्थे	५६
काले	७	कुलसद्दुपपदस्स	५६
कालं	३०	कुलूपको ति	५६
कासावपरहति	८७	कुलूपगो ति	५६
किञ्चासिट्ठेति	६३	कुसलं	५२
किञ्चा पि	२०	केचि	६३
किञ्चि	१	केन	७३
किञ्चिमत्तत्थसम्भवतां	३७	क्रियागुणजातियादिच्छक्केसु	८
किञ्चेत्थ	२५		

क्वचत्थवसेन	१११	खन्ति	८५
क्वचत्थो	७५	खन्ती ति	८५
क्वचादिमज्भुत्तरानं	६०	खन्धिस्मि	२३
क्वचासवण्णं	३८	खन्धेन	२३
क्वचि	८५	खन	५७
क्वचिगहणकरणम्पि	११६	खप्पच्चयन्तस्स	५६
क्वचिगहणञ्चेह	४६	खमनन्त्यत्थे	८५
क्वचिगहणनिवत्तनत्थं	१२२	खमु	८५
क्वचिगहणफलं	११७	खम्हि	५६
क्वचिगहणमनपेक्खित्वा	६६	खयं	२२
क्वचिगहणानञ्चानुवत्तनतो	८६	खरणं	२२
क्वचिगहणेनाकत्वा	५३	खरत्तं	२२
क्वचिसद्दस्स	७५	खीयन्ती ति	१५
क्वचो ति	८५	खो	८७
क्वत्थो	३४	ख्यादीहि	५८
क्वि चे	६२	खवस्सात्यादीनि	५१
क्विप्पच्चयादि	६२	खवोस्स	५०
क्विप्पच्चयं	५८	ग	
क्विमही	५८	ग-कारस्स	५६
क्विस्स	५८	गकारागमो	१२७
ख		ग-कारो ति	६६
ख-कारस्स	२५	गगकुलस्स	२२
ख-कारो	२५	गच्छती ति	६६
ख-कारं	२५	गच्छन्तादीनन्तसदो	६१
खदिरवनं	७	गच्छन्ति	७
खदिरभावाभावे	१०५	गच्छन्ती ति	६५
खदिरवनन्त्यादीनि	१०६	गणञ्च	४

अनुक्रमणिका

१७५

गणमुत्तमञ्च	४	गवजो ति	७०
गणं	४	गवयो ति	६०
गतिम्हि	३२	गवादयो	३३
गतो ति	१२६	गसिपी ति	११५
गतिमत्तं	५७	गहणत्थं	१४
गद	५४	गहणसम्भवा	११६
गन्तव्वो ति	५८	गहणे	१७
गन्धारम्भकरणतो	२३	गहणेन	५६
गन्धं	१	गहस्सुपघस्से	३६
गन्धव्वो	५३	गहितत्ता	२८
गन्धे	१८	गहितमेव	२६
गम	५७	गहिताकारं	२५
गमखनहनरमादीनमन्तो	५७	गहिता ति	१७
गमखनहनादीनं	५७	गहिते	१५
गमनत्ता	३३	गहितं	६८
गमनं	२५	गसीपी ति	१५१
गमु	५७	गहेतव्वो ति	२४
गय्हति	१२५	गहेतव्वो	२४
गय्हती ति	३४	गहेतव्वं	१४
गरहे	२२	गहेत्वा	६
गरू	१०८	गाथाद्वयेन	८
गरुकरणता	२०	गाथाद्वयं	१२
गरुकलहुकेसु	२०	गाथाहि	११
गरुकं	६०	गामो	३४
गरुमेस्सति	१०७	गारवुप्पादनत्थं	३
गरुसञ्जा	१६	गाव	६०
गरुसञ्जाकरणे	२८	गाहणत्थं	३

गुणनामं	८	घोसाघोसुपधादयो	३६
गुणभावेन	१७	च	
गुणमहन्तदीपनेन	४-५	च	२
गुणाभिमानीनमभिनिम्महन्समत्यतं	५	चकारस्स	११७
गुणमाख्यापनेन	३	चकारे	५३
गुणवा ति	७१	चकारं	५२
गुण सम्पत्ति	१	चक्कं	२६
गो	६०	चक्खु	११४
गोग्गहणञ्च	१३०	चक्खुमा ति	२३
गोसद्दू पपदस्स	१०	चक्खुसद्दा	११४
घ		चग्गहणमुत्तरत्र	१२२
घटपटादि	१२	चग्गहणस्स	१२८
घटमानय	८	चग्गहणेन	११५
घट्टनेन	१८	चग्गहणेनत्त	५६
घटादिपक्खेपेन	६०	चग्गहणं	८७
घटादीनं	५५	चजानं	१४५
घटीयती ति	७८	चतुक्कमधिकिच्च	४७
घतत्थिकस्स	८	चतुन्नम्पि	४१
घोसत्ता	२१	चतुप्पदमिदं	८७
घोसपुब्बभागे	२०	चतुप्पदमिद	१४
घोसवन्तो	२०	चतुब्बिघञ्हि	२४
घोसाघोसवसेन	२०	चतुब्बिघप्पकारो	
घोसाघोसविचारणा	२१	चतूमु	१०
घोसाघोसविनिमुत्तता	२१	चत्तारि	६
घासाघोसादिष्पभेदेसु	७	चत्तारो	३
घोसाघोसानमवागपटिक्खेपनत्तं		चन्तस्सा ति	६७
घोसाघोसानं	३३	चन्ति	५२

अनुवकमणिका

१७७

चन्ती ति	१३६	चेति	६४
चन्तीतिमस्सेव	१३६	चेतानि	२२
चिह्न	११५	चेतं	७३
चरणे ति	१५०	चेत्थ	२६
चरे	८५	चेत्यधिकिच्च	६४
चसद्वगहणं	४७	चेह	१४
च-सद्वं	४	चो	५३
चागमा	११४	चोदना	१७
चा ति	८७		
चातुदशी	८८	छ	
चान्तस्स	१३४	छ	६
चान्तस्सा ति	१३५	छट्ठयन्तवसेन	५१
चानुवत्तनतो	५२	छट्ठिया	७०
चित्तन्त्यादीसु	७६	छट्ठी	४८
चित्तं	२६	छन्दहानिभया	७
चित्ताधारानस्थं	३	छन्नं	६४
चित्तसन्तानस्स	२६	छप्पकारा	२८
चित्तस्स	२६	छप्पकारं	२६
चिन्तयति	२३	छब्बिघा	१३
चिन्तयन्ति	२३	चम्भित्तं	२
चिन्तयन्तस्स	२५	छल्लभिञ्जा	१०७
चिन्तायं	११	छेदे	३८
चिन्तेतब्बं	१४	छेदो	१५३
चिदं	११३	ज	
धिरम्पवासिन्ति	६४	जकारस्स	६३
चिरं	६६	जकारं	६०
चेतसो	८६	जनादीन मा	७२
		जनादीनमानिम्ह	१४७

जनेति	६७	जापनत्यञ्च	८०
जातन्त्यथे	११४	जापनत्यमिदं ति	२३
जातादीनमिमिया	११४	जापनत्याति	२७
जातिभयं	८७	जापनत्यं	७६
जातिमहन्तं	४	जापनत्यं ति	७६
जाती ति	११४	जापने	६१
जातो ति	६२	जापयति	६७
जातीत्यथे	११४	जापयन्ती ति	२२
जायति	१०	जापेतुं ति	६७
जायेय्य	१३	जायति	७६
जायेय्या ति	१०४	जायते ति	२३
जिनवचनकप्पे	८३	ओ	१०१
जिनवचनयुत्तं	७३	ट	
जिनेन	६	टवग्गरकारलकारा	१८
जिनेरितनयेन	६	टो	५३
जिनेरितनयम्पि	७	ठ	
जिनेरितनयेना ति	६	ठन्ति	१८
झ		ठपिता	६
झलानमियु	६६	ठपेतब्बं ति	१६
झलानमियुवा	६६	ठपेतब्बन्ति	३७
ञ		ठपेतब्बं	१६
अकारगहणस्स	१०२	ठपेत्वा	३१
अकारमकारे	१०१	ठपेन्तो	१६
अमा ति	१०१	ठानग्गहणस्स	६०
आणेतिमस्स	८५	ठानप्पटिपाटिया	१६
आतब्बं ति	७५	ठानप्पटिवसेन	२१
आपकाय	६६	ठानसूतिकालभेदन	१६

अनुक्कमणिका

१७६

ठानानि	१८	णादयो	१२
ठाना नीति	६१	णानुबन्धो	३१
ठानानुक्कमवसेन	२०	णानुबन्धो ति	३१
ठानानुक्कमेन	१६	णी त्वावी	८६
ठानानं	१८	णीप्पच्चयन्तानं	८६
ठानासन्नत्ता	४५	णे	३१
ठानासन्नवसेन	८६	णो	३१
ठाने	१८	त	
ठानेत्यत्थो	८६	तकारद्वयस्स	६३
ठानेषु	१०	तकारस्स	५७
ठिते	८४	तकारे	५८
ठिते पि	८४	तक्कालिका	२६
ड		तग्गुणसंविज्जाणबहुब्बीहि	१६
डकारग्गहणमयुत्तं	१५	तग्गुणसंविज्जाणबहुब्बीही ति	१७
डकारविकारं	२१	तग्गुणसंविज्जाणबहुब्बी हि—	
ड-कारस्स	२१	विज्जापनत्थन्ति	२१
डकारं	२१	तङ्कालुणिकं	६४
डो	१५	तञ्च	७८
ढ		तञ्चा पि	६
ढ-कारे	१५	तञ्चापी ति	७
ण		तञ्चेव	१६
णप्पच्चयन्तस्स	३१	तट्टानियत्ता	२१
णप्पच्चयन्तो	२६	तथाहि	१२६
णप्पच्चयादिञ्च	५८	ततियत्थो	२४
णप्पच्चयादिम्हि	१४६	ततियपठमक्खरा ति	६५
णप्पच्चयं	७	ततियपठमा ति	८६
णम्हि	६२	ततियपठमानं	६१

ततियपठमं]	६१	तद्धितसमासकितका	३१
ततो	५	तद्धितत्था	६२
तथा	२६	तन्ति	६
तथा पि	१८	तनादितो	६०
तथूपमं	४४	तन्न	१७
तत्थ	४	नन्नामालाभे	३५
तत्थगृहणमिहानुवत्तते	२८	तन्निव्वुत्तन्यादीनि	६६
तत्थेव	३७	तन्निव्वुत्तं	६४
तत्थोदन्ता	१६	तन्निवत्तनत्थमिदं	७५
तत्राकारो	८०	तन्निवत्तनत्थं	८३
तत्राभिरतिमिच्छेय्य	३६	तन्निवारणत्थं	७८
तत्रायमिति	३८	तप्पच्चयन्तस्स	१४६
तत्रायमित्यादीसु	७५	तप्पच्चयस्स	५
तदक्खरवन्तो	३४	तप्पच्चयादिम्हि	१४८
तदत्थम्पि	७५	तप्पच्चयं	५
तदत्थमिह	४४	तप्पटिपत्तिदीपकपरतो-घोसे	६
तदत्थविञ्जापनत्थमेव	७५	तप्पुरिससञ्जं	१५१
तदत्थस्स	२८	तप्पुरिस-समासत्ता	४३
तदत्थो	६६	तप्पुरिसा	७०
तदन्तो गधत्ता	१३	तुप्पुरिसे	१५१
तदनन्तरं	३३	तप्फलं	१२७
तदनु रूपवसेन	१२३	तवेतुनादीसु	५५
तदपवादा	५७	तब्बप्पच्चयन्तस्स	५७
तदस्सत्थी ति	२६	तब्बादिमु	५७
तदा	१४४	तब्बानीसु	५७
तदारम्भणभूतो	६	तब्बानीया	५७
तदुस्सन्नत्ता	१०६	तब्बानीया ति	१४२

तन्विरणमी ति	१४	तस्सीलादिषु	८६
तन्विसयभूतानं	१२०	तस्सुकारं	६०
तन्विसेसकभावेनेव	४३	तस्सेदमञ्जत्येषु	६१
तन्विसेसका	४७	तस्सेव	५६
तन्विहृतन्तरायता	२	तादिस्स	८४
तन्विहृतन्तरायेन	१	तानेवाधिकिच्चिन्ना	१२६
तन्वोहारेन	३०	तायती ति	५
तन्वोहारं	१५२	तायेवमकासी ति	३८
तमत्तिको	७	तालुजस्सेकारस्सेव	४६
तमेव	३५	तालुजत्ता	४६
तमेवाधिकिच्च	६०	तालुजस्स	४६
तम्भावे	२२	तालुजा	१६
तम्पि	४६	तालुमुद्वदन्तोदुठानानी ति	२०
तमुभयत्य	१४२	ताव	१५
तम्मूलकारणभूतसवत्तसम्पत्ति-		तावाचरियेन	१
निष्कादनत्यं	७	तासमनियमप्पमङ्गे	१४३
तम्मूलकारणभूतं	११	तासाहं	११८
तयो	४	तिकनिपातादि	८
तयोगहणं	२६	तिकारप्पटिबद्धस्स	५२
तस्मा	७	तिकारस्स	५३
तस्मि	१७	तिण्णम्पि	१२७
तस्स	२	तिण्णमञ्जरस्स	१४६
तस्साकारदेसं	१०८	तिण्णमादिस्स	१२७
तस्सा ति	५	तिण्णे ति	८०
तस्सानिच्चत्ता	१२१	तिण्णो	८०
तस्सापि	५५	तितिवखा	८२
तस्साप्यनिमप्पसङ्गे	११७	तिपदमिदं	२८

ति भवाभिनतारहस्स	३	तेसम्पि	१२४
तियडुमत्तिकानम्पि	३०	तेसमनुक्कमो	१८
तिलोकमहितं	४	तेसु	१०
तिलोकमहितो	४	तेसं	१८
तिलोकेन	४	तेहि	६
तिलोकं	४	तो	६१
तिविधा	१६	तोग्गहणेन	५८
तिसद्दस्स	१३४	तोतिता	१८
तिसद्दस्सा ति	१३५	तोप्पच्चयादि	५८
तिसद्दो	५१	तं	१७
तिसद्दं	१३४	त्तकारस्स	५६
तिस्सा ति	१३५	त्तितियो	६४
तिहेतुकप्पटिसन्धिपञ्चाय	६	त्यास्स	४८
तुम्हाकमधिप्पायो	२३	त्यास्सा ति	४६
तुम्हाकमेव	७८	त्याहं	४८
तुल्याधिकरणे	५६	थ	
तुं	५७	थूलानी	११३
तेकालिका	१२	थूलानीतिदं	११५
तेन	८	थूलञ्चा ति	११५
तेनागता ति	५०	थामसा	८६
तेनावोचुम्हा	८४	व	
तेनाह	४६	दकारस्स	५६
तेनाहता	४८	दकारागमस्स	१४८
तेनेकस्स	६८	दकारादेसो	५४
तेनेव	३८	दकारो	४८
तेनेवाह	७६	दटुठवं	८६
तेमेतेसमत्थी ति	३०	दटुठवा	३४

दटुब्बानि	१६	दिस्सति	१५
दटुब्बो	१६	दिस्सती ति	६३
दटुब्बो ति	२२	दिस्सनतो	११३
दण्डं	२२	दिस्वा	६६
दधिभोजनमत्तस्सादीत्यादीसु	१५	दीघदस्सनतो	७५
दन्तजा	१८	दीघनिवारणत्थं	७७
दन्ता	६१	दीघमकत्वा	६४
दन्तोदुजो	१८	दीघमेव	८४
दसाधिकानि	६	दीघरस्सवगावगघोसाघोसादि-	
दस्स	५३	प्पभेदुसु	७
दस्सनत्थं	४७	दीघरस्साप्पच्चयेसु	५
दस्सेति	६	दीघविपरीतादेसलोपागमा	५६
दस्सेत्वा	११	दीघरस्सेसु	८३
दस्सेत्तो	१३	दीघविघिस्स	८३
दहस्स	२१	दीघसञ्जाव	३०
दहस्सदोलं	२१	दीघसरस्स	५
दळ्हं	८६	दीघा	३०
दातब्बं	१३४	दीघा ति	३०
दातादिभेदभिन्ना पि	७७	दीघानं	१६
दारका	१८	दीघाभाव ति	८४
दारकेसु	१६	दीघाभावा	८४
देवदत्तस्स	६१	दीघाविपरीतादेसलोपागमा	५६
देवदत्तेन	६१	दीघे	७७
देवदत्तो	७०	दीघेहि	३१
देवलोकं	१२६	दीघो	८४
देसितनयेन	६	दीघं	३०
दिट्टन्तिमस्स	१५४	दीघं ति	६४

दीपको	७७	दुवूपसन्नं	१४१
दीपेतब्बा	३६	दुरक्खातं	१४१
दीपेति	१६	दुराख्यातन्तिमस्स	१४७
दीपनत्थमिह	११०	दुल्लयनं	१४१
दुक्कटं	५६	दुस्सूहि	५६
दुक्कतं	५७	द्वन्द्वसमासं	१०१
दुक्कतन्ति	५७	द्वन्द्वे	६८
दुक्खोधनिमुग्गमानं	६	द्वालयो	१४१
दुग्गतादयो	१५४	द्विजाति	१६
दुग्गतो	१४१	द्विजेसु	१६
दुच्चरितञ्चरे	६४	द्विजो	२१
दुत्तियगाथायं	११	द्वित्तापेक्खं	८८
दुत्तियत्थो	२४	द्वित्ताभावतो	८८
दुत्तियत्थं	७०	द्विन्नमञ्जतरस्स	५८
दुत्तिया	६१	द्विन्नं	८६
दुत्तियावग्गहणेन	६१	द्विपदमिदं	३१
दुन्नयता	१२	द्विपदे	११५
दुन्निवित्तपदव्यञ्जनताय	६	द्विपदं	५०
दुन्नीतमत्थं	६	द्विप्पकारासु	१६
दुपुब्बस्स	५६	द्विमत्ता	३०
दुब्भिवक्खं	१४१	द्वियद्धुमत्तिकानभिप	२०
दुब्भिवक्खन्तिमस्स	१५३	द्वीहि	११
दुविधा	२०	द्वे	११७
दुविधोहि	१६	द्वेभावो	८६
दुविघ	१०	द्वेभावेन	६१
दुब्बत्तन्तिमस्स	१५३	द्वेभावं	५
दुवूपसन्तिमस्स	१४७		

अनुवर्गकर्माणका

१८५

घ		नन्विदम्पि	६८
घम्मगतारवता	२	नन्विदमेव	६८
घम्मञ्च	४	नन्विमस्सा	७५
घम्मममलं	४	नन्वेकारो पि	२७
घम्मसद्देन	४	नन्वेवं	६८
घम्मस्स	१	नन्दादीहिपू	३२
घम्मो	४६	नन्विह	२७
धातुपञ्चयविभत्तिवज्जितमत्थं	५६	नन्वनन्तरे	१०३
धात्वन्तस्स	५८	नपुंसकलिङ्गता	५७
धात्वन्तानं	५	नपुंसकेहि	१४३
धात्वाधिकारे	१७	नभम्पतिम्हा	६६
धातुलिङ्गे हि	५८	नम्हि	१५४
धातुस्सन्तो	२७	नयिमस्सात्यादीनि	१०८
घंसकमपिस्स	१	नये	३६
न		नयो	३
नकारतकारस्मि	११४	नयेन	६५
नकारस्स	४३	नयं	२६
नकारं	५७	नरो	६१
नक्खरन्ती ति	१५	नवलोकुत्तरघम्मं	४
नतस्स	३	नवाग्गहणवत्थि	६७
नत्वान	१	नग्गहणमेव	६७
नत्थञ्जं	४५	नवाग्गहणस्साभावा	६७
नत्थि	२२	नवाग्गहणेनाकत्वा	६६
नत्थिग्गहणं	६७	नवाग्गहणेन	६६
नन्दादीहि	१४४	नवा ति	६५
ननु	६८	नवात्यधिकिच्चमिना	७६
नन्वित्थिया पि	७	नस्स	४३

नस्सति	२५	नि आदेसे	११५
नाचरियस्स	३८	निक्कमती ति	६५
नातिसङ्खे पनातिविथारप्पमाणताय		निक्कसावोतिमस्स	१५२
	१०	निक्खमती ति	१५०
नाधिकत्ता ति	६६	निक्खमतीत्यादीनि	६४
नानन्तिरकवसेन	८	निग्गहीतङ्खो	६८
नानत्था ति	६७	निग्गहीतञ्चे	१२१
नानचित्तसन्तानेषु	२५	निग्गहीतन्ति	३४
नानुवत्तते ति	४७	निग्गहीतव्यञ्जनग्गहणानं	६४
नापज्जति	६८	निग्गहीतमन्तं	६५
ना पि	६७	निग्गहीतलोपत्थं ति	१२१
नाभावे	३८	निग्गहीतसद्दस्स	६२
नाभिजानाति	७५	निग्गहीतस्स	४०
नाम	८	निग्गहीतागमस्स	११३
नाममिव	१०८	निग्गहीतागमं	१२४
नाममिह	२३	निग्गहीतं	३४
नामा ति	३१	निग्गग्गहपरिसच्चतुक्केसु	१०
नामानं	१०८	निच्चभावविवज्जनत्थम्पि	६८
नामापेक्खत्तं	१६	निच्चं	३
नामिकादीसु	१०	निजं	६३
नामिदंति	३४	निट्ठुत्तत्ता	३०
नामिमिति	२३	निदस्सती ति	३५
नामेतं	३७	निदस्सेति	३५
नामं	८	निदिट्ठेन	३५
नारभितब्बं	७५	निदिट्ठन्ति	८०
नासम्पत्तं	६०	निदिट्ठनिमित्तमेव	४७
नासू	१७	निदिट्ठत्ता	४१
नाहं	२६		

अनुवकमणिका

१८७

निहिट्टुविन्दुमेव	३५	नियमो	६३
निहिट्टानं	३३	निरत्यकतया	७३
निहिसितब्बे पि	७	निरत्यकमितरेसं	२५
निहिसितुमसक्कुण्ययत्ता	३५	निरत्यकभाव	६८
निपुब्बस्स	६३	निरत्यकस्साभावापज्जनतो	७३
निपातानं	११६	निरत्यका व	२५
निप्पज्जतु ति	६३	निरत्यकं	१५
निप्पज्जते	५५	निरुद्धे	२५
निप्पज्जनं ति	६४	निरलयनन्मिस्स	१५३
निप्फन्ति	५३	निरलयनन्ति	१५३
निप्फन्ने	६३	निवत्तनत्थमिदमुच्चते	१३
निप्फाइनसमत्थता	२	निवत्तनत्थं ति	४३
निप्फादेत्वा	५८	निवारणत्थं ति	७३
निमित्तकारिनो	४२	निवारेत्वा	४३
निमित्तकारीनं	४२	निस्सयनिस्सितवसेन	१६
निमित्तभावेनानुवत्ततो	६५	निस्सयनिस्सितेसु	१६
निमित्ताभावा	१०८	निस्सयादिप्पभेदेहि	१८
निमित्तं	६	निस्साय	३४
निम्मलं	४	निस्साया ति	३४
नियको	५३	नुप्पज्जन्ती ति	१६
नियतवसेनेव	८०	नेकस्सरस्सा	५५
नियतता	६७	नेकानेकत्थविसया	५४
नियमस्स	६७	नेतब्बे	१४५
नियमाभावे	३५	नेतब्बं	६
नियमाय	८४	नेत्वा	६
नियमेत्वा	२६	नेन	३२
नियमेति	६०	नेमिकुब्बरादयो	८

नेरुत्तिया	५४	पकारे	१५
नेव	१४५	पकासेति	१०
नो	५	पक्कमो	१४१
नोपेति	४४	पक्खिपित्वा	११
नोपेती ति	४४	पगेवा ति	१३०
नीते	१४५	पग्गहो	१४१
नीपुब्बस्स	६४	पग्घरापेती ति	५
नीलुप्पलन्ति	२४	पच्चत्तेन	७०
न्तसद्दं	१७	पच्चन्तविभत्तिधुत्तता	२४
न्तुमिद	१७	पच्चन्तिमेसु	१३७
न्तुवेति	१७	पच्चया	५४
न्तस्स	६१	पच्चयानं	५६
न्त्युस्स	६१	पच्चवेक्खतो	१०
प		पच्चासन्नवसेन	७
		पच्चुत्तरित्वा	५२
पकति	३१	पच्चुप्पन्ने ति	६४
पकतिग्गहणस्स	८१	पच्चेतब्बो	८
पकतिपच्चयादिभेदवसेन	७	पच्चेस्सतीतिदं	११६
पकतिभावकतट्टाने	१०६	पच्छा	२०
पकतिभावविसयानं	८०	पच्छिमस्स	८६
पकतिभावं	५६	पजानाति	१०
पकतिरूपानि	७२	पञ्च	६
पकती ति	५६	पञ्चठानानि	१८
पकरणस्स	३	पञ्चन्नं	१८
पकरणानी ति	६	पञ्चपञ्चविभागेन	३३
पकरणारम्भे	३	पञ्चपञ्चसो	३३
पकरणे	३	पञ्चपञ्चसो ति	३३
पकारस्स	६४		

अनुकमणिका

१८६

पञ्चपञ्चा ति	३४	पटिपतिस्स	१३७
पञ्चपदमिदं	३७	पटिपत्तियं	६
पञ्चम्यन्तवसेन	८८	पटिपाटिया	८७
पञ्चम्यन्तवसेनानुवत्तमतो	१२३	पटिपाटिवसा	१८
पञ्चम्यन्तस्सा पि	३८	पटिभानापरिहानभावतो	२
पञ्चम्यन्तेन	४२	पटिलढ्विसेसनामत्ता पि	३३
पञ्चम्यन्तस्सा पि	३८	पटिलभन्तानं	३४
पञ्चवग्गानं	२०	पटिविज्झन्ति	७
पञ्चसद्वस्सन्तस्स	६४	पटिविद्धसब्बधम्मं	४
पञ्चहित्यादीसु	६४	पटिविद्धयथाभूतो	१०
पञ्चादीनमत्तं ति	६४	पटिसन्धारवुत्त्यस्स	६५
पञ्चिन्द्रियाणि	४२	पटिसन्धारवुत्त्यास्सत्यादीनि	६६
पञ्चिन्द्रियानी ति	४३	पटिस्सुणित्वा	४७
पञ्जावन्तो	६	पटिसेधे	२२
पटग्गि	१३८	पटिहज्जाती ति	१३८
पटि-आदेसो	१३७	पटी ति	१३७
पटि-आदेसं	१३६	पटुत्तराणता	७
पटिकमादीनि पि	१५४	पठति	२१
पटिक्खित्ता ति	२३	पठन्ति	२१
पटिक्खित्तं	१०	पठमञ्जिह	२०
पटिच्च	३८	पठमत्थो	२४
पटिञ्जतत्थभिनिष्कादनभावतो	२	पठमनिद्विदुक्खरानं	२८
पटिञ्ज(तत्थ)भिनिष्फदिनसमत्थता	२	पठमपुरिससञ्जं	६५
पटिञ्जातत्थभिनिष्कादन-		पठमपुरिसं	६५
समत्थतासंभवतो	२	पठमप्पतिट्ठितट्ठानद्वयजातत्ता ति	१६
पटिञ्जातत्थप्पसिज्जनतो	२	पठममज्झिमुत्तमपुरिसा ति	६५
पटिपज्जनतो	७	पठममुच्चारणं	८३
पटिपज्जितव्यतो	२३		

पठममेव	३४	पदं	१४
पठमाय	७०	पधानवसेन	७
पठमो ति	६५	पन	६
पठमं	११	पनतो	७६
पठवि	८१	पनादिसद्देन	७६
पठितं	२१	पनापेक्खित्वा	१२५
पठितब्बं	७३	पनिदं	६०
पणामारहस्स	२४	पनेव	३७
पणामेन	११	पनेवं	७६
पणामं	२४	पञ्चयन्ति	४
पति-अग्नि	१३८	पपुब्बस्स	७२
पतिट्ठितं	२०	पप्पोती ति	४३
पतिरूपदेसवासो	१३७	पप्पोतीत्यत्थस्स	११६
पतिलीयति	१३७	पप्पोतीत्यत्थो	८३
पतिस्स	६७	पप्पोन्ति	४१
पतिस्सा ति	१३७	पप्पोन्ती ति	४१
पत्वा	१५	पप्पोन्तीत्यत्थो	८२
पथविधातूया	१८	पब्बतमुद्धनिट्ठितो	८६
पदगतिभिह	६३	पब्बतादीनि	१६
पदच्छेदे	३६	पमाणतो	१५
पदञ्च	७	पमाणवचनं	१७
पदव्यञ्जनानं ति	१३५	पमादसद्दा	७३
पदमतो	७	पमादो	७२
पदविग्गहो	१५	पमुदितस्स	१०
पदामोहभावस्स	११	पयुज्जनं	३६
पदामोहभावो	७	पयोगवसेन	१७
पदे	७	पयोगे	३५

पयोगो	३६	परस्सपदानी ति	६४
पयोजनद्वयत्थिकानं	११	परस्सपदं	६४
पयोजनद्वयाभिनिष्फादनसमत्थप्प-		परा	१४४
करणारम्भकरणेनेव	६	परापच्चया	५५
पयोजनन्तरसम्भवतो	६६	परापच्चयात्यधिकिच्च	६४
पयोजनं	१०	पराप्पच्चया ति	३१
पर	३८	परामासो	१४१
परक्खरमुपनीते	३८	परायनन्तिमस्स	१४३
परक्खरं	३६	परायनं	१४१
परद्वेभावो	५२	परिगगहोत्यादिमाह	१५२
परपदं	३८	परिच्छेदप्पमाणवसेन	६
परप्पवादं	१०	परिच्छेदप्पमाणं	६
परभूतानं	१२०	परिच्छेदा	६
परमत्थे पि	२३	परिणतुप्पादनत्थं	३८
परसद्देन	८६	परिवज्जेति	१०
परसद्दो	७३	परिभाषासुत्तानि	२४
परसद्दं	८८	परिभाषासुत्तं ति	३८
परसञ्जा ति	३६	परिबभममानमादित्तमलातं	२५
परसमञ्जा	३६	परिमाणं	८
परसमञ्जा ति	३६	परियेसना	१४१
परसमञ्जाय	३६	परियेसनातिमस्स	१४१
परसरस्मि	३६	परिवज्जेतब्बमत्थो ति	७६
परसरस्स	३८	परिवज्जेतब्बस्साभावपरिदीपनतो	२७
परसरानं	५०	परिवज्जेतस्साभावा	२७
परस्स	८८	परिहारो	१३
परसहस्सं	७३	परुकारस्स	६१
परस्सपदसञ्जं	६४	परे	५०

परेसं	३६	पापेत्वा	४६
परो	५०	पारम्पराभतविनिच्छयनिच्छयञ्जू	१
परोग्गहणञ्च	१२५	पाराजिक-कण्डो	८
परोग्गहणं	४४	पारगतो	७२
परोसहस्रन्ति	७३	पाठो	१४६
परं	१४४	पापनन्तिमस्स	१४२
पवत्ततीत्यत्थे	११६	पापनं	१४१
पवत्तन्ती ति	५०	पालियत्थावबोधनेन	७
पवत्तेसु	२५	पापुणनेतिमस्स	१४२
पविट्ठपविट्ठाने	७६	पालनेतिमस्स	५
पविट्ठविसये ति	७६	पालियत्थावबोधनेन	७
पविट्ठो	८०	पास्स	१२६
पविट्ठं	१२१	पास्सा	१२६
पस्सद्धकायो	१०	पिटकत्तयम्पि	१५
पस्सम्भति	१०	पिटकत्तयमधिप्पेतं	५
पस्समिट्ठप्पसिद्धिकरतादि-		पिण्डमागम्म	२६
गुणोघमग्गं	३	पिण्डाय	११०
पाकटा	१०५	पिण्डं	२६
पाकटाकरणमुखेन	१६	पीति	१०
पाटिपदिको	१४६	पीतिमनस्स	१०
पापुणति	७०	पीलिता पि	२५
पापुणन्ती ति	६५	पुग्गल-सद्दाकम्मवचनिच्छातं	६७
पाणुतेतं	१०७	पुच्छ	१४६
पामोज्जं	१०	पुञ्जमहत्ततं	४
पापुणेत्य	७३	पुथ	१२८
पाणितूरिययोग्गसेनङ्गखुद्दजन्तुक-		पुथगेव	११२
विविध	१००	पुथभूतंति	१३६

अनुक्रमणिका

१८३

पुथस्स	१३२	पुब्बरुपस्स	११४
पुथस्सा	१३८	पुब्बरुपे	१३६
पुथस्सागमो	१३७	पुब्ब-वग्गे	६०
पुथस्सादिम्हि	१२६	पुब्बसरम्हा	८६
पुथस्सु	१३६	पुब्बसरस्मि	७७
पुथुज्जनौ	१३६	पुब्बसरस्स	३८
पुन	१३४	पुब्बसरानं	४४
पुनिदं	१११	पुब्बसरो	४३
पुप्फं	१२६	पुब्बसुत्तेनेव	४३
पुप्फंसा	१२४	पुब्बस्स	१३४
पुब्बक्खरं	३८	पुब्बस्सा ति	४३
पुब्बगमा ति	११६	पुब्बानि	११६
पुब्बगगहणं	३७	पुब्बापरं	३७
पुब्बङ्गमा	८०	पुब्बे	२६
पुब्बङ्गमातिदं	११५	पुब्बेव	८
पुब्बनिदिट्ठानं	३३	पुब्बेसं	११६
पुब्बुत्तवचनेसु	१०४	पुब्बो	८४
पुब्बपक्खे	३६	पुब्बंति	३७
पुब्बपञ्चकं	११	पुमा	११५
पुब्बपदे	६०	पुरसद्दा	११५
पुब्बपरसरेसु	८४	पुरिमजाती ति	११५
पुब्बव्यञ्जनत्ता	३८	पुरिमसकारतो	३८
पुब्बव्यञ्जनं	३६	पुरिमासद्दं	११५
पुब्बभूता	८६	पुरिसन्त्यादीसु	७७
पुब्बभूतं	३६	पुरिसलक्खणसब्बञ्जूतादिगुण-	
पुब्बमधोद्वितमस्सरं	३६	सम्पत्तिसमङ्गिताय	१
पुब्बरुपतो	६३	पुरिससद्दा	७७

पुरिसेन	१११	बहुषा	४
पुरिसं	७७	बहुब्बीहि	१५
पुरिसादिसद्	७८	बहुब्बीहितगुणातगुणसंविज्ञाण-	
पुल्लिङ्गमिव	११५	वसेन	१६
पुसंदन्तस्स	६७	बहुब्बीही ति	१६
पूजवीयपूजयत्ता	२	बहुब्बीहिवसेन	६८
पुरिसा ति	७७	बहुब्बीहिसमांसं	५६
पुरिमसुत्तेनेव	४३	बहुम्हि	३२
पुरिसस्स	४७	बहुवचनमकत्वा	७५
पूजनीयपूजयताय	२	बहुवचनं	११५
पूजा	२	बव्हावाघो	५०
पूजनीयानं	२	बाहिरं	६
पुंसदन्तस्स	६७	बिना	३५
		बिन्दु	३५
ब		बिन्दुनो पि	६३
बकारद्वयं	६१	बीजेन	२३
बत्तब्बता	२०	बुज्झन्ती ति	६
बत्तब्बानि	१६	बुद्धितायुनो	३
बद्धो	६१	बुद्ध-इच्चेतस्स	४
बन्धुस्सेव	३८	बुधगमादित्थे	४
बलवतरत्ता ति	७४	बुद्धञ्च	४
बलवुस्साहं	१२	बुद्धत्थादीसु	१०
बहिद्धा	१७	बुद्ध-सदं	४
बहु	५१	बुद्धितम्भावे	२२
बहुकतरत्ता	२०	बुद्धिम्हि	२२
बहुकतरा ति	१६	बुद्धं	१
बहुका	१६	बुधबोधनेतिमस्स	६
बहुतादस्सनत्थञ्च	८०		

अनुवकमणिका

१६५

बुधा ति	६	व्यञ्जनादिभेदवसेन	७
बोधनेतिमस्स	६	व्यञ्जनाधिकारे	१३७
अवन्ति	५४	व्यञ्जनानमन्तरे	१२७
ब्राह्मणादयो	१५	व्यञ्जनानम्पि	४६
ब्राह्मणानं	१३३	व्यञ्जनानामिमिति	३१
व्यगन्तिमस्स	१४६	व्यञ्जनानुरूपमत्तं	१०
व्यक्ति	३२	व्यञ्जनेगहणञ्च	११३
व्यञ्जनवचिगहणानञ्चानुवत्तनतो		व्यञ्जनेगहणमनिच्छितं	११६
	८७	व्यञ्जनेगहणस्स	८८
व्यञ्जनगहणमनुवत्तती ति	८३	व्यञ्जनेगहणस्सापिहानुवत्तनतो	१२१
व्यञ्जनगहणमेव	८३	व्यञ्जनेगहणानुवत्तत्थं ति	११३
व्यञ्जनगहणानुवत्तनत्थं	११३	व्यञ्जनेगहणे	११६
व्यञ्जनगहणानं	६४	व्यञ्जनेसु	११४
व्यञ्जनत्ता	१११	व्यञ्जनो	५२
व्यञ्जननिसिस्तविधिनो	८३	व्यञ्जनोतिदं	१२५
व्यञ्जनपरत्ता	७०	व्यञ्जनं	३७
व्यञ्जनप्पटिबद्धवुत्तिनो	१६	व्यञ्जीयति	३२
व्यञ्जनम्हा	८८	व्यपदिसति	६
व्यञ्जनयन्ति	३३	भ	
व्यञ्जनसद्स्स	८८	भगवत्ता	२
व्यञ्जनसद्स्सानुवत्तननो	३४	भगवन्तं	७६
व्यञ्जनस्स	८८	भगवा	१०
व्यञ्जनस्से ति	४६	भच्चो	५३
व्यञ्जना	१६	भच्चो ति	६३
व्यञ्जनागमा	१११	भञ्जन्तीत्यादि	१५
व्यञ्जनागमादेसा	१११	भजति	१५२
व्यञ्जनागमानन्तरं	११३	भणिससती ति	४६

भक्तो ति	६३	भिक्षवे	६
भट्टं	१२२	भिक्षवे ति	४३
भद्रो	१०७	भिक्षवेत्यादीनि	५१
भन्तावुदिकखति	१०७	भिक्षु	११०
भब्बगुग्गला	६	भिक्षूनं	६
भयाद्युपद्वकरोपधातकत्ता	२	भिन्नत्थत्ता	६६
भयं	२	भिन्नत्थापिमे ति	६७
भरती ति	६३	भिन्नयोगकरणं ति	६८
भरधारणपोसनेसू ति	६३	भिन्नविसयत्ता	६८
भवतो	१७	भिन्ना	१८
भवनसीलोत्थत्थे	८६	भिन्ना ति	१८
भवन्ति	४२	भुजादीनमन्तो	५
भव	७५	भुञ्जन्ती ति	२३
भविस्सति	५३	भुञ्जन्तीत्यादि	१५
भवितब्बानि	१०६	भूतावत्ता पि	१७
भवितब्बमेवा ति	७३	भूतिदं	६७
भवितब्बं	२३	भूवादयो	३१
भवितुं	१२५	भूवादितो	६५
भविस्सती ति	३८	भूसत्तायमिच्चेतस्स	१७
भविस्सन्ति	११६	भेदं	७०
भविस्सन्तिप्पच्चयं	११६	भेरिसद्दो	८
भविस्सन्तिसञ्जं	११६	भोतो	१७
भवेय्य	८३	भोवादी	८६
भवेय्या ति	८४	भागी	१०
भवेय्युं	२२	भावकम्मेसु	५
भिक्षन्तिमस्स	१५३	भावकरणेसु	१५०
भिक्षवो	२	भावगहणस्स	६०

अनुवकमणिका

१६७

भावमूलकता	११	मण्डूकगतिकायो पि	८३
भासती ति	१२५	मण्डूका	१३७
भावी	८६	मत्तसद्दो	२६
भावी ति	८६	मत्तेन	२६
भावे	१४६	मदा	११८
भासितुं	१२५	मदागहणम्पि	१२१
भासितस्स	६	मदानं	१२१
भासितपुमिन्धी	११५	मदासरे	५०
भासितं	१२५	मन्तब्बो ति	४६
भासिस्सामि	५	मन्ता ति	३३
म		मन्तुं	६७
मकारे	८५	मनसदूपपदस्स	१३६
मकारस्स	५७	मनुञ्जन्त्यादीसु	१३६
मकारदकारं	११६	मनो	७३
मकारतकारानम्पि	४६	मनोगणादितो	३३६
मकारपरियन्ता	३३	मनोपुब्बङ्गमा	७३
मकारन्ता	३३	मनोसद्दे	८०
मग्गितब्बा	७६	मम	८
मङ्गलभावतो	२	मरणं	१२६
मङ्गलमुत्तमं	२	मरियादत्थोवेहादिसद्दो	१५
मङ्गलेन	२	मलपटिपक्खं	४
मच्चुनो	७२	मरियादे	१५
मच्छम्हा	७	महत्तं	५६
मज्झुत्तरानं	५	महत्तसद्दस्स	५६
मण्डूकगतिकवसेन	११३	महत्तं	५६
मण्डूकगतिकवसेनातिक्कमित्त्वा	११३	महातुल्याधिकरणे	५६
मण्डूकगतिका	१३७	महादेसं	५६

महासाळो	५३	मुदजा	१८
महापुरिसलवखण-सब्बजुतादि-		मुदजत्ता	२१
गुणसम्पत्तिसमङ्गिताय	१	मुख्यप्पयोजनपञ्चमं	११
महासारो ति	५६	मुहुत्तं ति	५३
महितं ति	४	मुहुत्तम्पि	५२
मानन्ता	१७	मुत्त	८५
मायूनमागमो	६८	मुनी ति	८५
मादेसपच्चयादिमिह	५६	मुनिवणित	१
मानकामो	८७	मूलं	१५
मिति	१४३	मो	३४
मिगराजानो	१३७	मोहस्स	१
मिस्सकमकत्वा	११३	मोदति	८२
मिस्सकदोसापगमकरणत्थं	५१	म्यायं	४६
मिस्सकदोसापगमनं	४८	म्हा	१२०
मिस्सकभावे	२६	यकारमापज्जनतो पि	४८
मितिकारप्पच्चयस्स	१५	यकारम्पि	४६
मिदादीहि	६४	यकारस्स	६०
मिस्सकभावाविवज्जनत्थमेवं	१२१	यकारस्सा पि	५२
मिदादीहि	६४	यकारागम्मस्स	१४६
मिच्चेवमादीसु	३४	यकारागमं	६२
मिस्सकभावाविवज्जनत्थमेवं	१२१	यकारादयो	१०८
मुखमत्तमहं	१	यकारादेसो	४८
मुख्यप्पयोजनं	१०	यकारे	५०
मुख्यानुसङ्गिकप्पयोजनवसेन	१०	यकारेन	१०२
मुत्तचागी	६५	यकारेना ति	१०३
मुत्ताहं	७६	यकारो	६६
मुनादीहि	८५	यकारं	४६
		यज्जदत्तदेवदत्तादयो	२३

अनुवकमणिका

१६६

यथयिदं	२६	यवमदनतरला	२१
यतने	६३	यवङ्कुरो	८
यति	६३	यस्स	६५
यथरिव	६६	यस्सिन्द्रियानि	४१
यथा	२	यस्सिन्द्रियानित्यादीनि	४२
यथानुपुब्बिका	१३७	याव	११३
यथानुरूपवसेन	१०६	यावञ्चिदन्ति	११४
यथापटिञ्जातत्याभिनिष्कादन-		यावञ्चिदन्तिदं	११४
समत्थतासम्भवतो	३	यावं	११२
यथाभूतगणमाख्यापनेन	३	युज्जतेव	७५
यथाभूतगुणमाख्यापनेन	३	युज्जितब्बट्टाने	३६
यथाभूतं	१०	युज्जितब्बं ति	३६
यथामतो	१०	युत्तट्टाने	३७
यथायोगं	१४१	युत्तट्टाने ति	८८
यथासम्भवं	४७	युत्तत्ता	२८
यत्थिच्छित्तं	८३	युत्तत्थत्ता	६०
यदि	६६	युत्तत्थो	६०
यदिदं	६	युत्ति	७६
यद्येव	७६	युत्ते ति	३६
यद्येवं	७७	युत्तो	२३
यमेत्थ	२८	युत्तं ति	२३
यमेदन्तस्सा ति	६८	यूनमागमो	६८
यमेदन्तस्सादेसो	४८	युप्पच्चयन्तस्स	१४४
यमेदन्तानं ति	६८	युप्पच्चये	१४४
यस्मा	७	युप्पच्चयं	३२
यस्मातिह	१०७	येन	३८
यवकारा	६६	येभूयेन	४४

येभूयवसेन	७	रथचक्कनेमिकुब्बारादयो	२५
येभूयवसेनानियमेत्वा	१०६	रन्जस्स	१५०
येभूयेनेकस्स	६८	रमणीयो ति	३४
येव	२७	रम्हि	६३
येवादेसे	१४५	रम्हि-रन्तो	१४६
येवाधीतं	६८	रस्सकालको	६६
येसन्ते ति	२८	रस्सकालमेतेसमस्थी ति	२६
येसं	२७	रस्सकालिका	२६
यो	७६	रस्सकालं	२६
योगे	१४५	रस्सदीधानं	२६
योजेतब्बा	१४१	रस्समेकवचनयोस्व पि	२८
योजेतब्बा ति	३६	रस्सविधिम्हि	८३
योनं	७५	रस्ससञ्जा	३०
योसु	११५	रस्ससञ्जायानन्तरं	३०
योस्वकतरस्सज्झो	११६	रस्सस्सेव	२६
योस्वकतरस्सो	११६	रस्सा	१६
रकारस्स	२५	रस्सा ति	२६
रकारान्तरं	२१	रस्सानं	६१
रकारो	२५	रस्सावचने	३४
रज्जं	७०	रस्सेहि	३०
रतनत्तयपणामवचनं	३	रस्सो	६६
रतनत्तयपणामेन	८	रस्सं	२८
रतनत्तयपणामकरणेन	२	रात्ति	२५
रतनत्तयपणभमवचनं	३	रि-कारो	६६
रतनत्तयस्स	३	रिकारं	७१
रतनत्तये	३	रिट्ठादेसादिम्हि	१५४
रत्तं	६१	रिट्ठो	५

अनुवकमणिका

२०१

रीति	७०	लद्धसञ्जेन	३५
रुक्खस्मि	२३	लद्धातपत्तो	७
रुक्खस्सादीसु	१५	लद्धोपदेसमवलम्बकतस्स	१
रुक्खस्सादीसुत्यादीसु	१५	लभन्ति	६
रुक्खेना ति	२३	लभन्ती ति	६
रुपद्वयमत्थि	१०६	लब्धमानवसेन	२६
रुपद्वयम्पि	१११	लम्बरुणमानये ति	१६
रुपद्वयप्पज्जनतो	१२१	लयनन्तिदम्पन	१५३
रुपद्वयसम्भवतो ति	६३	लसञ्जं	६१
रुपद्वयानि	१०६	लहु	१७
रुपद्वयापज्जनभया	७६	लहुकगरुकेसु	१६
रुपद्वयुप्पादनतो	७३	लहुकतरत्ता	२०
रुपद्वयुप्पादनत्थं	८१	लहुकत्ता	१६
रुपद्वयुप्पादिनमप्पकं	६८	लहुकमत्तता	२६
रुपद्वयेन	१०६	लहुकरणत्ता	२०
रुपद्वयं	४४	लहुका	१६
रूपसिद्धि	४२	लहुकं	२८
रूपान्तराभावा	६३	लहुपरिवत्तं	२६
रूपानि	८१	लहुमत्ता	१७
रूपे	५६	लहुमत्तमेतेसमत्थी ति	२८
रूपं	३२	लहुमत्तमेतेसमत्थी	२८
रुद्धिहसञ्जा	१६	लहुमत्ता	२८
लकारमेव	२१	लहुमेस्स ति	१०७
लकारादेसो	६४	लिङ्गञ्च	५५
लक्खयते	१५	लिङ्गत्थे	५५
लद्धधातुसञ्जादिस्स	६	लिङ्गभावाभावा	५७
लद्धधातुसञ्जादीनं	८६	लुत्तकारस्स	५६

लुत्तट्टाने	६७	लोपो	४१
लुत्त दीधगहणानुकट्टनत्थं	४७	लोपोनेकसरस्से ति	२८
लुत्तानुबन्धस्स	३१	लोपोनेकसरस्से	२८
लुत्ति	४१	लोपं	७
लुत्ते	४४	लोमहंसो	२
लुत्तेसद्देन	४४	ळकारं	२१
लुत्तेन	७४	ळकारादेसं	५६
लुत्तेयेव	८४	ळकारं	२१
लुत्तेसु	८४	वकारादेसस्स	१२१
लोकियलोकुत्तरसङ्घातो	६	वकारद्वयस्स	६१
लोकस्स	५	वक्खति	५४
लोपगगहणञ्च	१२५	वक्खामी ति	६
लोपगगहणानुवत्तनतो	१२३	वग्गक्खरा पि	२०
लोपगगहणानुवत्तनत्थं	१२४	वग्गगहणेन	६१
लोपञ्च	८०	वग्गगहणेना ति	६५
लोपञ्चेत्तमकारो	१६	वग्गन्तमक्त्वा	६६
लोपत्थमिदं	१२१	वग्गन्तसभावानतिककन्तत्ता	६५
लोपत्थं	१२१	वग्गन्ताधिकारे	१२४
लोपनिगगहीतगगहणानमनुवत्तनतो	१२२	वग्गन्तं	१०२
लोपमक्त्वा	१२६	वग्गपरियापन्नक्खरवाचकत्ता	६६
लोपमादेसप्पच्चयादिमिह	६३	वग्गव्यञ्जनस्मि	६७
लोपमापज्जेय्य	६३	वग्गभूते	६४
लोपस्स	१२१	वग्गस्स	६५
लोपादिमिह	७८	वग्गस्सन्तमापज्जती ति	६५
लोपे	४३	वग्गानं	२०
		वग्गा ति	३३
		वग्गादयो	२०

अनुवकशणिका

२०३

वग्गान्तमापज्जेय	६३	वत्थु	५१
वग्गावग्गवसेन	२०	वत्थुत्तयस्स	३
वग्गे ति	६१	वत्थ्वेत्य	५०
वग्गेत्याधिकिच्च	१०२	वत्वा पि	२७
वचनीयं	५२	वमोदुदन्तानं	२४
वचनं ति	१२१	वसुधातलञ्च	६६
वण्णना	३	वदती ति	२६
वण्णनाकातब्बा ति	२६	वाक्यनिष्फत्ती ति	२२
वण्णादिभेदेन	१८	वाग्गहणद्वयमत्थि	६८
वण्णादिविसदिसु	१६	वाग्गहणपरिवज्जनत्थं	१२५
वचनत्थवरं	५	वाग्गहणफलत्त्यादीनि	१०७
वचनत्थवरं	१०	वाग्गहणसम्बन्धे	४४
वचनत्थवरं ति	५	वाग्गहणस्सानिच्छितत्ता	१२२
वचनत्थावबोधनत्थं	३	वाचायन्तिमस्स	१५३
वचनत्थावबोधस्स	७	वाग्गहणेन	१२१
वचनस्सोभयापेक्खत्ता	६१	वाग्गहणेनागम	१०६
वचनत्थावबोधस्स	७	वाग्गहणेदेकस्स	७४
वत्तते	१०३	वा ति	१२३
वत्तब्बा ति	३०	वात्तिसं	१
वत्तब्बे पि	८३	वात्थता	७७
वत्तब्बं	१२१	वात्थादिपनतो	७६
वत्तमाना ति	६४	वात्थम्पि	७७
वत्तमाने	११२	वात्थवसेन	१२१
वत्तिच्छानुपुब्बिका	३२	वात्थस्सा पि	१०६
वत्तिच्छानुपुब्बिकासद्वपटिपती ति	३२	वायमत्थो ति	६६
वत्तुमिच्छता ति	८	वायामो ति	७६
वत्तेय्य	१२२	वासढो	६७

वाहिरञ्च	६	विञ्जातुं ति	२१
विकप्पत्थवाचकता	६६	विञ्जापनत्थमेव	७५
विकप्पनत्थो	६८	विञ्जापनत्थं	१७
विकप्पनत्थं	६८	विञ्जापेन्ति	१७
विकप्पेनलोपं	४२	विञ्जापेय्य	८४
विकप्पेना ति	१०४	विञ्जायमाने पि	८१
विकारमापज्जती ति	७५	विञ्जायेय्य	४३
विकारमापज्जती	७४	वितक्केत्वा	२३
विकारमापज्जन्ती ति	७२	वित्ति	६६
विकारमापज्जेया ति	७३	वित्थारेन	६
विकारस्सेवा	७५	विदधाति	६०
विकारविपरीतादेसा	१५३	विद्वन्गमिति	११८
विकारस्सेवा ति	७५	विधिसुत्ता ति	२४
विग्गहं	५१	विनट्टसञ्जोगोत्यत्थो	१२६
विचरिस्सामोत्यादोसु	७६	विनिमुत्ता	६६
विच्चेस्सती ति	११७	विभजन्तानं	६
विजेस्सति	८१	विभत्तियो	५५
विज्जगं ति	१४६	विभत्तिविपरिणामो ति	१०४
विज्जमाने	४४	विभत्त्युप्पत्तादिमिह	७
विज्जमाने पि	७७	विभत्तिलोपो	६५
विज्जा	१०७	विमुत्तानं	१०७
विज्जुप्पादसङ्खत्तां	२६	विवेचने	११६
विज्जग्गन्तिमस्स	१४६	विय	७८
विञ्जायति	२४	वियग्गन्तिमस्स	१४६
विञ्जायती ति	३७	वियत्तियं	१५३
विञ्जातब्बं	२६	वियोगानन्तरं	३६
विञ्जातुं	२७	वियोजयेति	३६

वियोजितमखरं	३६	वुच्चति	८
वियोजेतब्बं ति	३८	वुच्चन्ति	६
वियोजेत्वा	३८	वुच्चमानापकरणं	८
विरज्झित्वा	६	वुच्चमाने	६६
विरहूपके ति	२२	वुज्झनन्त्यथे	१४६
विरहे	२२	वुद्धतरेसु	१२५
विरुद्ध	२२	वुद्धस्स	१२७
विसञ्जोगो	६६	वुत्तजातिकमोकारागमं	७६
विसञ्जोगो ति	१२६	वुद्धापचायिनो	३
विसदिसक्खरा	१६	वुत्तता	८
विसदिसक्खरा पि	१६	वुत्तट्टानमप्पयोगो	१०८
विसदिसत्थं ति	७८	वुत्तत्थानपच्चयोगो ति	६२
विसयभावो	१४८	वुत्तत्थानमप्पच्चयोगो	२६
विसरुजपदादितो	७	वुत्तत्थानमप्पयोगो ति	४२
विसुद्धमविसुद्धजनस्स	१	वुत्तदोसो	१५
विसेसनामञ्च	८	वुत्तनयानुसारेन	२८
विसेसनाममाह	८	वुत्तनयेन	२०
विसेसनामानि	८	वुत्तनय नेव	६५
विसेसप्पटिपत्ति	६६	वुत्तपकारमेव	२१
विसेससञ्ज्ञानं ति	१३	वुत्तप्पकारानुपत्ता	२४
विसुं	२१	वुत्तप्पकारामत्थञ्च	७
विहतभयाद्युपद्वकरस्सा	२	वुत्तप्पकारं	८४
विहितं	१२०	वुत्तमिच्छता ति	८
विहितता	१४२	वुत्तमेवादि	१०७
विहितत्तानि	८४	वुत्तयुत्तिया	१२
वीच्छावचनं	३४	वुत्तयोगतो	१४१
		वुत्तविचारणानुसारेनेव	२१

वृत्तविधानञ्च	५७	वोहरीयमाना	२३
वृत्तविधानं	६८	वोहारमुखमत्तमेव	१६
वृत्तविधिनिवारणार्थं	७६	वोहारमागतो	१८
वृत्तविधिवटिसेधनत्यन्ति	१३५	वोहारो	२३
वृत्तविधिम्हि	८०	वोहारमुखनक्षमनपेक्खित्वा	१६
वृत्तसरस्स	६१	सकम्मकधातुतो	४
वृत्तसन्धि	१४१	सकललोकविमोहकस्स	१
वृत्तादो	१२	सकमञ्जा	३६
वृत्ताधिकारमधिकिच्च	५७	सकतगन्धेषु	३५
वृत्ति	१२	सक्कावत्तु न्ति	७६
वृत्तेयेव	१७	सक्कामन्तु न्ति	८३
वृत्त्यस्सा ति	१२७	सक्कुण्ययत्ता	३५
वृद्धिक्खति	१०७	सक्खरकठलातेलं	२५
वृद्धिकारिते	१४५	सखातोगस्सेवा	४१
वृद्धिम्हि	१४५	सग्गमोक्खद्वयस्स	१०
वृद्धी ति	२४	सङ्कूपमायेसा	२३
वूपसन्त न्ति	१४७	सङ्खातो	६
वेदितब्बा	४३	सङ्खधातिगम्पि	३
वेदितब्बो	२१	सङ्खधावसेन	२६
वेदितब्बं	८	सङ्खधं	४४
वेय्यकरणानं	३६	सङ्खित्तेन	६
वेसारज्जप्पत्तो	१०	सङ्गहिता व	२६
वोकारो	२२	सच्चं	८४
वोक्कमित्वा	२४	सञ्चोदितभावं	६
वोहरीयमाना	२३	संघगारवतां	२१
वोहारन्ति	२१		

अनुवकमणिका

२०७

संघमनघुत्तमदक्खिण्येयं	१	सत्तसमूहं	६
संघस्स	१	सत्थुगारवता	२
सज्झायनकाले	२३	सत्थुनो	२४
सज्झा	८	सत्थारमेवापदिसति	७
सज्झातो	१२	सत्थुस्सा ति	५
सज्झाधिकारपरिभासाविधि	२४	सदाचारवोक्कमनत्थं	३
सज्झानिमित्तकत्तुपरिमाण	८	सदाचारं	२४
सज्झायमनू ति	७	सद्दप्पटिप्पती ति	११६
सज्झायमनूत्यधिकिच्च	१५२	सद्दमप्पयोगं	४८
सज्झायति	१२	सद्दसत्थविद्दु	२१
सज्झायित्थ	१२	सद्दसत्थे पि	२३
सज्झासज्झीविधानमिति	२३	सद्दादितो	२६
सज्झाविधानमेव	१२	सद्दाधिका	३५
सज्झासुत्तं ति	३३	सद्दीघ	४५
सज्झासुत्तमारभि	१६	सन्देही	३७
सज्झोगो	१०२	सन्देहनिवत्तनत्थं	३७
सज्झं	३३	सन्धाय	२६
समज्झा	३५	सन्धिकप्पं ति	८
सज्झायनकाले	२३	सन्धिकप्पादीनं	८
सज्झा	१६	सन्धिवसेन	४८
सठानमागतं	२५	सपरियत्तिकं	४
सुणन्तस्सा पि	२६	सप्प	११६
सत्तकानं	४६	सब्बग्गहणैन	५२
सत्तम्यन्तो	४४	सब्बत्थमपराजिता	२
सत्तसताधिकसद्दसमत्तपमाणो	६	सब्बत्थोपलब्धा ति	२५
		सब्बधातुकं	१४८

सव्वन्त्यादीनि	७०	समूहप्पमाणञ्चा ति	६
सव्वपासेहि	७६	समूहप्पमाणवसेन	६
सव्वयीनिनमाए	३२	सम्पादेतव्वं ति	११
सव्वलोकाभिवन्दनीयस्स	१	सम्पादेत्वा	१०
सव्वसङ्गाहकभावे	७५	सम्पत्तं	७६
सव्वसम्पत्तिनिष्कादनत्थं ति	३	सम्पदमिवं	२५
सव्वसाधारणरहितत्ता	८	सम्पिण्डेति	८७
सव्वसाधारणसञ्जा	२८	सम्बन्धादयो	२८
सव्वगमस्स	८	सम्बन्धितव्वतो	८८
सव्वेव	६५	सम्मापटिपत्तियं	७
सव्वेसमखेत्तत्ता	१६	सम्माधम्मन्त्यादीनि	८५
सव्वं	८०	सरप्पटिबद्धवुत्तिताय	२७
सभावदीपनत्थं	१६	सरव्यञ्जनववचिग्गहणानं	८२
संयोगविधायकस्स	३६	सरलोपपकतिभावे	११५
समनुपस्सामि	२६	सरलोपोमादेसप्पच्चयादिम्हि	३२
समस्साहयिमनाकरूणा	६	सरलुत्तकारणायं	७६
सम्मा	६	सरव्यञ्जनपदेसु	३७
समाधिगारवता	२	सरव्यञ्जनववचिग्गहणानं	८२
समाधियति	१०	सरव्यञ्जनदीधरस्सवग्गावग्ग-	७
समानाधिकरणत्थो	२४	सरव्यञ्जनायदिभेदवसेन	७
समारभितुकामेन	१	सरसञ्जाय	२८
समारभिस्साम	३	सरसञ्जायानन्तरं	३०
समीपे	१५	सरागमववचिग्गहणानं	११२
समुच्चयो	१०८	सरानमनुपुब्बचिन्ता	१६
समुदायवाक्यनिष्फति	२२	सरानामिमे ति	२७
समुदायाभावतो,	२५	सरुपासरुपवसेन	२०
समुदिट्ठन्ति	१४८		

अनुवकमणिका

२०६

सरेगहणमनुवत्तेय	८३	स्वाकत्रातादिभावेन	१
सरेगहणस्स	४८	स्वाकखातभावेन	३
सरेगहणे	८३	स्याद्युप्पत्तादिमिह	१४८
सरं	३४	स्याद्युप्पत्ति	३२
सवनतोय	५	सिक्खागारवता	२
संवणेतव्वं	१३	सिज्जनतो	२८
सवनकाले	३५	सिज्जती ति	११६
सवनाभियुत्तस्स	७	सिज्जेय्युं	२२
सवनुगहणधारणादीसु	११	सेसन्ती ति	३१
सविभत्ति	६१	सिस्सानमादरुप्पादनत्थं	१६
ससीलवा ति	३७	सिस्सानं	३८
सति	१४३	सिस्सोकारं	५६
सहस्सन्त्यादीसु	७६	सीहगतिका	१३७
सहेवेनं	१०२	मुखुच्चारणत्थं	४८
सामञ्जगुगकित्तिमोवपाति केसु	८	सुगतादिकरास्स	३
सामञ्जनामं	८	सुगतोतिदं	११०
सामञ्जवसेन	७	सुञ्जे	२२
सामञ्जविसेससञ्जासु	१२	सुणन्तस्सा पि	२६
सामञ्जसञ्जा व	१२	सुणंथा ति	७
सावकस्सानवकासेसु	७४	सुनद्वयमधिकिच्चिमिना	८८
सावकानं	६	सुत्तमधीतं	३०
सापतेय्यं ति	२२	सुत्तमारद्धं ति	७६
साधेति	१६	सुत्तमारभि	१३
साहुदस्सनमरियानन्त्यादिमिह	५४	सुत्तसभागतो	५
साधुदस्सनमरियानं	५३	सुत्तमेव	४३
सासदीसतो	१४७	सुत्तवण्णना ति	१३
सासनतो	५	सुत्तस्सादो	१२

सुतस्सानुवत्तमानं	७८	सेय्यं	६
सुत्ताणा	५	सेस-सरानं	४२
सुत्तानुकुलं	५	सेसा	३१
सुत्तेसु	२८	सेसा ति	३१
सुत्तं	२४	सेसेसुन्तुवे ति	१७
सुद्धिसम्पापकं	१	सोतब्बं	७
सुन्दरस्यवाचकेन	१०	सोतापत्तिमग्गप्पटिलाभाभावा	६
सुद्धं	५	सिस्सोकारे	७३
सुप्पटिपन्नतादिभावेन	१	सोदकन्त्यादीसु	१०२
सुविञ्जेय्यानेव	८५	सोवचस्सवा	२
सुविञ्जेय्यमेव	५४	संवण्णेतब्बं	१३
सुवुत्तं	४६	स्याद्युप्पत्तादिमिह	५६
सुसन्धिकप्पं	६	स्याद्युप्पत्त्यादिमिह	६०
सुद्धं	५	स्युप्पत्तादिमिह	६
सुवुत्तधम्मं	१	स्युप्पत्ति	१४५
सुवुत्ततो	५		
सुवुत्तं	७६	ह	
सुव्वपसन्तं ति	१४७	हकारादेसो	५३
सुसन्धिकप्पं ति	४	हकारे	१००
सुहिस्वकारो	१६	हकारो	२१
सूचेतीं ति	५	हनस्स	१५०
सूचनतो	५	हन्यादीनण्णं	६६
सूदनतो	५	हनादीनं	१४७
सेट्ठत्ता	४	हस्सरे	५४
सेट्ठं ति	५	हंसादीहि	१४६
सेय्यात्थिको	७	हितं ति	५
सेय्यसङ्खातनवलोकुत्तरधम्म	७	हियत्तनी...वत्तमाना	१४८

अनुक्कमणिका

२११

होय्यत्तनीसत्तमीपञ्चमी

११७

होन्ति

७

होय्यत्तनि

१४८

होन्ती ति

६६

ह

८६

होतीत्यात्थो

११२

हेट्ठा

१४

होतीत्यादिमाह

१०६

हेट्ठा व

८१

होतीत्यावगन्तब्बं ति

६३

हेत्थत्थो

१२

होन्तीत्यत्थो

८१

हेस्सती ति

२

होतु

७७

होति

५३

होतू ति

१११

— — —

Chart-1 (Showing the derivation of Vyākaraṇa)

Upasagga	Dhātu	Paccaya	Vyuppana	Vibhatti	Sutta	No.	Vyuppana- Rūpa	Atttha
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Kara							to do, to cause to perform
2.	Kara	yu			Kattukaranappade- sesu ca	550	Kara+yu	
3.	Kara	ana			Anakā yu nvunam	624	Kara+ana	
4.	Kara	ana			Rahādi to na	551	Kara+ana	
5.	Kara	ana			Pubbamadhohi- tamassaram vijoyaye	10	Kara+ana	performance doing, making causing
6.	Kara	ana			Sarā sare lopam	12	Karaṇa	complete performance
7.	Ā		Karaṇa		Upasaggayoga	×	Ā+karaṇa	performance
8.	Vi		Ākaraṇa		do	×	vi+ākaraṇa	
9.	V-i		Ākaraṇa		Pubbamadhohita- massaram vijoyaye	12	V-i+ākaraṇa	
10.	V-y		Ākaraṇa		Ivaṇṇo yannavā	21	Vyākaraṇa	spceral & com- plete exposition
11.			Vyākaraṇa					

Chart 2 (Showing the derivation of Nyāsa)

Upa- sagga	Dhātu	Paccaya	Vyuppanna- rūpa	Vibhatti	Sutta	No. Vyuppanna rūpa	Attha
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	asa						9
							to sit (upavesane) to scatter (khepane)
2.	asa	na			Visrujapadādito na	528 asa + na	
3.	asa	-na			Tesam no lopam	396 asa + a	
4.	asa				Sarā sare lopam	12	
5.					Asamyogantassa vuḍḍhikārite	485 ās	
6.					Naye param yutte	11 ās + a	
7.	Ni	āsa			Upasaggayoga	× Ni + āsa	
8.	N-i	āsa			Pubbamadhoṭhita- massam sarena viyojaye	10 N-i + āsa	
9.	N-y	āsa			Ivaṇṇo yanna vā	21 N-y + āsa	
10.		Nyāsa(Nama)			Naye param yutte	11 Nyāsa	
11.		Nyāsa		Si	Līngatthe Paṭhamā	284 Nyāsa + Si	
12.		Nyāsa		Si-0	So	104 Nyāsa + o	
13.		Nyās-a		+0	Pubbamadhaṭhita- massam sarena viyojaye	10 Nyās-a + o	
14.		Nyās		+0	Sarā	12 Nyās-o	{ Systematic presentation
15.		Nyās		+0	Naye param yutte	11 Nyāso	

सुद्धिपणं

असुद्ध-पाठानि	पिटुङ्के	तन्त्रियं	सुद्धपाठानि
सङ्ख्यातिगम्पि	३	१४	सङ्ख्यातिगम्पि
सेट्टं ति वचनेन	४	१६	सेट्टं ति वचनेन
सूदपघरणे तिमस्स	५	१४	सूदपघरणे तिमस्स
पघरापेति ति	५	१५	पघरापेती ति
एत्था ति ए तस्मि	६	५	एत्था ति ए तस्मि
वित्तमाने	७	१	वत्तमाने
अक्खरपदेस्वमूळहस्स	७	१२	अक्खरपदेस्वमूळहस्स
सेय्यसङ्ख्यायतन	७	१४	सेय्यसङ्ख्यायतन
यवङ्कुरो	८	३	यवङ्कुरो

....समुपन्नेसु नेमित्तिकं वेदितव्वं

१८

सत्तसमूहं

३

व्यापदिसति

६

व्यञ्जनानुरूपमत्तं

५

तेसु तेसु

१५

कत्तव्वं ति

१५

निवत्तनत्थमिदमुच्चते

२१

इमिना व

१५

लवय्यते

६

भुञ्जन्तीत्यादि/भुञ्जन्त्यादीसु

८

सुळ्ही

२-३

पञ्च ठानानि

५

दट्ठव्वानि

१

पत्तिट्ठितं

५

तालुमुद्ध.....

५

सङ्कूपमायेसा

१५

सदसत्थे

११, १५

पञ्चन्तविभत्तियत्तत्ता

२

....समुपन्नेसु वेदितव्वं

सत्तसमूहं

८

व्यापदिसति

८

व्यञ्जनानुरूपमत्तं

१०

तेस तेसु

१०

कत्तव्वं

१०

निवत्तनत्थमिदमुच्चते

१३

इमिनाव

१५

लवय्यते

१५

भुञ्जन्तीत्यादि

१५

सुळ्ही

१६

पञ्च ठानानि

१८

दट्ठव्वानि

१६

पत्तिट्ठितं

२०

तालुमुद्धन्तोद्धानानीति

२०

सङ्कूपमायेसा

२३

सद सत्थे

२३

पञ्चन्तविभत्ति यत्तत्ता

२४

ते स्वकारोयेव	२५	२	ते स्वकारोयेव
अब्लरा ति	२६	६	अब्लरा ति
१ १ २	२६	१३	१.१.३
दटुब्बं	२८	४	दटुब्बं
हेट्टा	२९	८	हेट्टा
रसञ्जा	३०	१	रससञ्जा
किमत्थमिदमुच्यते	३०	९	किमत्थमिदमुच्यते
अवत्था	३०	१५	अवत्था
पुब्बनिदिट्ठानं	३३	४	पुब्बनिदिट्ठानं
सञ्जासुत्तं ति	३३	६	सञ्जासुत्तं ति
१.१.८	३३	७	१.१.७
कवत्थो	३४	१३	कवत्थो
पुब्बं एकं पदं	३७	१	पुब्बं एकं पदं
पुब्बयञ्जनत्ता	३८	२	पुब्बं व्यञ्जनत्ता
कत्तवामेन	३९	७	कत्तवामेन
परवखरं	३९	८, १९	परवखरं
इतरपवखे	३९	२०	इतरपवखे
वत्तं	४३	११	वत्तं

बी २२	४५	म. २२
साध ति	४७	साधू ति
ववचि	४७	ववचि
द्वन्द्वसमासञ्च	५१	द्वन्द्वसमासञ्च
तिसदो	५२	ति-सदो
चानुवत्तनतोति	५२	चानुवत्तनतो ति सदो
सिबचनस्स	५७	सि-बचनस्स
कुलसद्वपदस्स	५६	कुलसद्वपदस्स
महासाळोति	५६	महासाळो ति
इवणवण्णाज्झलाति	६०-६१	इवणवण्णा-ज्झलाति
पकती (क. व्या. ८६)	६२	पकती (क. व्या. ८३) ति
किच्चासिट्ठे	६३	किच्चासिट्ठे
पविट्ठपविट्ठाने	७८	पविट्ठपविट्ठाने
स रलोपोमा.....	७६	सरलोपोमा
दोघं	८२	४, १५, १७, १८ दोघं
दोघरस्सेसु	८३	१२, १३ दोघरस्सेसु
व्यञ्जनगहमेव	८३	१ व्यञ्जनगहमेव

यथा "सरे लोपं" ति	८३	६	यथा "सरा सरे लोपं" ति
"सरे क्वचि" (क. व्या. २४) ति	८३	६	"सरे क्वचो" (क. व्या. २४) ति
निदिष्टता	८३	१२	निदिष्टता
दीघभावा	८४	२, ३, ४, ५,	
		६, ७, १०-१४	दीघभावा
अक्खरापादयो	८८	२	अक्खरापादयो
अक्खरसञ्जाय	८८	२	अक्खरसञ्जाय
द्वित्तापेक्खं	८८-८९	२०	द्वित्तापेक्खं
घोसाघोसानं	९०	५, ६	घोसाघोसानं
विन्दुनोपि	९३	१३	विन्दुनो पि
दीघं	९३	१८	दीघं
दीधे	९४	१	दीघ
पुब्बसरस्स	९४	१	पुब्बसरस्स
दीधमकत्वा	९५	४	दीधमकत्वा
पञ्चहिंसातीसु	९४	५	पञ्चहिंसातीसु
कस्मा	९४	५	तस्मा
मेव	९४	६	नेव
दीधरस्साप्पक्कयेसु	१०२	१८	दीधरस्साप्पक्कयेसु

व्यञ्जनेगहृणानुवत्तत्थं ति	११३	६	व्यञ्जनेगहृणानुवत्तत्थं ति
दीघरस्सापचयेसु	११४	८	दीघरस्सापचयेसु
पब्बसुपदस्स	११५	१८	पुब्बसुपदस्स
च" (क. व्या. ४८७) ति	११७	११	चा" (का. व्या. ४८७) ति
निगहील्लोपं	११८	१५	निगहीतलोपं
दीघो	१२०	५	दीघो
स्मावतमानेत्वा	१२०	७	स्मावचनमानेत्वा
च स सञ्जोगो	१२४	१८	च सञ्जोगो
सरे सरे	१२८	११	सरे परे
तब्बावीया	१४२	११	तब्बाणीया
दीघं	१४४	१	दीघं
अ-ब्बस्स	१४४	६	अ-पुब्बस्स
स्वाव्यातोति	१४८	३	स्वाकखातो ति
दीघं	१५०	१	दीघं

सञ्जापनी

“इध, भिवखवे, भिवखू दुग्गहितं सुत्तन्तं परियापुणन्ति दुन्निविखत्तेहि पदव्यञ्जनेहि । दुन्निविखत्तस्स, भिवखवे, पदव्यञ्जनस्स अत्थो पि दुन्नयो होति । अयं, भिवखवे, पठमो धम्मो सद्धम्मस्स सम्मोसाय अन्तरधानाय संवत्तन्ति ।”

भगवा बुद्धो

अङ्गत्तरनिकायपालि, पञ्चकनिपातो, पि० ४२३ ।

“इध, भिवखवे, भिवखू सुग्गहितं सुत्तन्तं परियापुणन्ति सुन्निविखत्तेहि पदव्यञ्जनेहि । सुन्निविखत्तस्स, भिवखवे, पदव्यञ्जनस्स अत्थो पि सुन्नयो होति । अयं, भिवखवे, पठमो धम्म सद्धम्मस्स ठितिया असम्मोसाय अनन्तरधानाय संवत्तन्ति ।”

भगवा बुद्धो

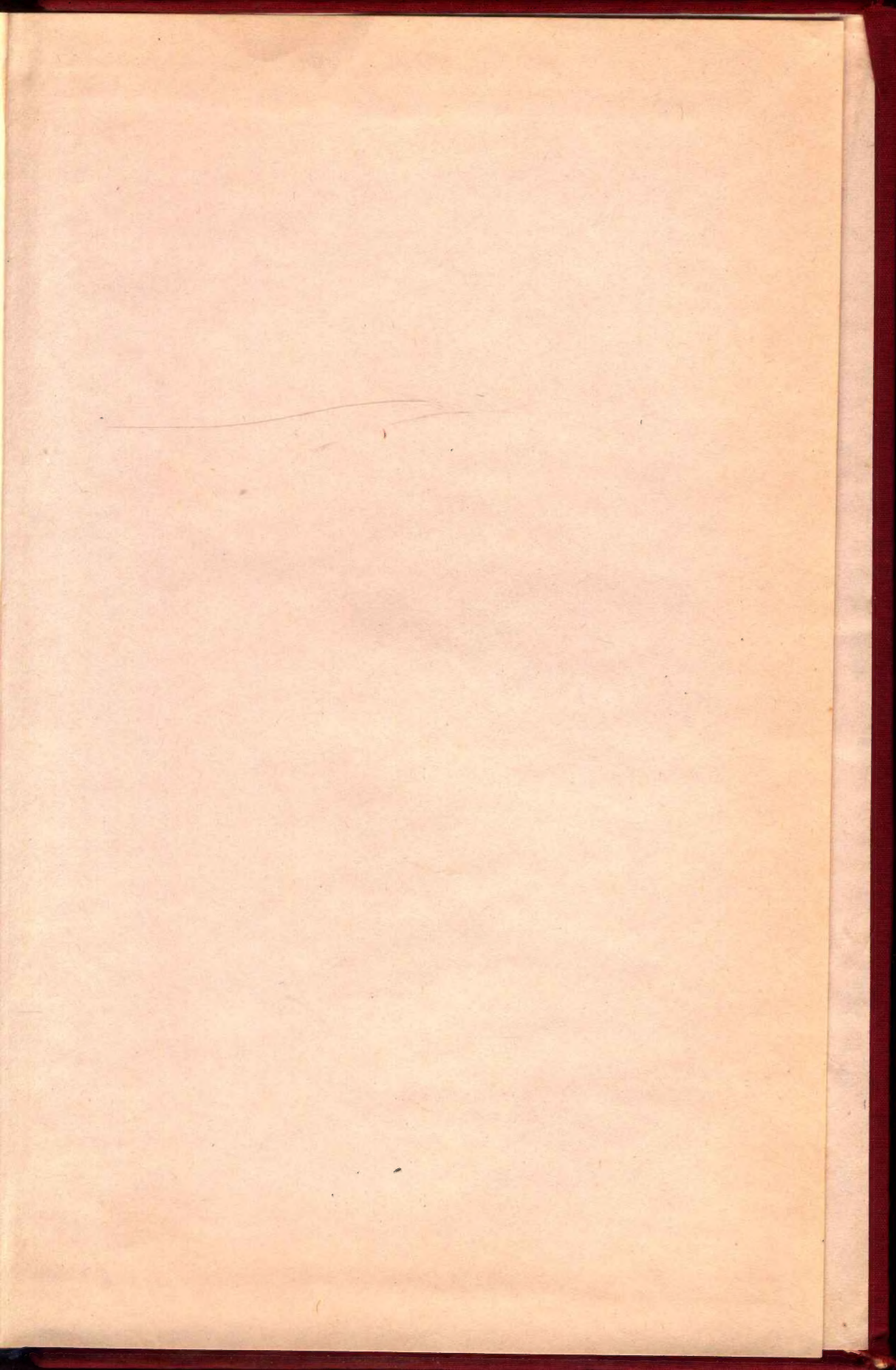
अङ्गत्तरनिकायपालि, पञ्चकनिपातो, पि० ४२६ ।

“चरथ, भिवखवे, चारिकं बहुजनहिताय, बहुजनसुखाय लोकानुकम्पाय अत्थाय हिताय सुखाय देवमनुस्सानं । मा एकेन द्वे अगमित्था देसेथ, भिवखवे, धम्मं आदिकल्याणं, मज्जेकल्याणं परियोसानकल्याणं सात्थं सव्यञ्जनं केवलपरिपुण्णं परिसुद्धं ब्रह्मचरियं पकासेथा । सन्ति सत्ता अप्परजवखजातिका, अस्सवन्ता धम्मस्स परिहायन्ति, भविस्सन्ति धम्मस्स अञ्जातारो ।”

भगवा बुद्धो

महावग्ग, पि. २३ ।

A number of worthy articles on various aspects of Buddhist have been contributed in a number of national and international seminars, symposiums and conferences held both in the country and abroad. Some of his articles have already been published in the Research Journals, the News Papers, and souvenirs. He has kept himself engaged in transcribing some rare but important Pāli texts and manuscripts in the Devanāgarī and Bengali scripts. The *Telakatahagāthā* with its translation in Bengali came into light in the year 1981. At present he has taken up a Research Project of the Publication of a critical edition of the *Kaccāyana-nyāsa* in the Devanāgarī scripts in three volumes under the scheme of Preservation of Manuscripts of the National Archives of India (Government of India). The present text is the first volume of this project.

He is also associated with a number of national, international organisations and visited many countries.

Other works of the editor

Forthcoming

Critical edition :

1. *Kaccāyana-nyāsa*, vol. II., by: Vimalabuddhi Thera
2. *Kaccāyana-nyāsa*, vol. III., by: Vimalabuddhi Thera

Translation Works :

Cariyā-piṭaka

(translation in Bengali along with its Pāli text),

Abhidhammattha-saṅgaho

(translation in Bengali with its Pāli text)

Original works :

1. *Pāramita Paricaya* (in Bengali),
2. *Buddha-gayā māhātma* (in Bengali),
3. *Bauddha Bhārata O Bāṅgālī Bauddha Samāja* (in Bengali),
4. *Bābā Sāheb Dr. Ambedkar* (in Bengali),
5. *Saraia Pāli Mahāvyaṅkaraṇa*
6. *Ājīvaka Upaka O Buddher Divyadriṣṭi* (in Bengali),
7. *Dhammapada* (translation in Bengali)

Published work :

1. *Telakatāha-gāthā*
(translation in Bengali along with its Pāli text)

ABOUT THE TEXT

"There are a number of commentaries written on the Kaccâyana vyâkarana. The commentaries other than the Kaccâyana-nyâsa are not complete and satisfactory from many angles. Some of these treat the subject-matter partly or very briefly or in an unbalanced manner. Say, for example, the Sutta-niddesa of Kaccâyana treats mostly the Suttas of the Kaccâyana-vyâkarana and the Kaccâyana-vannanâ of Vijitâvî Bhikkhu of Sri Lanka deals with the section of Sandhippakaraṇa only.

But the Kaccâyana-nyâsa in its unique way deals with all of the necessary aspects of a grammatical commentary perfectly and in a balanced manner. The Suttas, the Vuttis and the Payogas have been scholastically explained, analysed and elaborated with the help of examples. The examples are so happily selected that they suit the mental capacity of the tender mind of young students. Its way of explanation is very simple. The language is neither too simple nor too abstruse. With a few exceptions the explanations are neither too long nor too brief. It is admirably suited to the elucidation of the contents of the Kaccâyana-vyâkarana.

Because of the reasons mentioned above the Kaccâyana-nyâsa earned more popularity than others. Another reason for its popularity is that there are a number of commentaries and supplementary subcommentaries written on the Kaccâyana-nyâsa to uphold the tradition of the Kaccâyana-vyâkarana. All these help the modern and young learners, and scholars in many ways in understanding the meaning of the Buddhavacana contained in the Pâli Pitaka literature in its true sense. It is prescribed as an indispensable text commentary to the students of the Pâli language and literature in the countries like Burma, Thailand, Laos, Sri Lanka, etc. On the whole it may be remarked that the Kaccâyana-nyâsa is, indeed, unquestionably the best commentary of the Kaccâyana-vyâkarana."

2535 B.E. 1991 A.D. 25 35